SEMANTICĂ ȘI SEMIOTICĂ

EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ

SUMAR

Prefață 7

Em. Vasiliu, Postulate de sens și cunoaștere 9

Henri Wald, Dialectica simbolului 21

Solomon Marcus, De la propoziție la text 30

Anca Runcan Măgureanu, Aspecte semantice ale constituirii textului 42

Teodora Cristea, Incidență, ambiguitate, transcodaj 57

Paul Mielău, Dimensiunea semantică a limbajelor specializate 68

Gh. Ivănescu, Domeniul și limitele semanticii 83

Ion Coja, „Cuvîntul e semn?" 96

M. Bucă și V. Moldovan, Limitele semantice ale cuvîntului 108

Radu Michăescu și I. Dănăilă, Înțeles și vocabular 117

Vl. Robu, Semantică și sintaxă. Implicație semantică și implicație structurală 124

Dumitru Chițoran, Sensul cuvîntului în teoria traducerii 141

Lucia Wald, Relația semantică dintre 'ὄνμα și ῥῆμα în dialogurile lui Platon 153

Nadia Anghelescu, „Sensul" în gîndirea lingvistică arabă 166

Elena Slave, Un nou demers de la conținut la expresia lingvistică 178

Gabriela Creția, Funcționalitatea stilistică și semantică a lat. *dignus* 192

Ana Felicia Ștef, Modalitățile frazei condiționale latine 197

Gr. Brâncuș, Semantica termenilor românești din substrat 211

H. Mihăescu, Locul elementelor lexicale latine din albaneză în cadrul romanității sud-est europene 216

I. Coteanu, *Dorul*, personaj de mit? 235

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Sociolingvistică și semantică. (Termeni de adresare în schițele lui I. L. Caragiale) 240

Theodor Hristea, Schimbările semantice și importanța lor pentru cercetarea etimologică 258

Narcisa Forăscu, Probleme ale analizei semice în studiul sinonimiei adjectivale 275

Angela Bidu-Vrănceanu, Structura denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană 289

Iorgu Iordan, Hiperurbanisme lexicale 310

Laura Vasiliu, Asupra sinonimiei derivatelor sufixale în română 314

Maria Iliescu, Semantica verbelor franceze cu sufixul *-is* 333

Ecaterina Fodor, Rolul modelului în procesul dezvoltării semantice a vocabularului limbii ruse actuale 337

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Semantica și semiotica sînt de o vreme încoace zone științifice foarte frecventate. Lingviști și literați, filozofi și matematicieni caută cu asiduitate secretele înțelesurilor din cuvinte și enunțuri, cu speranța mărturisită de a găsi cele mai bune căi de explicare a constituirii mereu înnoite a semnificațiilor, a celor din limbă în primul rînd. Îi incită fără îndoială și progresele metodelor formalizante, care au creat cîteva perspective noi pentru semiotică, de mult declarată știința semnelor prin excelență, o știință, după unele păreri, și nu puține, cu posibilitatea de a încorpora întregul domeniu de cunoaștere a omului. Căci dacă semnul este o entitate universală, ar trebui în mod logic la fel să fie și regulile lui de funcționare.

Dintr-o asemenea premisă izvorăsc tentativele care au drept țel elaborarea de teorii cu intenția de a fi cît mai cuprinzătoare, ca și acelea interesate în mod deosebit de clarificarea aspectelor i n t e n s i o n a l e ale fenomenelor limbii, latura extensională atrăgînd încă prea puțin. Cauze diferite influențează în acest fel abordarea problemelor. Una dintre ele este faptul că gramaticile generative se blochează la nivelul semantic al enunțului. Regulilor stabilite de ele nu li se putea însă pretinde să rezolve situațiile de la acest nivel, pentru simplul motiv că nici nu-și asumaseră o asemenea obligație. Principiul rezolvării printr-o metodă cu caracter deductiv a structurii enunțului nu pare deci afectat din această cauză, dar nici problema semantică nu poate fi scoasă din cîmpul științei limbii.

Se apelează în consecință la logici speciale, la teoria mulțimilor, la topologie etc. ca la instrumente mai apte de a clarifica imensul și complicatul domeniu semantic, ceea ce întărește preocuparea față de latura intensională în dauna celeilalte. Cercetarea extensională a nivelului semantic prin metode tradiționale se consideră, dacă nu depășită, cel puțin lungă și adesea și prea laborioasă. Ea împinge analiza către enciclopedism, cum s-a întîmplat cu onomasiologia, sau spre variate statistici, a căror utilitate nu este pusă la îndoială, dar nici nu reprezintă un mijloc de rezolvare semantică.

Ideea de a trata sensul ca un fascicul de trăsături distinctive, de inspirație evident fonologică, a sprijinit urmărirea aspectelor legate de intensiunea sensului, analogia cu fonemul permițînd aplicarea cu

mai mult ori mai puțin succes a tehnicii substituției. Deși interesante, rezultatele nu s-au plasat totuși la înălțimea așteptărilor, căci elementul semantic, prin natura lui însăși refractar la o analogie dusă prea departe cu fonemul, opune încă multe și mari rezistențe. Speranța ca prin descoperirea acelei sau acelor entități ultime care se presupune că asigură prin combinarea lor închegarea semnificațiilor nu s-a risipit însă, între altele și fiindcă, în anumite limite riguros stabilite, s-au obținut rezultate încurajatoare. Universaliile lingvistice au utilitate incontestabilă pentru a asigura cadrul analizelor cu obiectiv dinainte stabilit, dar rolul lor scade în mod paradoxal tocmai cînd sînt chemate în ajutorul rezolvării de ansamblu a problemelor de semantică.

Nu este locul în această prefață să intrăm în detalii. Cititorul își va da seama singur de varietatea, de complexitatea și de valoarea soluțiilor parcurgînd studiile din acest volum. El va vedea fără dificultate că nu se află în fața unui corp de doctrină și își va putea stabili preferințele, în eventualitatea că nu a făcut-o pînă acum. Inițiatorii lui (Mioara Avram, I. Coteanu, I. Fischer, Gh. Mihăilă și Lucia Wald) precum și autorii nici nu și-au propus dealtminteri să apară ca un grup constituit pe baza unui număr de idei la care să fi aderat cu toții în prealabil. Principala lor intenție a fost ca, într-o împrejurare solemnă pentru un lingvist care, „primus inter pares", a dat impuls în cursul întregii sale cariere de profesor studiilor de semantică și etimologie și le-a urmărit cu dragoste și pasiune, să-și exprime omagiul lor. Ei și-au pus pe hîrtie reflecțiile despre unele aspecte ale semanticii și semioticii, cu bucuria de a constata că acad. Al. Graur este și la împlinirea vîrstei de 80 de ani același pasionat al domeniului pe care l-a ilustrat cu strălucire, că se află cu același interes angajat și astăzi nu numai în semantică, ci și în multe alte cercetări de lingvistică.

Nu se putea — credem — o mai potrivită omagiere a personalității sale decît ca cei cu care a colaborat sau pe care i-a introdus în arcanele lingvisticii împreună cu mulți dintre colegii săi să dezbată în paginile unei cărți chestiuni de mare actualitate științifică.

Este un fel de a arăta că una dintre preocupările sale permanente — discuția științifică în care se afirmă puncte de vedere și se încearcă soluții noi — a devenit și preocuparea multora dintre noi și că ideea sa de a căuta esența fenomenelor limbii dă roade.

EM. VASILIU

POSTULATE DE SENS ȘI CUNOAȘTERE

1. Am încercat să arăt cu alt prilej[1] că :

(i) În măsura în care „mărcile semantice" utilizate în descrierea unei limbi (naturale) sînt „lexicalizate" în această limbă (adică dicționarul limbii respective conține cuvinte care traduc exact sensul mărcilor semantice sau sînt material identice cu acestea), atît relațiile care se stabilesc între „mărcile semantice", cît și relațiile care se stabilesc între cuvintele din dicționar și anumite mărci semantice se pot exprima în termeni de *postulate de sens* [2]. Cu alte cuvinte, dacă considerăm că marca semantică *B* este subordonată mărcii semantice *A* (într-o reprezentare arborescentă a mărcilor semantice, acest lucru se exprimă prin faptul că nodul *B* se află situat *sub* nodul *A*) și dacă presupunem că *A* se „lexicalizează" prin sintagma *obiect animat*, iar *B* prin sintagma *ființă umană*, atunci raportul de subordonare dintre *A* și *B* se poate exprima prin postulatul de sens

(1) *Orice ființă umană este un obiect animat.*

Sau : dacă un cuvînt ca *elev* este caracterizat prin marca semantică *B* (= *ființă umană*), atunci raportul dintre *elev* și *B* se poate exprima prin postulatul de sens

(2) *Orice elev este (o) ființă umană.*

(ii) În măsura în care „mărcile semantice" utilizate sînt „lexicalizate", în sensul de sub (i), orice restricție privitoare la combinarea posibilă a unui cuvînt cu o anumită clasă de cuvinte (restricție care privește, evident, *sensul* construcției rezultate) se poate exprima în termeni de *postulat de sens*. De exemplu, faptul că, în mod normal, un verb ca *a gîndi* din limba română poate avea ca subiect numai substantive caracterizate prin marca semantică *B* (= *ființă umană*) se poate exprima cu ajutorul unui postulat de sens ca

(3) *Tot ceea ce gîndește este ființă umană.*

În încheierea acestor precizări introductive, trebuie subliniat faptul că propoziții de tipul (1) — (3) (considerate, în acord cu (i),

[1] Cf. Vasiliu, 1979.
[2] Cf. *ibid.*

(ii), „postulate de sens") sînt propoziții ale limbii-obiect, în cazul nostru, propoziții ale limbii române, și nu propoziții ale limbajului descrierii (= metalimbajului).

2. Am încercat să arăt în altă parte[3] că problema „corectitudinii semantice" se poate reduce, în ultimă analiză, la problema compatibilității/incompatibilității dintre postulatele de sens ale unei limbi date și sensul propozițiilor construite în acea limbă. Mai exact, se poate spune că propozițiile „necorecte" din punct de vedere semantic nu sînt altceva decît propoziții care contrazic unul sau mai multe postulate de sens. De exemplu, dacă alături de postulatele (1) — (3) mai considerăm postulat de sens și propoziția

(4) *Orice animal nu este ființă umană.*

și

(5) *Orice pisică este un animal.*

atunci o propoziție ca

(6) *Această pisică este un elev silitor.*

este *incompatibilă* cu postulatele (2), (4), (5), deoarece:

(i) consecința logică a propoziției (6) și a postulatului (2) este

(7) *Această pisică este o ființă umană*;

(ii) consecința logică a postulatelor (4), (5) este propoziția

(8) *Orice pisică nu este o ființă umană.*

(iii) propozițiile (7), (8) sînt, evident, contradictorii;

(iv) întrucît (7) duce la contradicția semnalată sub (iii), trebuie să spunem că (7) este *incompatibilă cu postulatele* (2), (4), (5).

În același fel, se poate arăta că o propoziție ca

(9) *Acest creion gîndește mult.*

este *incompatibilă* cu postulatele (3) și

(10) *Orice creion este un obiect fizic.*

(11) *Orice ființă umană nu este un obiect fizic.*

deoarece consecința logică a propoziției (9) și a postulatului (3) este

(12) *Acest creion este ființă umană.*

iar consecința propoziției (12) și a postulatului (11) este

[3] Cf. notele 1, 2, mai sus.

(13) *Acest creion nu este un obiect fizic.*

iar (13) contrazice postulatul (10).

În acord cu Carnap, 1960, postulatele de sens servesc la captarea conceptului de **analiticitate.** Un postulat de sens nu este altceva decît o modalitate de a exprima o anumită relaţie semantică existentă între anumite semne ale unui limbaj dat (de exemplu, postulatul (3) exprimă *relaţia de incluziune* care are loc între clasa denotată de verbul *a gîndi* şi clasa denotată de sintagma *fiinţă umană).* Exprimînd o relaţie între sensuri definite ale unor semne definite dintr-o limbă, de asemenea, definită, postulatele de sens (care, după cum se poate observa, au totdeauna formă propoziţională) nu pot fi decît **propoziţii totdeauna adevărate,** întrucît adevărul acestor propoziţii nu derivă din „acordul" dintre aserţiunea făcută prin propoziţia-postulat şi starea de fapt a universului, ci din simplul fapt că: (i) semnele constituente ale postulatului au anumite denotaţii, (ii) între aceste denotaţii există (sau, în cazul limbajelor artificiale, *se stabileşte* prin convenţie) o anumită relaţie şi (iii) propoziţia-postulat nu face decît să exprime această relaţie (aşadar, postulatul nu face decît să „expliciteze" o relaţie dată *odată cu* semnele constituente ale postulatului). Dacă acceptăm ideea că o propoziţie este *analitic adevărată* atunci şi numai atunci cînd, *datorită sensului* ei, această propoziţie *nu poate fi niciodată falsă* sau, altfel spus, dacă *adevărul ei decurge din* însuşi sensul pe care îl exprimă, atunci este perfect acceptabilă ideea că orice postulat de sens este o propoziţie analitic adevărată.

În continuare, dat fiind că regulile de inferenţă au proprietatea de a „conserva" analiticitatea, putem spune că toate propoziţiile derivabile din (sau, în termeni semantici, care sînt *consecinţe logice* ale unor) postulate de sens sînt, de asemenea, propoziţii analitice.

Pe baza celor arătate, putem da acum următoarea definiţie:

2—1. Fie P o propoziţie oarecare, într-o limbă, L. Propoziţia P este **A-adevărată** (= **analitic adevărată**) în L dacă şi numai dacă P este un *postulat de sens* sau este *derivabilă* din clasa $\mathfrak{P}$ a postulatelor de sens ale limbii L (este o *consecinţă logică* a clasei $\mathfrak{P}$).

O consecinţă imediată a celor arătate sub 2—1 este:

2—2. Fie $\sim P$ negaţia unei propoziţii oarecare, P, din L. Dacă propoziţia P este *A-adevărată*, atunci propoziţia $\sim P$ este **A-falsă** (= **analitic falsă**).

Mai departe, paralel cu o cunoscută teoremă care arată că, în cazul în care o propoziţie logic falsă, P_2, este consecinţa logică a

unei alte propoziții, P_1, propoziția P_1 este ea însăși logic falsă, se poate stabili următoarea teoremă:

2—3. Fie P_1, P_2 două propoziții oarecare (distincte) din L. Dacă (i) P_2 este **derivabilă din** (este **consecința logică** a propoziției) P_1 și (ii) propoziția P_2 este **A-falsă**, atunci următoarele sînt adevărate:

a. Propoziția P_1 este **A-falsă.**

b. Propoziția $\sim P_1$ este **A-adevărată.**

Se poate observa cu ușurință că propozițiile (6) și (9) de mai sus trebuie considerate, pe baza teoremei **2—3**, propoziții A-false. Am arătat[4] că utilizarea conceptului de „analiticitate" permite exprimarea unor relații de sens care nu pot fi captate prin simpla utilizare a conceptului de „corectitudine semantică": o propoziție semantic incorectă nu poate deveni prin negație o propoziție semantic corectă (dealtfel, însăși operația de „negare" nu se poate justifica atîta timp cît elementul căruia i se aplică este o non-propoziție, căci o construcție semantic incorectă, ca și una sintactic incorectă, este o non-propoziție, deci ceva ce nu aparține limbii L); în schimb, o propoziție A-falsă devine, prin negație, o propoziție **A-adevărată**, conform cu **2—3 b.**

În urma celor arătate, se poate considera că în spatele noțiunii mai vechi de „corectitudine semantică" se ascund două concepte mai exacte și mai nuanțate, prin care cel dintîi urmează a fi înlocuit: o propoziție „semantic corectă" este fie o propoziție **A-adevărată**, fie o propoziție care nu contrazice nici una dintre propozițiile **A-adevărate** ale limbii; o propoziție „semantic incorectă" este o propoziție **A-falsă.**

Introducem, în continuare, prin definiție, conceptul de **A-indeterminat** cu ajutorul următoarei definiții:

2—4. Fie P o propoziție oarecare în L. Propoziția P este **A-indeterminată** dacă și numai dacă P nu este nici **A-adevărată**, nici **A-falsă.**

Cele arătate pînă aici ne permit să eliminăm conceptul de „corectitudine semantică" pe baza următorului sistem de echivalențe:

2—5. O propoziție oarecare, P, din L este „semantic corectă" dacă și numai dacă P este **A-adevărată** sau **A-indeterminată**; propoziția P este „semantic incorectă" dacă și numai dacă P este **A-falsă.**

3. Se poate observa cu ușurință că postulatele de sens, ca și clasa mai largă a propozițiilor analitice (adevărate sau false), nu fac altceva

[4] Cf. Vasiliu, 1977.

decît să exprime formal și, prin aceasta, exact un număr de relații între sensurile cuvintelor unei limbi date. La rîndul lor, aceste „relații de sens", cel puțin în limbile naturale, reflectă în fond un sistem de cunoștințe pe care membrii unei colectivități de vorbitori le dețin în legătură cu lumea. Lucrările lexicografice uzuale nu fac altceva decît să *aproximeze*, cu ajutorul definițiilor și al restricțiilor de întrebuințare de tipul „despre oameni", „despre lucruri", „despre animale" etc., acest sistem de cunoștințe reflectat în plan obiectiv prin „uzul lingvistic" al semnelor [5]. Putem, prin urmare, considera că postulatele de sens sînt, în ultimă analiză, expresia formală a cunoștințelor despre univers (lume) deținute de o anumită colectivitate de vorbitori într-o perioadă istorică dată, într-un stadiu de evoluție culturală determinat.

Privite din acest punct de vedere, postulatele de sens, ca și noțiunea de „analiticitate" își găsesc o interpretare foarte naturală în ideea lui Al. Graur (1972 : 213) că „limba în întregimea ei alcătuiește un sistem de semne ... care *reflectă un sistem de idei*" (sublinierea mea, E.V.). „Sistemul de idei" de care vorbește Al. Graur trebuie înțeles, fără a trăda în vreun fel concepția savantului pe care îl omagiază acest volum, ca ansamblu de relații care se stabilesc între „ideile" exprimate prin sensurile cuvintelor.

Din explicațiile date în § 2 în legătură cu noțiunile de „postulat de sens" și de „analiticitate" rezultă că postulatele de sens, ca subclasă a propozițiilor A-adevărate, sînt propoziții care *nu pot fi niciodată false*. După cum am văzut, calitatea acestor propoziții de a fi totdeauna adevărate se explică prin faptul că ele exprimă relații între sensuri și, în consecință, aceste relații se stabilesc *totdeauna*, independent oarecum de starea (sau stările) de fapt la care propozițiile respective se referă. Altfel spus, propozițiile analitice (deci și postulatele de sens) își păstrează caracterul lor *adevărat*, în raport cu *toate stările de lucruri* care se pot concepe. În măsura în care postulatele de sens exprimă suma cunoștințelor pe care o colectivitate le deține în raport cu universul, se poate aduce precizarea că aceste propoziții își păstrează caracterul adevărat în raport cu toate stările de lucruri *care se pot concepe pe baza cunoștințelor pe care o colectivitate le are în raport cu universul*. Această precizare restrictivă se va dovedi utilă în momentul în care vom examina raportul dintre postulatele de sens și diversele concepte modale.

Ideea de „adevăr în raport cu toate stările de lucruri" se poate defini mai exact după cum urmează.

Fie W o clasă de obiecte numite „lumi posibile" și w_1, w_2, ..., w_n obiectele aparținînd acestei clase, adică „lumile posibile". Con-

[5] Cf. Vasiliu, 1976.

ceptul de „lume posibilă" trebuie înțeles aici ca echivalent al termenului „stare de lucruri", folosit mai sus. Fie, mai departe, V o funcție cu două argumente: primul argument aparține domeniului S al propozițiilor corect formate în L, pentru care avem $S = \{P_1, P_2, \ldots, P_k\}$, iar cel de-al doilea argument aparține clasei W; codomeniul funcției V îl constituie clasa $T = \{1, 0\}$ a *valorilor de adevăr* (unde 1 = „adevărat", iar 0 = „fals"). Valoarea pe care o poate lua funcția V se supune următoarei restricții:

3—1. Pentru orice $P \in S$ și orice $w \in W$, avem fie $V(P, w) = 1$, fie $V(P, w) = 0$, dar nu amîndouă.

Restricția **3—1** arată că o propoziție nu poate fi în același timp adevărată și falsă în aceeași lume posibilă (= în raport cu aceeași stare de lucruri).

Bazați pe cele arătate, putem exprima ideea că un postulat de sens este o propoziție totdeauna adevărată în felul următor. Fie, ca mai sus, $\mathfrak{P}$ clasa propozițiilor-postulate de sens.

3—2. Pentru orice $P \in S$, $P \in \mathfrak{P}$, dacă și numai dacă, pentru orice $w \in W$, $V(P, w) = 1$.

Cu alte cuvinte, **3 — 2** arată că o propoziție oarecare, P, este un postulat de sens atunci și numai atunci cînd P este adevărată în *toate lumile posibile*.

4. Voi încerca să arăt în cele ce urmează că, cel puțin în ce privește limbile naturale, acest mod de tratare a postulatelor de sens și, prin aceasta, a analitismului, prezintă două inconveniente, și anume:

(i) că nu permite o distincție clară între „necesarul logic" și necesarul pe care l-am putea numi provizoriu „empiric";

(ii) că, în conformitate cu **3—2** și cu regulile semantice care guvernează așa-numitele verbe de „atitudine propozițională" (*a ști*, *a crede* etc.), toate propozițiile analitice ale unei limbi, L, ar trebui să fie *știute* (= cunoscute ca adevărate) și *crezute* de către orice vorbitor rațional al limbii L, ceea ce nu corespunde situației reale.

În continuare, notațiile NP, KP și BP se vor citi „în mod *necesar* P", „se știe că P" și, respectiv, „se *crede* că P"; literele N, K și B reprezintă deci niște *operatori modali*.

a. Pentru a arăta că „necesarul logic" nu poate fi distins cu claritate de ceea ce am numit sub (i) „necesarul empiric", ne vom referi pe scurt la condiția de adevăr pentru expresiile de forma NP.

În cazul în care considerăm că lumile din W sînt echivalente, deci în cazul în care definim operatorul modal N într-un sistem S5[6], regula de adevăr pentru NP va fi:

4 — 1. Pentru orice $w_i \in W$, $V(NP, w_i) = 1$, dacă și numai dacă, pentru orice $w_j \in W$, $V(P, w_j) = 1$.

Condiția *4 — 1* arată că o propoziție oarecare, P, este necesar adevărată (într-o lume posibilă, w_i) atunci și numai atunci cînd propoziția P este adevărată în *toate* lumile posibile (deci inclusiv în w_i). Spunem că *4 — 1* exprimă „necesitatea logică", deoarece operatorul N este, după cum am văzut, definit în interiorul unui model S5, unde toate lumile posibile din W sînt considerate echivalente, ceea ce înseamnă că expresia „toate lumile posibile" trebuie luată în sens leibniz-ian, adică cu sensul de „toate lumile care pot fi *logic* concepute".

Dacă se compară acum *4 — 1* cu condiția *3 — 2*, de apartenență a unei propoziții oarecare, P, la clasa $\mathfrak{P}$ a postulatelor de sens, se constată cu ușurință că o propoziție, P, este un postulat de sens exact în aceleași condiții în care este și „necesar adevărată", anume atunci cînd P este *adevărată în toate lumile posibile*.

Am văzut însă (cf. § 3) că, exprimînd cunoștințele pe care o colectivitate determinată le are asupra universului, postulatele de sens sînt adevărate în toate lumile posibile care „concordă", sau, mai exact, sînt *compatibile* cu aceste cunoștințe. Se pot, prin urmare, *concepe logic* lumi posibile **incompatibile** cu cunoștințele deținute la un moment dat de o colectivitate asupra universului. În aceste lumi posibile postulatele de sens nu sînt deci adevărate. (Se poate concepe *logic* o lume posibilă în care atributul gîndirii să *nu* fie o caracteristică exclusiv pentru *ființele umane*, cu alte cuvinte, o lume posibilă în care capacitatea de a gîndi să caracterizeze și unele ființe care să nu fie oameni; într-o astfel de lume posibilă, o propoziție ca (3) nu poate fi adevărată, ceea ce înseamnă că (3) nu poate fi adevărată în *toate* lumile posibile care se pot *logic* concepe.)

Dat fiind că se poate *logic concepe* o lume posibilă în care un postulat de sens să fie fals, trebuie să admitem că *adevărul în toate lumile posibile care se pot* **logic** *concepe* nu poate fi luat drept condiție pe care o propoziție trebuie să o satisfacă pentru a putea fi considerată „postulat de sens" și că, prin urmare, un postulat de sens este altceva decît o propoziție *logic* necesară. Un postulat de sens este o propoziție adevărată numai într-o sub-clasă a „tuturor lumilor" posibile, anume în acea sub-clasă de lumi posibile care sînt compatibile cu ceea ce o colectivitate determinată *știe* despre univers. După cum

[6] Pentru diversele tipuri de sisteme modale, cf. Vasiliu, 1978, 123 — 211, în special 123 — 135.

ușor se poate observa, tocmai această distincție (între adevărul în toate lumile posibile, în sens leibniz-ian, și adevărul într-o subclasă a acestor lumi, anume a acelora compatibile cu cunoștințele empirice ale unei colectivități determinate) nu poate fi exprimată în termenii echivalențelor $3 - 2$, $4 - 1$.

b. În ce privește cele arătate sub (ii) mai sus, trebuie avute în vedere următoarele:

Indiferent de faptul dacă prin expresia „toate lumile posibile" înțelegem *întreaga* clasă, W, sau numai o sub-clasă a acesteia, anume sub-clasa W' a acelor membri ai lui W care se află în relația R de „accesibilitate" (sau de „alternativitate" în raport cu o lume w_i din W (lumea w_i putînd fi, eventual, chiar lumea reală), se poate demonstra următoarea teoremă:

$4 - 2$. Pentru orice propoziție, P, și pentru orice lume posibilă, $w_i \in W_i$, dacă P este *A-adevărată*, atunci propozițiile NP, KP, BP sînt adevărate în w_i.

Nu vom da aici demonstrația acestei teoreme (deși este foarte simplă), ci ne vom limita la a atrage atenția asupra semnificației acesteia. Teorema $4 - 2$ arată că, dacă o propoziție oarecare, P, este analitic adevărată, atunci orice propoziție obținută din P prin prefixarea unuia dintre operatorii modali N, K, B este *adevărată în toate lumile posibile*. În cazul în care interpretăm operatorii K, B, așa cum am sugerat mai sus, prin „se știe că" și, respectiv „se crede că", teorema $4 - 2$ spune că propozițiile *se știe că* P și *se crede că* P sînt adevărate în toate lumile posibile sau, altfel spus, nu pot fi decît adevărate sau, în sfîrșit, pentru a da o formulare și mai intuitivă, nu există nici o stare posibilă de lucruri (sau curs al evenimentelor) în care aceste propoziții să fie false.

Este evident că, în acord cu $4 - 2$ și cu explicațiile date în legătură cu aceasta, propozițiile

(1′) *Se știe că orice ființă umană este un obiect animat.*
(1″) *Se crede că orice ființă umană este un obiect animat.*
(2′) *Se știe că orice elev este (o) ființă umană.*
(2″) *Se crede că orice elev este (o) ființă umană.*
(3′) *Se știe că tot ceea ce gîndește este ființă umană.*
(3″) *Se crede că tot ceea ce gîndește este ființă umană.*
(4′) *Se știe că orice animal nu este ființă umană.*
(4″) *Se crede că orice animal nu este ființă umană.*
(5′) *Se știe că orice pisică este un animal.*
(5″) *Se crede că orice pisică este un animal.*
(10′) *Se știe că orice creion este un obiect fizic.*
(10″) *Se crede că orice creion este un obiect fizic.*

(11′) *Se știe că orice ființă umană nu este un obiect fizic.*
(11″) *Se crede că orice ființă umană nu este un obiect fizic.*

sînt propoziții *totdeauna adevărate* (adică adevărate în toate lumile posibile sau în raport cu orice curs al evenimentelor).

După cum se știe, o propoziție „adevărată în toate lumile posibile" este o propoziție *validă*. Întrucît propoziții de forma (1′), (1″), (2′), (2″), (3′), (3″) etc. de mai sus sînt adevărate în toate lumile posibile numai cu condiția ca propozițiile (1), (2), (3) etc. să fie A-adevărate, vom spune că (1′), (1″), (2′), (2″), (3′), (3″) etc. nu sînt pur și simplu valide, ci **A-valide** (= analitic valide). În aceste condiții, o consecință imediată a teoremei *4 — 2* este

4 — 3. Pentru orice propoziție, *P*, dacă *P* este *A-adevărată*, atunci propozițiile *NP*, *KP*, *BP* sînt **A-valide**.

În cazul în care vrem să ne dispensăm de conceptul de *A-validitate*, putem formula teorema *4 — 3* în felul următor:

4 — 3′. Pentru orice propoziție, *P*, dacă *P* este *A-adevărată*, atunci propozițiile *NP*, *KB*, *BP* sînt **analitice**.

În acord cu *4 — 3*, *4 — 3′*, trebuie să considerăm că frazele (1′), (1″), (2′), (2″) etc. de mai sus sînt *A-valide* sau *analitice*. Mai mult, în acord cu *4 — 2*, *4 — 3*, *4 — 3′*, trebuie să admitem ca principiu general ideea că o colectivitate determinată de vorbitori „cunoaște" și/sau „crede" *toate* propozițiile analitice care se pot formula în limba folosită de acea colectivitate.

Acest rezultat este însă în evidentă contradicție cu datele empirice. Într-adevăr, dacă luăm în considerație o propoziție ca

(14) *Orice balenă este un mamifer.*

trebuie să admitem că (14) este un postulat de sens și, prin aceasta, o propoziție analitică a limbii române și, probabil, a oricărei alte limbi vorbite de o colectivitate aparținînd aceleiași arii culturale. Cu toate acestea, se poate întîmpla și chiar se întîmplă în realitate ca unii vorbitori nici să nu „știe", nici să nu „creadă" că (14) este adevărată. În situații de felul acesta (= lumi posibile sau curs al evenimentelor) fraze de tipul

(14′) *Se știe că orice balenă este un mamifer.*
(14″) *Se crede că orice balenă este un mamifer.*

sînt false. Există, prin urmare, cel puțin o „lume posibilă" (anume aceea în care colectivitatea de vorbitori ai limbii aici în discuție nici nu „crede", nici nu „știe" că (14) este adevărată) în care atît (14′), cît și (14″) sînt false. Dacă o astfel de lume există, urmează că (14′) și (14″) *nu sînt analitice* (sau *A-valide*).

Cele arătate aici sub b. ne duc la concluzia că datele observației vin în contradicție cu *4 — 2, 3, 3'*, ceea ce înseamnă că o descriere semantică a limbajului natural în care propoziții simple, nemodalizate, de tipul (1), (2), (3), (4), (5), (10), (11) sînt luate ca „postulate de sens" nu poate capta proprietățile reale ale limbajului natural.

5. Pentru a putea evita dificultățile menționate sub §4. și analizate în amănunt sub *4.*, a., b., se poate adopta metoda descrisă în cele ce urmează.

Procedeul este simplu și constă din *înlocuirea* postulatelor de sens prin propoziții „modalizate" cu ajutorul operatorilor K (= „a ști") sau B (= „a crede"). În aceste condiții, relațiile de sens vor fi exprimate nu prin propoziții „adevărate în toate lumile posibile", ci prin fraze de tipul (1'), (1''), (2'), (2''), (3'), (3''), (4'), (4'') etc., de sub §4. b, care exprimă o anumită „atitudine" a unei colectivități de vorbitori, în raport cu un număr de propoziții (= propozițiile dependente de verbele *a ști* sau *a crede*). Frazele din această categorie nu au statutul de „postulate de sens", adică nu sînt considerate ca „adevărate în toate lumile posibile", ci, pur și simplu, ca adevărate sau ca false în raport cu o anumită stare de lucruri (lume posibilă). În consecință, o frază ca (1') sau ca (2'), în cazul în care este adevărată, nu este altceva decît un membru al unei clase de propoziții care descriu o stare de lucruri posibilă (o „lume posibilă"), în același fel în care o propoziție ca (1), în cazul în care este adevărată, este și ea un membru al unei clase de propoziții care descriu o lume posibilă.

În acord cu cele arătate, dintr-o clasă de propoziții care descriu o lume posibilă vor face parte nu numai propozițiile simple, care descriu starea de lucruri respectivă, ci și propozițiile complexe (= frazele) care descriu *atitudinea* colectivității de vorbitori față de aserțiunile pe care le fac cu privire la starea de lucruri respectivă, atitudine exprimată prin verbe ca *a ști* și/sau *a crede*.

Utilizarea „frazelor de atitudine epistemică" (= fraze care conțin o propoziție simplă de forma (1) sau (2) sau (3) etc. în raport de subordonare față de una dintre expresiile *se știe că* sau *se crede că*) în locul „postulatelor de sens" are ca efect evitarea inconvenientelor amintite sub §4. Deși acest lucru a reieșit într-o anumită măsură din comentariile ne-formale de mai sus, voi încerca în cele ce urmează să exprim mai exact această idee.

Fie $\{P_1, P_2, \ldots, P_n\}$ o clasă de propoziții; să presupunem, în continuare, că această clasă de propoziții, pe care o vom simboliza prin S', este o sub-clasă a clasei de propoziții $S = P_1, P_2, \ldots, P_n, \ldots, P_k$, care reprezintă descrierea unei lumi posibile, w_i. Să presupunem, mai departe, că propozițiile din S' fac parte din categoria acelora care exprimă anumite relații de sens care se stabilesc în limba

L între constituenţii acestor propoziţii (cu alte cuvinte, propoziţiile din S' sînt de acelaşi tip cu propoziţiile (1), (2), (3) etc. de mai sus). Este evident că, în acord cu această ultimă presupunere, propoziţiile din S' vor fi adevărate nu numai în raport cu w_i, ci şi în raport cu *orice* altă lume, w_j, aparţinînd la clasa W, a tuturor lumilor posibile. Simbolul Me este folosit mai jos în locul oricăruia dintre operatorii modali, K sau B. Ceea ce am numit mai sus „înlocuirea" postulatelor de sens cu propoziţii modalizate revine la a considera nu că propoziţiile din clasa S' se caracterizează prin faptul că sînt „adevărate în toate lumile posibile", deci şi în w_i, ci că, pur şi simplu, propoziţiile acestei clase sînt „ştiute" şi/sau „crezute" a fi adevărate. Cu alte cuvinte, în loc să selectăm din clasa S o sub-clasă, S', de propoziţii cărora să le atribuim o anumită proprietate semantică (aceea de a fi adevărate în toate lumile posibile), vom „marca" propoziţiile din clasa S' cu ajutorul operatorilor Me, adică vom da propoziţiilor din S' o anumită caracterizare modală; această caracterizare este tocmai proprietatea acestor propoziţii de a fi „adevărate în orice lume posibilă accesibilă lumii w_i (sau: orice lume posibilă care este o «alternativă» a lumii w_i)". Această proprietate semantică decurge din următoarea regulă de adevăr care guvernează sensul operatorilor Me:

5 — 1. Pentru orice propoziţie, P, şi orice lume posibilă, $w_i \in W$, $V(MeP, w_i) = 1$, dacă şi numai dacă, pentru orice lume, w_j, accesibilă lumii w_i, $V(P, w_j) = 1$.

În acord cu **5 — 1**, dacă în clasa de propoziţii S, care descrie lumea w_i, vom înlocui propoziţiile din sub-clasa S' prin MeP_1, MeP_2, ..., MeP_n, propoziţiile P_1, P_2, ..., P_n vor fi „adevărate în toate lumile posibile accesibile lumii w_i", în virtutea regulii **5 — 1**. Într-o formă mai generală, cele arătate aici se pot exprima astfel:

5 — 2. Fie $S = MeP_1, MeP_2, \ldots, MeP_n, P_{n+1}, P_{n+2}, \ldots$ o clasă de propoziţii care descriu o lume posibilă, w_i. Propoziţiile $P_1, P_2, \ldots, P_n$ sînt adevărate în orice lume posibilă, w_j, accesibilă lumii w_i.

Înlocuirea postulatelor de sens cu propoziţii modalizate de forma MeP prezintă avantajul de a evita dificultăţile asupra cărora am atras atenţia în paragraful precedent (*4.*).

(i) Întrucît în sistemul de descriere semantică pe care l-am schiţat mai sus nu se mai face uz de conceptul de „postulat de sens", problema distincţiei dintre postulatele de sens şi propoziţiile logic necesare nu se mai pune (cf. *4.* a.).

(ii) Întrucît în sistemul schiţat mai sus nu se operează cu o clasă de propoziţii considerate „analitice", *4 — 2 nu este o teoremă* în acest sistem, astfel încît problema contradicţiei dintre datele observaţiei empirice şi *4 — 2* nu se mai pune (cf. *4.* b.).

În ce privește semnificația „înlocuirii" postulatelor de sens prin propoziții modalizate de forma *MeP*, trebuie avut în vedere faptul că prin această „înlocuire" se obține, în ultimă analiză, o caracterizare pragmatică a propozițiilor care, în termenii unei descrieri care face uz de postulate de sens, sînt caracterizate semantic (ca analitice). Se poate spune că metoda propusă înlocuiește caracterizarea semantică cu cea pragmatică, în măsura în care sîntem de acord asupra faptului că „atitudinea" (epistemică a) vorbitorilor față de adevărul unei propoziții ține de domeniul *pragmaticii* (și nu al semanticii). O propoziție oarecare, P, este, în sistemul propus, adevărată în toate lumile posibile accesibile unei lumi posibile, w_i, *nu* datorită unei anumite proprietăți semantice (aceea de a fi analitică), ci datorită faptului că *MeP* este adevărată în lumea w_i, adică datorită faptului că *se crede* sau *se știe* că P este adevărată. În al doilea rînd, trebuie observat faptul că „adevărat în toate lumile posibile accesibile lumii w_i" nu înseamnă altceva decît „adevărat în toate lumile **posibile compatibile cu ceea ce** *se știe* **sau** *se crede*" de către vorbitorii unei limbi date[7].

Concluzia celor arătate este că exprimarea explicită a relațiilor semantice dintre cuvintele unei limbi date cu ajutorul unor propoziții modale, în care operatorul modal este *a ști* și/sau *a crede*, are calitatea de a evita dificultățile ridicate de utilizarea „postulatelor de sens" în explicitarea acestor relații. Valorizarea $V(P, w_j) = 1$, pentru **orice** w_j, este asigurată, în interiorul acestui sistem, nu de proprietățile *semantice* intrinseci ale propoziției P, ci de simplul fapt că propoziția *MeP* este adevărată într-o lume posibilă, w_i, și, datorită acestui fapt, prin regula 5 — 1, propoziția P este adevărată în toate lumile posibile compatibile cu ceea ce „se știe" sau „se crede" în w_i.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Carnap, 1960 Rudolf Carnap, *Meaning and Necessity*, Chicago, third impression (University of Chicago Press).

Graur, 1972 Al. Graur și un colectiv, *Introducere în lingvistică*, București, ed. a III-a (Editura științifică și enciclopedică).

Vasiliu, 1976 Emanuel Vasiliu, *Sens și cunoaștere*, SCL XVII, nr. 4, p. 343 — 352.

Vasiliu, 1977 Emanuel Vasiliu, *Analyticity and Selection Restrictions*, RRL XXII, nr. 3, p. 271 — 274.

Vasiliu, 1978 Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, București (Editura științifică și enciclopedică).

Vasiliu, 1979 Emanuel Vasiliu, *Note on the Empty Denotation*, CLTA XVI, nr. 1, p. 3 — 16 (RRL XXIV).

[7] Cf. Vasiliu, 1978, 219.

HENRI WALD

DIALECTICA SIMBOLULUI

Simbolul este tinerețea semnului, iar semnul este maturitatea simbolului. Semnul începe ca simbol și simbolul termină ca semn. Simbolul este un semn al cărui semnificant *imită* realul pentru a arăta la ce se referă semnificația, pentru a indica ce anume cunoaște denotația și ce anume apreciază conotația. Într-un simbol, semnificantul imită individualul prin care se manifestă genul vizat de semnificație. Însă semnificantul unui simbol nu copiază realul, ci îl imită, într-o măsură mai mare sau mai mică, de la reproducere și pînă la himeră. Imitația simbolică este construcție, invenție, creație. Realismul unui simbol ține mai mult de semnificație decît de semnificant. „Copilul — scria mai demult Mihai Ralea — pictează din memorie și nu din realitate sau din percepție. De aceea desenul adeseori la primitiv și la copii are un caracter mai mult de definiție decît de descripție. Ei nu țin seama de elemente realiste, ci de noțiunea generală de om așa cum ar trebui să fie și cum i-a rămas lui în memorie în mod rezumativ. Este așadar mai mult vorba de scheme decît de imagini corespunzătoare unei realități. Sînt scheme rezumative" [1]. Mai importantă este fidelitatea semnificației față de esența lucrurilor decît asemănarea semnificantului cu lucrurile însele. Semnificantul simbolului rezultă din selectarea anumitor aspecte ale realului și combinarea lor într-un mod nou, mai mult sau mai puțin original. Simbolul mimează realul nu pentru a-l copia, ci pentru a-l face să însemne altceva decît el însuși. Imitația simbolică — metaforică sau metonimică — nu descrie realitatea, ci transcrie atitudinea oamenilor dată de ea. Simbolul imită realul pentru a semnifica idealul. Simbolul este o ficțiune. „Copia realistă a datului sensibil e o trădare a *realității* spirituale" [2], afirmă Jean Starobinski. Iar Henri Meschonnic precizează că „imaginea este sintaxă și nu reflectare a realului" [3]. Semnalul antropoidului s-a transformat în simbol omenesc din clipa în care a început să semnifice nevăzutul, absentul, viitorul. Simbolul a fost făurit pentru a depăși individualul,

[1] Mihai Ralea, *Prelegeri de estetică*, Ed. științifică, 1972, p. 333.
[2] J. Starobinski, *Relația critică*, Ed. Univers, București, 1974, p. 170.
[3] H. Meschonnic, *Pour la poétique*, Paris, Gallimard, 1970, p. 103.

sensibilul, prezentul. Semnificantul unui simbol individualizează generalitatea unor idei, sensibilizează un înțeles, re-prezintă absentul, mai întîi viitorul și mult mai tîrziu trecutul, care cel mai adesea este un fost viitor ...

Simbolul păstrează legătura cu concretul și trăirea lui nu pentru a înlocui abstracția și știința, ci pentru a le completa cu expresia atitudinii afective față de lume. Trecerea gîndirii de la simboluri la semne și de la mituri la teorii este o înălțare, nu o cădere. Se poate spune că miturile sînt un fel de teorii ale mentalității arhaice, dar nu și că teoriile moderne sînt mituri degradate ale protoistoriei. Mentalitatea mitomagică nu este chiar un „paradis pierdut", iar gîndirea științifică nu este doar un „păcat". Respingerea îndreptățită a scientismului nu înseamnă întoarcere la simbolurile ancestrale, ci înaintare auto-critică. „Omul modern — scrie Mircea Eliade — este liber să disprețuiască mitologiile și teologiile, dar aceasta nu-l va împiedica să se hrănească în continuare cu mituri decăzute și cu imagini degradate" [4]. Nu neapărat. „Autodinamica contradictorie a lumii" nu este imaginea degradată a focului din gîndirea lui Heraclit, ci conceptul la care a ajuns un simbol. Conceptul freudian despre „complexul lui Oedip" nu este un mit degradat, ci un simbol generalizat printr-o explicație teoretică. Mircea Eliade crede însă că simbolul care „premerge limbajului și rațiunii discursive, dezvăluie anumite aspecte ale realității — cele mai profunde — care desfid orice alt mijloc de cunoaștere" [5]. Este adevărat că „mitul androginului" comunică mai mult decît expresia „nostalgie după epoca indistincției dintre bine și rău", dar deoarece arată și conotația semnificației verbale la care a ajuns simbolul. Semnificantul oricărui simbol depinde totdeauna de unitatea dintre conotația și denotația unei semnificații verbale. După opinia lui Mircea Eliade „coincidența opușilor, de pildă, atît de abundent și atît de *simplu* exprimată de simboluri nu este *dată* nicăieri în Cosmos și nu e accesibilă experienței imediate a omului și nici gîndirii discursive" [6]. Numai că o imagine simbolică n-are nici un înțeles fără denotația semnificației verbale a cărei conotație o întruchipează. Nimeni n-a înțeles bogăția de idei sincretizate în străvechile mituri înainte ca dezvoltarea denotației să fi ajuns la categoriile filozofice. „Acolo unde un Frazer nu vedea decît o « superstiție », o metafizică era deja implicită, chiar dacă ea se exprima prin simboluri mai degrabă decît printr-o încîlcire de concepte ; o metafizică, adică o concepție globală și coerentă a Realității ..." [7], admite Mircea Eliade. Însă metafizica implicită

[4] Mircea Eliade, *Images et symboles*, Paris, Gallimard, 1952, p. 22.
[5] *Ibid.*, p. 13.
[6] *Ibid.*, p. 233.
[7] *Ibid.*, p. 232.

și simbolică a miturilor arhaice devine detectabilă numai în lumina unei metafizici explicite și conceptuale. Filozofia implicită pe care o conțin miturile devine din ce în ce mai limpede pe măsură ce simbolurile lor își pierd valoarea religioasă și capătă una estetică. Miturile încep ca simboluri „revelatorii" și termină ca simboluri „plasticizante", după cum amforele încep ca unelte și termină ca exponate. Prin dezvoltarea conceptelor, vechile simboluri euristice și cognitive devin simboluri artistice și expresive. Degradarea miturilor de la teologie la antropologie marchează, de fapt, progresul conștiinței umane de la supunere la libertate. Istoria transformă mereu valoarea religioasă a simbolurilor într-una estetică. Trecerea miturilor din istoria religiilor în istoria artelor dovedește încă o dată productivitatea vorbirii : făurirea ideii cibernetice de *creator de cultură* împotriva *entropiei crescînde a naturii* transformă mitul lui Sisif într-o imagine simbolică deosebit de expresivă.

În teoriile filozofice și științifice ale contemporaneității, miturile nu sînt degradate, ci lăsate în urmă ca „trepte de lansare" care și-au îndeplinit sarcina. Dealtfel, Mircea Eliade n-a depășit niciodată nostalgia „unului nedecublat"; preferă mitul, deoarece în el teoria nu este încă diferențiată de practică, preferă mitul androginului, deoarece, în opoziție cu hermafroditul, masculinul nu este încă diferențiat de feminin, visează la piatra filozofală în care contrariile vor coincide din nou, dar nu ca sinteză a contrariilor diferențiate, ci ca o contopire sincretică a opușilor. De aici și admirația lui pentru felul în care Brâncuși realizează coincidența regăsită a contrariilor în faimoasa sa „Pasăre măiastră" : piatră care zboară, greutate ușoară, materie negată ....

Simbolul a fost de la început, și verbal și gestual, și fonetic și grafic, și auditiv și vizual. Dar simbolul lingvistic a fost totdeauna primordial față de orice simbol nelingvistic. Deoarece strigătul s-a transformat în vorbă, laba a devenit mînă și adaptarea a devenit muncă. Fără vorbire nu poate exista între om și lume *intervalul* — spațial și temporal — care îi îngăduie *intervenția* creatoare. Referindu-se la absent, numai vorbirea poate amîna reacția spontană față de prezent, inaugurînd, astfel, cugetarea.

Dintotdeauna simbolul verbal a fost acompaniat de cel vizual, deoarece oamenii au simțit nevoia să comunice atît cunoștințele lor despre realitate, cît și atitudinea care trebuie luată față de ea, atît denotația, cît și conotația semnificațiilor verbale. Gestul și mimica completau simbolismul fonetic pentru a menține conotația amenințată de dezvoltarea denotației și de convenționalizarea semnificantului verbal. O stringere de mînă vizualizează aria figural-operațională a conotației cuvîntului „Pace". „După gesturi — scrie Lazăr Șăineanu — o altă manifestațiune importantă a graiului fără

cuvinte este *simbolismul*, limba imaginilor și a comparațiunilor, tendența spiritului omenesc de a concretiza abstracțiunile, de-a le da o formă vizibilă și palpabilă" [8]. Lazăr Șăineanu nu pierde însă din vedere rolul decisiv al limbajului în făurirea culturii. „Limba — — scrie el — vorbită, transmisă și conservată, iată instrumentul indispensabil al culturii" [9]. Istoria culturii este strădania continuă de a contracara, prin muzică și plastică, slăbirea conotațiilor verbale în procesul comunicării lingvistice. Dependența simbolului artistic de cel lingvistic a fost susținută de Tudor Vianu încă acum un sfert de veac. „Simbolurile limbii — scria el — nu pot fi deci paralele cu acele ale științei, ale mitului și ale artei. Ele alcătuiesc de fapt o clasă supraordonată, generală. Știința, arta și mitul sînt în primul rînd forme de limbă, moduri ale expresiei" [10]. Față de vorbire, simbolul artistic este un semnificant secund menit să desfășoare conotația condensată în semnificația cuvintelor. Arta nu comunică însăși emoția, ci conotația în care emoția a fost transformată de vorbire. Arta nu comunică emoții, ci idei emoționante, aria figural-emoțională a ideilor formate în și prin vorbire. În conotația semnificațiilor verbale, emoția este stăpînită, organizată, socializată și iterativă. „Un conglomerat absolut întîmplător de sunete, care nu constituie o structură nici pentru creatorul lui, nici pentru auditor, nu poate vehicula vreo informație oarecare, dar nici nu dispune de o cît de neînsemnată «muzicalitate». Frumosul este *informație*" [11]

Ceea ce este valabil pentru poezie și muzică rămîne valabil și pentru artele plastice, chiar și atunci cînd este vorba de imaginea organizată a dezorganizării și a anti-semnificației. Deoarece destinația artei este să comunice conotații, în primul rînd elementul emoțional al conotației, și deoarece numai individualul este emoționant, semnificantul artistic inventează un individual care sensibilizează un înțeles general. „Cînd imaginea, în loc de a fi sensibilul degradat sau umbra vană a obiectului, apare ca o punte de trecere între sensibil și suprasensibil, imaginea reabilitată reprezintă un ochi carnal îndreptat spre realitățile spiritului, percepute intuitiv în simboluri sau în alegorii" [12]. Emoția nu devine conotație decît în contact cu denotația unei semnificații verbale. Cu cît denotația este mai puțin generală, cu atît conotația este mai superficială, cu cît denotația este mai generală, cu atît conotația este mai profundă. „Izgonirea turcilor la Călugăreni" de Th. Aman n-are nici aceeași denotație și nici aceeași conotație ca „Himerele" lui Victor Brauner.

[8] Lazăr Șăineanu, *Studii folklorice*, Socec, București, 1896, p. 229.
[9] *Ibid.*
[10] Tudor Vianu, *Postume*, București, E.L.U., 1966, p. 122.
[11] I. M. Lotman, *Lecții de poetică structurală*, București, Ed. Univers, 1970, p. 139.
[12] Jean Starobinski, *op. cit.*, p. 165.

Făurind imagini, pictura completează informația emoțională structurată unidimensional în conotația cuvintelor cu o informație emoțională realizată bidimensional prin desen și culoare. Artele vizuale desfășoară în mai multe dimensiuni ceea ce conotația vorbelor nu poate să conțină decît într-una singură : dimensiunea temporală în care se succed cuvintele. Simbolurile vizuale „arată" ceea ce simbolurile verbale nu pot decît să „spună". În vreme ce arta concretizează conotația, limbajul continuă să generalizeze denotația. Literatura ca artă a cuvîntului este o luptă continuă a limbajului cu sine însuși, prin remotivare fonetică și reconstruire morfosintactică. Dar dacă fără denotația simbolului lingvistic nici o imagine nu devine simbol artistic, fără împrospătarea conotației nici un limbaj nu devine poetic. Faptul că operele plastice ridică în picioare figurile culcate în conotația vorbirii, în vreme ce literatura nu poate decît să le sugereze, explică și de ce primele nu pot fi reproduse fără pierdere de valoare în timp ce poezia nu pierde nimic prin retipărire. Reproducerea unui tablou de Luchian n-are aceeași valoare ca tabloul reprodus, dar poeziile lui Arghezi au aceeași valoare într-o ediție populară de buzunar. Unidimensionalitatea generalizantă a literaturii permite oricîte reimprimări, în vreme ce pluridimensionalitatea individualizantă a artelor vizuale nu îngăduie decît cópii. Copia reproduce un original, în vreme ce retipărirea repetă aceeași operă. Retipărit, Hamlet rămîne același, pus în scenă, e mereu altul, mereu altă creație teatrală. Chiar și muzica, sporind forța individualizantă a sunetelor prin melodie, ritm și armonie, izbutește să-și depășească unidimensionalitatea și să atingă unicitatea în fiecare interpretare. O nocturnă de Chopin nu rămîne aceeași și în interpretarea lui Rubinstein și în aceea a lui Richter.

Dependența simbolurilor vizuale de cele verbale apare îndeajuns de limpede și în istoria scrierii. Simbolismul fonetic determină simbolismul grafic. Motivației fonetice a vorbirii îi corespunde motivația iconică a scrierii. Pictografia arată ceea ce rostirea nu poate decît să sugereze. Chiar și picturile rupestre sînt mai mult pictograme ale unei protoscrieri, decît tablouri ale unei protoarte. Desenele parietale imită realitatea numai pentru a transcrie sintagmele unei vorbiri holofrastice iremediabil depășite. O pictogramă întruchipează conotația unui cuvînt pentru a întemeia denotația lui, în timp ce un tablou scoate la iveală conotația unei denotații constituite. Simbolul lingvistic, fie auditiv, fie vizual, este constituant, cel artistic este expresiv. Prin semnificantul simbolului lingvistic, gîndirea se mișcă de la conotație la denotație, prin semnificantul simbolului artistic, mișcarea gîndirii este inversă. Asemănarea dintre „arta" primitivă și anumite opere ale unor pictori contemporani rezidă,

în primul rînd, în faptul că imaginea este transformată într-o iconogramă, chiar atunci cînd denotația ei este antidenotativă.

Nu se știe cum vorbeau oamenii la începuturile istoriei lor, dar se poate bănui prin examinarea expresivității sonore a vorbirii de astăzi. „Nu am putea, de exemplu, — scria Al. Graur — să numim cîntecul cocoșului *pleosc*, după cum nu am putea să botezăm *cucurigu* zgomotul pe care îl face un corp solid căzînd în apă." [13]. Probabil că antropoidul era tot atît de incapabil să imite behăitul oii pe cît de incapabile sînt astăzi pisicile să imite lătratul cîinelui. „Dar nici nu se pune problema exactității. Cînd un om spune *bee* !, el nu imită decît cu totul imperfect strigătul oii, căci sunetele pe care le scoate ovina nu fac parte din seria sunetelor normale în graiul nostru. Esențialul este să existe o suficientă asemănare între strigătul animalului și cel scos prin imitare, de om, pentru ca cel de-al doilea să aducă aminte de cel dintîi" [14]. Al. Graur a demonstrat că există și procedee morfologice de a spori expresivitatea unor cuvinte banale, analizînd valoarea simbolică, în limba română, a grupelor de sunete „rl" și „rț" [15].

Simbolismul fonetic este prezent și în limbile moderne și nu se reduce la onomatopee. „Un anumit simbolism fonetic se poate semnala chiar în cuvinte pe care nu le trecem de obicei în clasa onomatopeelor. În cuvinte ca *murmur*, *susur*, *fîșîit*, *șuerat*, *auzit* (de mai multe ori la Eminescu), *răbufneală*, *dăngănit*, este evidentă intenția de a „picta impresii sonore" [16].

Probabil că, la început, toate vorbele erau simbolice, chiar atunci cînd nu imitau zgomotele naturii, ci senzațiile omului în contact cu natura.

„Pentru a arăta — scrie Tudor Vianu — că aria simbolismului fonetic este mai întinsă decît se recunoaște îndeobște, observăm că cuvinte precum *lin*, *dur*, *aspru*, *profund*, *zgrunțuros*, *zgîlțîit*, *hurducat* etc. redau înțelesurile respective prin simboluri auditive analoge. Sunetul cuvîntului *zgrunțuros* este zgrunțuros el însuși. Conștiința a sesizat aici o analogie între o senzație tactilă și una auditivă, și rezultatul acestei analogizări este cuvîntul respectiv. În *zgîlțîit*, conștiința a fixat analogia dintre o senzație musculară și una auditivă etc." [17]. De asemenea, vorbirea străveche a folosit probabil, mai mult decît cea de astăzi, sunetele înalte pentru a exprima depăr-

[13] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, E.A., 1960, p. 181.

[14] *Ibid.*, p. 190.

[15] Al. Graur, *Grupuri simbolice în fonetismul românesc*, în SCL, nr. 2, 1959, p. 205 — 211.

[16] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 136.

[17] *Ibid.*, p. 137.

tarea sau micimea și pe cele joase pentru a exprima apropierea și mărimea; sunetele ascuțite mai exprimau repeziciunea, iar cele grave, încetineala.

Devenind din ce în ce mai abstracte și mai generale, denotațiile au slăbit conotațiile și, prin retroacția semnificației asupra semnificantului, au diminuat atît simbolismul fonetic, cît și pe cel grafic. Astfel, scrierea a evoluat, treptat, de la pictografie la ideografie. În vreme ce pictogramele exprimaseră sintagme, ideogramele tindeau să transcrie monemele. În cele din urmă, pierderea continuă a simbolismului fonetic a dus la inventarea alfabetului în care, cel puțin în principiu, fiecare literă trebuie să consemneze un anumit fonem. Este de remarcat că motivația descrește nu numai în urma slăbirii simbolismului fonetic și grafic, dar și prin trecerea de la prima la a doua articulație mai întîi în vorbire și apoi în scriere. Sintagmele sînt mai motivate decît monemele și monemele decît fonemele. „Prin stîrvuri de glorii întregi" este o expresie mai motivată decît fiecare cuvînt în parte și cu atît mai mult în comparație cu fiecare fonem și cu fiecare literă alcătuitoare.

Este interesant de amintit că în anumite forme de afazie și agrafie, bolnavii se întorc la simbolismul fonetic și grafic, coborînd, astfel, drumul urcat de gîndirea umană în decursul mileniilor. Arătîndu-i-se litera M, un asemenea bolnav a citit-o ca pe o pictogramă: „tichie de carnaval". Tot așa procedează și unii artiști, care, în tendința lor de a reconcretiza abstracțiile, reconvertesc fonemele în holofraze și literele în pictograme, ca Tudor Arghezi și Victor Brauner.

Deoarece spiritul omenesc nu este numai minte, ci și suflet, înaintarea continuă a vorbirii de la simbol la semn este mereu compensată de mișcarea inversă a artei. Prin remotivare audio-vizuală, arta reîmprospătează conotația amenințată neîncetat de energia abstractizantă și generalizantă a vorbirii. Dar dependența simbolului artistic de cel lingvistic nu înseamnă nici reducerea artei la limbaj și nici reducerea artei la o simplă ilustrare a limbajului. Limbajul atinge simțurile pentru a ajunge la minte, în vreme ce arta se adresează minții pentru a mișca sufletul. Mai presus de toate, menirea limbajului este să vestească și să prevestească; arta este creată pentru a impresiona și a emoționa. Simbolul lingvistic produce conotație în vederea denotației; simbolul artistic dă la iveală conotația însăși. La tensiunea dintre forța individualizantă a artei și energia abstractizantă a vorbirii se referea Garabet Ibrăileanu cînd scria că, în literatură „creația este superioară analizei. Arta literară fără analiză poate să existe. Fără creație, nu" [18].

[18] G. Ibrăileanu, *Opere*, București, Ed. Minerva, 1976, p. 221.

Dar fără vorbire, rostită sau nu, nu poate să existe nici creația, deoarece imaginea artistică înfățișează conotații cuprinse în semnificația cuvintelor. Arta este prin statutul ei un semnificant secund față de vorbire. „Limba este întîiul mare poem al unui popor" [19], spunea Lucian Blaga. Cred că se îndepărtează însă de adevăr atunci cînd afirmă că „gîndirea filozofică declarată a unui popor, gîndirea desfășurată în concepte, în viziuni, în sisteme, este totdeauna o explicitare bădărană a filozofiei inconștiente și nespuse la care un popor s-a ridicat creîndu-și limba" [20]. Suspiciunea neoromantică față de cultura urbană și gîndirea conceptuală l-a împiedicat să vadă superioritatea filozofiei față de înțelepciunea străbună. Dealtfel, filozofie implicită este o contradicție în termeni, iar filozofie explicită este un pleonasm. Fără o filozofie „explicită", construită conceptual, nici Blaga n-ar fi reușit să descopere și să admire înțelepciunea strămoșilor. „Spațiul mioritic" este mai mult o metaforă „plasticizantă" a unei concepții filozofice decît metafora „revelatorie" a unui stil de cultură. Superioritatea unui simbol față de un fenomen natural rezidă tocmai în faptul că fenomenul este efectul unei cauze în timp ce simbolul este întruparea unui înțeles; fenomenul stîrnește atracție sau repulsie, simbolul comunică un punct de vedere. Atracția și repulsia sînt reacții spontane, un punct de vedere este rezultatul gîndirii critice. Distincția dintre o emoție empirică și una estetică este determinată de deosebirea dintre un eveniment și un semnificant. Importanța unui eveniment rezidă în ceea ce prezintă, semnificantul este însă important pentru ceea ce *re*-prezintă. Superioritatea artei asupra vieții își are izvorul în superioritatea simbolului asupra realului, a semnificației asupra reacției, a reflectării esențialului asupra oglindirii individualului, a conotației asupra emoției. „Dacă lirica sinceră, directă și pasionată ar fi adevărată poezie, atunci mugetul cerbilor, în anumite ceasuri ale toamnei, ar face de prisos toate antologiile" [21], observa, pe bună dreptate, Lucian Blaga. Impresia de contemplare „dezinteresată" pe care o întreține plăcerea estetică este determinată tocmai de faptul că operele de artă exprimă *idei despre* lume, nu provoacă *reacții față de* ea. „Omul — scria M. Ralea în urmă cu aproape patru decenii — este totdeauna obligat să ia o atitudine. Omul este un „Stellungsnehmer", adică ia totdeauna o atitudine față de obiecte. Totuși, există un anumit interes pe care-l trezește artificialitatea în noi. Acest interes produce o serie întreagă de efecte. Deoarece nu este vorba de a trezi luări de atitudini din punct de vedere biologic interesate, urmează un senti-

[19] L. Blaga, *Elanul insulei*, Ed. Dacia, Cluj, 1977, p. 251.
[20] *Ibid.*, p. 224.
[21] *Ibid.*, p. 34.

ment de plăcere, de seninătate în faţa acestor reproduceri semnificante, a acestor simboluri, plăcere care reiese mai ales din suspendarea oricărei îngrijorări, oricărei anxietăţi. Din moment ce nu sîntem puşi în faţa unui fenomen natural care ne-ar obliga la o atitudine conformă cu conservarea noastră individuală, deci cu o atitudine interesată, se suspendă, brusc, orice alcătuire de griji în sufletul nostru, fenomenul acesta de anxietate dispare şi atunci prin contrast, sufletul nostru este invadat de o pace, de o seninătate, ne simţim oarecum eliberaţi de grijile de toate zilele, un sentiment de vacanţă. Este vechiul sentiment descris de Schopenhauer al contemplaţiei estetice "[22].

Pictura, sculptura, dansul, spectacolul teatral, reprezentaţia cinematografică încearcă să comunice în două, trei sau patru dimensiuni conotaţia unei vorbiri în care s-a cristalizat atitudinea faţă de lume a unui artist. Căci, dacă simbolurile vizuale nu sînt *reductibile* la cele verbale, nici cu totul *independente* faţă de ele nu pot fi. Imaginile artistice îşi capătă înţelesul de la vorbirea care a patronat crearea lor. Precumpănirea simbolurilor vizuale asupra celor auditive şi a scrierii asupra vorbirii marchează trecerea societăţii de la „democraţia" primitivă la diversele forme de oligarhii. În vreme ce „scripta manent", impunîndu-se şi celor absenţi, „verba volant" numai către cei prezenţi. O vorbă este mai lesne de contrazis decît o imagine. Simbolul vizual este mai idolatrizabil decît cel auditiv. Credincioşii nu vorbesc cu icoanele, ci se roagă la ele, după cum supuşii nu vorbesc *cu* stăpînii, ci se roagă *de* ei.

Predominanţa imaginii asupra scrierii şi vorbirii scade spiritul critic, slăbeşte creativitatea, standardizează atitudinile şi sporeşte, astfel, entropia socială. Pentru a-şi îndeplini menirea, simbolurile vizuale trebuie să rămînă permanent sub controlul critic al vorbirii. Despărţită de vorbire, imaginea artistică încetează să mai fie un semnificant al unui simbol propus reflecţiei şi redevine aspect al unui lucru ce provoacă reflexe. Simbolul a fost făurit nu pentru a sensibiliza concepte, ci pentru a conceptualiza simţirea. Ceea ce îl caracterizează nu este faptul că se *află* la aceeaşi distanţă de sensibilitate şi de concept, şi că se *mişcă* în direcţia conceptului. Arta nu are menirea să întoarcă abstracţia la sensibilitate, ci să cristalizeze cît mai multă sensibilitate în jurul abstracţiei. Arta a fost totdeauna mai mult sau mai puţin abstractă.

[22] M. Ralea, *op. cit.*, p. 465.

SOLOMON MARCUS

DE LA PROPOZIȚIE LA TEXT

1. *Două moduri de abordare a textului.* „Există cel puțin două moduri de studiere a limbii. Unul privește limba ca un fenomen uman în care se insinuează direct, urmărind ceea ce se întîmplă. Celălalt recurge la anumite limbaje artificiale, care pot fi ținute sub un control mai strîns, prin intermediul unor definiții stipulative, și încearcă să incorporeze în ele cît mai multe dintre trăsăturile limbilor naturale" (M. J. Cresswell (1973)). Încercînd să deslușim ce anume constituie un text, trebuie mai întîi să alegem o strategie. Deoarece un text este un fenomen empiric, ne putem „insinua în el direct, urmărind ceea ce se întîmplă", numai dacă procedăm empiric, prin observație, intuiție și inducție. Este ceea ce se face în cele mai multe analize ale unor texte concrete (de obicei literare), dar o atare strategie, deși cu multe posibilități privind nuanțele de interpretare, are o slabă capacitate explicativă în raport cu baza conceptuală, teoretică a analizei textuale. Vom încerca deci să recurgem la cea de a doua modalitate la care se referă Cresswell. Dar aici începem să simțim nevoia aprofundării ideilor lui Cresswell (idei care aparțin și altor autori, ca R. Montague (1974)). Procesul de modelare este rezumat de Cresswell astfel: „Voi introduce o serie de limbaje formale, modelate cu ajutorul unor limbaje din logica simbolică, limbaje care cresc gradual în complexitate, pînă ce ating un punct la care ele pot fi gîndite cu folos ca modele ale limbilor naturale". Să încercăm deci să deslușim în ce constă funcția gnoseologică a modelului.

2. *Ce este un model?* Fiind dat un obiect A, un alt obiect B este un model al lui A dacă următoarele condiții sînt îndeplinite:

a) Există o analogie între B și A; cu alte cuvinte B, îndeplinește o funcție iconică în raport cu A;

b) Obiectul B poate fi investigat prin cel puțin o metodă care nu e compatibilă cu natura lui A, fapt care impune o anumită eterogeneitate a lui B în raport cu A;

c) Există cel puțin o metodă de tipul afirmat la punctul b, în raport cu care investigarea lui B conduce la concluzii netriviale;

cu alte cuvinte, există o deosebire netrivială între elementele de intrare și cele de ieșire în investigarea lui B prin metoda considerată;

d) Concluziile relative la B (a se vedea condiția c) au o anumită relevanță în raport cu A;

e) Obiectul B are o capacitate de autonomizare și deschidere; el poate fi conceput independent, poate părăsi funcțiile sale a, b, c și d relative la A, pentru a dobîndi funcții similare în raport cu un alt obiect A.

Cea mai bună șansă de a satisface cererile c și d se obține prin construirea obiectului B în contextul unei teorii cît mai avansate, bogată în concepte, metode și rezultate aflate într-un stadiu avansat de elaborare. Mai precis, este de dorit ca limbajul în termenii căruia este exprimat obiectul B să fie împrumutat dintr-un domeniu mai avansat decît cel în termenii căruia este exprimat obiectul A.

3. *Modelul, între adecvare și relevanță.* Să comentăm puțin definiția pe care am propus-o mai sus pentru funcția de modelare. Să observăm mai întîi că proprietatea lui B de a fi model al lui A nu este intrinsecă lui B, ci numai o funcție potențială a acestuia, o funcție care este testată și stabilită *a posteriori*, adică după verificarea îndeplinirii exigențelor a, b, c, d și e. În baza lui a, B trebuie să fie cît mai asemănător lui A, în timp ce, în baza lui b, B trebuie să rămînă cît mai diferit de A. Apare astfel o contradicție între a și b, o tensiune datorită căreia un model poate fi oricînd îmbunătățit din punctul de vedere al adecvării sale la obiect (prin accentuarea analogiei sale cu A) și al relevanței sale în raport cu A (în baza lui b, c și d), dar relevanța se manifestă într-o anumită măsură împotriva adecvării, deoarece, cu cît B este mai asemănător lui A, cu atît este mai dificil să se mențină o deosebire între B și A suficient de importantă pentru ca să se asigure îndeplinirea condițiilor b și c. Condițiile a și d reclamă o suficientă asemănare a modelului cu obiectul; condițiile b și c impun, dimpotrivă, o suficientă distanță între model și obiect. Deci tensiunea dialectică a modelului, rațiunea pentru care modelul creează o permanentă nemulțumire, o permanentă dorință de a-l ameliora, dorință care nu poate fi niciodată satisfăcută pe deplin, este nu numai rezultatul contradicției dintre cerințele a și b, ci și a contradicției dintre cerințele a și d, pe de o parte, și cerințele b și c, pe de altă parte. Această situație de permanentă necesitate și posibilitate de a ameliora un model conduce la un șir potențial infinit de modele, care converge către obiectul modelat, în sensul că, pe măsură ce înaintăm în șir, obținem o aproximare din ce în ce mai bună a obiectului prin model. Această reprezentare inevitabil parțială a obiectului prin model conferă modelului o funcție indicială, metonimică, statutul semiotic al modelului fiind astfel

acela al unei duble motivări, una de natură iconică, metaforică, cealaltă de natură indicială, metonimică. Tocmai suprapunerea acestor două funcții conferă modelului un deosebit interes, o capacitate epistemologică deosebită. Putem acum să precizăm sensul în care trebuie interpretată afirmația lui Cresswell relativă la punctul care, odată atins, procesul de modelare devine manifest. Acele limbaje care, crescînd în complexitate, „pot fi gîndite cu folos ca modele ale limbilor naturale", nu pot fi decît limbaje care satisfac, în raport cu limbile naturale, condițiile a, b, c și d, cu accent deosebit pe cerința d, de relevanță a modelului față de obiect. Dar această relevanță este mai degrabă de natură graduală decît legată de un punct determinat în creșterea complexității (deci adecvării) modelului.

4. Nu textul ca natură, ci textul ca invariant al unor transformări recurente. Cunoașterea prin modele este incompatibilă cu căutarea naturii specifice a unui obiect, deoarece, prin condiția e, de deschidere și autonomizare, pentru orice obiect A și pentru orice model B al lui A există un alt obiect A_1 care admite de asemenea ca model pe B. Adoptînd deci, în problema raportului dintre propoziție și text, metoda modelării, este lipsit de sens să ne întrebăm ce este un text, ca entitate lingvistică specifică. Singura întrebare cu sens este aceea a obținerii unui model al textului, atunci cînd se cunoaște un model al propoziției. Dar cum intuitiv propoziția este cărămida textului și, în același timp, este ea însăși un text, este interesant să ne întrebăm care sînt regulile prin care dintr-o propoziție se obține un text iar dintr-un text se obține tot un text, cu alte cuvinte care sînt transformările față de care statutul de text rămîne invariant. Evident, această întrebare ne-o punem nu în planul intuitiv, empiric, ci în cel al constructelor cu ajutorul cărora modelăm propoziția și textul. Este deci nevoie mai întîi să precizăm modelul propozițional pe care-l adoptăm și pe care-l luăm ca punct de plecare în raționamentul nostru recurent.

5. Arborescența, ca model al propoziției. Am propus un model matematic al propoziției (Marcus 1967, capitolul VI) inspirat din rezultatele obținute de M. I. Beleckiĭ — V. M. Grigorjan — I. D. Zaslavskiĭ (1963), S. J. Fitialov (1962), H. Gaifman (1961), Y. Lecerf — P. Ihm (1960), S. Marcus (1964, 1965, 1966) și L. Tesnière (1959). Avem în vedere bibliografia la capitolul VI din (Marcus 1967). Vom reține aici anumite elemente ale modelului.

Fie un *lanț* (în sensul de șir finit) de elemente dintr-un vocabular finit V. Lanțul $x = a_1 a_2 \ldots a_n$ are *lungimea* n. *O structură de dependență* asociată lui x este o relație binară d în mulțimea $\{1, 2 \ldots, n\}$. Faptul că perechea ordonată $\langle i, j \rangle$ aparține lui d se interpretează în sensul că a_i depinde de a_j. Perechea $\langle x, d \rangle$ este un *lanț structurat*.

închiderea tranzitivă s a unei relații de dependență d este o *relație de subordonare*. În lanțul *om foarte instruit* cuvîntul *foarte* este dependent de *instruit*, acesta din urmă este dependent de *om*, iar *foarte* este subordonat lui *om*, fără a fi dependent de *om*. Lanțul structurat $\langle x, d\rangle$ se numește *simplu* dacă următoarele trei condiții sînt satisfăcute: (α) există un termen a_i al lui x, care nu depinde de nici un alt termen al lui x; (β) pentru orice $j \neq i$ ($1 \leqslant j \leqslant n$) există un număr întreg k ($1 \leqslant k \leqslant n$), unic determinat, astfel încît a_j depinde de a_k; (γ) pentru orice întreg $m \neq i$ ($1 \leqslant m \leqslant n$), a_m este subordonat lui a_i. Rezultă imediat că termenul a_i cu proprietățile α și γ este unic determinat; prin definiție a_i (sau i) este *centrul* lanțului simplu $\langle x, d\rangle$. Rezultă de asemenea că avem totdeauna, în condiția β, $k \neq j$. Centrul unui lanț simplu corespunde de obicei elementului predicativ al propoziției.

Fiecărui lanț structurat $\langle x, d\rangle$ îi asociem un graf, după cum urmează:

Nodurile grafului sînt elementele mulțimii $N_x = \{1, 2, \ldots, n\}$. Perechea ordonată $\langle i, j\rangle$ este un arc al grafului dacă a_i este dependent de a_j: deci ordinul grafului este egal cu lungimea lui x. Deoarece prin a_i înțelegem de fapt perechea ordonată $\langle a_i, i\rangle$, putem admite că nodurile grafului sînt $a_1, a_2, \ldots, a_n$. Am arătat (Marcus 1967, p. 206) că un lanț structurat este simplu dacă și numai dacă graful asociat este o arborescență.

6. *Adecvarea, relevanța și autonomia modelului propozițional.* Să verificăm că arborescența asociată unei propoziții verifică cele cinci condiții a, b, c, d și e. Legătura organică dintre diferitele părți ale unei propoziții este oglindită în subordonarea sintactică a tuturor termenilor propoziției în raport cu elementul ei predicativ. Această situație se regăsește în structura arborescenței, unde fiecare nod este extremitatea finală a unui drum care pornește din centrul (=rădăcina) arborescenței. Condiția a este astfel îndeplinită. Condiția b este satisfăcută prin faptul că o arborescență este, aici, un obiect matematic, în timp ce propoziția este un obiect lingvistic empiric. Este interesant de observat faptul că această eterogeneitate a modelului față de obiect se realizează prin anumite verigi intermediare, cum ar fi propoziția ca entitate lingvistică abstractă și, pe baza acesteia, lanțul structurat simplu. Condiția c de netrivialitate este îndeplinită datorită faptului că teoria grafurilor și, în particular, teoria arborilor au căpătat o dezvoltare importantă, bogată în concepte, metode și rezultate profunde. Pentru același motiv și datorită puternicei analogii dintre lanțuri simple (deci și arborescențele asociate) și propoziții, condiția d de relevanță este de asemenea îndeplinită, cum se poate constata din bogata literatură dedicată

acestui model al propoziției. Capitolul VI din (Marcus 1967) este semnificativ în acest sens. În ceea ce privește condiția e, să observăm că mobilitatea și autonomia modelului de față nu sînt numai potențial verificate (datorită naturii matematice a modelului), ci efectiv utilizate; într-adevăr, arborescențele sînt frecvent întîlnite în procesele de modelare din semantică, din logică, din teoria clasificării, din informatică și din alte domenii.

7. *Un mod de a pune întrebări privind textul.* Să încercăm să explicităm unele deziderate intuitive, unele proprietăți empirice asociate în mod obișnuit entității numite *text*. Apare inevitabilă următoarea alternativă: Sau impunem textului o condiție de consistență (= lipsă de contradicție între părți), caz în care numeroase propoziții (de tipul celor invocate de Chomsky, de exemplu: *Idei verzi incolore dorm cu furie*) nu vor putea fi texte; sau renunțăm la această exigență, admițînd că orice structură propozițională este o structură textuală, caz în care atenția va fi îndreptată asupra trecerii de la propoziții la texte care nu sînt propoziții. Oprindu-ne la a doua variantă a acestei alternative, admitem implicit faptul că propoziția este cărămida oricărui text, rămînînd să identificăm ... mortarul. Vom lua ca punct de plecare următoarele trei deziderate:

I. Orice propoziție este un text;
II. Un text are un anume grad de coerență;
III. Un text are un anume grad de coeziune.

Coerența evocă aici o anumită capacitate de comportare ca un întreg, ca un tot, în timp ce coeziunea se referă la existența unei legături între diferitele părți. Coerența e mai degrabă de natură semantică, ea trimite la un anumit sens global al textului, în timp ce coeziunea pare dominată de aspecte sintactice, de relație între componente. Dar ar fi imprudent și simplificator să considerăm coerența un fenomen de natură exclusiv semantică iar coeziunea unul de natură exclusiv sintactică. În orice caz, putem admite că, prin satisfacerea dezideratelor II și III, sînt implicit satisfăcute dezideratele de autonomie și închidere, impuse textului de unii autori (de exemplu Ducrot—Todorov 1972, p. 275).

Două observații se mai impun. În primul rînd, să amintim că, prin modelul pe care l-am adoptat pentru propoziție în paragrafele 5 și 6, capătă statut de propoziție și alte entități lingvistice decît cele considerate ca atare în gramatica tradițională. Astfel, *sintagma* și *fraza* admit un model de tip arborescent, cel puțin în formele lor standard. Într-o sintagmă ca *merge foarte repede* sau ca *oră prea înaintată* structura de tip arborescent este evidentă, rădăcina arborescenței fiind *merge* și, respectiv, *oră*. Într-o frază ca *dacă nu plouă*,

îți fac o vizită arborescența se reduce la un singur arc, a cărui extremitate inițială (=rădăcina arborescenței) este propoziția *îți fac o vizită*. În al doilea rînd, trebuie să prevenim o eventuală insatisfacție sau cel puțin nedumerire provocată de faptul că *orice* propoziție este considerată un text. Această convenție este adoptată din necesități de metodă, dat fiind faptul că strategia noastră se raliază acelei ipoteze conform căreia texul este o „propoziție mai mare".

8. *Ezitări privind ideile lui Lipski, Saloni—Trybulec și Brainerd.* Din I, II și III rezultă că orice propoziție are, prin însuși statutul ei propozițional, un grad satisfăcător de coerență și coeziune. Se sugerează chiar că structura propozițională este forma cea mai simplă de coerență și coeziune lingvistică. Acest lucru poate fi acceptat ușor în ceea ce privește coeziunea, deoarece ea este vizibil reflectată în structura de lanț simplu. O anumită ezitare apare în ceea ce privește coerența propoziției. Exemplul amintit mai sus (paragraful 7), al lui Chomsky, este semnificativ în acest sens, deși coeziunea enunțului respectiv este indiscutabilă. Putem compensa slăbiciunea coerenței prin gradul înalt de coeziune?

Lipski (1974, 1975) și Saloni—Trybulec (1974) încearcă să pună în relație ideea intuitivă de coeziune textuală (ei o numesc coerență) cu noțiunea matematică de conexitate topologică. Brainerd (1977) reușește să construiască, în termeni de teoria grafurilor, un model simplu, bazat pe relația de dependență lingvistică, în cadrul căruia punctul de vedere al lui Lipski și cel al lui Trybulec sînt inserate într-o abordare unitară. Principalul rezultat obținut de Brainerd poate fi formulat după cum urmează: Modelul matematic al coeziunii unui text este dat de proprietatea de conexitate (în sensul teoriei grafurilor) a grafului de dependență lingvistică asociat textului. Folosim aici expresia *dependență lingvistică* pentru ceea ce Lipski și Saloni—Trybulec numesc *dependență*, pentru a o distinge de conceptul nostru de dependență, definit (Marcus 1967) ca o relație binară arbitrară. Pentru Lipski (1974) această relație e reflexivă iar pentru Saloni—Trybulec (1974) această relație este, în plus, antisimetrică și tranzitivă, corespunzînd oarecum conceptului nostru de subordonare sintactică (nu în mod riguros, deoarece subordonarea este, pentru noi, reflexivă, dar nu obligatoriu antisimetrică, chiar dacă de obicei ea este antisimetrică). Însă toate aceste presupuneri privind relațiile de dependență pot fi testate numai prin examinarea textelor reale, deoarece relația de dependență își are originea în experiența noastră lingvistică. Diferite abordări particulare pot fi utile în această privință. Astfel, teoria configurațiilor sintactice (a se vedea, de exemplu, capitolul V din (Marcus 1967)) conduce

la o ierarhie a relaţiilor de dependenţă, în timp ce Lipski (1974, 1975) consideră cinci criterii pe baza cărora se stabileşte faptul că *x este dependent de y*;

(1) *x* se prevalează de un indicator lingvistic al cărui referent extralingvistic este exprimat de *y* sau poate fi dedus din *y*,

(2) *y* conţine o informaţie pe baza căreia se rezolvă o ambiguitate prezentă în *x*,

(3) *x* conţine o construcţie eliptică specificată în întregime în *y* sau care poate fi dedusă din *y*,

(4) se scontează ca *x* să conducă la o concluzie care nu este rezultatul prezenţei unui cuvînt cu caracter de implicare şi care nu este direct deductibilă din ceea ce cunoaşte ascultătorul (interlocutorul); această concluzie este exprimată de *y* sau este deductibilă din *y*,

(5) *x* conţine o presupoziţie specificată de *y* sau deductibilă din *y*.

Dependenţa sintactică (definită cu ajutorul configuraţiilor sintactice) studiată (în Marcus 1967) pare să îndeplinească unele din cele cinci condiţii formulate mai sus. Stabilirea concretă a situaţiilor de dependenţă lingvistică în texte determinate ar putea fi o sarcină dificilă, după cum arată Brainerd (1977) pentru Sonetul LVII al lui Shakespeare. Dacă facem abstracţie de deosebirile posibile dintre diferitele modalităţi de obţinere a relaţiilor de dependenţă, este uşor de văzut că modelul propoziţional de tip arborescent îndeplineşte testul de coeziune al lui Brainerd, deoarece condiţia de conexitate este implicată în însăşi definiţia unei arborescenţe. Într-adevăr, se ştie (a se vedea, de exemplu, Berge—Ghouila-Houri 1962, p. 132) că o arborescenţă este un graf conex fără cicle şi avînd un centru (adică un nod *a* astfel încît pentru orice alt nod *b* există un drum care porneşte din *a* şi sfîrşeşte în *b*), ordinul grafului fiind mai mare decît 1. Avem astfel o confirmare a acelei intuiţii care sugerează implicarea proprietăţii de coeziune în orice structură propoziţională.

9. *O definiţie matematică a gradului de coeziune.* Este uşor de văzut că modelul matematic al coeziunii lingvistice îndeplineşte toate cele cinci condiţii formulate pentru modele în general. O observaţie specială, în această privinţă, trebuie făcută relativ la condiţia de autonomie. Ţinînd seamă de diferitele modalităţi de definire a relaţiei de dependenţă, graful de dependenţă asociat unui lanţ poate avea diferite forme, dar dacă lanţul este un text, atunci acest graf este conex iar deosebirea dintre o propoziţie şi un text este comparabilă cu deosebirea dintre o arborescenţă şi un graf conex. Dar atît arborescenţa cît şi graful conex pot fi folosite şi ca modele ale altor fenomene, de exemplu, în teoria clasificării, în studiul reţelelor etc. Se

constată de asemenea că modelul de mai sus poate fi rafinat, prin definirea unor grade de coeziune, cu ajutorul diferitelor tipuri de conexitate din teoria grafurilor sau cu ajutorul unor tipuri obținute din acestea. Pentru unele tipuri de relații de dependență putem folosi conceptul de conexitate completă, pentru alte tipuri putem face apel la conexitatea tare, dar le putem folosi și concomitent, pentru a defini gradul maxim de coeziune. Gradul minim de coeziune ar putea fi definit prin situația în care este suficientă suprimarea unui singur arc al grafului pentru ca conexitatea să dispară. Apare naturală următoarea convenție: Gradul de coeziune al unui text este cel mai mic număr natural n cu proprietatea că există, în graful asociat textului, n arce a căror suprimare distruge conexitatea grafului. Dar se pot folosi și alte modalități, mai rafinate, de definire a gradului de coeziune (de exemplu, folosind numerele raționale pozitive subunitare). Rămîne însă de văzut ce interpretare lingvistică pot căpăta aceste modalități.

10. *Dependență semantică și coerență.* Faptul că am lăsat relației de dependență libertatea de a fi definită de o relație binară absolut arbitrară ne dă acum posibilitatea s-o particularizăm, în așa fel încît să fie orientată cu precădere spre structura semantică a textului. Vom porni de la conceptul de coeziune propus de Bellert (1970); și acest autor folosește termenul de coerență cu sensul intuitiv pe care noi îl atribuim coeziunii. Irena Bellert înțelege prin coeziunea unui text faptul că interpretarea semantică a fiecărei componente a textului depinde de interpretarea semantică a șirului tuturor componentelor precedente. Vom considera o relație de dependență inspirată din situația descrisă de Bellert; vom spune că în textul t, privit ca un șir finit de componente $c_1c_2 \ldots c_m$, componenta c_j depinde de componenta c_i dacă interpretarea semantică a lui c_j depinde de interpretarea semantică a lui c_i. Să observăm că această relație de dependență este tranzitivă și reflexivă, deci coincide cu relația de subordonare asociată. Graful asociat acestei relații de dependență ar putea fi numit *graful semantic al textului*. Am putea conveni să numim coerență tocmai proprietatea de coeziune corespunzătoare dependenței semantice; cu alte cuvinte, un text este coerent dacă graful de dependență semantică asociat este conex. În aceste condiții, coerența ar fi un caz particular de coeziune. Ar fi însă mai judicios să rezervăm termenul de coeziune pentru structura de conexitate asociată unei relații de dependență de natură sintactică, menținînd astfel, în planul modelării, distincția intuitivă operată de la început între fenomenul de coeziune, preponderent sintactic, și cel de coerență, preponderent semantic.

Să observăm însă că rezultatele analizei depind de modul în care textul este reprezentat ca un șir finit de componente. Evident,

fiind vorba de dependență semantică, aceste componente nu pot fi alese „prea mici" (mai precis, ele trebuie să fie cel puțin morfeme). Dar ele pot fi alese din ce în ce mai mari; cuvinte, propoziții, fraze etc. Dacă, de exemplu, textul t este reprezentat ca un șir de propoziții, se poate întîmpla ca t să fie o propoziție pe vocabularul ale cărui elemente sînt propoziții pe vocabularul cuvintelor. Dacă t nu este o propoziție de acest fel, atunci putem încerca să stabilim dacă t nu este o propoziție pe un anume vocabular de fraze ș.a.m.d. Ni se pare legitim să atribuim unui text un statut esențial propozițional dacă, pornind de la vocabularul cuvintelor și aplicînd textului t în mod iterativ procedeul indicat, ajungem, după un număr finit de etape, la o structură arborescentă. Numărul n de etape necesare în acest scop este *rangul propozițional* al textului considerat. Este orice text de un rang propozițional finit? Aceasta pare să fie una dintre cele mai importante și mai grele probleme ale teoriei textului. Autori ca Teun A. Van Dijk (1972) sugerează un răspuns afirmativ la această întrebare (pe care însă o formulează cu totul altfel), postulînd posibilitatea reprezentării sub formă de propoziții atît a microstructurilor cît și a macrostructurilor textului.

11. *Un punct de vedere inspirat din studiul structurilor sociale.* Bunge și Sucre (1976) definesc în modul următor coeziunea totală a unei comunități sociale. Se consideră, pentru fiecare pereche $<A,B>$ de grupuri sociale din comunitatea considerată, expresia $|A \cap B| \times |A \triangle B|$, unde $A \cap B$ este partea comună a grupurilor A și B, $A \triangle B$ este diferența simetrică $(A-B) \cup (B-A)$ iar $|X|$ este numărul de elemente din X. Această expresie măsoară *legătura dintre* A și B, deoarece această legătură presupune atît existența unei participări comune la cele două grupuri (deci bogăția intersecției $A \cap B$) cît și eterogeneitatea lor, fără de care legătura dintre ele n-ar mai fi interesantă (deci bogăția diferenței simetrice $A \triangle B$). Însumînd valorile legăturilor dintre diferitele grupuri sociale din comunitatea considerată, se obține ceea ce Bunge și Sucre numesc *coeziunea totală* a comunității sociale considerate.

Să înlocuim acum comunitatea socială printr-un lanț finit x de elemente pe vocabularul V iar grupurile sociale prin sublanțurile cu semnificație textuală (eventual toate sublanțurile) lanțului considerat. Legătura dintre două astfel de sublanțuri y și z va fi, prin analogie cu ideea lui Bunge și Sucre, produsul dintre $|y \cap z|$ și $|y \triangle z|$, unde prin $|y \cap z|$ notăm numărul termenilor din y sau z care depind semantic de cîte un termen din z (respectiv y) iar prin $|y \triangle z|$ numărul termenilor din y sau z care nu depind semantic de nici un termen din z (respectiv y). *Coerența totală a lanțului* x va fi suma legăturilor dintre diferitele sublanțuri cu semnificație textuală (eventual, toate sublanțurile pot fi considerate cu semnificație textuală)

ale lui x. În mod analog, înlocuind dependența semantică prin una sintactică, obținem *coeziunea totală a lanțului* x. În acest fel, opoziția rigidă *text—nontext* este înlocuită printr-o apreciere graduală a textualității unei secvențe x, această textualitate fiind o pereche ordonată $<p, q>$ de numere, dintre care p este coerența totală iar q este coeziunea totală a lui x.

Ar fi interesant de înaintat mai departe în folosirea sugestiilor din domeniul social, introducîndu-se, de exemplu, analogul textual al matricii structurii sociale (Bunge—Sucre 1976), al gradului de diferențiere socială și al măsurii coeziunii sociale spontane ale acelorași autori.

12. *Concluzii și sugestii pentru cercetări ulterioare.* Textul este rezultatul a două tendințe, una spre coeziune, cealaltă spre coerență. Atît coeziunea cît și coerența pot fi considerate ca tipuri de conexitate (în sensul teoriei grafurilor) în graful asociat textului, înzestrat cu o structură de dependență. Dacă relația de dependență este mai degrabă sintactică decît semantică, conexitatea grafului asociat este interpretată ca un fenomen de coeziune; dacă, dimpotrivă, relația de dependență angajează puternic aspectul semantic, conexitatea grafului asociat tinde să confere un sens global lanțului lingvistic considerat, deci este legitimă interpretarea ei ca un fenomen de coerență. Posibilitatea de a considera diferite tipuri și diferite grade de conexitate conduce la o tipologie bogată a coeziunii și coerenței, tipologie potențată de nonunicitatea soluției în problema alegerii unor relații adecvate de dependență sintactică și, respectiv, semantică. Ajungem astfel, de la opoziția rigidă text—nontext, la proprietatea de textualitate, care poate să apară în diferite forme și în diferite grade.

Ipoteza structurii propoziționale a textului are un mare grad de plauzibilitate, dar ea trebuie testată în continuare. De exemplu, ar fi interesant de controlat dacă proprietatea de proiectivitate sintactică, care guvernează cele mai multe propoziții din limbile naturale (Marcus 1967, capitolul VI) se menține la nivele superioare de organizare textuală și în ipoteza că dependența sintactică este înlocuită cu una semantică. Chiar la nivelul frazei, acest control nu s-a făcut încă. Fiind o proprietate care acționează la distanță, proiectivitatea ar putea juca un rol important în realizarea coeziunii și coerenței textuale.

Dacă propoziția este unitatea arhitecturală a textului, în sensul iterativ pe care l-am explicat în paragraful 10, atunci se justifică pe deplin folosirea teoriei gramaticilor generative și transformaționale în studiul textualității. Izomorfismul dintre diferitele nivele de organizare textuală s-ar putea reflecta în structura comună a gramaticilor acestor nivele, faptul că trecerea de la una la alta s-ar

face, în esență, printr-o schimbare a vocabularului terminal și printr-o reinterpretare a elementelor vocabularului auxiliar. Din acest punct de vedere, pot fi valorificate cercetările lui Van Dijk (1972), Dressler (1972), Petöfi (1972, 1977). Este de asemenea important să se dezvolte orientarea cercetărilor de coeziune și coerență textuală spre problemele privind narativitatea și literaritatea (utile, în acest sens, rezultatele lui Van Dijk (1972), Dressler (1972), Harweg (1973), Petöfi (1973), Schmidt (1976), Žolkovskii—Ščeglov (1971, 1972). Într-adevăr, cercetările privind structura textului literar nu au disociat pînă acum (dealtfel nici lingvistica nu a făcut-o încă) proprietatea de coeziune de cea de coerență, deși amîndouă par esențiale în constituirea literarității.

Este poate interesant să observăm înrudirea punctului de vedere al lui Vasiliu (1978) cu cel al lui Bellert (1970). Definind coerența unui text prin gradul de așteptare pe care dezvoltarea sa ulterioară îl prezintă, pe măsură ce crește segmentul inițial cunoscut, Vasiliu include punctul de vedere al lui Bellert, pentru care coerența e dată de dependența interpretării semantice a fiecărei componente de întreaga secvență a componentelor anterioare. Într-adevăr, această dependență obligă dezvoltarea ulterioară a textului să nu coboare sub un anume grad de așteptare ; dezvoltarea ulterioară trebuie să țină seamă de dezvoltarea anterioară. Dar este așteptarea la care se referă Vasiliu una de natură entropică (în sensul lui Shannon) sau logică ? O teorie a coerenței și coeziunii care să împletească punctul de vedere determinist cu cel probabilist așteaptă încă să fie edificată ; poate că teoria gramaticilor probabiliste va avea un cuvînt de spus în această privință.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Irena Bellert, 1970 *On a condition of the coherence of texts*, Semiotica *2*, 335 — 363.

Claude Berge — A. Ghouila-Houri, 1962 *Programmes, jeux et réseaux de transport*, Paris : Dunod.

Barron Brainerd, 1977 *Graphs, topology and text*, Poetics *6*, 1, 1 — 14.

Mario Bunge — Máximo García Sucre, 1976 *Differentiation, participation and cohesion*, Quality and Quantity, *10*, 171 — 178.

M. J. Cresswell, 1973 *Logics and languages*, London : Methuen.

Marcelo Dascal — Avishai Margalit, 1974 *A new 'revolution' in linguistics? 'Text-grammars' vs. 'Sentence-grammars'*, Theoretical Linguistics, *1*, 1/2, 195 — 213.

Teun A. Van Dijk, 1972 *Some aspects of text-grammars*, The Hague : Mouton.

Wolfgand Dressler, 1972 *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen: Niemeyer.

Oswald Ducrot — Tzvetan Todorov, 1972 *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris: Editions du Seuil.

S. I. Gindin, 1971 *Svjaznyi tekst : formal'noe opredelenie i elementy tipologii*, Institut russkogo jazyka, Moskva.

Roland Harweg, 1973 *Text Grammar and literary text*, Poetics *9*, 65 — 92.

John M. Lipski, 1974 *A topology of semantic dependence*, Semiotica *12*, 145 — 170.

1975 *Towards a topology of natural languages*, Poetics *4*, 5 — 17.

Solomon Marcus, 1967 *Algebraic linguistics ; analytical models*, New York and London : Academic Press.

Richard Montague, 1974 *Formal philosophy*, New Haven and London : Yale University Press.

János S. Petöfi, 1972 *The syntactico-semantic organization of text-structures*, Poetics, *3*, 56 — 99.

1973 *Text-grammars, text-theory and the theory of literature*, Poetics, 7, 36 — 76.

1977 *Semantics — Pragmatics — Text-theory*, PTL *2*, 1, 119 — 149.

Z. Saloni—A. Trybulec, 1974 *Coherence of a text and its topology*, Semiotica *11*, 101—108.

Siegfried J. Schmidt, 1976 *Texttheorie*, München.

Emanuel Vasiliu, 1978 *Asupra coerenței textelor*, Colocviul de stilistică, poetică și semiotică, Cluj-Napoca.

A. K. Žolkovskiĭ — Ju. K. Ščeglov, 1972 *K opisaniju smysla svjaznogo teksta*, I, Institut ruskogo jazyka, Moskva.

1972 *K opisaniju smysla svjaznogo teksta*, II, Institut russkogo jazyka, Moskva.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ANCA RUNCAN MĂGUREANU

ASPECTE SEMANTICE ALE CONSTITUIRII TEXTULUI

Propunem în aceste pagini unele considerații asupra relației *discurs — text*, și îndeosebi asupra procesului de constituire a textului prin discurs.

Discuția impune o prealabilă definire — sau redefinire — a conceptelor cu care se lucrează, dată fiind varietatea de accepții atribuite lor de către cercetători venind dinspre domenii și orientări diverse, precum și stabilirea cadrului de abordare a obiectului analizat.

0.1. *Preliminarii metateoretice*

(1) Vom distinge între *obiectul sensibil* (obiectul perceput cu ajutorul aparatului perceptiv) de *obiectul cunoașterii*, care este un construct teoretic, și căruia îi vom aplica un *model* sau altul în scopul extinderii posibilității de a utiliza diversele metodologii susceptibile de a pune în valoare un aspect sau altul al obiectului de cunoscut.

(2) Ceea ce distinge obiectul cunoașterii de obiectul sensibil este existența unui *punct de vedere* proiectat asupra obiectului în conformitate cu scopul cercetării. Considerăm că precizarea punctului de vedere este o condiție esențială și preliminară a cercetării, care înseamnă, în fapt, reducerea obiectului sensibil la acele proprietăți pertinente pentru scopul acestei cercetări.

(3) Modelul pe care îl atașăm obiectului cunoașterii va fi determinat de această intenționalitate restrictivă a actului de cunoaștere. Este evident că unuia și aceluiași obiect i se pot atașa mai multe modele, precum și faptul că modelul nu are — prin definiție — capacitatea (și nici funcția) de a descrie exhaustiv proprietățile obiectului studiat.

0.2. *Preliminarii teoretice.* Punctul de vedere adoptat aici pleacă de la postulatul teoretic al *naturii acționale a discursului*, pe care îl vom defini ca punere în act a unui sistem de semne; natura de *act* (activitate) a discursului (comunicării, actului de limbaj, enunțării, limbajului etc.) nu a fost și nu este pusă la îndoială de nici un cercetător care se ocupă direct sau tangențial de acest aspect, dar

modul de tratare a fost foarte diferit și, în general, a pus în umbră (sau între paranteze) tocmai acest punct de plecare.

Întrebarea care se pune este în ce măsură cadrul lingvistic, și în mod special cel semantic, este adecvat în analiza discursului, întrebare pentru care aceste considerații nu se vor un răspuns, ci mai degrabă ipoteză de lucru în vederea precizării răspunsului.

0.3. Definirea limbii ca sistem de semne propune semiotica drept cadru firesc de abordare a acestui sistem.

După cum se știe, semiotica este caracterizată prin considerarea triplei relații constitutive a semnului, și anume : relația sintactică a semnului cu celelalte semne din sistem, relația semantică a semnului cu obiectul la care se referă (și pentru care se constituie ca *substitut*), relația pragmatică a semnului cu cel care îl folosește. Este bine cunoscut de asemenea că, după Morris (1946) sau Carnap (1942), se poate studia în mod independent un aspect al triadei semiotice, în afara oricăror considerații referitoare la celelalte două ; o poziție mai recentă (Mounin, 1971 ; Eco, 1975) asertează posibilitatea de a studia sistemul de semne independent de funcționarea lui, dar nu și invers.

Fără a nega caracterul constitutiv al acestei triple relații pentru semn, vom pune în discuție definițiile date celor trei dimensiuni semiotice, precum și raportului instituit între ele. Acceptarea definiției semnului ca entitate *cu funcție substitutivă* în raport cu altă entitate, funcția substitutivă fiind limitată de un anumit *punct de vedere* exprimat în convenția de instituire a entității-semn [1], ni se pare că implică acceptarea unei taxinomii în interiorul domeniului semiotic, și care nu mai este simplă juxtapunere (considerată de-altfel facultativă) de aspecte independente : prezența la toate cele trei niveluri a instanței producătoare a semnului — utilizatorul, căci o entitate nu este semn atîta timp cît ea nu este triplu și simultan determinată de relația cu un alt semn, cu entitatea substituită și cu utilizatorul său, ne face să afirmăm că, cel puțin în cazul limbilor naturale, studiul numai sintactic sau numai semantic ori pragmatic înseamnă o limitare nedorită a posibilităților de analiză. De fapt un semn, (o expresie lingvistică nu semnifică ceva, ci ea este utilizată de cineva *cu intenția* de a semnifica ceva[2], conform unei *convenții* care dotează această expresie cu o anume valoare în cadrul sistemului de semne. Pragmatica devine astfel dimensiunea primordială a sem-

[1] Cea mai simplă definiție a semnului și, după părerea noastră, și cea mai completă și exactă în același timp este "something which stands to somebody for something in some respect or capacity" (Peirce, 1974, vol. 2, §227).

[2] O teorie a sensului care concordă cu acest mod de abordare este cea propusă de Grice (1957) ; a se vedea și Searle (1969), Strawson (1964).

nului, cea care va determina atît aspectele sintactice cît și cele semantice. Viziunea aici descrisă a fost de fapt propusă pentru prima oară de R. M. Martin (1959), autor al primei încercări de formalizare a pragmaticii, care afirma: „in pragmatics, there is reference not only to the signs and what they denote, but also to the speakers or users of the language [. . .] In fact, *we shall have two kinds of pragmatics to consider depending upon whether a semantics or only syntax is presupposed*" (Martin, 1959, XI; s.ns.). Apostel (1973, 285) afirmă: „d'une part la syntaxe présuppose la pragmatique, d'autre part la sémantique présuppose elle aussi, la pragmatique, tandis que *la pragmatique elle-même présuppose une théorie générale de l'action ou praxéologie*" (s.ns.).

Vom vorbi așadar de o *pragmatică sintactică* și respectiv de o *pragmatică semantică*, definind pragmatica drept studiul acelei forme de practică socială prin care, cu ajutorul unui sistem de semne, se instituie relații de un anume tip între oameni; definită astfel, pragmatica apare ca o *praxiologie lingvistică* al cărei obiect va fi deci acțiunea lingvistică eficientă.

1. Obiectul pe care îl supunem discuției este relația *discurs—text*. Dacă *textul* a desemnat, cu diferențe nesemnificative de la o școală de cercetare la alta, o mulțime structurată de enunțuri (sau propoziții), conceptul de *discurs* nu a primit încă, după părerea noastră, o definire clară. Încercînd să rezumăm (simplificînd conștient pînă la schematizare) multiplele atitudini adoptate în definirea discursului, putem spune că:

(1) discursul este activitate lingvistică individuală („parole", „énonciation", „performance");
se poate deci:

(i) refuza integrarea studiului discursului în cadrul unei discipline lingvistice (poziția lui F. de Saussure),
sau

(ii) încerca o analiză prin și datorită mărcilor care manifestă discursul în obiectul produs (textul), poziție adoptată de „teoria enunțării" [3].

(2) discursul este *activitate lingvistică cu caracter social* bazat pe existența unor *reguli (convenții) normative* care reglementează uti-

[3] Recunoaștem direcția imprimată de F. de Saussure (1916), urmată de lingviști ca: R. Jakobson (1963), E. Benveniste (1966), A. J. Greimas (1966), J. Dubois (1969), cunoscută sub numele de „teorie a enunțării"; în același sens, cu toate diferențele teoretice și metodologice, școala generativistă va refuza studiul performanței ca domeniu al utilizării individuale și ocurențiale a limbii.

lizarea *regulilor (convențiilor) constitutive* ale unei limbi naturale; în acest caz :

(i) s-a studiat structura textului considerată ca manifestare a discursului (este accepția pe care o găsim la Z. H. Harris, 1952);

(ii) se poate studia structura acestei activități însăși și raporturile între nivelul discursului și forma lingvistică pe care o produce (textul).

Acesta este demersul pe care l-am adoptat și în vederea căruia ne propunem să facem cîteva sugestii.

2. Discursul este deci o *mulțime de acte de discurs, performate de un agent, pe baza unui motiv, în vederea realizării unei intenții, și care constă în producerea unei modificări într-o stare a lumii.* Concepută ca o teorie a *competenței comunicative*, o teorie a discursului își va defini conceptele de lucru : agent, motiv, intenție, stare a lumii, din punctul de vedere ales de cercetare. Definirea acestor concepte — ce descriu entități constitutive ale actului de discurs — permite de asemenea să se distingă între diversele modalități de comunicare interumană : conversația, dialogul, monologul, conferința etc.

2.1. Pentru înțelegerea demersului propus, vom defini în continuare aceste concepte de lucru [4].

2.1.1. Elementul fundamental în abordarea discursului nu va mai fi, așa cum apare în abordările anterioare, codul unei limbi, ci *agentul*, cel care face ca o „gramatică" să devină un instrument al acțiunii sociale.

Propunem să definim agentul discursului ca *agent colectiv intrasubiectiv* [5]. Vom vorbi de agent intrasubiectiv atunci cînd :

(1) comportamentul indivizilor cooperanți la acțiune poate fi descris cu una și aceeași acțiune;

(2) acțiunea este determinată de una și aceeași intenție;

[4] Urmărim lucrările de logică și filozofie a acțiunii : Kotarbinski (1955), von Wright (1963, 1968), White (*ed*) — (1968).

[5] Ideea unui astfel de agent apare la Goldmann (1970, 101 sq), care opune viziunii structuraliste asupra subiectului umanismul marxist care relevă „le sujet constitué par plusieurs individus", acel subiect definit de Marx (1845) ca „ansamblu de relații sociale". Aceste relații stabilite între indivizii care constituie subiectul (agentul) acțiunii sînt numite de Goldmann *intrasubiective*. Aceeași viziune dialectică asupra acțiunii umane, în mod special asupra acțiunii de a *cunoaște* și de a *gîndi*, apare la Hegel (1807, 108 — 109) : „În acest mod aceeași mișcare a conștiinței de sine a unuia are ca însăși dubla semnificație de a fi deopotrivă acțiunea sa, ca și a celuilalt [...] fiecare face ca însăși ceea ce cere ca de la cealaltă și face de aceea numai în măsura în care celălalt face același lucru [...] Acțiunea are deci un sens dublu nu numai întrucît ea este deopotrivă o acțiune față de sine ca și față de celălalt, dar și întrucît, neseparat, ea este deopotrivă acțiunea unuia ca și a celuilalt".

(3) dacă unul dintre indivizi nu își îndeplinește rolul, acțiunea nu este realizată.

(Aceste trei trăsături disting o acțiune cu agent intrasubiectiv de o acțiune la care cooperează mai mulți agenți, care însă pot face acțiuni diferite, cu intenții diferite, și la care neîndeplinirea unui rol de către un agent nu duce în mod necesar la eșecul acțiunii.)

Agentul intrasubiectiv al unui act de discurs se definește ca o pereche ordonată de *roluri discursive*: emițător/vs receptor. Aceste roluri sînt determinate pe baza funcțiilor respective, pe care le vom numi *acțiune* și respectiv *co-acțiune* discursivă. *Co-acțiunea* discursivă care definește rolul de receptor nu poate fi asimilată „înțelegerii" (rol în general asignat receptorului); nu este nici simpla recunoaștere a intenției emițătorului[6]; înțelegerea (recunoașterea intenției și decodarea sensului conform convențiilor semanticii unei limbi L) trebuie să ducă la o modificare a stării co-agentului receptor, modificare care să poată constitui motivul unui act ulterior (comportamental sau tot lingvistic); este ceea ce vom numi *acceptare*.

Într-o teorie a competenței discursive (pragmatice) vor fi luate în considerare numai acele trăsături pertinente din punctul de vedere adoptat. Agentul va fi descris ca un sistem de comunicare[7]; celelalte proprietăți, al căror rol în desfășurarea procesului discursiv este deseori cel puțin la fel de important, cum ar fi cele psihosociale, ar trebui să facă, după părerea noastră, obiectul unei analize la nivelul unei teorii a performanței[8].

În cadrul acestei teorii a competenței, locutorul este presupus a fi *rațional*. Vom spune că un agent-locutor este rațional dacă:

(i) poate fi descris printr-o mulțime consistentă de motive, intenții, cunoștințe etc.;

(ii) respectă *convenția de veridicitate* și se comportă presupunînd că toți ceilalți agenți respectă și ei această convenție.

A fi veridic utilizînd un limbaj L înseamnă:

(i) a produce enunțuri în L care să nu fie false în L;

(ii) a produce enunțuri în L care să nu fie false în L conform cu propriile credințe, cunoștințe ale locutorului (Lewis, 1973).

[6] Cf. teoria intenționalistă a semnificației semnalată *supra*, p. 43, nota 2.

[7] A se vedea definirea agentului ca sistem de comunicare în Apostel (1973, 303).

[8] După cîte știm ideea unei teorii a performanței îi aparține lui T. A. van Dijk (1972, cap. 9).

Considerăm convenția de veridicitate[9] drept convenția lingvistică fundamentală, determinată de interesul comun al membrilor unei comunități lingvistice de a profita de avantajul de a putea controla prin comunicare gîndurile și acțiunile altora. A respecta convențiile este mijlocul cel mai economic și eficace de a-și asigura succesul propriilor sale acțiuni, ceea ce, altfel spus, înseamnă a fi *rațional*.

Agentul actului de discurs va fi descris prin :

(i) *motivele* actului ; din punct de vedere al sistemului discursiv, motivul va fi interpretat ca un eveniment mental de tipul : a cunoaște, a crede, a dori, a vrea, a spera etc., și al cărui obiect este o stare de fapte pe care agentul o poate descrie printr-o propoziție (simplă sau complexă) și pe care o poate concepe ca rezultat posibil al acțiunii sale [10].

(ii) *intenția* de a acționa : un agent are intenția de a produce o stare de fapte (scopul acțiunii sale), printr-un act de tip A, atunci cînd, pe baza competenței sale pragmatice, poate prevede că, într-o anumită situație S, actul A va avea ca rezultat această stare de fapte. Intenția este deci rezultatul unui eveniment mental de alegere între mai multe tipuri sau subtipuri de acțiuni care ar putea conduce la același rezultat, în raport cu o situație de act.

Este evident că aceeași stare de fapte poate fi rezultatul mai multor tipuri sau subtipuri de acțiuni : putem obține ca cineva să facă ceva ordonîndu-i, rugîndu-l, avertizîndu-l sau prevenindu-l de consecințele nerealizării actului, sau chiar prin mijloace nelingvistice.

2.1.2. Putem descrie *actul* indicînd modificarea produsă de agent în starea lumii : specificînd starea inițială și starea finală a lumii, descriem *evenimentul discursiv* corelativ actului. Pentru a indica și natura actului (tipul de act care a produs un anumit eveniment), vom indica și starea în care s-ar fi găsit lumea dacă agentul nu ar fi

[9] Pentru D. K. Lewis (1969) *convenția* desemnează o regularitate R (o mulțime de norme) în acțiunea unei comunități P (lingvistice, sociale etc.) care satisface următoarele condiții :

1. orice membru din P respectă R
2. orice membru din P se așteaptă ca toți ceilalți membri să respecte de asemenea R
3. membrii din P au un interes comun care îi determină să prefere respectarea lui R
4. orice membru din P cunoaște condițiile 1 — 3.

După părerea noastră conceptul de convenție lingvistică dă o replică ideii chomskyene despre natura „ideală" a competenței (o limbă L este utilizată de o comunitate lingvistică dacă orice locutor posedă o reprezentare internă, înnăscută, a unei gramatici L).

[10] Pentru o discutare a acestor concepte care țin atît de psihologie cît și de praxiologie, v. articolele reunite în volumul White *(ed)* — (1968).

intervenit. În logica acțiunii construită de von Wright (1968), evenimentul se descrie prin formula:

$$(A)\ p_i\ T(p_j\ I\ p_k),$$

unde T și I sînt operatori binari cu valoarea „în momentul următor" și respectiv „în loc de", iar p_i descrie o stare a lumii.

Vom defini actul de discurs ca un *act compus*, adică o structură de acte simple dominate de o intenție unică, fiecare din ele constituind o condiție necesară și suficientă pentru succesul actului compus; în acest sens, acte ca predicația, referirea, presupunerea (în sensul logico-semantic)[11] vor fi acte simple, care nu pot constitui singure un act de discurs. În unele cazuri, un act de discurs poate conține și acte necesare succesului actului; vom vorbi în acest caz de *act complex* (a se vedea Kotarbinski, 1973, cap. III).

Vom introduce termenul de *acțiune globală* pentru a descrie o secvență de acțiuni

(i) produse în una și aceeași ocazie (situație de act);
(ii) caracterizate, la nivelul imediat superior, de o singură intenție;
(iii) structura acestei secvențe de acțiuni este astfel încît rezultatul fiecărei acțiuni reprezintă o condiție necesară și suficientă pentru succesul acțiunii următoare.

2.1.3. O a doua particularitate în tratarea discursului din punct de vedere praxiologic apare în definirea „stării de fapte" modificate (sau a situației de act).

Conceptul de *stare de fapte (state of affairs, état de choses)* este luat în general ca un concept primitiv; se consideră că o propoziție descrie o stare de fapte. Dar *propoziția* poate constitui domeniul:

1. unei *atitudini* a agentului față de starea lumii descrisă de propoziția respectivă (atitudine epistemică, deontică, axiologică etc.);

2. unei *intenții* de a acționa (agentul avînd intenția de a modifica lumea astfel încît o anumită propoziție să fie adevărată).

În cazul actului de discurs vom spune că propoziția este în același timp obiectul unei *atitudini propoziționale* și al unei *intenții discursive*[12]. Aceste două concepte corespund din punct de vedere pragmatic celor două aspecte prin care am descris agentul, respectiv

[11] În legătură cu aceste tipuri de acte, v. Searle (1969), Ducrot (1973), Tuțescu (1978).

[12] Față de teoria actelor de limbaj (Austin, 1962; Searle, 1969; Cole & Morgan *(eds)*, 1975), poziția praxiologică nu va identifica intenția discursivă cu forța ilocuționară, tratată de autorii menționați la nivel semantic: intenția discursivă nu este de natură lingvistică; un locutor nu își propune să producă un enunț (text), ci să instituie prin enunțul (textul) respectiv un anumit tip de relație între participanții la comunicare

motivul și *intenția*, iar din punct de vedere formal vor fi tratate ca entități modalizatoare (v. *infra*, § 4). Putem descrie așadar fiecare participant la un discurs ca o mulțime de propoziții modalizate care reprezintă ceea ce el cunoaște, crede, speră, dorește, regretă etc., și în funcție de care el va acționa. Această mulțime de propoziții va fi numită *universul de gîndire* al individului respectiv. Cum acest univers este teoretic infinit și practic nenumărabil, îl reducem atașînd un *domeniu de indivizi* (persoane, obiecte, evenimente etc.; din punct de vedere logic este vorba de constante individuale) la care se referă participanții în cursul unei comunicări; aceasta implică condiția ca discursul să fie considerat în una și aceeași ocazie (von Wright, 1963, 23).

Mulțimea de propoziții pe care un individ le poate enunța în legătură cu un anume domeniu de indivizi se va numi *univers de discurs*.

Situația discursivă se va descrie ca intersecția non vidă a mulțimilor de propoziții ce constituie universurile de discurs ale participanților; o vom numi *univers comun de discurs*.

Putem redefini *discursul* ca mulțimea actelor de discurs efectuate de agentul discursiv *cu intenția de a modifica universul comun de discurs*; modificarea universului comun de discurs se descrie ca reducerea universurilor de discurs ale participanților la acele propoziții *acceptate* ca fiind adevărate de către toți participanții la discurs; scopul unui discurs va fi astfel extinderea acestui univers comun de discurs pînă la limita ideală a unei descrieri exhaustive a lumii ce conține indivizii care constituie domeniul discursului.

Descriind stările succesive ale universului comun de discurs (de fapt o relație între cel puțin două universuri de discurs) — deci stările succesive ale unei mulțimi de propoziții, nu facem altceva decît să descriem *evenimentele* discursive produse de agentul discursului, și la care reducem *actele* de discurs.

Discursul poate fi redefinit ca un *sistem dinamic* (v. Kalman, Falb, Arbib, 1969), inputurile și outputurile fiind acte de discurs, iar stările interne ale sistemului, stările succesive ale universului comun de discurs.

OBSERVAȚIE. Reducerea actului de discurs la evenimentul discursiv corelat este determinată de necesitatea de a găsi un concept care să permită:
— integrarea entităților de natură ontologic și epistemic diferită care intră în structura actului;
— corelarea nivelului praxiologic (nivelul actului) cu cel lingvistic (nivelul propoziției).
Conceptul de *univers de discurs* permite stabilirea joncțiunii între cele două niveluri ale analizei.

3. Introducerea conceptului de *univers de discurs* într-un model al discursului face apel, la nivelul interpretativ al modelului, la teoria semantică modală cunoscută sub numele de „semantica lumilor posibile" [13]. Vom prefera pentru conceptul de „lume posibilă" termenul de *descriere posibilă a lumii*, notat prin 'w'. O descriere posibilă a lumii se definește ca o mulțime consistentă de propoziții ce descriu stări de fapte sau cursuri de evenimente. Vom numi *descriere actuală* a lumii mulțimea de propoziții ce descriu starea lumii față de care subiectul are o poziție ontologic și epistemic privilegiată (lumea reală) [14]. Limitînd mulțimea de descrieri posibile ale lumii ce constituie universul de discurs la acele propoziții care referă la domeniul de discurs obținem o *descriere parțială* a lumii, mai adecvată studiului comunicării într-o limbă naturală [15]. Această condiție restrînge domeniul de referință față de care valoarea de adevăr a unei propoziții este determinată: o propoziție va fi adevărată (necesar adevărată) dacă aparține mulțimii de descrieri parțiale ale lumii care constituie universul de discurs al celui care efectuează validarea; altfel spus, în cazul discursului într-o limbă naturală, o propoziție adevărată față de cea ce un individ cunoaște, crede etc. Vom spune că o propoziție este posibilă dacă aparține cel puțin uneia din descrierile parțiale ale lumii din universul de discurs; o propoziție este falsă cînd nu aparține nici uneia din ele. Deci valorile de necesar, posibil, fals (imposibil) adevărat sînt relativizate la un univers de discurs.

3.1. Universul comun de discurs, definit ca mulțimea de propoziții pe care toți participanții le consideră ca adevărate, este astfel constituit din propoziții necesare. O astfel de propoziție are statutul de *presupoziție*, care, după cum se știe, a fost definit prin relația logică:

fie p și q două propoziții, L = operatorul modal 'necesar', $\prec$ relația de implicație strictă, $\sim$ negația

$$(B)\ ((q \prec p) \& (\sim q \prec p)) \equiv Lp$$

propoziția p este o propoziție necesar adevărată, fiind implicată strict de o altă propoziție și de negația acesteia — fiind deci adevărată în toate descrierile posibile ale lumii [16].

[13] Necesitatea unei astfel de teorii interpretative se explică prin faptul că cel mai simplu enunț modal — și putem spune că într-o limbă naturală toate enunțurile sînt, implicit sau explicit, modalizate — de exemplu „Mîine probabil o să plouă", nu poate fi înțeles (evaluat) decît prin luarea în considerare a mai multor stări posibile ale lumii, dintre care în una cel puțin va ploua.

[14] Pentru definirea (interpretarea) conceptului de *lume posibilă* v. Stalnaker (1976).

[15] Teoria lumilor posibile a fost dezvoltată de Carnap (1946), Kripke (1970) și de Hintikka (1969, 1973) care operează cu descrieri parțiale ale lumii *(model set)*.

[16] Relația (B) reprezintă o teoremă a sistemului modal T; cf. Hughes & Cresswell (1969, 39).

3.2. În analiza funcționării limbilor naturale, această definire a presupoziției ca relație logică între două propoziții ni se pare a fi o condiție prea tare.

OBSERVAȚIE. Dealtfel, în lingvistică confuzia între nivelul semanticii unei limbi L și nivelul semantic (interpretativ) al unui model pragmatic (de utilizare a limbii L) a dus la preluarea definiției logice a relației de presupoziție fără specificarea unor diferențe importante. S-a afirmat că a spune „Este ciudat că nu mă înțelegi" înseamnă că propoziția „A(= interlocutorul) nu înțelege ceea ce spune B(= locutorul)" este presupusă de locutor ca fiind adevărată, iar de aici s-a afirmat că predicatul factiv 'e ciudat' presupune adevărul propoziției complement (acesta fiind un criteriu de definire a clasei de verbe numite factive)[17]. Extrapolarea relației *pragmatice* între asertarea (act) unui enunț (ce conține un predicat factiv) și situația de act (= universul comun de discurs la momentul respectiv) la relația logică între două propoziții ni se pare inadecvată în cazul analizei vorbirii. De fapt asertiunea nu presupune că propoziția complement este adevărată, ci numai că este adevărată față de ceea ce locutorul știe, crede etc.

Utilizarea conceptului de univers de discurs ne permite să lucrăm cu valoarea propozițiilor enunțate în cursul unui discurs în raport cu o descriere parțială a lumii ; putem vorbi de un adevăr pragmatic : vom spune că o propoziție este epistemic necesară, posibilă, imposibilă, evaluînd-o în raport cu ceea ce cunosc participanții la discurs.

O propoziție asertată, fie p, poate fi interpretată :

(i) ca o propoziție *epistemic posibilă*
(ii) ca o propoziție *epistemic necesară*

față de universul de discurs al emițătorului. În ambele cazuri propoziția este *logic posibilă* (într-un sistem de logică aletică)[18].

Dacă în urma unui eveniment discursiv propoziția p este acceptată de către toți participanții la discurs, atunci ea va aparține universului comun de discurs (va fi adevărată în orice descriere a lumii w_j alternativă la o descriere w_i căreia p îi aparține). Vom numi o astfel de propoziție *presupoziție pragmatică*, avînd valoarea de propoziție logic necesară, dar în cadrul unei mulțimi date de descrieri posibile ale lumii. De fapt, presupoziția pragmatică nu este o relație între două propoziții, ci o relație între o propoziție și o mulțime de propoziții prin care descriem agentul actului de discurs, valoarea

[17] v. Kiparsky & Kiparsky (1971).

[18] Demonstrația se poate face pe baza celor cinci condiții de definire a unui *model system* epistemic (sistem de descrieri parțiale ale lumii) date de Hintikka (1961); v. Măgureanu-Runcan, *La structure du dialogue dans l'oeuvre d'A.Gide*, teză de doctorat, 1979.

de propoziție logic necesară fiind relativizată în funcție de diverșii participanți la discurs.

4. Discursul poate fi descris ca acțiune, sau ca eveniment *global* cu ajutorul formulei (A'):

$$(A')\ U_D^I\ T(U_D^F\ I\ U_D^H)$$

unde

U_D^I = universul comun de discurs în starea inițială
U_D^F = universul comun de discurs în starea finală
U_D^H = universul comun de discurs dacă agentul nu ar fi intervenit [19].

Operatorii T și I permit să formalizăm *intenția discursivă*, în timp ce descrierea U_D^n (univesul comun de discurs la un moment oarecare n) va implica introducerea *atitudinilor propoziționale* (cf. *supra*, § **2.1.3**).

4.1. Este necesar să distingem între:

(i) *modalitatea obiectivă*: posibilul și necesarul raportat la legile logicii sau ale determinismului natural, în funcție de care aceste valori sînt asignate similar de orice individ rațional; modalitatea obiectivă se încadrează deci în sistemul de logică aletică;

(ii) *modalitățile subiective* (atitudini propoziționale), care manifestă atitudinea locutorului față de realitate și, prin discurs, față de interlocutorul său. Modalitățile subiective sînt indexate pe un individ (vom spune, de exemplu, „a-cunoaște că p", notat $K_a p$)[20].

OBSERVAȚIE. Faptul că, în cazul modalităților subiective, asignarea operatorului modal la un enunț este în mod obligatoriu indexată pe un individ nu conduce la ideea „limbajului privat" a lui Wittgenstein. Utilizarea acestor modalități subiective are o bază obiectivă, ce decurge din însăși natura socială a limbii, ca obiect constituit de o convenție; din punct de vedere filozofic, este vorba de posibilitatea de a cunoaște ceea ce altcineva crede, cunoaște, simte etc. tocmai datorită limbajului (ne referim la discuția cunoscută în filozofia limbajului sub numele de „other minds").

4.2. Pentru motive greu de rezumat în paginile de față, vom considera că modalitatea subiectivă prezentă în orice enunț performat de un agent discursiv este cea epistemică; ei i se poate subordona orice alt tip de modalitate subiectivă (evaluativă, afectivă etc.).

[19] În cazul evenimentului discursiv, definirea stării U_D trebuie modificată față de sensul ei general dat de teoria acțiunii; discuția nefiind pertinentă aici, v. Măgureanu-Runcan, 1977 a.

[20] Pentru o discuție a modalităților subiective, v. Hintikka (1973).

În cursul procesului discursiv, emițătorul asertează o mulțime de enunțuri (modalizate subiectiv) dintre care, prin procesul descris mai sus (§ 3.2), unele enunțuri obțin statutul de presupoziție pragmatică, cu valoare deci de propoziție logic necesară față de o altă mulțime de propoziții. Starea finală a universului comun de discurs va fi deci o mulțime de propoziții cu statut de presupoziție, și pe care o vom numi *text*. Textul nu coincide așadar cu mulțimea de enunțuri asertate (nu aparțin textului propozițiile neacceptate de către toți participanții la discurs, sau propozițiile pe care unul din emițători le retractează).

Conținînd numai propoziții logic necesare, textul va fi analizat într-un sistem de logică aletică (obiectivă), ipoteza noastră fiind că prin procesul discursiv subiectivitatea locutorilor se obiectivează într-un obiect-text [21].

Textul reprezintă descrierea actuală a lumii căreia îi aparțin locutorii (lumea reală).

4.3. Plecînd de la teza că orice discurs urmărește constituirea unui univers comun de discurs, distingem între mulțimea de propoziții enunțate în cursul discursului și o submulțime a acestora constituită din propozițiile acceptate de toți participanții ca fiind adevărate. Am numit această mulțime *text*.

Nu orice discurs va produce un text.

Sistemul dinamic al discursului asigură obiectivitatea subiectivității locutorilor, făcînd posibilă instituirea unor relații între membrii unei comunități sociale și lingvistice.

Atît discursul cît și textul sînt concepte teoretice ce descriu obiecte ale cunoașterii; este evident că un discurs și/ sau text real nu vor avea toate proprietățile modelului.

5. În loc de concluzii, vom încerca să răspundem la întrebarea pe care ne-am pus-o la începutul acestor pagini: poate oare lingvistica, și în mod special semantica, constitui un cadru adecvat pentru analiza funcționării unei limbi naturale?

5.1. După cum se știe, semantica lingvistică s-a ocupat mult timp de relația (orientată sau nu) semne — obiecte denotate sau de subsisteme de semne în relație cu o arie referențială determinată. Odată cu diversele școli de lingvistică structurală, semantica fie că a fost cu totul exclusă din obiectul de cercetare al lingvisticii, tocmai în virtutea relației sale supuse contingentului cu entități

[21] Pentru o descriere detaliată și formalizată a procesului de constituire a textului, v. Măgureanu-Runcan, 1977 b.

extra-lingvistice, fie reintegrată prin intermediul semanticii componențiale. Semantica structurală este însă din perspectiva semioticii tot o disciplină sintactică : ea se ocupă de o structură de semne considerate numai sub aspectul semnificatului, dedus dealtfel tocmai, și exclusiv, pe baza relațiilor în cadrul sistemului.

Pătrunderea mai recentă a semanticii logice (extensională și apoi intensională) în aria de cercetare a lingviștilor a inversat raportul sintaxă — semantică ; astăzi, sintaxa nu mai poate fi desprinsă de semantică, obiectul de cercetare — oricare ar fi modelul de descriere ales — fiind propoziția ca structură logico-semantică a enunțurilor.

5.2. Și totuși, o serie de probleme au rămas încă nerezolvate în fața lingvisticii legate toate de funcționarea sistemului de semne. Soluția general acceptată, atît de lingviști, cît și de unii logicieni (Montague, 1966) a fost integrarea aspectelor pragmatice în studiul semantic. Un exemplu frapant îl constituie dezvoltările teoriei austiniene a actelor de limbaj, și mai ales ale tezei actului ilocuționar, orientate spre semantică, în timp ce altă direcție de analiză a actelor de comunicare, deschisă de Wittgenstein (1952), continuată de Stenius (1969) și mai recent de Hintikka (1973), sugerată și de Apostel (1973 b), rămîne mai degrabă ignorată de lingviști. Această direcție este cea care afirmă constant ideea limbajului ca act, și dependența inextricabilă a semnificației de situația de act.

5.3. Problema alegerii între semantic și pragmatic în tratarea limbajului ni se pare incorect pusă. Ni se pare mai importantă distincția de niveluri în analiză : discursul, ca punere în act a sistemului de semne, este acțiune ; el nu poate fi studiat decît cu ajutorul unui model praxiologic. Ca orice model, acesta va avea o sintaxă (un vocabular, reguli de formare și de combinare) și o semantică (o interpretare). Obiectul praxiologiei lingvistice (pragmaticii) va fi un limbaj, structural diferit de limbajul natural, chiar dacă substanțial identic cu acesta, și care este *limbajul acțiunii*. Fiecare act (eveniment) discursiv poate fi descris în limbajul acțiunii ca o propoziție a acestui limbaj. Ceea ce nu trebuie să ducă la identificarea acestei propoziții cu o propoziție substanțial identică aparținînd limbajului natural și care referă la actul respectiv.

Pe de altă parte, la nivelul enunțurilor, al textului, avem de a face cu o structură de semne. Punctul de vedere adoptat aici ne face să vedem textul ca structură (sintactică și „semantică" în sensul strict al unei structuri de semnificați), care nu va fi investită cu semnificație decît prin funcționarea/producerea sa printr-un discurs. Textul are sens, dar nu semnificație. De aceea considerăm că abordarea unui text trebuie să înceapă cu studiul, măcar în linii generale, a funcționării lui, și, în primul rînd, cu recunoașterea

intenției cu care textul a fost produs, și care este determinantă în evaluarea textului.

Acceptînd așadar definirea semanticii ca studiu al relației semn — referent, considerăm, cel puțin în cazul limbilor naturale, imposibil de a separa semantica de pragmatică, dat fiind că stabilirea relației semn — referent este o convenție socială a cărui utilizare implică de fiecare dată o reactualizare a „contractului" între membrii comunității, prin și cu ajutorul limbii. Semantica este, după părerea noastră, un aspect al nivelului pragmatic, și anume aspectul interpretativ.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

APOSTEL, L., 1973 a „Syntaxe, sémantique et pragmatique", în PIAGET, J. (ed.) — *Logique et connaissance*, Paris, Gallimard, 1973.

APOSTEL, L. 1973 b „Symbole et parole", *Cahiers Intern. du Symbolisme*, 22 — 23.

AUSTIN, J. L., 1962 *How to Do Things with Words* (trad. franc. *Quand dire c'est faire*, Paris, Seuil, 1970).

BENVENISTE, E., 1966 *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard.

CARNAP, R., 1942 *Introduction to Semantics*, Cambridge Mass. MIT Press.

CARNAP, R., 1947 *Meaning and Necessity* (trad. rom. *Semnificație și necesitate*, Cluj, Ed. Dacia, 1972).

COLE, P. & MORGAN, J. L. (*eds.*), 1975 *Syntax and Semantics. Speech Acts*, New York, San Francisco, London, Academic Press Inc.

DIJK VAN, T. A., 1972 *Some Aspects of Text Grammars*, The Hague-Paris, Mouton.

DUBOIS, J. 1969 „Enoncé et énonciation", *Langages*, 13.

DUCROT, O., 1973 *La preuve et le dire*, Paris, Mame, Repères.

ECO, U., 1975 *Trattato di semiotica generale*, Milano, Bompiani.

GOLDMANN, L., 1970 *Marxisme et sciences humaines*, Paris, Gallimard.

GREIMAS, A. J., 1966 *Sémantique structurale*, Paris, Larousse.

GRICE, H. P., 1957 „Meaning", în STEINBERG & JAKOBOVITS (eds.), *Semantics*, Cambridge Univ. Press, 1971.

HARRIS, Z. B., 1952 „Discourse Analysis" (trad. franc. „Analyse du discours", *Langages*, 13, 1969).

HEGEL, G. W. F., 1807 *Phänomenologie des Geistes* (trad. rom. *Fenomenologia spiritului*, București, Ed. Academiei, 1965).

HINTIKKA, J., 1961 *Knowledge and Belief*, Ithaca and London, Cornell Univ. Press.

HINTIKKA, K., 1969 *Models for Modalities. Selected Essays*, Dordrecht, Reidel.

HINTIKKA, J., 1973 *Logic, Language-Games and Information*, Oxford Clarendon Press.

HUGHES G. E., CRESSWELL, M. J., 1968 *An Introduction to Modal Logic*, London, Methuen & Co LTD.

JAKOBSON, R., 1963 *Essais de linguistique générale*, Paris, Ed. de Minuit.

KALMAN, R. E., FALB, P. L., ARBIB, M. A., 1969 *Topics in Mathematical System Theory* (trad. rom. *Teoria sistemelor dinamice*, București, Ed. Tehnică, 1975).

KIPARSKY, P & KIPARSKY, C., 1971 „Fact", in STEINBERG & JAKOBOVITS (eds.), *Semantics*, Cambridge Univ. Press.

KOTABRINSKI, T., 1955 *Traktat o dobrej robocie* (trad. rom. *Tratat despre lucrul bine făcut*, Bucureşti, Ed. Politică, 1976).

KRIPKE, S. A., 1970, "Naming and Necessity", in HARMAN & DAVIDSON (eds), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht, Reidel.

LEWIS, D. K., 1968 "Languages and Language" (trad. ital. „Lingue e lingua", *Versus*, 4/1, 1973).

LEWIS, D. K., 1969 *Convention. A Philosophical Study*, Harvard Univ. Press.

MARTIN, R. M., 1959 *Toward a Systematic Pragmatics*, Amsterdam, North Holland Publ. Comp.

MARX, K., 1845 *Teze asupra lui Feuerbach*, în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, Ed. Politică, 1968.

MĂGUREANU-RUNCAN, A. 1977 a „Propositions pour un modèle logique du dialogue", *Versus*, 17/1.

MĂGUREANU-RUNCAN, A., 1977 b „Le dialogue. Préliminaires à une étude logique", *RRL*, XXII-3,

MONTAGUE, R., 1960 „Pragmatics", în KLIBANSKY (ed.), *Contemporary Philosophy*, Firenze, La Nuova Italia.

MORRIS, CH. W., 1946 *Signs, Language, Behaviour*, Prentice Hall.

MOUNIN, G. 1971 *Introduction à la sémiologie*, Paris, Ed. de Minuit.

PEIRCE, CH. S., 1974 *Collected Papers*. C. Hartshoine, P. Weiss (eds), The Belknap Press of Harvard Univ., Cambridge Mass., vol. II.

SAUSSURE DE, F., 1916 *Cours de linguistique générale*, Paris Payot, 1968.

SEARLE, J. R., 1969 *Speech Acts* (trad. franc. *Les actes de langage*, Paris, Hermann, 1972).

STALNAKER, R., 1976 "Possible Worlds", *Noûs*, 10.

STENIUS, E., 1969 "Mood and Language Game", in DAVIS & HOCKNEY (*eds*), *Philosophical Logic*, Dordrecht, Reidel.

STRAWSON, P. F., 1964 „Intention and Convention in Speech Acts", *The Philosophical Review* LXXIII, 4.

TUŢESCU, M., 1978 *La présupposition en français contemporain*, Bucarest, Tipografia Univ. din Bucureşti.

WHITE, A. R. (ed.) 1968 *The Philosophy of Action. Oxford Readings* in *Philosophy*, Oxford Univ. Press.

WITTGENSTEIN, L., 1952 *Philosophical Investigations* (trad. franc. *Investigations philosophiques*, in *Tractatus logico-philosophicus suivi de Investigations philosophiques*, Paris, Gallimard, 1961).

WRIGHT VON, G. H., 1963 *Norm and Action*, London, ROUTLEDGE & KEGAN PAUL.

WRIGHT VON, G. H., 1968 "An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action", *Acta Philosophica Fennica*, XXI.

INCIDENȚĂ, AMBIGUITATE, TRANSCODAJ

0. Necesitatea de a rezolva problemele delinearizării impune discutarea unor concepte operaționale capabile să dea socoteală de particularitățile de realizare a combinațiilor de elemente în unități sintactice de rang superior.

Dacă se iau în considerare relațiile pe care constituenții unităților sintactice complexe le contractează între ei, se poate constata că noțiunea de determinare capătă un conținut diferit după cum punctul de vedere adoptat în analiză este cel *semantic* sau cel *sintagmatic*. Astfel, în GN fr. *un tas de questions* secvența *de questions* apare ca determinant prepozițional al substantivului centru *un tas*. Dimpotrivă, dacă se ține seama de raporturile semantice, *un tas de* apare ca un determinant cantitativ al substantivului *questions*. Rezultă că între cele două planuri există o relație de complementaritate care poate fi reprezentată astfel :

Plan sintagmatic	Dt un tas	dt de questions
Plan semantic	dt un tas de	Dt questions

Dt = determinat
dt = determinant

Consecințele unor rezultate diferite în funcție de punctul de vedere adoptat apar și mai evidente dacă sînt analizate unități sintactice de nivel superior, cum sînt de pildă frazele moleculare constituite dintr-o principală și o subordonată. În fraza fr. *Il doit avoir raison*, verbul *doit* apare pe plan sintagmatic ca un verb care comandă propoziția infinitivală *avoir raison*, pe cînd pe plan semantic, același verb în aceeași frază este considerat ca un modificator de modalitate al dictumului infinitival.

Pentru a capta în descrierea lingvistică această diferență de planuri s-a propus introducerea a doi termeni distincți care reprezintă de fapt două concepte fundamentale în două teorii care au

marcat pregnant dezvoltarea lingvisticii franceze:

— pentru a denumi relațiile din planul sintagmatic se folosește termenul de v a l e n ț ă din teoria actanțială a lui Lucien Tesnière;

— pentru a denumi relațiile din planul semantic se utilizează termenul de i n c i d e n ț ă din psihosistematica lui Gustave Guillaume.

Asupra acestui ultim concept ne vom opri în cele ce urmează, încercînd să subliniem consecințele lui practice, aducînd deci unele argumente furnizate de analiza comparativă în sprijinul ideii că „incidența este nu numai un principiu de structurare a limbii, ci și un principiu de analiză"[1].

Precizăm că această noțiune nu a reținut atenția autorilor care au elaborat mai recent dicționare de termeni lingvistici. B. Pottier (*Le langage*, 1973) nu înregistrează nici un termen specific metalimbajului psihosistematic, iar J. Dubois et al. în *Dictionnaire de linguistique* (1973) nu definește decît alți doi termeni din psihosistematică. Nici A. J. Greimas și J. Courtés nu explică în dicționarul lor de specialitate *Sémiotique — dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (1979) acest termen. Pentru definirea incidenței va trebui deci să recurgem la textele lui G. Guillaume sau la cele ale continuatorilor lui.

1. În psihosistematica guillaumiană incidența este un concept operațional a cărui funcție principală este identificarea speciei de cuvinte. „Este o proprietate pe care gramaticienii n-au luat-o pînă acum niciodată în considerare și trebuie să regretăm acest fapt: este totuși una dintre acele proprietăți care contribuie în modul cel mai direct la determinarea speciei cuvintelor"[2]. Criteriul după care se despart clasele de cuvinte este referința la un suport semantic care poate să fie un suport intern (incidență internă) sau extern (incidență externă). Dintre toate părțile de cuvînt predicative (substantiv, adjectiv, verb, adverb) numai substantivul nu iese din cadrul propriei lui semnificații. „Substantivul are o incidență pur internă: el se referă numai la conținutul lui noțional; el determină numai ceea ce denumește. *Om* nu se poate spune decît despre un om". [3] Substantivul este deci singura parte de cuvînt „suiincidențial", spre deosebire de adjectiv de pildă care are ca proprietate esențială „căutarea" *(la quête)* suportului exterior.

[1] G. Guillaume, *Leçon du 13 janvier 1944, série A*, în R. Valin (éd.), *Principes de linguistique théorique de Gustave Guillaume*, Les Presses de l'Université de Laval, Québec et Klincksieck, Paris, 1973, p. 203.

[2] *Ibid.*

[3] G. Moignet, *Etudes de psycho-systématique française*, Klincksieck, Paris, 1974, p. 141.

Analiza relațiilor care se stabilesc între elementele unor unități mai complexe a dus la stabilirea mai multor grade de incidență; părțile de cuvînt predicative se organizează astfel într-o ierarhie în interiorul căreia substantivul (și infinitivul, ca formă nominală a verbului) ocupă pozițiile superioare[4]:

Incidență internă		Substantiv	Infinitiv	
Incidență externă	gradul 1	Adj	Participiu	Verb personal
	gradul 2	Adverb		

Preluat de psihosistematicieni, conceptul de incidență a fost, pe de o parte, verificat din punctul de vedere al puterii lui de discriminare, iar pe de altă parte, îmbogățit cu dimensiuni noi care s-au precizat în demersul aplicativ.

Urmînd acest principiu, B. Pottier reușește să „dezmembreze" „clasa" tradițională a adverbului.[5] Utilizînd același concept, G. Moignet a stabilit, într-un studiu de referință în bibliografia de specialitate (*L'incidence de l'adverbe et l'adverbialisation des adjectifs*, 1963) distincții semantice foate subtile între diversele adverbe în *-ment* din limba franceză. Într-o lucrare mai recentă, B. Pottier nuanțează ideea de incidență externă și propune o definiție a acesteia care lasă să se întrevadă o viziune spațializată a relațiilor sintactico-semantice: „loc de aplicare a unui element A la un element B; fapt semantic cu consecințe sintactice".[6] În același studiu, B. Pottier încearcă să surprindă mecanismele cele mai generale ale incidenței externe. El pornește de la constatarea că una și aceeași secvență de elemente lingvistice (segmente) poate să prezinte puncte de incidență diferite, admițînd astfel o dublă lectură (ambiguitate):

(1) MN + dt_1 + dt_2

(2) MN + dt_1 + dt_2

MN = membru nominal

[4] G. Moignet, *op. cit.*, p. 142.

[5] *Systématique des éléments de relation*, Klincksieck, Paris, 1962, p. 153 sq.

[6] *Linguistique générale*, Klincksieck, Paris, 1974, p. 325.

(i) *Le monde du théâtre qu'il a abandonné en 1962 ...*

a. 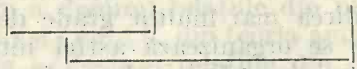

Le monde du théâtre qu'il a abandonné en 1962 ...

b.

Principalii indici ai punctului de incidență sînt, după B. Pottier, acordul și semnificantul tactic.[7]

În ce privește acordul, se știe că în marea majoritate a cazurilor el nu operează decît în codul scris al limbii franceze contemporane; el este deci un mijloc de discriminare cu o arie de acțiune restrînsă:

(ii) *Le traitement des combustibles irradiés*

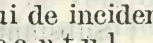

(iii) *Un souci de création spontanée*

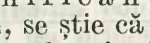

În afară de aceasta, acordul este condiționat de natura sintactică și morfologică a dt: în cazul relativei, de pildă, el nu intervine în limba franceză decît în situații cu totul speciale și marcate din punctul de vedere al registrului de limbă; este vorba în special de alegerea discriminatorie a pronumelui relativ marcat în gen și număr:

(iv) *J'ai reçu une lettre de mon ami qui/lequel/ laquelle*

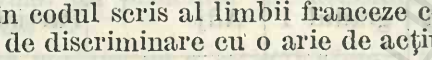

me rappelle nos vacances d'autrefois.

În limba română, se cunosc regulile destul de complicate ale acordului (la distanță) cu articolul posesiv:

(v) *Blaga, e limpede, n-are destinul marilor damnați ai poeziei*

(Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, p. 112)

(vi) ... *„subtonul, secetos-tînjitor" al ființei sale* (*Ibid.*, p. 118)

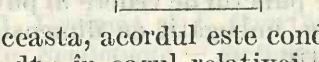

(vii) *Casa al cărei acoperiș*

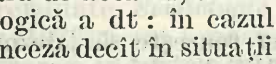

(viii) *Casa a cărei fațadă*

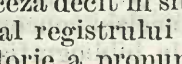

[7] *Ibid.*, p. 149 și 29[illegible]

(ix) *Edificiul a cărui fațadă*

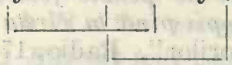

(x) *Edificiul al cărui acoperiș*

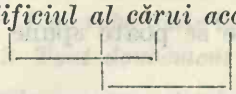

Structurile care permit interpretări diferite ale incidenței sînt cele în care nu se manifestă opoziții formanțiale de gen și de număr între Dt și dt :

(xi) *Le même besoin d'individualisme forcené*
(xii) *Modificarea de structură a acestui element*

Un alt indice al punctului de incidență este ordinea cuvintelor. Regula care se aplică în general este regula de distanță : elementul cel mai apropiat de determinant este și cel afectat semantic. Incidența progresivă și dispunerea simetrică a punctelor de incidență sînt principii generale de structurare a GN :

(3)

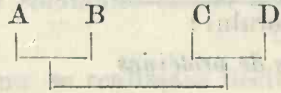

(xiii) *une caméra ultra-sonore à image tridimensionnelle*

Criteriul incidenței este deosebit de util în analiza grupurilor nominale din „limbile" de specialitate (științifice sau tehnice), unde procedeul derivării sintagmatice este foarte răspîndit ca mijloc de denumire a produselor sau instrumentelor nou create.

Uneori lectura incidenței este lăsată pe seama compatibilității semantice, dar cum aceasta poate să intre în conflict cu regula de distanță, rezultă efecte comice :

(xiv) *Le chat de la gamine qui étudie l'anglais*

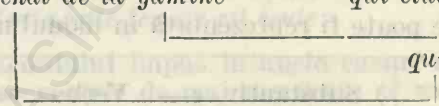

(în POTTIER, 1974 : p. 290)

Asemenea conflicte de incidență pot să apară și în limba română. Să ne amintim de seria de anunțuri hazlii de tipul *mănuși de piele de damă, paturi pentru copii cu picioare de lemn*, sau fraze de tipul celor de mai jos :

(xv) *Beneficiază de reducerea vîrstei de pensie femeile care au născut și crescut minimum trei copii pînă la vîrsta de 10 ani.* (Emisiunea „Răspuns ascultătorilor", Radio, 17 VII, 1978)

În concluzie la această primă parte se poate spune că factorii care orientează incidența sînt :

— acordul
— ordinea secvențială (regula de distanță, incidența progresivă și dispunerea simetrică în GN)
— restricțiile de incidență :
  — semantice
  — gramaticale

Printre aceste restricții figurează :

— imposibilitatea ca un infinitiv să fie determinat de un adjectiv :

(xvi) *une machine à vendanger révolutionnaire*

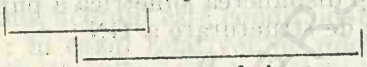

— regulile de alegere a relatorului :

(xvii) *le domaine des économies de protéines*

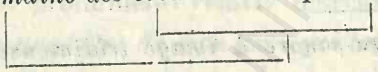

**le domaine de protéines*

2. Pentru a arăta cum poate fi valorificat conceptul de incidență în analiza comparativă ne-am oprit la cîteva aspecte legate de transpunerea în limba română a cuantificatorului de totalitate din limba franceză *tout*.

2.0. În franceză, în funcție de incidență, se realizează două valori semantice ale cuantificatorului *tout* :

(1) incidență de gradul I : *tout* exhaustiv
(2) incidență de gradul II : *tout* intensiv

Această distincție poate fi reprezentată în modul următor :

	Substantiv ← Verb		
Incidență de gradul I	Adj	[a] 1 tout [b]	Adj
Incidență de gradul II	2 tout		3 tout

(xviii) 1 a *Toute la région*
(xix) b *Il a tout mangé son chocolat.*
(xx) 2 *Elle est tout émue.*
(xxi) *Une robe toute laine*
(xxii) 3 *Tout doucement*

Reactivele pentru distingerea celor două grade de incidență sînt :

— acordul :

(xxiii) *Les étudiants étaient tous intimidés.*

(xxiv) *Les étudiants étaient tout intimidés.*
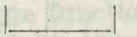
(xxv) *Les étudiantes étaient toutes intimidées.*
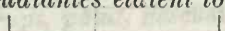
(xxvi) *Les étudiantes étaient tout intimidées.*

Opoziția nu se realizează decît în condițiile nominalului plural și pentru adjectivele care încep cu o vocală.

— ordinea secvențială :

Permutarea în lanț a cuantificatorului orientează incidența :

(xxvii) *Tous les étudiants étaient intimidés.*
(xxviii) *Toutes les étudiantes étaient intimidées.*

— incompatibilitatea semantică care se manifestă la un anumit grad de incidență :

(xxix) *Ses mains sont toutes poissées.*
(xxx) **Toutes ses mains sont poissées.*
(xxxi) *Cette femme est toute seule.*
(xxxii) **Toute cette femme est seule.*

În ciuda acordului impus în unele cazuri de natura fonetică a adjectivului, secvențele de mai sus (xxix și xxxi) nu sînt ambigue din punctul de vedere al incidenței, deoarece *tout* este incompatibil semantic cu nominalul determinat (*tout* în prezența obiectelor pereche, *tout* în contextul nominalului [+ Animat] și al unui anumit tip de adjectiv etc.).

Distincția netă între cele două valori condiționate de gradul de incidență al cuantificatorului *tout* este însă anulată în unele cazuri

care admit atît lectura „intensiv" cît și lectura „exhaustiv" :

(xxxiii) *Ces robes sont toutes neuves.*

(xxxiv) *Ces robes sont toutes neuves.*

Frazele de tipul celor de mai sus sînt ambigue în codul scris; în codul oral, intonația suplinește nivelarea distincției de incidență.

2.1. În limba română, diversele corespondente posibile ale lui *tout* se organizează din punctul de vedere al incidenței în felul următor :

	Substantiv ←	— Verb		
Incidență de gradul I	Adj	1 tot (var.)	2 de tot cu totul	Adj
Incidență de gradul II	3 de tot cu totul			4 de tot

(xxxv) 1 *Toată lumea*
(xxxvi) *Tot omul*
(xxxvii) 2 *A dispărut de tot (cu totul).*
(xxxviii) 3 *E albă de tot.*
(xxxix) *Un fapt cu totul neobișnuit*
(xl) 4 *Încet de tot*

2.2. În transcodajul din limba franceză în limba română pot să se ivească mai multe situații :

— se menține dubla lectură
— se realizează dezambiguizarea prin formanți distincți (în favoarea uneia sau alteia dintre valorile specifice gradului de incidență)
— se schimbă planul de incidență
— traducerea impune ieșirea din zona strictă a cantității pozitive.

2.2.0. Cazurile în care se poate menține dubla interpretare, „exhaustiv" și „intensiv", sînt relativ rare. Citățm printre acestea adjectivele de origine verbală în *-ant↔-înd, -ind,* sau unele pronominalizări :

(xli) *Sa figure toute ruisselante de sueur*
(xli') *Cu fața șiroind toată de sudoare*
(xlii) *Elle tremblait toute.*
(xlii') *Tremura toată.* („din tot corpul", „foarte tare")

În aceste exemple, cuantificatorul de totailtate poate fi interpretat atît ca exhaustiv (spaţial) cît şi ca intensiv.

2.2.1. În limba română se precizează prin mijloace diferite (formanţi speciali) distincţia de plan de incidenţă:

(xliii) *Ces robes sont toutes neuves.*
(xliii') *Aceste rochii sînt noi toate (toate noi).*
(xliii'') *Aceste rochii sînt noi de tot.*

Este de remarcat că în cazul corespondenţilor lui *tout* care are drept suport în limba română un adjectiv, incidenţa este dictată de trăsăturile inerente ale acestui adjectiv. Astfel, există lexeme adjectivale care admit o determinare spaţială şi atunci pot figura în fraze în care cuantificatorul este fie exhaustiv (incidenţă de gradul I), fie intensiv (incidenţă de gradul II). În contextul altor clase de adjective însă, cuantificatorul nu poate funcţiona decît ca dt cu incidenţă de gradul al II-lea *(de tot, cu totul)*. Din prima categorie fac parte adjective ca: *rupt, pătat, descusut, murdar, ud, năclăit, colorat, sfîşiat* etc., precum şi adjective de culoare ca: *alb, negru* etc.:

(xliv) *Son linge est tout mouillé.*
(xliv') *Rufăria e udă toată.*
(xliv'') *Rufăria e udă de tot.*
(xlv) *Marie était toute triste.*
(xlv') *Maria era tristă de tot.*

dar nu:

(xlv'') **Maria era tristă toată.*

Tot cu incidenţă de gradul I poate să apară în construcţii cu caracter emfatic (contrastant):

(xlvi) — *Are ochi frumoşi.* — *E frumoasă toată.*
(xlvii) — *Cartea are un sfîrşit trist.* — *E tristă toată.*

Limba română are posibilitatea de a schimba planul de incidenţă în condiţiile unui nominal cu trăsăturile [+ Obiect integral includent] şi ale adjectivului incident la un nominal [+ Obiect inclus]:

(xlviii) *O rochie toată ruptă la mîneci*
(xlix) *Fetiţa era toată năclăită pe mîini.*

2.2.2. Atunci cînd *tout* este incident la un verb, limba română schimbă în transcodaj planul de incidenţă fie în sensul exhaustivităţii, fie în acela al intensităţii:

(l) *Il a tout mangé son chocolat.*
(l') *A mîncat toată ciocolata.*

(li) *Je me suis tout brûlé la main.*
(li') *M-am ars tare la mînă.*

2.2.3. În transcodajul de la franceză la română se poate întîmpla ca tipul de determinare cantitativă să se schimbe în efortul de dezambiguizare pe care orice traducere îl implică: secvența *tout autre difficulté* prezintă în funcție de context două grade de incidență:

(lii) *Toute autre difficulté provoquerait mon refus.*

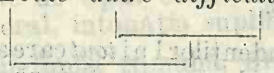

(liii) *C'est une tout autre difficulté.*

Tout incident la substantiv (incidență de gradul I) se traduce cu cuantificatorul *orice*, pe cînd *tout* incident la adjectivul *autre* (incidență de gradul al II-lea) își poate păstra corespondentul intensiv:

(lii') *Orice altă dificultate ar atrage refuzul meu.*
(liii') *Este cu totul altă (alt fel de) dificultate.*

Dacă *tout* este incident la un nume în poziție de Predicativ (predicat nominal), corespondentul în limbă română este restrictiv *(numai)*:

(liv) *Elle est tout yeux tout oreilles.*
(liv') *E numai ochi și urechi.*
(lv) *Elle était tout sourires.*
(lv') *Era numai zîmbet(e).*
(lvi) *Il este toute bonté.*
(lvi') *E numai bunătate.*

Uneori, în cazuri mai speciale, traducerea implică schimbarea ideii de cantitate în aceea de calitate:

(lvii) *Un tissu tout laine*
(lvii') *O stofă de lînă pură*

Limba română cunoaște de asemenea unele restricții de natură idiosincratică: totalitarul nu se poate combina cu adjectivele (adverbele) care arată rangul; *tout premier, tout dernier, tout premièrement, tout dernièrement* sînt secvențe care nu au în limba română corespondente care să implice un cantitativ.

3. *Concluzii*

3.0. Incidența externă este un concept sintactico-semantic operant în delinearizare și ca atare esențial în operațiile de transcodaj.

El poate fi valorificat în teoria traducerii, în elaborarea articolelor de dicționar, în predarea limbilor străine.

3.1. Analiza planului de incidență ajută la înțelegerea mecanismului de echivalare a unor construcții în care informația este distribuită diferit pe Dt și pe dt. Este vorba de procedeul denumit în teoria traducerii „transpunere încrucișată" *(chassé-croisé)*:

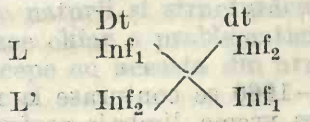

Acest procedeu stilistic este bazat pe schimbarea planului de incidență:

(lviii) *Gestul i se păru odios de ipocrit.* (T. Popovici)
(lviii') *Ce geste lui sembla d'une hypocrisie odieuse.* (trad. Ana Vifor)
(lix) *Scoțînd pe nări fumul unei țigări egiptene, pipărat parfumată.* (Jean Bart)
(lix') *... soufflant par les narines la fumée d'une cigarette au parfum poivré.* (trad. V. Botez)
(lx) *Dans l'azur du lointain*
(lx') *În depărtările albastre*
(lxi) *În pustietatea deltei*
(lxi') *Dans le delta désertique*

3.2. Modalitățile de orientare a incidenței pot fi comune sau specifice fiecărei limbi în parte. Printre modalitățile comune celor două limbi pe care le-am luat în considerare se numără acordul, ordinea secvențială, intonația. Mijloacele specifice se reduc la lexicalizări diferite, în special la marcarea prin formanți distincți a opozițiilor de plan incidențial.

3.3. Restricțiile de incidență (imposibilitatea unui element A de a fi incident la un element B) sînt în general dictate de tema unităților lexicale implicate în transcodaj.

PAUL MICLĂU

DIMENSIUNEA SEMANTICĂ A LIMBAJELOR SPECIALIZATE

În lingvistica generală din anii 1955—1960 se conturase la noi o teorie închegată a așa-numitelor, la acea vreme, limbaje profesionale, la elaborarea căreia acad. Alexandru Graur a avut o contribuție deosebită. Ea se plasa în cadrul studierii ramificațiilor sociale ale limbii, unde figurau, pe lîngă limbajele profesionale, argourile și jargoanele [1]. Au fost conturate astfel unele criterii de delimitare, unele principii metodologice de descriere, fără a se ajunge însă la descrierea completă a unora sau altora dintre ramificațiile respective.

Între timp, interesul pentru astfel de cercetări a început să slăbească, eforturile lingviștilor fiind îndreptate spre însușirea metodelor de ultimă oră, care, în treacăt fie spus, erau preocupate mai mult de stabilirea demersului adoptat în cercetarea obiectului lingvistic decît de studierea acestuia ca atare.

Interesul actual pentru limbajele specializate provine din nevoile didacticii limbilor străine, pe de o parte, și ale politehnizării învățămîntului, pe de altă parte. În ambele cazuri, se valorifică însă achizițiile lingvisticii, precum și ale altor discipline conexe; printre acestea un loc de frunte îl ocupă semiotica. Lucrarea de față abordează unele aspecte ale semanticii limbajelor specializate, pornind de la premisa că acestea pot fi analizate în cadrul celor trei dimensiuni încetățenite în semiotică: semantica, sintaxa și pragmatica. Ultimele două nu intră deci în sfera de cuprindere a prezentei cercetări.

Oarecum independent de semiotică, limbajele specializate au fost încadrate în perspectiva stilisticii funcționale [2], unde ele apar de cele mai multe ori ca varietăți ale stilului tehnico-științific. Reținem de aici două aspecte distincte: cel tehnic, mai aplicat, concret și cel științific, mai abstract, teoretic. Denumirea poate cuprinde explicit cele două laturi, dar ele sînt de fapt incluse în cea pe care am adoptat-o:

[1] Vezi *Introducere în lingvistică* (sub redacția lui Al. Graur), București, 1972, p. 312 — 319; Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 284.

[2] Cf. Paul Miclău, *Stilurile limbii*, în *Tratat de lingvistică generală*, sub redacția lui Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, București, 1971, p. 370 — 399; Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 45—87.

limbaje specializate, care corespunde formulării franceze *langues de spécialité*.

Indiferent însă de clasificări, de direcţiile de cercetare, de metodologia adoptată, se poate observa cu uşurinţă că semantica acestor ramificaţii era neglijată, fiind presupusă ca dată de la sine, fără să aibă prea multe trăsături proprii. Or, abordarea semiotică a semanticii limbajelor specializate nu numai că lămureşte unele chestiuni ale naturii şi structurării sensului termenilor specializaţi, ci introduce chiar o problematică nouă, cum este aceea a referinţei. Vom începe cu aceasta din urmă.

I

Din păcate perioada structuralistă a respins problematica referinţei ca fiind extralingvistică, ţinînd de nedemna şi reprobabila substanţă a conţinutului. Teoria referinţei s-a conturat însă clar în filozofie [3], iar mai recent chiar în lingvistica influenţată de logică [4]. Ea îşi ocupă locul de drept în semiotică. În însăşi structura sa, semnul cuprinde referentul, obiectul real ca unul din vîrfurile triunghiului semiotic [5].

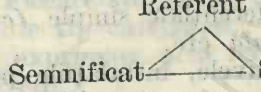

De fapt, mai legitimă este conceperea referentului ca bază a semnului, peste care se suprapune, etajat, semnificatul, iar apoi ca nivel superior semnificantul, mai ales pentru semnele esenţialmente referenţiale, cum sînt cele tehnice. Nu vom face aici nici măcar o rezumare a problemei referinţei [6], dat fiind faptul că nu nivelul abstract al acesteia interesează în lucrarea de faţă, ci particularizarea ei la semantica limbajelor specializate. La nivel logico-filozofic problema referentului se plasează în aşa-numita extensiune, opusă intensiunii manifestată în semnificaţie.

Studiind specificitatea termenilor ştiinţifici şi tehnici, L. Guilbert face observaţia că ei sînt monorenferenţiali şi monosemici [7]. În

[3] Cf. lucrarea devenită clasică a lui G. Frege, *Über Sinn und Bedeutung*, publicată în *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, Band 100, Leipzig, 1892; Bertrand Russel, *Introduction to Mathematical Philosophie*, Londra, 1920; Leonard Linsky, *Refering*, Routlege a Kegan Paul, trad. fr. *Le problème de la référence*, Paris, 1974.

[4] Vezi Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970.

[5] Unul din punctele de plecare ale cercetării triunghiului semiotic este lucrarea lui C. K. Ogden şi I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, Londra, 1928.

[6] Pentru aceasta, vezi Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timişoara, 1977, p. 63 — 71.

[7] Louis Guilbert, *La spécificité du terme scientifique et technique*, în „Langue française", 1973, nr. 17 (febr.), p. 9 — 10.

ce privește referința, afirmația nu implică trimiterea la un singur obiect, ci la o clasă de obiecte caracteristice tehnicii mai mult sau mai puțin specializate; de fapt, orice semn lingvistic, cu excepția numelor proprii, trimite, în structura limbii, la o clasă de obiecte caracterizate prin trăsături comune: *masă, scaun, automobil, strung* etc., etc. Altfel spus, în planul referinței semnele sînt clasematice; referentul poate fi individualizat, cînd, prin deictice, determinări de tot soiul, se alege un exemplu din clasa respectivă, ceea ce reprezintă o problemă de realizare a discursului tehnico-științific, care nu interesează în cadrul de față.

Considerînd termenii tehnici și științifici în structura semantică a unei limbi date, independent de folosirea lor în discurs, putem stabili mai multe categorii referențiale în funcție de clasele de semne (părțile de vorbire), iar în interiorul acestora, în funcție de manifestările ontice (existențiale) sau epistemice (de cunoaștere).

1. Numele are ca referent:

a) o clasă de *obiecte* sau *fenomene*, luate în substanțialitatea lor tehnică; aceasta poate fi de natură tradițională *(masă, scaun)* sau modernă: *lentilă, clor, ambreiaj, metabolism*. În cadrul tehnicii, poate fi vorba de obiecte referențiale simple *(cuzinet, sabot)* sau complexe: *strung, hidrocentrală* etc.

Obiectele tehnice, dispozitivele, instalațiile pot fi socotite ele însele ca semne, avînd în acest caz, ca semnificant însăși forma exterioară a obiectului, dispozitivului, instalației respective; ele sînt deci înzestrate cu o reprezentabilitate iconică, care poate fi chiar realizată ca atare prin semne iconice: diagrame, grafice, scheme, proiecte, planșe, fotografii, diapozitive, filme. Acestea dispensează adesea pe utilizatorul semnelor de a le explicita în termeni de semnificație, în locul ei efectuîndu-se descrierea substanțială, a formei exterioare, aparente. Referentul obiectului este însăși substanța lui, iar semnificația sa este dată de funcționalitate (cf. mai departe II, 3).

b) *Trăsături calitative* ale obiectelor sau fenomenelor, de la cele reperate prin experiența curentă *(transparență, căldură* etc.), pînă la cele descoperite de tehnica și știința modernă: *conductibilitate, fisiune (nucleară)*. Astfel de semne fac trecerea de la tehnica brută, ca să zicem așa, spre abordarea lor la nivelul tratării științifice fundamentale, abstracte.

c) *Trăsături cantitative*, prin care se evidențiază volumul, masa, numărul obiectelor și fenomenelor proprii tehnicii și științei. Și aici aspectul cantitativ se poate referi la obiecte comune sau la cele caracteristice științei avansate: *înălțime, frecvență, dilatare, dispersie* etc.

d) *Trăsături structurale*, care scot în lumină modul de organizare a obiectelor și fenomenelor tehnico-științifice. Ele caracterizează tehnica și știința modernă, preocupate de studiul articulațiilor, al structurilor interne, realizate prin relații invariante. Astfel se trece pe primul plan structura proprie referenților, de tipul : *coeziune, simetrie, paradigmatic, sintagmatic* etc.

e) Pînă aici au fost luate în considerare semnele propriu-zis referențiale, care trimit la obiecte luate ca atare, sau în trăsăturile lor perceptibile. Ele au un suport referențial, să zicem, de gradul I, fiind caracteristice mai ales limbajelor tehnice.

La nivelul științelor abstracte, nu mai întîlnim însă semne referențiale de acest grad primar, ci semne care nu au un referent imediat ; este vorba de semne referențiale „în ultimă instanță".

Vom distinge la acest nivel abstract două categorii de termeni după cum se referă la metodologia sau teoria științifică.

Metodologia științelor trimite la o referință operațională, ilustrată de termeni ca : *inducție, deducție, axiomă, teoremă, analiză, sinteză* etc.

f) *Teoria* științelor este mai abstractă, apropiindu-se de generalizările filozofice. Fiecare știință are un aspect teoretic, caracterizat printr-o referință de tip categorial ; s-a dezvoltat astfel vertiginos teoria lingvistică, exprimată prin termeni ca : *performanță, competență, presupoziție* etc.

2. Adjectivul se deosebește radical de substantiv prin aceea că prezintă referentul sub însușirile sale luate ca atare. Cum spune Bernard Pottier : „*Substantivul* este un termen primar : substanța substantivului își este sieși incidentă (nu se poate spune *pisică* decît despre o pisică) ; adjectivul este un termen secundar, incident substantivului (nu se poate spune *alb* decît despre ceva care este alb) : *pisică → albă*" [8].

Dar, cu toate acestea, și în cazul adjectivelor se pot stabili categoriile referențiale înfățișate la substantive.

Există adjective care înfățișează formele exterioare ale referentului, de tip *ascuțit, piramidal* etc. ; adjectivele calitative prezintă proprietățile inerente claselor de referenți, cum sînt : *maleabil, ductil* etc. ; adjectivele cantitative trimit fie la masa referențială *(greu, dens)*, fie la colecții de referenți : *(frecvent, intermitent* etc.) ; structura referențială este transpusă în adjective ca : *izomorf, matricial* etc. ; adjectivele care țin de metodologia științifică sînt de tipul *abstract, dialectic*, sau cele care se plasează la nivelul teoretico-științific prezintă cel mai înalt grad de îndepărtare de referent : *infinit, ontologic* etc.

[8] Bernard Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 49.

3. Verbul seamănă cu adjectivul, în sensul că el prezintă o stare, o mișcare, un proces desprinse de referentul care le realizează. Dar, ca și la adjectiv se pot urmări nivelele referențiale respective. Astfel, există verbe care trimit la manifestarea fenomenală ca atare: *a deplasa, a transforma* etc. Verbele calitative se referă în general la schimbarea de stare, așa-numitele cauzative, incoative: *a (se) îngălbeni, a perfora* etc.[9] În planul cantității sînt de menționat verbe care marchează elemente dintr-o clasă, modificarea numărului de elemente, a masei etc.: *a spori, a reduce* etc.

Verbele se pot raporta și la structura obiectelor sau fenomenelor tehnico-științifice: *a aranja, a clarifica, a echilibra, a omogeniza, a organiza* etc. Verbele din domeniul metodologiei științei sînt de tipul *a abstractiza, a conchide, a deduce, a generaliza* etc.; de asemenea, există verbe referitoare la teoria științifică ca atare: *a codifica, a decodifica, a filozofa.*

4. Adverbul este un termen terțiar, după expresia aceluiași Bernard Pottier, el fiind incident nu adjectivului, ci incidenței adjectivului față de substantiv. Pentru clasificarea referențială, exemplele sînt mai numeroase în limba română, dat fiind că adjectivul poate fi adesea folosit și ca adverb. Astfel pentru manifestarea fenomenală putem avea adverbe ca: *adînc, cruciș, pieptiș,* pentru referința calitativă, adverbe de tipul *mecanic, natural;* referința cantitativă e ilustrată de adverbe ca: *intens, încet, repede;* organizarea structurală e prezentă în adverbe cum sînt: *oportun, simetric, simultan.* La nivelul metodologiei tehnicii și științei sînt de semnalat adverbe de tipul *laconic, metodic,* iar din domeniul teoriei științifice: *social-mente, universal* etc.

Adverbele din limba curentă sînt folosite ca deictice spațiale sau temporale pentru a coborî referentul din sfera claselor de obiecte sau fenomene în aceea a elementului izolat. În acest caz, avem a face mai mult cu domeniul tehnicii aplicate, particulare, în situații concrete.

5. Substitutele și elementele de relație au o importanță deosebită pentru jocul referentului în limbajele specializate. În principiu, statutul lor este acela de a trimite la un alt semn al enunțului; în acest caz, problema referentului se pune în raport cu elementul substituit. În dialogul: — *Ai luat ciocanul?* — *L-am luat,* pronumele *l* trimite la *ciocan,* deci la un semn referențial de nivelul obiectului substanțial. Dar în — *Ai înțeles teorema?* — *N-am înțeles-o,* pronumele *o* trimite la *teoremă* ca semn abstract, ținînd de metodologia științei.

[9] Vezi Teodora Cristea, *Relations et formes casuelles en français contemporain,* București, 1976, p. 166.

Important de subliniat e faptul că nu toate pronumele sînt la fel de frecvente în limbajele speciale. Dacă ne referim la forma lor scrisă, se constată o tendinţă de depersonalizare, marcată prin evitarea pronumelui de persoana I, mai ales singular. Persoana a doua este aproape exclusă la singular în textele tehnico-ştiinţifice. Cel mai frecvent folosit este pronumele de persoana a III-a, el substituind de cele mai multe ori semne care au ca referent obiecte în tehnică şi concepte în ştiinţă. Pronumele de persoana I şi a II-a pot fi folosite în situaţii concrete de muncă, în comunicarea realizată deci în cadrul tehnicii procesuale.

În mod analog, putem interpreta prepoziţiile şi conjuncţiile. Fără a fi prin natura lor diferenţiate direct referenţial, ele se deosebesc în funcţie de părţile enunţului pe care le pun în relaţie. Astfel, într-un enunţ ca *Ciocanul este pe masă*, prepoziţia introduce un locativ foarte concret, în timp ce în *Cercetătorul a ajuns la o concluzie nouă*, elementul de relaţie trimite la o referinţă conceptuală.

II

După lămurirea statutului referenţial al limbajelor specializate, urmează să luăm în considerare semnificaţia propriu-zisă a semnelor tehnice şi ştiinţifice, dimensiunea lor intensivă.

În ciuda criticilor aduse semanticii tradiţionale de a fi fost istorică, atomistă, substanţială şi mentalistă, ea poate fi însă recuperată în domenii particulare, cum sînt şi limbajele specializate. Dealtfel, substanţialismul şi mentalismul trimit la demersul semiotic al referentului care este fundamental pentru ştiinţa semnelor.

Cercetînd cauzele evoluţiei înţelesurilor, încă în veacul trecut specialiştii în noua ştiinţă au făcut un loc deosebit referentului. Una din cauze este evoluţia obiectului, deci a referentului; *peniţă* trimitea la pana de gîscă ca referent, în timp ce astăzi peniţa poate fi de aur etc., etc. O mare importanţă se acordă şi referentului social: *paganus* în lat. clas. însemna locuitor al satelor, în timp ce în limbi romanice ca româna *(păgîn)* sau franceza *(payen)*, el trimite la cel care s-a opus creştinizării. La nivelul conceptual se arată că înţelesurile unor semne sînt în funcţie de nivelul ştiinţei la un moment dat, domeniul favorit fiind în acest sens achiziţiile astronomiei şi mai recent ale astronauticii. Se poate încheia că dacă, pentru analiza lingvistică propriu-zisă, semantica tradiţională poate fi încă contestată, din perspectivă semiotică ea oferă numeroase achiziţii interesante.

În cele ce urmează, pornim de la ipoteza că modelul cel mai potrivit pentru cercetarea semanticii limbajelor speciale este cel componenţial, chiar dacă unele lacune ale acestuia au fost unanim recunos-

cute. În realitate, dacă conceperea semnificației ca ansamblu de trăsături distinctive poate fi prea schematică pentru limbajul uzual sau cel poetic, în schimb ea reprezintă un avantaj pentru semnele tehnice și științifice; acestea sînt strict delimitate, iar în planul semantic sînt conturate în trăsături care funcționează ca atare într-un foarte subtil joc combinatoriu.

Conform tradiției încetățenite în ultimii cincisprezece ani, vom lua ca punct de plecare celebrul articol al lui Bernard Pottier, intrat deja într-un anume folclor lingvistic [10]. În ultimă instanță analiza componențială înseamnă aplicarea principiilor fonologiei la domeniul semnificației. Cel mai important dintre acestea este comutarea, care se aplică automat în cazul unor semne tehnice complexe, organizate în microstructuri stricte din punct de vedere referențial. Iată, de pildă, unele aparate de măsură. *Termometrul* este „un instrument folosit pentru reperarea temperaturilor"; comutînd partea a doua a semnificantului, putem obține *termostat* „aparat care permite menținerea unei temperaturi constante". Comutînd prima parte, obținem *alcoolmetru* „instrument folosit pentru măsurarea proporției de alcool din unele lichide", sau în mod paralel: *aerostat* „aparat a cărui menținere în aer se datorează folosirii unui gaz mai ușor ca aerul".

Așa cum precizează L. Cuilbert în lucrarea citată, termenii tehnici constituie o decupare a ansamblului lumii și a cunoștințelor despre lume într-o viziune enciclopedică; trebuie însă precizat că mai ales în domeniul tehnicii decuparea aparține nivelului referențial ca atare. În plus, cînd e vorba de produse ale unei tehnici complexe, structurarea pe clase, subclase, ansamble și subansamble este dată ca atare prin operații de proiectare, execuție și aplicare practică.

O ultimă observație preliminară, înainte de înfățișarea categoriilor componențiale ale semnificației din limbajele speciale. Cum se știe, de multă vreme între limbajele speciale și limba comună este un nesfîrșit du-te vino; rezultatul este cristalizarea unor omonimii, sau a unor polisemii, în cadrul cărora se manifestă mai multe semnificații tehnice, pe lîngă cea curentă. Astfel, în franceză *charbon* „cărbune" înseamnă „materia alcătuită din carbon" în domenii ca mineritul sau siderurgia, dar și un „creion de cărbune", folosit la desenat; în medicină *charbon* este o „boală infecțioasă". În limba curentă *charbon* este „materia care arde și încălzește", iar la un nivel conotativ, figurat „être sur des charbons ardents" înseamnă „a sta ca pe jar". Concluzionăm că analiza semantică în cadrul limbajelor speciale va lua în considerare fiecare manifestare tehnico-

[10] *Vers une sémantique moderne*, în „Travaux de langue et de littérature", Strasbourg, II, 1, 1961.

științifică a unui lexem, lăsînd la o parte nivelul uzual, mai cu seamă cel figurat.

Analiza componențială este, cum s-a mai remarcat, o semantică structurală legată de substanța conținutului, mai precis de nivelul referențial, înfățișat dealtfel mai sus. De aceea, în cele ce urmează vom încerca să stabilim principalele categorii de seme, în strînsă legătură cu nivelele referențiale precizate mai înainte. În treacăt fie spus, celebra analiză a lui Pottier privitoare la semele din cîmpul lexemelor desemnînd obiectele pe care se stă este o analiză referențială: „scaun" se desparte în seme ca: „cu picioare", „fără brațe", „pentru o persoană".

Am stabilit astfel șapte categorii de seme care funcționează în sememele tehnice și științifice.

1. Seme care se referă la *trăsăturile perceptibile* studiate cu ajutorul limbajelor specializate. Sînt de luat în considerare aici domeniile senzoriale schițate încă de Aristotel și readuse în discuție de semiotică.

a) *Forma* este deosebit de importantă în științe ca geometria, unde semnificația se reduce adesea la configurația elementului cercetat: „cerc", „triunghi", „perpendicular" etc. etc.

b) *Dimensiunea* poate fi luată în considerare în plan sau în volum, dar, oricum, ea este decisivă în stabilirea semnificației corpurilor solide, a entităților din lumea vie, în tehnică. Adesea dimensiunea este determinată relativ prin relația „mai mare decît", „mai mic decît". Astfel, „cerbul lopătar" este „mai mic decît cerbul".

c) *Culoarea* are caracter distinctiv în foarte multe domenii, cum sînt chimia, biologia, tehnica, cultura materială. Există chiar un cod al culorilor, stabilit prin tradiție în diferite zone, conform căruia se acordă semnificație culorii în sine, iar unele tehnici, cum este cea a îmbrăcămintei trebuie să țină seama de astfel de valori semantice: „alb" = puritate, „negru" = doliu etc.

Caracterele perceptibile menționate pînă aici se încadrează într-un cod semiotic mai larg, acela al iconicității, de fapt al perceperii vizuale. Ceea ce interesează pentru discuția de față este măsura în care iconemele pot fi pertinente ca seme. Pentru aceasta trebuie avut în vedere sistemul de referință: în geometrie liniile, suprafețele, volumele sînt pertinente, dar nu același lucru se poate spune despre culori ș.a.m.d.

d) *Duritatea*, cu diferitele sale manifestări, este o altă gamă de trăsături distinctive, de la cele perceptibile direct, pînă la cele legate de așa-numita rezistență a materialelor. Există opoziții semice sistematice, cum este cea dintre „fier" și „oțel", „cărămidă" și „beton" etc.

e) *Mirosul*, deşi mai puţin frecvent, funcţionează în unele realizări semice, mai ales în caracterizarea substanţelor chimice, în industrii ca cea a parfumului etc.; aceasta din urmă valorifică un cod al mirosurilor socialmente codificat.

f) *Trăsăturile acustice* sînt pertinente în fizică, îndeosebi în acustică, în tehnica producerii instrumentelor, în cercetările muzicale.

g) *Gustul* este invocat ca pertinent în chimie, în industria alimentară, a medicamentelor, în tehnica culinară.

Am înfăţişat pe scurt trăsăturile perceptibile care ajung la statut de trăsături distinctive, de seme, în domenii aplicate ale ştiinţei, în tehnica curentă sau de vîrf şi uneori chiar la nivele mai abstracte.

2. *Trăsăturile structurale* sînt definitorii pentru semantica limbajelor specializate în epoca actuală, dominată de demersul structural în mai toate ştiinţele, inclusiv în cele sociale, sau cele „pure" ca logica sau matematica. În chimie există chiar unele substanţe ale căror molecule au acelaşi număr de atomi de acelaşi fel, dar sînt înzestrate cu însuşiri fizice sau chiar chimice deosebite, datorită modului diferit de structurare a atomilor în moleculă, cum este, de pildă, butanul în raport cu izobutanul. În fizică, structura atomică este decisivă pentru determinarea proprietăţilor cutărui sau cutărui element. La un alt pol, fonologia este de neconceput fără jocul relaţiilor de opoziţie, a mecanismului comutării.

3. *Trăsăturile funcţionale* sînt determinante pentru tehnică în ansamblu, de la cea curentă pînă la cea mai sofisticată. Există două nivele de analiză a funcţionalităţii: una abstractă, încetăţenită în economia politică, unde este formulată sub forma conceptului de valoare de întrebuinţare. Aceasta este caracteristică oricărei mărfi care este destinată să răspundă unei nevoi umane. La un nivel mai practic, funcţionalitatea este mai explicită, ea referindu-se la însuşirile obiectelor de a satisface în condiţii optime exigenţele de confort sau de tehnicitate. Se vorbeşte astfel de mobilă, de locuinţă funcţională etc. Funcţionalitatea unui aparat se referă la randamentul său. În acest sens, funcţionalitatea se opune formei decorative, ca impunînd un aspect simplificat al obiectelor, aparatelor.

De la asemenea accepţii specializate, putem extinde funcţionalitatea ca o trăsătură semantică generală, reperabilă prin caracterizarea „serveşte la". Ea preia de fapt semnificatul denotativ al obiectelor la care trimite semnul lingvistic.

Interesant este că adesea funcţionalitatea caracterizează semantic grupuri întregi de obiecte: obiecte pe care se stă, obiecte cu care se scrie etc. etc.

4. Trăsăturile care ţin de *tehnica producerii* unui obiect sînt dominante pentru limbajele specializate din epoca noastră; ele caracterizează un mare număr de lexeme desemnînd produse ale industriei din diferite ramuri. Şi în acest caz, se poate sublinia constituirea unor serii semantice sistematice. Astfel „fierul" este un metal simplu; pe baza lui se obţine „fonta" care este un aliaj al fierului cu carbonul precum şi cu alte elemente (mangan, fosfor, sulf, cupru ş.a.), obţinut în furnal din minereuri de fier cu ajutorul carbonului din cocs sau mangal. Tot pe baza fierului se obţine „oţelul"; acesta este tot un aliaj de fier şi cărbune, dar care, în urma unui tratament mecanic sau termic, capătă proprietăţi deosebite ca maleabilitate, rezistenţă.

Semele se constituie în acest caz din trăsăturile substanţiale concepute precis ca proporţii între elemente, la care se adaugă tehnologia respectivă, ca marcă a muncii creatoare a omului.

5. Trăsăturile care se conturează prin *localizarea în timp şi în spaţiu* se manifestă îndeosebi în ştiinţele naturii şi ale omului. Astfel, numeroase specii de plante şi animale sînt caracterizate prin zona unde cresc: bradul creşte la o anumită altitudine, fagul la alta; L. Guilbert, în lucrarea deja citată, dă exemplu cerbului lopătar (fr. *daim*), care este definit astfel: „mamifer rumegător din pădurile Europei, vecin cu cerbul, dar mai mic şi cu blană cu pete albe, ale cărui ramificaţii superioare sînt turtite şi palmate". Rezultă din definiţie mai multe categorii de seme: „mamifer" şi „rumegător" sînt seme clasematice, care vor fi înfăţişate la punctul următor; „pădurile Europei" este un sem de localizare spaţială, caracteristic pentru tipul discutat aici; celelalte seme privitoare la dimensiune, culoare, forma coarnelor sînt seme realizate prin trăsături perceptibile.

În ştiinţele diacroniei au importanţă decisivă localizările temporale, ca în geologie, paleontologie, istoria cu diferitele sale domenii. De pildă, „dacii" sînt caracterizaţi prin locul şi epoca în care au trăit: „triburi trace care au locuit în antichitate, începînd cu mileniul al II-lea î.e.n., pe teritoriul ţării noastre; vorbeau un dialect al limbii trace, limbă de origine indo-europeană". Aici intervin în plus seme clasematice şi epistemice (limba).

6. *Trăsăturile clasematice* sînt şi ele deosebit de importante pentru semantica limbajelor specializate, dat fiind că în tradiţia oricărei ramuri de ştiinţe sau tehnici taxinomia joacă un rol preponderent. Lăsînd la o parte problematica claselor logice sau matematice, cum sînt clasele de echivalenţă, ne vom referi la unele cazuri particulare de clasificare „naturală", pe baza cărora se desprind trăsături semantice constante, numite uneori şi „claseme".

Sînt cunoscute clasificările din biologie în clase, ordine, familii, genuri, specii și subspecii; astfel, familia leguminoaselor se caracterizează prin frunze compuse, alterne și prin flori cu aspect de fluture, fructul lor fiind o păstaie, de ex.: fasolea, mazărea, soia, lucerna, trifoiul, salcîmul etc. O altă clasificare naturală este, de pildă, aceea a rocilor, care se împart în: roci eruptive, roci sedimentare și roci metamorfice. Fiecare se subîmparte în grupe: cele eruptive sînt vulcanice sau plutonice, cele sedimentare sînt detritice, tufuri vulcanice, roci saline sau biogene, iar cele metamorfice sînt roci de contact termic, roci metasomatice sau șisturi cristaline. Nu mai insistăm asupra altor clasificări, ca cele chimice sau fizice (cf. clasificarea generală a elementelor din tabloul lui Mendeleev), ci ne mulțumim să menționăm clasificările limbilor pe familii sau tipuri, precum și clasificarea unităților lingvistice în fonologie sau în morfo-sintaxă.

Încheierea este că un element al unei clase va avea trăsătura semantică a clasei, la care se vor adăuga alte trăsături tot clasematice sau individuale; astfel, de pildă, „cuarțitul" este o rocă metamorfică formată îndeosebi din cuarț, la care se asociază uneori mică, magnetit etc., ca provenind din transformarea rocilor cuarțoase (gresii, nisipuri etc.), fiind larg răspîndită în șisturile cristaline din Carpați.

7. *Trăsăturile epistemice* sînt proprii mai ales limbajelor științelor abstracte. Ele sînt seme de mare generalitate, întîlnite în conceptele din științele „pure" ca matematica, logica, în filozofie, dar și în secțiunile teoretice ale mai tuturor domeniilor în care se folosesc limbaje specializate. De exemplu, o „teoremă" este o propoziție al cărei adevăr se stabilește pe cale de demonstrație. Aici intervin semele generale de „enunț", „adevăr" și „demonstrație".

Se vede că am prezentat tipurile de seme într-o anumită gradație de la cele mai particulare (1 — 5), pînă la cele mai generale (6 — 7). Primele se realizează mai ales în domeniile concrete ale tehnicii, ultimele în știința propriu zisă. De fapt, prezența unui anume tip de seme este legată de demersul cognitiv, de la cunoașterea ostensivă pînă la cea discursivă abstractă. Dacă la nivel ostensiv cunoașterea are la bază prezența referentului, la nivel discursiv semele se vor contura pe baza unor operații ca denumirea, descrierea, definiția, diviziunea, clasificarea, abstractizarea și determinarea. Să adăugăm la acestea și operațiile de natură „sintactică"; astfel considerarea, asertarea sau contestarea unui conținut propozițional pot fi însoțite de operații ca: conjuncția, disjuncția, echivalența, incompatibilitatea, inferența, demonstrația. Este vorba deci de un instrument foarte rafinat de stabilire și chiar de descoperire a trăsăturilor semantice extrem de complexe.

Dintre aceste operații reținem, pentru discuția de față, doar definiția ca mod de înfățișare a semelor unui semem tehnico-științific. Cu ajutorul definiției se stabilește identitatea dintre un semnificant și un semnificat desfășurat în semele lui de bază. De pildă, *trapezul* este definit ca un patrulater cu numai două laturi paralele, numite baze. Aici se identifică semnificantul *trapez* cu semnificatul alcătuit din semele „patrulater" și „laturi paralele".

De fapt, operația de definire este mai complexă în ansamblul ei, avînd numeroase funcții de cunoaștere: ea este fie referențial-desemnatoare, fie un mijloc de introducere a unui termen sau expresii noi, fie un instrument de analiză a unui concept, fie un procedeu sintactic-calculatoriu [11]. În toate cazurile însă ea joacă un rol preponderent în semantica limbajelor specializate. Acestea se manifestă în lucrări de diferite nivele, manuale, tratate, instrucțiuni practice, în cadrul cărora definițiile abundă explicit sau implicit. O imagine amplă a lor este oferită de dicționarele enciclopedice sau specializate.

Interesant de menționat este faptul că dicționarele explicative, în zona lor specializată, nu fac decît să preia definițiile din dicționarele enciclopedice, lucru pe care l-am testat pentru limba română și franceză, constatînd o izbitoare apropiere între cele două categorii, cu specificarea că adesea dicționarele explicative încearcă să simplifice, dacă nu definiția, atunci celelalte operații, cum ar fi descrierea.

III

Distincția dintre semne simple și semne complexe este mai importantă în limbajele specializate decît în limba curentă, iar ea are consecințe directe în organizarea lor semantică. În cele de mai sus, am luat în considerare sememele semnelor simple, pentru a pune în lumină o anumită tipologie ierarhizată. Important este însă să arătăm că o impresionantă proporție a semnelor specializate sînt alcătuite din mai multe semne elementare. Nu ne vom opri asupra derivatelor a căror alcătuire nu distinge prea mult limbajele speciale de limba curentă, ci vom sublinia unele trăsături ale semnelor compuse.

Menționăm aici două domenii care arată problematica semantică a compuselor: biologia și chimia. Multe semne compuse sînt folosite pentru a desemna specii de animale sau de plante: *botgros*, *bou-de-baltă*, *pasăre-muscă*; *floarea-soarelui*, *ciuboțica-cucului*, *iarba-fiarelor*. Se vede că semele puse în evidență sînt fie trăsăturile percep-

[11] Vezi Cornel Popa, *Teoria definiției*, București, 1972, p. 150 — 174.

tibile, fie cele de localizare spațială, fie unele metasememe (metafora, metonimia); în *pasărea-muscă* sînt efectiv combinate două semne pentru a produce unul nou (cf. și *pasărea-liră*, unde funcționează de fapt și o metaforă). În general, în asemenea cazuri semele puse în evidență sînt de natură descriptivă.

În chimie se studiază substanțele și combinațiile dintre acestea, obținute prin diferite reacții; cele mai spectaculoase combinații se produc în chimia organică, care cercetează combinațiile carbonului cu diferite elemente ca: hidrogen, oxigen, azot, sulf etc. De pildă, de la acidul metacrilic ($CH_2 = C(CH_3) - COOH$) se obțin săruri numite metacrilați. „Metacrilatul de metil" este un ester al acidului metacrilic cu alcoolul metilic. La formarea lui se folosește acetona, acidul cianhidric și alcoolul metilic. Prin polimerizarea metacrilatului de metil se obține „polimetacrilatul de metil", care este un produs transparent și dur numit și „sticlă plexi", „stiplex" sau „plexiglas". Evident, produsele noi au însușiri inedite, diferite de simpla alăturare a elementelor componente, dar denumirea lor analitică desfășoară în seme pertinente întreaga semnificație.

Firește, compunerea semantică a termenilor speciali necesită cercetări mai ample legate de formarea cuvintelor în ansamblu. Am invocat-o aici doar pentru a semnala fenomenul și pentru a face o trecere spre problema organizării sememelor în structuri de mai multe unități. Cum se știe, conceptul care s-a încetățenit mai demult este acela de cîmp semantic; s-a propus însă și termenul ansamblu sau subansamblu lexical [12], noțiune preluată din teoria mulțimilor. Se consideră că cîmpul semantic are dezavantajul de a nu avea limite precise; el însă are marele avantaj de a sugera o anumită coerență a grupului respectiv, un fel de atracție reciprocă a elementelor componente. În plus, în cazul că menținem perspectiva ansamblistă, adesea vom fi obligați să introducem criterii de ordonare a elementelor componente.

Părerea noastră este că sememele unei limbi se organizează după mai multe criterii în diferite tipuri de structuri și de aceea la un nivel general e preferabil să folosim termenul de structură semantică, aceasta putînd fi realizată concret sub formă de cîmpuri, de mulțimi, care la rîndul lor pot fi grupuri, semigrupuri etc.

Pentru a ilustra manifestarea cîmpurilor semantice în sectorul limbajelor specializate, ne vom referi la una din lucrările lui E. Coșeriu [13], ale cărui contribuții în acest domeniu sînt decisive. Cîmpurile

[12] Cf. I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, București, 1975, p. 220 — 221.

[13] *Vers une typologie des champs lexicaux* în „Cahiers de lexicologie", XXVII (1975), II.

sînt împărțite în două mari categorii: unidimensionale și pluridimensionale. Din primele fac parte cîmpurile antonimice, graduale și seriale. Antonimele sînt concepute, ca și celelalte, dealtfel, în realizarea lor curentă; ele sînt însă și mai frecvente în limbajele speciale, mai ales cele alcătuite prin mijloace sistematice cum sînt prefixele: *a-(moral — amoral)*, *an- (organic — anorganic)*, *anti- (materie — antimaterie)*, *contra- (indicat — contraindicat)*, *dez- (echilibru — dezechilibru)*, *im- (penetrabil — impenetrabil)*, *ne- (adaptabil — neadaptabil)*, *ante-/post- (antebelic — postbelic)*, *con-/in- (confirma — infirma)*, *des-/în- (descărcare — încărcare)*, *post-/pre- (postfață — prefață)*, *sub-/supra (subdezvoltare — supradezvoltare)* [14].

Cîmpurile graduale sînt realizate pe baza unor opoziții graduale de tipul fr. *froid, frais, tiède, chaud.* În ce privește cîmpurile seriale, ele sînt *ordinale* (cf. numele zilelor săptămînii) și *neordinale.* Pentru acestea din urmă E. Coșeriu invocă numele de păsări, de pești, de arbori, de flori, adică o întreagă nomenclatură din zoologie și botanică și este evident că în felul acesta includem într-un anume tip de cîmp semantic o zonă foarte întinsă a limbajelor specializate.

Cîmpurile pluridimensionale sînt bidimensionale și multidimensionale. Primele se grupează într-un fel de matrice semantică, importantă și pentru limbajele speciale, de pildă:

îngust	lat
strîmt	larg

fr.

facile	difficile
léger	lourd

În aceste matrici cîmpurile sînt corelative. Sînt însă unele și necorelative; adjectivele acromatice: fr. *blanc — gris — noir* au polii antonimici față de cele cromatice: fr. *rouge — vert — jaune.*

Cîmpurile multidimensionale prezintă distincții succesive în ordine ierarhică. Ele pot fi, la rîndul lor, corelative sau necorelative; pentru primele, se dă exemplul fr. *porter — mener*, fiecare fiind reîmpărțit în *apporter — emporter*, respectiv *amener — emmener.* Necorelative sînt: *scaun — jeț — fotoliu*, cu organizare arhilexematică și *bancă—divan — canapea*, cu lipsă de arhilexem. Exemplul deja menționat al obiectelor pe care se stă, analizat de B. Pottier, prezintă un cîmp selectiv. Cele selective simple prezintă un singur arhilexem, în timp ce cele complexe cuprind mai multe arhilexeme. Aici se plasează interesanta organizare a cîmpurilor viețuitoarelor în limba română, analizat de E. Coșeriu, pe baza unor pertinente opoziții și relații ansambliste, ca includerea, intersecția: „vitele" se opun „jivinelor", acestea incluzînd „fiarele"; vitele „domestice",

[14] Vezi Marin Bucă și Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 162–163.

se opun jivinelor ca „nedomestice"; la un loc, ele se cuprind în sfera „dobitoacelor", opuse „păsărilor"; tot ansamblul e acoperit de semnificatul „lighioane".

Rezultă de aici că putem avea ansambluri mai largi decît cîmpurile, pe care le putem numi „sfere semantice"; de asemenea, o altă organizare este aceea pe serii de diferite tipuri, ca în cazul cîmpurilor graduale, acestea fiind plasate pe un fel de dimensionare scalară.

Limbajele specializate aduc pe tapet și altfel de organizări, așa cum am arătat cu prilejul prezentării semelor clasematice (II, 6); în biologie se impune clasificarea ierarhică pe : clase, ordine, familii, genuri, specii și subspecii. În cercetarea societății există fenomene care țin de infrastructură și suprastructură, fiecare cu secțiunile bine cunoscute. A da seama de organizarea semantică de ansamblu a limbajelor speciale înseamnă a valorifica de fapt o cunoaștere enciclopedică a diferitelor sale domenii. În felul acesta, așa-numita nomenclatură reintră de drept și de fapt în preocupările lingvistice, contrar unor tendințe de a o socoti în afara obiectului lingvisticii. Cum s-a văzut din tipologia de mai sus, unele direcții intră ca atare în principiile de structurare a unor cîmpuri semantice, iar cercetările ulterioare vor îmbogăți lista lor. Pe de altă parte, punîndu-se în lumină structurarea din diferitele ramuri ale științei și tehnicii, se vor găsi noi căi de abordare a înseși cîmpurilor semantice din limba curentă.

Firește, semantica limbajelor specializate nu va putea fi o enciclopedie fără margini. Ea reține doar principiile de organizare dintr-un domeniu sau altul. Deocamdată nu este simplu să se facă un tur de orizont al acestor principii, dat fiind că nici teoria științelor nu a ajuns la concluzii definitive privitoare la ansamblul clasificărilor. Și nu este vorba numai de greutăți de cunoaștere, ci și de faptul că mereu apar noi direcții de cercetare, noi perspective, noi epistеme, cum se spune. Dar dominantă în epoca noastră este tendința interdisciplinarității și pe baza ei se vor putea obține progrese noi în stabilirea structurilor semantice fundamentale ale limbajelor speciale.

DOMENIUL ȘI LIMITELE SEMANTICII

1. Semantica a început a fi practicată în a doua jumătate a veacului trecut ca o disciplină lingvistică, ca o ramură a lingvisticii. Dar de pe atunci s-au conturat două concepții în ce privește domeniul și limitele ei : una care considera drept semantică numai studiul sensurilor lexicale (cu excepția prepozițiilor și conjuncțiilor), și alta care integra la semantică și studiul sensului formelor gramaticale, precum și studiul fenomenelor sintactice. Prima concepție se justifica prin aceea că studiul sensurilor formelor gramaticale și cel al fenomenelor sintactice își aveau numele lor : morfologie și sintaxă ; și, poate, se justifica și prin ideea falsă că formele gramaticale erau lipsite de sens ; cea de a doua concepție se justifica prin aceea că semantica trebuie să studieze tot ce este sens în limbă. Noi vom vorbi de o semantică lexicală și de una morfologică-sintatică.

Dar, începînd de prin deceniul al IV-lea al secolului nostru, s-a creat și o semantică filozofică, care era și este concepută ca o subdiviziune a logicii. Ea prezintă asemănări cu semantica lexicală și a favorizat, începînd din deceniul al IV-lea al secolului nostru, reînnoirea semanticii lexicale practicată de lingviști. Ea a fost preconizată de Ch. W. Morris și este creația lui R. Carnap. Se poate pune problema : există o semantică filozofică ? Sau este ea îndreptățită ? Semantica are ca obiect de studiu sensurile faptelor de limbă. Dar, pînă pe la 1940—1950, se credea că de sensuri trebuie să se vorbească numai în cadrul lingvisticii. Acum începe să se afirme că de sensuri trebuie să se vorbească și în filozofie, și anume în cadrul logicii. Se pune, deci, problema dacă sensurile sînt numai o realitate a lingvisticii sau și a filozofiei. Adică a filozofiei eului cunoscător și activ și trăitor al frumosului ; căci trebuie să distingem între eul cunoscător și activ și trăitor al frumosului și non-eu, adică obiectul cunoscut sau modificat de om sau simțit ca frumos ; iar filozofia se subdivide în una a subiectului și una a obiectului ; la prima se integrează logica, teoria cunoașterii, epistemologia, teoria acțiunilor omenești, etica, estetica, eventual și alte discipline de acest gen ; cea de a doua este constituită numai de ontologie, și ea coincide

parțial cu disciplinele filozofice ale subiectului. De aceea problema enunțată mai sus poate fi pusă și în alți termeni : există o deosebire între semantica filozofică și cea lingvistică (științifică)?

Dar problema creării și dezvoltării semanticii a căpătat, începînd de pe la mijlocul secolului nostru, și alt aspect : semantica începe să fie conștientă că domeniul ei este cu mult mai întins decît acela al sensurilor faptelor de limbă. Aceasta stă în legătură cu un fapt științific fundamental al epocii noastre (a revoluției tehnice și științifice) : crearea semanticii ca știință a tuturor categoriilor de semne (deci nu numai a semnelor lingvistice). Semiotica și semantica depășesc ca sferă a obiectului lingvistica, ocupîndu-se cu toate categoriile de semne și de sensuri, între care și cele lingvistice. Este clar că existența semnelor, care sînt expresia sensurilor, dă naștere semioticii și că existența sensurilor, care sînt realitățile exprimate prin semne, dă naștere semanticii. Semiotica presupune o semantică, iar semantica presupune o semiotică. Este interesant însă de constatat că apariția semioticii n-a favorizat prea mult crearea și dezvoltarea noii semantici. Sau, cum vom vedea mai jos, semiotica a preluat sarcina creării unei noi semantici, a considerat-o ca sarcină proprie ei. Semiotica și semantica sînt niște științe generale ale spiritului, ca și psihologia și sociologia și chiar lingvistica (aceasta din urmă ar fi semiotica și semantica limitate la faptul lingvistic și unite într-o singură știință). Se pune problema : semiotica și semantica, larg concepute, sînt numai niște științe ale obiectului, cum este în mod sigur lingvistica? Sau ele sînt și științe filozofice, de tipul logicii, teoriei acțiunilor și esteticii? Sau, dacă ele sînt atît științe ale obiectului, cît și științe ale subiectului, există deosebiri între ele concepute ca științe ale obiectului și ca științe ale subiectului?

Filozofia subiectului (teoria cunoașterii, logica, teoria acțiunilor omenești, estetica) nu acceptase termenul s e n s pînă în deceniul al V-lea al secolului nostru, după cum nu acceptase nici termenul s e m n. Filozofia de pînă atunci întrebuința termenul g î n d i r e pentru termenul s e n s în cazul logicii și teoriei acțiunilor (în cazul esteticii întrebuința mai ales termenul c o n ț i n u t, dar și termenii i m a g i n e, i n t u i ț i e, r e p r e z e n t a r e). Este evident că gîndirea de care se vorbea atunci sînt sensurile de care vorbim astăzi. Este oare necesară o separare a disciplinelor filozofice de cele semiotice prin utilizarea termenului g î n d i r e de către cele dintîi și a termenului s e n s de către cea din urmă? Că termenul g î n d i r e trebuie utilizat mai departe este în afară de orice îndoială. Dar că termenul s e n s trebuie limitat la semiotică și semantică, precum și la lingvistică, nu rezultă încă de nicăieri, deși s-ar putea ca aceasta să fie concluzia la care pînă la urmă va trebui să ne oprim. Teoria cunoașterii, logica, teoria acțiunilor omenești, estetica, alcătuiesc

împreună filozofia subiectului; dar această filozofie trebuie să fie în același timp și o psihologie, o sociologie, o semiotică și o semantică. Pare însă mai corespunzător realității că psihologia, sociologia, semiotica și semantica sînt științe ale obiectului, și nu științe ale subiectului. Și dacă lucrul stă așa, atunci nu este exclus ca termenii s e m n și s e n s să caracterizeze numai pe acestea, și nu și filozofia eului. Filozofia obiectului ar fi forma cea mai generală a științelor. Pentru a putea răspunde la aceste întrebări, trebuie să examinăm mai de aproape domeniul și limitele semanticii și semioticii.

2. Domeniul și limitele semioticii nu sînt încă exact cunoscute. Aceasta stă în legătură nu numai cu faptul că sîntem în perioada de început a acestei științe, dar și cu faptul că esența fenomenului semiotic este greu de văzut, că fenomenul semiotic este greu de distins de alte fenomene care numai aparent sînt semiotice. Semiotica studiază semnele. Dar cuvîntul s e m n are, atît în limbajul obișnuit, cît și în limbajul semioticienilor, mai multe sensuri; adică semnele se subdivid în cîteva categorii destul de deosebite unele de altele prin natura lor. Ch. S. Peirce a distins trei categorii de semne: 1. icoane, adică imagini, reprezentări, 2. indexuri, adică indicatori, și 3. simboluri; iar pe cele din urmă, singurele luate în considerare de F. de Saussure, le-a împărțit în 1. semne arbitrare și 2. simboluri propriu-zise. Și trebuie să adăugăm că o onomatopee nu este nici o reprezentare perfectă, nici un semn arbitrar sau simbolic, ci prezintă caracteristici ale amînduror acestor categorii. Trebuie să mai adăugăm că, prin s e m n se înțelege astăzi, atît în limbajul obișnuit, cît și în cel al semioticienilor, și efectul unei cauze. Astfel semiotica medicală, care ia în considerare manifestările unei boli, deci niște efecte ale unor cauze, identificînd cauzele pe baza acestor efecte, se deosebește radical de semiotica pe care o au în vedere cei ce se ocupă de manifestările omului, deci de științele sociale, și trebuie considerată ca o altă știință, care nu are a face cu știința noastră. Cred că putem fixa drept principiu fundamental al semioticii care ne interesează faptul că ea este o știință socială, nu o știință a naturii (științele biologice sînt științe ale naturii, chiar dacă au ca obiect de cercetare omul). Dar, ajungînd aici, încă n-am rezolvat toate problemele puse de natura realității semiotice. Într-adevăr, în cadrul semioticii sociale, avem alte două mari categorii de semne: 1. cele care au sens și 2. cele care transpun într-un material de un tip oarecare niște semne dintr-un material de un alt tip. Astfel, limba este un sistem cu înțelesuri; și tot așa, balanța ca un simbol al justiției; dar scrierea nu are decît indirect un sens: ea transpune în material vizual și mai greu perisabil, și în orice caz în material mai mult sau mai

puțin durabil, un material auditiv, anume partea de sunete a limbajului. Dar sunetele limbajului nu sînt înțelesuri; abia ele provoacă înțelesuri. Deci se pune întrebarea: semiotica socială se ocupă, trebuie să se ocupe și cu acele categorii de semne care nu au înțelesuri în mod direct, ci numai prin intermediul altor semne pe care le trezesc în spiritul uman? Pentru noi este clar că ele sînt de domeniul semioticii sociale; dar și că ele constituie o categorie aparte, care trebuie în genere lăsată deoparte, făcînd excepție de la regula generală a semnelor sociale sau constituind un caz aparte. Ele nu sînt nici indicatori (indexuri) în sensul dat de Peirce acestui cuvînt; căci acestea sînt în fapt niște simboluri cu sens. Ele ocupă o poziție marginală în domeniul semioticii sociale și de aceea semiotica socială trebuie considerată ca fiind în genere știința semnelor care au sens. Trebuie să concludem că există, alături de semiotică, o știință a sensurilor, de aproape aceeași întindere ca și ea, semantica. Această semantică este în curs de constituire; dar putem spune că în genere lumea specialiștilor nu se gîndește la reconstituirea ei ca știință aparte; căci ea este integrată în semiotică, iar semioticienii sînt preocupați de a construi semiotica, este drept, concepută ca închizînd în sine și semantica.

3. Putem spune de pe acum că, și cu aceste limitări, domeniul semioticii tot nu este clar; pentru că cei mai mulți semioticieni (și ei merg pe urmele lui Peirce; F. de Saussure nu le este în această privință un precursor) cuprind la semiotică și studiul literaturii și al celorlalte arte, deci poetica sau, mai larg, estetica, și știința literaturii și a artei, deci și istoria literară și artistică. Arta intră fie în categoria semnelor, fie în categoria imaginilor, iar, după Peirce și mulți alții, imaginile sînt de domeniul semioticii. Așadar, semiotica contemporană se constituie ca o știință care înglobează știința artelor, inclusiv literatura. Dar aceasta înseamnă că știința filozofică a artei (deci o știință a spiritului cunoscător și activ) intră în știința semnelor ca obiect al eului cunoscător și activ? Sau semiotica cuprinde numai știința artei concepută ca știință a spiritului cunoscător și activ și este numai o știință filozofică? Și trebuie cuprinsă toată arta în obiectul de studiu al semioticii sociale? Adică este adevărat că orice operă de artă intră în categoria semnelor? Pentru a da un răspuns la ultimele două întrebări ar trebui să știm exact ce este arta. Dar, deși știm în genere ce este o operă de artă și o putem separa de alte categorii de opere omenești (de activități omenești), nu o putem defini, nu-i putem indica esența. Eu cred că totuși nu putem neglija definiția artei ca imagine, ca intuiție, ca reprezentare dată de o serie de mari esteticieni, între care H. Taine și B. Croce; dar că ea este nu numai imaginea, reprezentarea din conștiința umană, ci și reali-

zarea materială a acestei imagini, în bronz, marmură, pînză, culori, limbaj [1]. Aşadar, în cazul operelor de artă, avem o realitate materială şi un conţinut psihic. Dar forma materială este semn în sensul în care am înţeles noi mai sus (§2) semnele cu care se ocupă semiotica socială? Şi conţinutul este sens în sensul în care se vorbeşte, de obicei de sensuri la semantică? Se pune deci problema dacă imaginea, reprezentarea este sens. Probabil însă că, chiar dacă am respinge reprezentările dintre sensuri, tot va trebui să considerăm conţinutul operelor de artă plastică şi literară drept sensuri, căci aceste conţinuturi sînt şi nişte idei, exprimate discursiv, prin limbaj, în cazul literaturii sau, pur şi simplu implicate de reprezentările care constituie operele de artă plastică. Numai reprezentările care sînt materializate prin muzică, prin pictura şi sculptura abstractă, geometrică, şi prin arhitectură nu pot fi considerate sensuri, ci rămîn pure reprezentări. Dar arta literară se deosebeşte de celelalte arte prin întrebuinţarea unui sistem de semne special, limbajul, celelalte arte fiind numai expresia unor imagini şi acele imagini înseşi. Şi atunci ne întrebăm: ţine opera literară de domeniul semioticii pentru că foloseşte un sistem de semne? Sau pentru că exprimă nişte reprezentări, cum este cazul cu celelalte arte? Sau pentru amîndouă motivele? Sau trebuie să excludem arta din cadrul obiectelor semioticii sociale, pentru că ca exprimă reprezentări, şi nu sensuri? Iată o serie de întrebări cărora filozofia şi semiotica contemporană trebuie să le dea un răspuns, răspuns de care depinde modul de a concepe domeniul şi limitele semioticii sociale. În ce ne priveşte, credem că realităţile materiale care exprimă reprezentările nu se integrează definiţiei semnului pe care îl are ca obiect semiotica socială şi că, deci, estetica şi ştiinţa literaturii şi a artelor (inclusiv istoria literaturii şi a artelor) nu fac parte din semiotica socială; că literatura face parte din aceasta numai întrucît recurge la limbă ca mijloc de expresie şi că toate artele (cu excepţia muzicii, picturii şi sculpturii abstracte) intră în domeniul semioticii sociale cînd recurg la simboluri: cînd, deci, ca să dăm exemple, un pictor sau un sculptor creează un tablou sau o statuie în care apare o femeie legată la ochi pentru a simboliza justiţia, cînd un scriitor recurge la imaginea luceafărului sau a Doñei Sol pentru a simboliza geniul sau femeia pentru care fidelitatea în iubire merge pînă la acceptarea morţii, cînd poetul recurge la imaginea unei nunţi în codru pentru a exprima dinamismul lumii insectelor şi lumii animalelor din codru etc.

Astfel delimitat cîmpul semioticii sociale, estetica, poetica, teoria şi ştiinţa artelor, teoria şi ştiinţa literaturii ar rămîne în genere în

[1] Vezi critica făcută de mine lui Croce în *Concepţia despre artă şi frumos a lui Lucian Blaga. Estetica*, în „Orizont", XIX, 1968, nr. 1, p. 26 — 32 passim.

afara semioticii sociale. În acest caz semantica ar trebui să studieze numai o parte din conținuturile sufletești exprimate prin artă. Cum trebuie să arate o atare semantică nu este, probabil, prea greu de spus ; dar expunerile de pînă astăzi cred că a găsi realități comune propoziției și frazei și operelor de artă, de exemplu așa-numiții actanți, însemnează a construi o asemenea semantică, pe cînd de fapt propoziția și fraza trebuie să cuprindă elementele pe care le implică o narațiune, o descriere etc., căci doar acele elemente care constituie personajele operei de artă sau instrumentele lor etc. trebuie să-și găsească expresie lingvistică (să fie comunicate lingvistic). Așadar semantica și semiotica nu coincid total cu filozofia spiritului cunoscător, activ și trăitor al frumosului. Noi ne limităm pentru moment să vedem cum arată sau trebuie să arate semantica lingvistică și semantica filozofică, care are legături cu ea. Este ceea ce vom face în paginile următoare.

4. Una din noutățile ultimelor cinci decenii în filozofie este aplicarea conceptelor lingvistice în logică, demers început de Carnap și continuat de el și de alții. S-a ajuns astfel să se vorbească și de sintaxă logică, adică de o sintaxă a elementelor gîndirii, deci de o știință care studiază relațiile dintre elementele gîndirii. Definiția dată de Carnap după Morris : sintaxa logică se ocupă cu relațiile dintre sensurile logice este justă ; dar nu trebuie să se uite că mai toate relațiile dintre sensuri sînt impuse de relațiile dintre lucrurile la care se referă sensurile. Căci se poate vorbi, ba chiar trebuie să se vorbească, și de o sintaxă ontologică, care ar studia relațiile dintre lucruri în sens larg (înțelegem, deci, prin lucruri și stările, procesele etc.). Și desigur că procedarea este îngăduită. Dar, oricîte noutăți ar cuprinde această sintaxă logică, ea nu este în fond decît vechea logică formală, care se ocupa de formele gîndirii. Și mai trebuie să adăugăm, ceea ce nu se face întotdeauna, că sintaxa elementelor gîndirii este în primul rînd un reflex al sintaxei elementelor realității și numai în al doilea rînd, și încă numai prin unele din elementele, (regulile) sale, este un reflex al unor fenomene din gîndirea însăși. Astfel sintaxa cazurilor este impusă de niște fenomene de gîndire care sînt reflexul unor realități exterioare nouă : categoriile de agent, obiect, instrument etc., studiate în vremea din urmă de Ch. Fillmore (care nu-și dă seama că se ocupă de real, și nu de o structură profundă a limbajului sau a spiritului uman) ; pe cînd subiectul și predicatul sau negația se explică prin spiritul însuși și numai prin el, în planul ontic nefiind nici subiecte, nici predicate, nici negații (acestea apar cînd studiem fenomenul de cunoaștere și de vorbire ca atare, deci în spiritul subiect și, bineînțeles, prin aceasta și în spiritul ca obiect).

Dar dezvoltarea ulterioară a logicii de către Carnap şi alţii a ajuns să postuleze, alături de sintaxa logică, o semantică logică, care s-ar ocupa cu elementele de conţinut ale gîndirii (definiţia dată de cei ce au postulat-o sau au creat-o e alta : ea se ocupă de relaţia dintre sens şi obiectul la care se referă sensul; şi desigur, definiţia aceasta este justă; dar trebuie adăugată şi definiţia dată de noi mai sus. Obiecţia care trebuie adusă acestui mod de a gîndi este, conform celor spuse de noi în §1, că semantica trebuie concepută atît ca ştiinţa a aceea ce este conţinut, cît şi ca ştiinţa a ceea ce este formă în sensuri. Deci semantica nu trebuie opusă sintaxei, ci sintaxa logică trebuie integrată în semantică, după cum sintaxa ontologică se integrează în ontologie.

5. În cele din urmă (de fapt odată cu postularea creării semanticii) s-a postulat şi crearea unei alte ramuri a semanticii (şi putem spune : şi a semioticii) : pragmatica (iniţiatorul ei a fost tot Morris), care ar studia relaţia dintre semn (cu sensul lui) şi omul care îl întrebuinţează. Această ştiinţă, în curs de creare, dacă nu-şi mai caută încă obiectul de studiu, caută însă să şi-l precizeze şi să-şi descopere limitele. În domeniul ei a intrat, sau se socoteşte că trebuie să intre, tot ce în domeniul sensurilor este determinat din punct de vedere al individului cunoscător, deci tot ce este relativ faţă de individ, şi, deci, subiectiv, în gîndire. În cele din urmă s-a văzut că şi lingvistica trebuie să-şi aibă pragmatica ei ca o disciplină aparte, alături de sintaxă şi semantică. Trebuie să spunem însă că, întocmai ca în cazul sintaxei, avem a face tot cu sensuri şi cu expresia lor şi că, deci, logica pragmatică şi lingvistica pragmatică nu sînt decît tot semantică, şi anume o semantică care a fost neglijată de logicieni, dar n-a fost neglijată de lingvişti, care au tratat-o pînă acum fie în cadrul morfologiei (la studiul sensurilor formelor gramaticale), fie în cadrul sintaxei. Evident, cercetarea acestor aspecte în epoca noastră se face cu mult mai profund decît în trecut; dar aceasta nu trebuie să ne determine să credem că ea n-a fost abordată mai înainte. Avem de obiectat acestei noi ramuri a logicii şi a lingvisticii că ea nu-şi merită decît în parte numele de pragmatică. Este ceea ce vom căuta să arătăm acum.

6. În cursul ţinut de mine la Universitatea din Iaşi în 1947—1948, intitulat *Sintaxa limbii române moderne*, Iaşi, 1947 (litografiat), spuneam (p. 113) : „Limbajul nu trebuie însă identificat numai cu gîndirea, astfel cum au făcut atîţia cercetători şi filozofi. [Era vorba, firește, numai de identificarea părţii semantice a limbajului cu gîndirea.] Întrucît, alături de limbajul care exprimă idei („limbajul logic" al lui Vendryes), există şi un limbaj care caută să influenţeze pe auditor („limbajul activ" al lui Vendryes), sau, mai propriu,

care exprimă voința individului vorbitor (voința sub toate formele sale : dorință, îndemn, poruncă, rugăminte etc.), se pune întrebarea dacă limbajul nu se identifică cu însăși această voință. [Este de asemenea vorba numai de partea semantică a limbajului, care s-ar identifica astfel cu actul de voință în sens larg, voința nepătîndu-se concretiza decît prin formularea lingvistică a ceea ce voiești.] Și întrucît această voință este obiectul de studiu al teoriei acțiunilor omenești, numită și etică, se pune problema dacă studiul limbajului care e voință nu se identifică cu o parte din teoria acțiunilor omenești. Noi credem că această concluzie nu se poate înlătura [nu se poate considera ca falsă]. Și, dacă cumva s-ar putea crede că lingvistica nu se identifică și cu o parte din teoria acțiunilor omenești, asta pentru că disciplina filozofică despre care vorbim n-a înțeles pînă azi că ea trebuie să se ocupe și cu actele de voință care stau la baza acțiunilor sau n-a înțeles să le trateze sub forma concretă în care apar ele. După cum fraza cunoaștere a fost numită de noi f r a z a t e o r e t i c ă, fraza voință o vom numi f r a z a p r a c t i c ă. Ea este alcătuită, ca și cealaltă, tot din subiect și predicat, pe care le concepem larg, și ca sintagme, întocmai ca și la fraza teoretică, dar pe care trebuie să le definim altfel, deși asemănător : subiectul este realitatea [acel existent] despre care voiești să fie ceva, să fie cumva, să facă ceva, predicatul este ceea ce voiești să fie sau să facă acea realitate [acel existent] [de fapt ceea ce spui să fie sau să facă acel existent]. Fraza practică poate fi interogativă, anume atunci cînd individul care hotărăște stă la îndoială și se întreabă ce să facă sau cînd cineva întreabă pe altul ce să facă el sau ce să facă altul. Ea poate fi negativă, cînd exprimă voința de a nu face ceva [de a nu fi ceva, de a nu fi cumva]"[2].

Cînd vorbeam de o știință a acțiunilor omenești, înțelegeam, deși spuneam că ea este numită și etică, o știință filozofică de genul eticii și esteticii, care era numită de B. Croce t e o r i a p r a c t i c i i (vezi Croce, *Estetica*, sesta edizione reveduta, Bari, 1928, p. 53 — 74, Partea I-a, cap. VI, VII și VIII, și *Filosofia della pratica*, quarta edizione, Bari, 1932) și care trebuie numită p r a g m a t i c ă. Această știință filozofică se subdiviza, după Croce, *ibid.*, în e c o n o m i c ă (economia politică) și e t i c ă ; dar de fapt ea cuprinde, contra celor spuse de Croce, și politica, și știința dreptului, și știința educației — pedagogia — , precum și alte științe. Ea posedă o parte din generalități care, desigur, se subdivide într-o știință a voinței

[2] În pasajul citat, ca în întreg cursul amintit, am înțeles prin *fraze* și propozițiile. În continuare (p. 114 — 115) relevam și alte paralelisme dintre cele două categorii de propoziții și fraze, ca și unele deosebiri ; dar am renunțat a le mai indica aici, căci sînt mai puțin esențiale. Adaug că am modificat unele greșeli de dactilografiere sau de redactare din pasajul citat și că am făcut unele spațieri necesare.

de la baza fiecărui act uman și o știință a actului uman în general. Cea dintîi are mari asemănări cu logica, întrucît studiază tot un fel de judecăți, iar aceste judecăți sînt alcătuite din aceleași feluri de elemente ale gîndirii ca și judecățile teoretice. Acest tip de acte de gîndire a fost neglijat în trecut de filozofi : abia de pe la 1950 s-a creat o logică a obligațiilor și deciziilor, numită d e o n t o l o g i c. Această logică stă în strînsă legătură cu logica judecăților de valoare, existentă de mai multă vreme, dar lăsată în penumbră. Ea nu este altceva decît logica propusă de noi în 1947—1948, dar cu unele goluri, căci nu se ocupă de exemplu de judecățile de dorință. De fapt, după 1950 a început să studieze tipurile de judecăți practice la care ne referim și pragmatica filozofică și lingvistică dar, cum vom arăta mai jos, fără să le scape net de alte fapte care nu sînt de domeniul pragmaticii. Ce s-a studiat deci pînă pe la 1950 sînt judecățile de valoare, pe baza cărora se iau hotărîrile sau se nasc actele de voință și de dorință. Dar judecățile practice, adică volitive, sînt altceva decît judecățile de valoare, care le întemeiază. Logica la care ne referim este în fond o parte a pragmaticii, care se ocupă cu voințele de la baza actelor umane. Ea are o structură asemănătoare cu logica veche și este o l o g i c ă a actelor de voință, o logică practică, o logică a acțiunilor, mai clar : a gîndirilor voințe, deci o l o g i c ă v o l i ț i o n a l ă, vechea logică rămînînd una teoretică, a cunoașterilor, a gîndirilor cunoaștere. Logica gîndirilor voințe s-a născut prin preluarea de la logica teoretică a elementelor cu care are a face (noțiuni, note din conținutul noțiunii); dar la ea nu se mai pune problema dacă judecățile sînt adevărate sau false, ci dacă ele, ca și faptele care rezultă prin realizarea lor, sînt utile, inutile sau vătămătoare, sînt bune sau rele sau nu sînt nici bune, nici rele. Înainte de a fi studiate de deontologie și de pragmatică, numai lingviștii au luat în considerație judecățile volitive, deși nu cu aprofundarea necesară a faptelor. Este clar că avem a face din nou cu o influență a lingvisticii asupra logicii și asupra științei faptelor omenești. Vom adăuga că gîndirea și limbajul, fie ele teoretice, fie ele practice, sînt în primul rînd gîndire și că, deci, au structurile indicate în genere de logica teoretică, sau măcar o parte din aceste structuri. Și trebuie să mai adăugăm că chiar și acea parte a esteticii care are ca obiect arta literară, deci poetica, comportă un capitol care se ocupă de structura „gîndirii" poetice și a propoziției și a frazei prin care se exprimă aceasta ; căci și acolo vom avea subiect și predicat etc.

Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că înseşi propoziţiile şi frazele teoretice [3], ca şi judecăţile de la baza lor, sînt fapte omeneşti şi că, în această calitate, ele intră în obiectul de studiu al pragmaticii (al ştiinţei faptelor omeneşti); dar ele rămîn, prin însăşi natura lor teoretică, o categorie aparte de acţiuni, net deosebită de toate celelalte acţiuni omeneşti, şi, ca atare, sînt întîi obiectul de studiu al ştiinţei (teoretice a) logicii, care, parţial, devine un fel de pragmatică. Clasificarea lui J. L. Austin în judecăţi de fraze performative şi constatative intră în acest capitol al pragmaticii care se ocupă cu înseşi judecăţile şi frazele teoretice. Dar aceasta nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere că pragmatica se ocupă în primul rînd cu judecăţile practice, adică cu voliţiuni.

7. Delimitînd pragmatica ca o ştiinţă filozofică, alături de logica teoretică (cu teoria cunoaşterii) şi de estetică (aceasta se ocupă cu celelalte tipuri fundamentale de acţiuni omeneşti), este clar că ea nu mai poate fi concepută ca o parte a logicii teoretice, cum se face de către teoria filozofică şi lingvistică contemporană, şi că nici lingvistica pragmatică nu mai poate fi considerată drept acea ramură a lingvisticii care corespunde acestei presupuse ramuri a logicii. Rămîne însă un domeniu de fapte semantice şi lingvistice cu care se ocupă din cînd în cînd actuala pragmatică, astfel cum e concepută de filozofi şi lingvişti, şi care nu intră în pragmatica filozofică şi lingvistică astfel cum o concepem noi : este vorba de faptele morfologice şi sintactice (semantice şi lingvistice) care iau naştere prin raportare la subiectul vorbitor şi la partenerul (partenerii) lui : persoana, timpul, unele aspecte verbale (de fapt aspecte ale unor acţiuni), modalitatea verbului (de fapt modalităţi ale unor acţiuni), unele pronume şi adverbe de loc şi de timp, unele conjuncţii de loc şi de timp, eventual şi alte categorii de fapte. Asemenea fapte semantice nu au fost discutate de logicieni şi au rămas pînă azi în sarcina lingvisticii. Realitatea este însă că faptele semantice pe care le exprimă faptele lingvistice corespunzătoare sînt şi fapte de gîndire şi că, deci, ele trebuie studiate şi de o ştiinţă filozofică oarecare, la rînd cu logica, pragmatica, estetica. După cum se ştie, unele din ele sînt studiate de ontologie ; dar ele trebuie studiate şi în una sau mai multe din ştiinţele eului cunoscător şi activ. Aceste ştiinţe nu pot fi decît logica, întrucît e vorba de propoziţiile şi frazele teoretice,

[3] Este vorba nu (sau mai puţin) de modalităţile studiate de logica veche, formală, ci de modalităţile în genere neglijate de ea, ca cele care se exprimă prin : *e sigur că, e posibil că, este de dorit ca* etc. Apoi nu trebuie uitat că modalităţile unor verbe ca *să mergem*, care constituie o propoziţie, sau a altor verbe ca *să cumpere* din fraza : *L-am trimis să cumpere o carte*, n-au fost studiate de logica veche. Şi tot aşa stă cazul şi cu modalitatea ireală a verbelor din frazele condiţionale : *I-aş da această carte, dacă aş avea-o.*

și acea parte a pragmaticii care se ocupă de actele de voință exprimate, deci de ceea ce am considerat noi mai sus (§6) logică volitivă. Nu trebuie să credem că, întrucît ele sînt studiate și de logica volitivă, au un caracter volitiv. Realitatea este alta : întocmai ca și noțiunile, care intră nu numai în componența judecăților teoretice, dar și în componența voliținnilor, și ele intră în componența ambelor categorii de judecăți. Faptul că logica de pînă astăzi nu le-a studiat se explică prin aceea că ele nu interesează mecanismul judecăților și al raționamentelor, care se reglează numai după cîteva elemente semantice (cantitate, modalitate, afirmație și negație, poate și altele), și nu după toate elementele semantice (un raționament are aceeași structură, fie că este la persoana I-a, fie că este la persoana a doua, fie că este la persoana a treia, fie că este la prezent, fie că este la trecut, fie că este la viitor etc.). Cum însă aceste sensuri sînt elemente ale gîndirii, este clar că ele constituie tot obiectul de cercetare al logicii. Și trebuie adăugat să ele sînt în unele cazuri și elemente de gîndire intuitivă *(aici, acolo, acum, atunci* etc.), adică stau în relație cu intuițiile (cu percepțiile, cu reprezentările), așa că fac parte din acea știință pe care Kant a numit-o estetică transcendentală și care, împreună cu logica, alcătuiește teoria cunoașterii, sau, mai bine-zis, n e m a t i c a . Așadar, aceste elemente semantice care se conturează în relație cu individul vorbitor și cu partenerul lui nu trebuie definite fiind de domeniul pragmaticii, ci de domeniul unei științe filozofice teoretice, care în mod fatal își transmite elementele ei și științei voliținnilor și a expresiei lor, adică logicii volitive, practice. Pentru a da un nume acestor fapte — un nume care să arate clar că ele nu intră în domeniul pragmaticii — , le vom spune : sensuri constatatoare (teoretice) relative, în opoziție cu sensurile constatatoare (teoretice) absolute, pe care le-a luat în considerație logica din toate timpurile (adică ceea ce se numește astăzi sintaxa logică și semantica logică). Ele se grupează însă alături de sensurile sintactice, deci de faptele de sintaxă, căci au, ca și acestea, caracter formal, iar nu de conținut. De aceea, părțile logicii se grupează și se definesc altfel decît face filozofia contemporană, și anume după cum se ocupă de : 1. s e n s u r i l e f o r m a l e , care sînt : a. s i n t a c t i c e , adică relaționale și, deci, absolute ; și b. „m o d a l e ", în sens larg, deci nerelaționale, și relative (integrăm printre ele și timpurile, aspectele verbale gramaticale etc.) ; și 2. s e n s u r i l e c o n ț i n u t u r i , care sînt absolute. Vom adăuga cu această ocazie că sensurile cazuale, care se identifică în fond cu tipurile de complemente substantivale și de atribute substantivale și cu subiectul și cu numele predicativ, nu sînt studiate de sintaxa logică și de vechea logică formală, deși ele sînt sensuri relaționale, deci formale, și, deși ele nu se conturează în raport cu individul vorbitor. Așadar însăși teoria lui

Carnap, care crede că sintaxa logică nu ia în considerare faptele de sens conturate prin raportarea la individul vorbitor este falsă: sintaxa logică nu ia în considerare nici măcar toate faptele relaționale (deci exact ca și logica formală veche). Și lucrul este ușor de înțeles: cum deja am spus-o, sintaxa logică este interesată numai în studierea relațiilor dintre subiect și predicat, nu și a celor din cadrul subiectului și predicatului, cînd acestea sînt sintagme. Iar elementele semantice care se conturează prin raportare la individul vorbitor se integrează tocmai între aceste elemente, fie ele relaționale, fie nu, din interiorul sintagmei subiect și din interiorul sintagmei predicat. (Am înțeles aici prin s i n t a g m ă și îmbinarea de mai multe noțiuni, exprimate prin mai multe cuvinte.)

8. Semantica de care vorbim este una generală. În ea intră semantica gîndirilor volitive. Ambele semantici se identifică în fond cu semantica lingvistică. Nu poate exista nici o deosebire între semantica logică teoretică și semantica logică volitivă pe de o parte și semantica lingvistică pe de alta. Acum, cînd avem precis delimitat, subdivizat și definit domeniul semanticii lingvistice și logice studiate în paragrafele 4 — 7, înțelegem perfect că semantica logică teoretică și semantica logică volitivă coincid perfect cu semantica lingvistică. Bineînțeles, este vorba de o coincidență (identitate), în primul rînd cu semantica lingvistică generală și sincronică (descriptivă, statică), nu și de o coincidență (identitate) cu semantica lingvistică generală și diacronică (istorică, evolutivă), deși, foarte probabil, se poate construi și o semantică filozofică evolutivă (bănuim că ea se deosebește de cea lingvistică evolutivă, întrucît aceasta studiază schimbările de asociație ale unui sens cu un semn, pe cînd cea filozofică studiază schimbarea sensurilor înseși de-a lungul timpului; de exemplu, îmbogățirea sensului „apă" în secolul al XVIII-lea cu ideea că apa este H_2O). Prin ramura evolutivă a semanticii lingvistice generale și prin semantica descriptivă și evolutivă a fiecărei limbi în parte, semantica lingvistică se separă ca știință aparte de semantica filozofică.

9. Concluzia noastră ar fi că semantica și semiotica, întocmai ca și psihologia și sociologia, sînt și niște științe ale ființei cunoscător și activ și trăitor al frumosului, că ele intră, deci, într-o parte de generalități ale filozofiei spiritului cunoscător și activ și trăitor al frumosului, și că, astfel concepute, ele sînt numai o disciplină sincronică, și nu comportă, deci, o disciplină diacronică. Dar aceasta nu înseamnă că semantica (și semiotica), întocmai ca și psihologia și sociologia, nu sînt și niște științe ale obiectului cunoscut și modificat de om și simțit ca frumos sau urît de acesta; și, în acest caz, ea comportă nu numai un studiu de generalități, dar și cîte o ramură consacrată

fiecărei limbi în parte, și nu numai un studiu sincronic, dar și unul diacronic. Acestea fiind concluziile cele mai firești, urmează că termenii s e m n și s e n s aparțin atît disciplinelor filozofiei subiectului, cît și disciplinelor obiectului.

Și vom mai trage o concluzie : semiotica și semantica au început ca științe lingvistice, pentru că limbajul este faptul semiotic cel mai important, iar sensurile faptelor de limbă sînt sensurile cele mai importante. Și semiotica și semantica lingvistică au ținut multă vreme locul întregii semiotici și semantici, care se creează astăzi. Dar semiotica și semantica trebuiau să ajungă odată să-și recunoască întregul lor domeniu, întreaga lor extensiune, deși o fac cu atîtea șovăiri. Aceste cuceriri ale filozofiei și științei s-au realizat în epoca de după 1930, care coincide în partea ei finală, de după 1950, cu epoca revoluției tehnice și științifice.

ION COJA

„CUVÎNTUL E SEMN?"

Capitolul „La valeur linguistique" din *Cours*-ul lui Ferdinand de Saussure conține toate elementele necesare din care, cîțiva ani mai tîrziu, L. Hjelmslev avea să articuleze teoria glosematică a semnului lingvistic[1]. Hjelmslev însuși, dealtfel, în capitolul XIII, *Expresie și conținut* din *Prolegomena*, îl amintește pe F. de Saussure, dar mai mult pentru a se delimita față de un text cu care putea fi confundată teoria sa : „Pentru precizarea naturii funcției semiotice, Saussure s-a hazardat să considere expresia și conținutul luate separat, fără să se ocupe de funcția semiotică. Iată la ce a ajuns : „Luată în ea însăși, gîndirea e ca o nebuloasă în care nimic nu e delimitat în mod necesar. Nu există idei prestabilite și nimic nu e distinct înainte de apariția limbii ... Substanța fonică nu e mai fixă, nici mai rigidă ; nu e un tipar ale cărui forme trebuie luate de gîndire în mod necesar, ci o materie plastică care se împarte la rîndul ei în părți distincte pentru a pune la dispoziție semnificanții de care are nevoie gîndirea. „[...] limba își elaborează unitățile constituindu-se între două mase amorfe ... *această combinație produce o formă, nu o substanță*".

Dar această experiență pedagogică, oricît ar fi de excelent formulată, e în realitate lipsită de sens, și Saussure trebuie să fi înțeles el însuși acest lucru. Într-o știință care evită orice postulat neriguros, nimic nu ne îndreptățește să considerăm că limba e precedată de „substanța conținutului" (gîndirea) sau de „substanța expresiei" (lanțul fonic), fie că e în ordine temporală, fie în ordine ierarhică. Dacă păstrăm terminologia lui Saussure, trebuie să băgăm bine de seamă, și așa trebuie înțeles punctul său de vedere, că substanța depinde în exclusivitate de formă și că nu se poate în nici un caz să i se acorde existență independentă."[2]

Trebuie să recunoaștem că nu am înțeles prea bine reproșul pe care Hjelmslev i-l face lui F. de Saussure. Încercînd să precizăm, în acest punct, noutatea lingvistului danez, am spune că acesta a elaborat o teorie mai complexă prin aplicarea consecventă a princi-

[1] Vezi și Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, 1977, p. 32.

[2] L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*, cap. XIII, p. 46 — 47 (după *Antologie de texte de lingvistică structurală*, București, 1977, p. 157—158).

piului izomorfismului celor două planuri ale limbii: „[...] analiza arată [...] că planul expresiei și cel al conținutului pot fi descrise, exhaustiv și fără contradicții, ca fiind *formate în mod analog* (s.n.) astfel că pot fi prevăzute în ambele planuri categorii definite identic. Acest lucru nu va face decît să confirme o dată mai mult concepția temeinică în conformitate cu care *expresie* și *conținut* sînt mărimi de același rang, *egale în toate privințele*"[3]. (s.n.)

Se ajunge la cunoscuta schemă:

planul conținutului — formă / substanță

planul expresiei — formă / substanță

seducătoare prin simetria sa, și pe care lingvistica și-a însușit-o întrutotul, devenind și un bun al semioticii. H. A. Gleason, în a sa masivă *Introducere în lingvistică*, prezintă cititorilor această teorie încă de la primele pagini, ca pe o cheie indispensabilă înțelegerii faptelor de limbă în ceea ce aceasta are mai esențial.[4] La fel procedează și Emanuel Vasiliu, rezumînd astfel teoria glosematică a semnului lingvistic: „semnul „semnifică", în teoria glosematică, un obiect situat în afara sa, iar acest raport de „semnificare" se stabilește între *forma* conținutului și domeniul său de referință; în alți termeni, sensul lingvistic se raportează la realitate prin intermediul *formei conținutului*, iar obiectul „semnificat" prin semn reprezintă *substanța conținutului*".[5] „Fonemele, ca entități (ireductibile, în teoria glosematică) ale expresiei, sînt elemente care aparțin *formei* expresiei; sunetele prin care fonemele se „realizează" sau se „manifestă" reprezintă elemente ale substanței expresiei; gruparea sunetelor în foneme se face pe baza funcției semn."[6]

După cum se vede, trecerea anilor a epurat expresia lingvistică a teoriei glosematice de o serie de precizări care, în textul originar, mai degrabă stînjeneau înțelegerea, efect al unui exces de preciziune caracteristic lui L. Hjelmslev. De aceea ne vom permite să dăm și noi o definiție „simplificată" celor patru termeni în chestiune, definiții cu care să ne fie mai la îndemînă să operăm în continuare:

Prin *substanța conținutului* înțelegem realitatea ca atare sau măcar acea parte a realității pe care o putem cuprinde, la care ne

[3] *Ibidem.*
[4] H. A. Gleason, *Introduction à la linguistique*, Paris, 1969, p. 7 — 12.
[5] Em. Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970, p. 4.
[6] *Ibidem*, p. 26.

putem referi prin cuvintele și morfemele limbii noastre. Este evident că această substanță este extralingvistică și, teoretic, aceeași pentru toate limbile. În vederea cuprinderii acestei substanțe prin unitățile limbii se efectuează o segmentare a realității într-un număr oarecare de clase și subclase. Diferă de la o limbă la alta numărul acestor subdiviziuni, ca și modul în care se face segmentarea amintită, fiecare limbă propunînd un model propriu de grupare a sensurilor. Această segmentare, în urma căreia realitatea este decupată în tranșe diferite de la o limbă la alta atît ca număr, cît și ca formă, ar fi, deci, *forma* substanței conținutului. Tot de forma conținutului ține și modul diferit, propriu fiecărei limbi, de a concepe distincția lexical-gramatical.

Substanța expresiei este alcătuită din totalitatea sunetelor pe care oamenii le pot emite cu ajutorul organelor fonatoare. Firește, substanța expresiei este și ea aceeași pentru toate limbile, în măsura în care disponibilitățile articulatorii sînt aceleași pentru toți oamenii.

Fiecare limbă însă folosește incomplet aceste disponibilități deosebindu-se între ele prin aceea că unele posibilități articulatorii sînt utilizate într-o limbă, și nu în alta. Probabil că sînt foarte rare cazurile cînd două limbi pun în valoare exact aceleași disponibilități articulatorii. De regulă, orice comparație la acest nivel între două limbi pune în evidență o porțiune comună, relativ întinsă, și porțiuni distinctive, de întindere mai mică, reprezentînd acele sunete pe care le auzim într-o limbă, dar nu și în toate celelalte. De pildă, limbi care folosesc consoanele africate, față de cele care nu practică această articulare. Asemenea deosebiri țin de *forma* expresiei.

Introducerea în discuție a unui punct de vedere funcțional pune în evidență deosebiri importante și în ceea ce am considerat a fi porțiunea comună : sunete care într-o limbă sînt apreciate ca destul de diferite pentru ca prin folosirea lor alternativă să marcăm sensuri diferite, alte limbi le „consideră" prea asemănătoare, ca atare aceste sunete nu mai au rol funcțional sau, altfel spus, sînt echivalente funcțional, variante, și nu foneme.

Tot de forma expresiei ar ține și deosebirile privind distribuția fonemelor, diferită și ea de la o limbă la alta.

Toate acestea justifică, precum se știe, o nouă concepție despre caracterul arbitrar al semnului lingvistic : este arbitrară forma în raport cu substanța, atît în planul conținutului, cît și în planul expresiei.

În comparație cu teoria clasică, saussuriană, teoria glosematică a arbitrarului este, precum se vede, mai complexă. Vom încerca, pe amîndouă, să le supunem unui examen critic efectuat dintr-o perspectivă mai curînd semiotică decît lingvistică. Și anume nu vom

lua în discuție teoriile ca atare, adecvarea lor la faptele de limbă avute în vedere, ci vom examina înseși faptele pe care se bazează aceste teorii, spre a vedea în ce măsură aceste fapte justifică eșafodarea, pe postamentul lor, a unor teorii atît de generale cum sînt teoriile asupra semnului (lingvistic) elaborate de cei doi mari lingviști. Ne întrebăm dacă faptele luate în considerație sînt în cel mai înalt grad semnificative, concludente din punct de vedere semiotic.

De pildă, la Saussure, care stabilește că semnul lingvistic este arbitrar pentru că „legătura care unește semnificantul de semnificat este arbitrară", ne vom întreba în ce măsură această situație este obligatorie pentru funcționarea unei limbi, a unui sistem semiotic. În ce măsură faptele de limbă avute în vedere de F. de Saussure cînd a proclamat caracterul arbitrar al semnului lingvistic sînt definitorii pentru esența fenomenului lingvistic considerat din perspectivă semiotică? Procedăm, punînd această întrebare, la o obișnuită reductio ad absurdum, întrebîndu-ne dacă e cu putință funcționarea unui sistem semiotic bazat pe semnificanți sonori, fonici, a căror legătură cu semnificații respectivi să fie de motivare, mai precis, de motivare absolută.

Să ne aducem aminte, în legătură cu motivarea absolută deja cunoscută de noi, reprezentată în sistemul limbii prin interjecții și onomatopee, două lucruri:

— mai întîi ponderea extrem de mică a acestor cuvinte, zise cu motivare absolută, în inventarul de semne al unei limbi. După P. Miclău [7] acestea ar reprezenta un procent de 0,4 — 0,5.

— observația, făcută încă de la lansarea conceptului de motivare absolută, asupra caracterului totuși arbitrar al onomatopeelor și interjecțiilor: „leur choix est déjà en quelque mesure arbitraire, puisqu'elles ne sont que l'imitation approximative et déjà à demi conventionelle de certains bruits (comparez le français *ouaoua* et l'allemand *wauwau*)." [8]

Pe baza acestor observații putem conchide că motivarea absolută este încă și mai rară, că onomatopeele și interjecțiile dovedesc mai degrabă *intenția* de motivare absolută, intenție ce nu se poate realiza dat fiind că inventarul de unități al fiecărei limbi prezintă un număr foarte mic de foneme în raport cu varietatea infinită a sunetelor din natură ce ar putea constitui obiectul imitației prin vocea omenească. Chiar atribuind limbii, vocii omenești, o anumită capacitate de a imita, aceasta este limitată nu numai în raport cu sunetele din natură, ci și în raport cu numărul imens de semnificații a căror redare cît de cît motivată, prin imitație sonoră, este de neconceput,

[7] Paul Miclău, *op. cit.*, p. 181 și 185.
[8] F. de Saussure, *op. cit.*, p. 102.

aceste semnificații neasociindu-și o componentă sonoră nicicum. Încît concluzia nu poate fi decît una singură : semnul lingvistic este arbitrar *cu necesitate*, altminteri fiind de neimaginat funcționarea lui în cadrul unui sistem semiotic cît de cît dezvoltat. Pe principiul motivării se poate construi numai un limbaj extrem de simplu, de sărac, de rudimentar.

Trecem peste o sumedenie de fapte care ar ilustra și avantajele pe care le prezintă constituirea limbajului pe baza unor semne de natură fonică, vocală, legate de semnificații respectivi prin convenție, și nu printr-o legătură de motivare reciprocă. Reținem însă evidența faptului că din limbaj, din felul în care acesta funcționează, atît sincronic, cît și diacronic, nu lipsește, ba chiar am zice că dimpotrivă, prevalează intenția oamenilor de a folosi semne motivate. Intenția aceasta este expres dovedită de cuvintele imitative, dar și de cele cu motivare relativă. Această intenție o fi fost mai evidentă la începuturile limbajului, dar ne îndoim că rezultatele vor fi diferit mult de cele pe care le cunoaștem astăzi, adică nu credem că omul primitiv, cu care s-a început și s-a constituit limbajul, ar fi avut un dar, azi pierdut ori atrofiat, de a „picta" cu ajutorul sunetelor, cum se presupune îndeobște. Probabil chiar că posibilitățile articulatorii ale omului modern sînt mai mari decît ale strămoșilor săi.

De asemenea, credem că nici alt suport material decît cel sonor, vocal nu ar fi oferit posibilitatea construirii unui sistem semiotic complex, bazat pe motivare.

Așadar, relația dintre semnificat și semnificant este arbitrară cu necesitate și în mod *inerent*. Ne putem imagina că n-ar exista mai multe limbi, ci una singură, dar ne este imposibil să ne imaginăm cuvintele acestei limbi dacă introducem condiția motivării lor absolute.

Să trecem acum la concepția glosematică asupra arbitrarului semnului lingvistic și să ne întrebăm mai întîi ce înseamnă, în cadrul acesteia, motivarea?

Chestiunea n-a mai fost propriu-zis studiată, și nici măcar pusă, după știința noastră. Cele cîteva critici aduse de logicieni [9] ori de către semanticiști structurii ambigue a limbajelor naturale pot oferi numai indirect și în chip dedus unele idei cu privire la motivarea în planul conținutului. Și trebuie să recunoaștem că ne e

[9] Ne gîndim mai ales la cei care au studiat „condițiile generale pe care trebuie să le îndeplinească o limbă (sau un limbaj) pentru a sluji construcțiilor logice corecte". (cf. Gh. Enescu, *Semantica logică*, în *Limbaj, logică, filozofie*, București, 1968, p. 159). Un asemenea limbaj va dispune de „definiții univoce ale termenilor și va opera univoc cu termenii", după reguli de felul acesta: „ceea ce în realitate este distinct să se desemneze distinct, ceea ce în realitate este identic să se desemneze identic". (*Idem*, p. 163). Se vede bine că dintr-un asemenea limbaj vor lipsi cuvintele polisemantice, precum și sinonimele și omonimele, mai ales.

destul de greu să ne închipuim cum ar arăta motivarea din perspectiva glosematică, perspectivă care, am văzut, ne permite să reformulăm conceptul opus, al arbitrarului semnului lingvistic. Dar ce va fi fiind motivarea din aceeași perspectivă nu știm.

Să ne amintim că modul cel mai ușor de a pune în evidență caracterul nemotivat al formei conținutului îl constituie compararea unui cuvînt polisemantic dintr-o limbă cu cuvîntul care ar putea să pară că îi corespunde în altă limbă. Imediat ne dăm seama că-i vorba de o corespondență parțială, fiecare din cele două cuvinte prezentînd sensuri în plus față de celălalt. Drept care un cuvînt polisemantic nu va fi tradus totdeauna prin același cuvînt. În ce ar consta, deci, motivarea la un cuvînt polisemantic?

Ținînd cont de condițiile puse de logicieni unui limbaj capabil să vehiculeze cu precizie gîndurile noastre ar urma să conchidem că polisemia este un fenomen lingvistic incompatibil cu motivarea în planul conținutului. Existența sa, a polisemiei, se justifică nu ca principiu inerent funcționării limbii, a unui sistem semiotic, ci ca o consecință a economiei de ordin paradigmatic. Ca atare, polisemia nu va putea fi invocată ca o condiție de existență a cuvîntului ca semn. [10]

Să ne amintim că motivarea semnului lingvistic, în concepția clasică, însemna o anumită potrivire între concept și imagine acustică, o concordanță între acestea două. În cazul distincției formă-substanță despre ce potrivire poate fi vorba? Firește, numai despre o concordanță între acestea două, adică între modelul analitic propus de mozaicul unităților semnificante ale limbii și realitatea acoperită astfel. Cu alte cuvinte, criteriul motivării în acest caz pare a fi adecvarea la realitate, *adică însuși adevărul!* Căci între două modele diferite, care acoperă aceeași zonă din realitate, ne vom întreba care dintre ele se potrivește mai bine realității, care, deci, este mai aproape de adevărul cu privire la porțiunea respectivă de realitate, adevăr care ne este nouă relevat într-un plan exterior limbii, și anume în planul cunoașterii științifice.

Firește, limba este și ea cunoaștere, instrument și rezultat al cunoașterii. Tocmai de aceea ea și poate fi pusă alături [11] de cunoașterea științifică. Cunoscuta propoziție saussuriană „limba este un principiu de clasificare" poate fi înțeleasă și în sensul acesta : limba

[10] Cf. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 170 — 175, cap. „Cuvîntul e semn?".

[11] Cf. Ion Z. Coja, *Limba — fenomen social*, în „Revista de filozofie", nr. 9/1967, p. 1032 : „ ... într-o istorie a științelor, a cunoștințelor și concepțiilor despre realitate, ar trebui arătat că și filogenetic și ontogenetic limba este prima concepție despre realitate la care ajung oamenii, conținută în categoriile limbii ... "

este un principiu de clasificare a obiectelor din natură, a experienţelor noastre etc.

Subiectul este prea vast pentru a mai insista noi aici asupra lui. Ne mărginim numai să atragem atenţia asupra dificultăţii de a opera în limbă cu criteriul adevărului. Luînd un exemplu din domeniul fizic, spectrul culorilor, atît de des pomenit în legătură cu distincţia formă-substanţă în planul conţinutului, ne dăm uşor seama cît e de greu de precizat care ar fi forma motivată a substanţei conţinutului: în franceză culorile fundamentale ale curcubeului sînt şase: violet, albastru, verde, galben, portocaliu şi roşu. În limba chona (din Zambia) acelaşi spectru este divizat în trei culori, iar în limba bassa (din Liberia) în numai două. S-ar părea, arată H.A. Gleason,[12] că modelul francez este cel mai bun. Dar în anumite cazuri acest model se dovedeşte a fi nesatisfăcător. Bunăoară în botanică se constată o grupare a culorilor în două serii, pentru a căror denumire limba franceză a fost nevoită să recurgă la neologismele „xanthique" şi „cyanique". Zonele acoperite de cele două cuvinte coincid în mare tocmai cu cele două culori fundamentale din limba bassa, încît cele două modele, deşi diferite, par a fi la fel de „motivabile" pe criterii strict ştiinţifice.

Fireşte, situarea noastră în planul realităţii psihice, spirituale nu ne va uşura găsirea unor răspunsuri mai sigure. Ba dimpotrivă. Şi criticile semanticiştilor s-ar putea să-şi găsească astfel argumente suplimentare.

Dintr-o perspectivă mai cuprinzătoare va trebui lămurit în ce măsură realitatea însăşi se potriveşte modelului analitic şi taxinomic pe care limba îl propune în încercarea de a cuprinde realitatea, de a o recrea într-un spaţiu imaterial: gîndirea omenească. Va trebui văzut în ce măsură atributul continuităţii aparţine realităţii, iar limbii cel al discontinuităţii.

De asemenea, ne întrebăm dacă modelul ştiinţific al realităţii, acolo unde acesta există, nu se subordonează şi el distincţiei formă-substanţă, existînd, adică, pentru aceeaşi substanţă mai multe soluţii, ceea ce în lingvistică se cheamă deja „pluralitatea soluţiilor", întîmplîndu-se deci! Distincţia adevăr relativ — adevăr absolut ar justifica tocmai existenţa mai multor adevăruri despre aceeaşi realitate, adică a mai multor forme pentru aceeaşi substanţă.

În discuţia noastră, hic et nunc, răspunsul la aceste întrebări nu ne mai interesează. Le-am amintit spre a da astfel seama de complexitatea problemei. Deocamdată ne interesează numai să continuăm comparaţia între cele două teorii. Ca atare ne vom întreba şi despre forma arbitrară a conţinutului în ce măsură este necesară şi inerentă funcţionării unui sistem lingvistic, semiotic.

[12] H. A. Gleason, *op. cit.*, p. 9 — 10.

Necesară nu ni se pare, căci ne este ușor de imaginat ca toate limbile să practice aceeași formă a conținutului. Și s-ar putea susține că există anumite tendințe în acest sens: vocabularul științific este internaționalizat și la nivelul formei conținutului. Majoritatea acestor termeni nu sînt polisemantici, polisemia însăși nefiind o însușire indispensabilă a semnului lingvistic. Mai mult, sentimentul vorbitorilor este străin de distincția formă-substanță, simțul lingvistic comun practicînd impresia echivalenței idiomurilor. Nonechivalența acestora apare numai în concluziile specialiștilor.

Ca atare, deosebirile de la o limbă la alta în ceea ce privește forma conținutului nu sînt necesare funcționării limbilor.

Inerente par aceste deosebiri, dar această inerență derivă din caracterul limitat al cunoașterii cuprinse în limbă. Constituirea și funcționarea limbii, cu clasele ei, cu categoriile de semnificații puse în joc, se face însă în numele adevărului, cu intenția adecvării formei conținutului la substanța acestuia. Acesta este principiul lingvistic în care cred vorbitorii și care stă la baza sistemului lingvistic. Că adecvarea aceasta nu e reală nu mai are importanță. Că adecvarea aceasta nu e reală, ci foarte aproximativă, diferită de la o limbă la alta, aceasta e altă poveste și nu interesează în mod nemijlocit discuția în care ne-am angajat.

Pentru vorbitorii de dintotdeauna, ca și pentru Socrate, limba este „un instrument dătător de învățătură și discriminator al naturii lucrurilor" (Cratylos, 388c). Faptul că natura lucrurilor a fost discriminată diferit în limbi diferite sau în epoci diferite nu privește principiul semiotic, de funcționare a semnelor limbii, ci dovedește doar că puterea de înțelegere a minții omenești este limitată, ducînd la aproximări și erori care *nu aveau cum să fie aceleași* în limbi diferite. La fel cum dînd denumiri greșite (sic — căci ce altceva este o denumire arbitrară decît o denumire greșită, aproximativă), pentru același obiect fiecare limbă a „greșit" în felul ei, de unde și diversitatea lingvistică. Numai că atribuirea de semnificanți potriviți este imposibilă, irealizabilă, în vreme ce segmentarea identică a realității este rezultatul la care s-ar ajunge în mod normal, adică prin aplicarea principiului limbii ca „instrument discriminator al naturii lucrurilor".

Ca atare, forma conținutului nu diferă de la o limbă la alta, nu este, deci, arbitrară în chip inerent. În vreme ce caracterul arbitrar al relației semnificat-semnificant pare a fi obligatoriu, inevitabil, inerent, deci, relația formă-substanță în planul conținutului este arbitrară numai în mod determinat, și anume determinat de stadiul cunoașterii omenești reflectate în limbă.

Am putea chiar propune ipoteza următoare: relația semnificant-semnificat devine, în istoria limbii, tot mai arbitrară, în vreme ce

relația formă-substanță (în planul conținutului) are tendința de a deveni tot mai mult motivată.

Să mai amintim și faptul că diferențele în ce privește forma conținutului nu sînt chiar așa de mari cum s-au străduit cu toții să le prezinte în ultimii ani. Ar fi interesant, în acest sens, să se vadă cîte din clasele propuse de limbajul comun au fost deja omologate de știință, intrînd în terminologia respectivă, alături de termenii așa-zis științifici, care au fost inventați ad hoc. Cuvîntul *mamifer* este termen științific, dar zoologia preia din limbajul curent numele a numeroase alte clase și subclase: *pești*, *păsări*, *urs*, *vulpe*, *cîine* etc., care sînt în aceeași măsură termeni ai limbii comune și ai limbajului științific. La fel, să zicem, *arteră*, *ventricul* ș.a., alături de *inimă*, *sînge* etc., termeni comuni, omologați de cunoașterea științifică și întîlniți în toate limbile, chiar dacă în fiecare, pe lîngă sensul preluat de știință, s-au mai adăugat și altele, secundare, conotații specifice, diferite de la o limbă la alta.

De asemenea, între limbile care practică aceleași părți de vorbire sînt diferențe puține, ca și inexistente, în ceea ce privește apartenența lexemelor la o clasă de cuvinte sau alta: ceea ce într-o limbă este substantiv, tot substantiv este și în celelalte limbi. Și așa mai departe. Astfel încît, la un nivel macroscopic, segmentarea realității în obiecte, acțiuni, însușiri etc., adică în părți de vorbire, s-a făcut în același fel. Impresia noastră este că măsura în care idiomurile concordă între ele este mai mare decît s-a considerat pînă acum. Din păcate nu ne simțim în stare a face o verificare atentă a acestei impresii, dar o considerăm totuși o sugestie de lucru pentru alții demnă de a fi luată în seamă.

În ce privește forma expresiei, iarăși nu vedem de ce să fie cu necesitate arbitrară față de substanța expresiei. Vorbitorii sînt mai sensibili asupra acestui aspect, pe care și-l pot revela parțial și fără să cunoască o altă limbă, fiindu-le suficient să o audă vorbindu-se pentru a sesiza preferința specifică pentru anumite accente, pentru anumite sunete sau grupuri de sunete, practicînd uneori un soi de imitație ironică a acestor caracteristici ce țin de deosebirile la nivelul formei expresiei. Ceea ce ar implica mirarea vorbitorilor în fața acestor deosebiri la nivelul formei expresiei.

Ne orientăm iarăși după „sentimentul" vorbitorului pentru a distinge ceea ce este necesar și inerent în sistemul lingvistic. Nimic nu ar împiedica funcționarea acestuia în cazul în care toate limbile ar folosi același inventar de foneme, aceleași opoziții distinctive, aceleași reguli de distribuție etc. Că totuși nu aceasta e situația de fapt, existînd diferențe de la o limbă la alta, aceasta este consecința unor factori extralingvistici, a căror luare în considerație nu mai privește cu nimic principiul semiotic fundamental, mecanismul lin-

gvistic, care, deci, nu presupune cu necesitate instituirea unei distincții formă-substanță în planul expresiei.

Cu alte cuvinte, în concluzia celor de mai sus, teoria glosematică, dintr-un punct de vedere strict semiotic, este perfect reductibilă la teoria bipartită, a lui F. de Saussure.

Principiul semiotic fundamental căruia fiecare limbă a încercat să i se supună a fost folosirea de semnificanți diferiți pentru semnificați diferiți. Funcționarea acestui principiu nu cere deloc ca numărul fonemelor să difere de la o limbă la alta, precum însăși existența mai multor limbi nu este o condiție de funcționare a limbajului uman, ci numai consecința unor condiționări extralingvistice. De aceea Socrate, ca și alți greci, era perfect îndreptățit să facă lingvistică *generală* fără să cunoască o altă limbă decît cea maternă. Drept care ne luăm îngăduința de a numi *socratică* această perspectivă din care multitudinea idiomurilor nu lămurește esența mecanismului lingvistic, ci mai curînd o ascunde. Din această perspectivă teoria glosematică a semnului lingvistic, propunerea de a distinge între o formă și o substanță în cele două planuri ale limbii, nu se justifică.

Perspectiva socratică este totodată și perspectiva din care am conchis că varietatea la nivelul formei conținutului nu este necesară, nici inerentă. În stabilirea acestei concluzii am contat pe ecuația limbă=adevăr, de sorginte socratică, drept care la fel am numit și noi perspectiva propusă.

Teoria glosematică, precum s-a văzut, rezultă din aplicarea unei viziuni izomorfizante asupra celor două planuri ale limbii care nu numai că sînt astfel puse într-un raport de analogie, de simetrie, dar sînt considerate componente cu egală importanță ale semnului lingvistic, ceea ce face și F. de Saussure.

Avem de formulat mai multe rezerve față de această concepție, altminteri atît de des practicată în ultimele decenii.

Mai întîi că neglijează astfel diferența dintre mijloc și scop. Activitatea lingvistică nu are drept scop producerea unor secvențe sonore ci acestea sînt numai mijlocul prin care transmitem un gînd, o impresie ș.a.m.d. Din cele două planuri numai planul sonor îl putem înlocui, prin alte semne, de altă calitate materială : vizuale, cum e scrisul, bunăoară.

Toate sistemele semiotice diferă între ele la nivelul semnificanților materiali folosiți, prezentînd, în schimb, o unitate deplină la nivelul semnificaților : gîndirea omenească. Firește, s-ar putea dovedi ușor că însăși această gîndire ia forme diferite după cum se exprimă printr-un sistem de semne sau altul, ceea ce, în cazul limbii, ar însemna rolul limbii în modelarea gîndirii. Lucrul acesta este foarte adevărat, dar el nu are un rol constitutiv pentru limbaj, ci este consecutiv constituirii acestuia, rezultat al acțiunii gîndirii înseși

asupra limbii, acțiune care nu putea să nu se transforme în interacțiune, măcar parțial.

Ca principiu ultim de funcționare, și prim, minim necesar, avem consensul vorbitorilor asupra valorii semiotice a unor emisiuni vocale, constituite într-un cod, într-o listă de echivalențe semnificant — semnificat, fără nici o altă condiție, bunăoară similitudinea structurală a celor două planuri, temei pe care se sprijină — pe lîngă altele, dar acesta este cel mai important — concepția biplană a semnului lingvistic.

Modelul fonemului poate fi regăsit nu numai la nivelul morfologic ori lexical, ci și în afara limbii, ceea ce face irelevantă structura izomorfică a limbii. Faptul că fonemul este un fascicul de trăsături distinctive și că la fel putem defini și semnificația cuvintelor (e drept că nu totdeauna, ci numai în exemple bine alese !) nu conține un principiu semiotic de funcționare a limbii. Căci nu vedem *de ce* această similitudine ar fi necesară funcționării limbii. Fără a da un răspuns clar la această întrebare, invocarea unor fapte de acest fel tinde să acrediteze un soi de mistică a structurii lingvistice.

S-a făcut distincția variantă-invariantă în fonologie și apoi s-a extins și în alte domenii ale limbii, în planul conținutului. Dar unde în lumea asta gîndirea noastră nu operează cu distincția variantă-invariantă ? Am zice chiar că în limbă mai puțin ca aiurea, căci în fonologie această distincție s-a făcut tîrziu și nu de către vorbitori, care de mii de ani vorbesc cu sentimentul că nivelul expresiei este alcătuit dintr-un număr limitat de foneme (numite pînă în secolul nostru *sunete*), dovadă în plus, acest sentiment al vorbitorilor, că mecanismul lingvistic nu presupune structura variante-invariante. Acestea, variantele, există în chip fatal, dar fatalitatea este extralingvistică : neputința oamenilor de a articula identic. Principiul semiotic însă pretinde tocmai folosirea acelorași sunete, a unor pronunții identice. Cum niciunde în univers nu există două obiecte — în sens larg numite astfel — identice, nu este deloc relevant faptul că în fonologie distingem între variante și invariante, la fel ca și în planul conținutului.

De asemenea, modelul fonemului ca fascicul de trăsături distinctive este aplicabil și unor domenii extralingvistice. Dacă ne vom întreba *de ce* fonemul este un fascicul de trăsături distinctive, răspunsul la care ajungem va fi diferit de cel pe care l-am da aceleiași întrebări adresată semnificației cuvintelor. S-ar putea găsi și un răspuns comun : asemenea structură este mai economică, introducînd astfel un termen și mai puțin specific. Astfel că încă o dată izomorfismul, după cum l-arată și numele !, nu dovedește nimic în mod special pentru teoria semnului lingvistic.

Dar ce dovedește faptul că izomorfismul nu dovedește nimic? În cazul nostru ar dovedi că separația între semnificant și semnificat este mult mai netă. Am figura-o, împrumutînd schema lui F. de Saussure, nu ca acesta

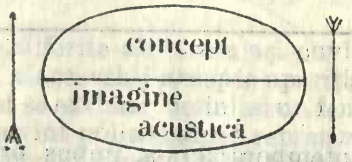

ci dînd săgeții o singură direcție:

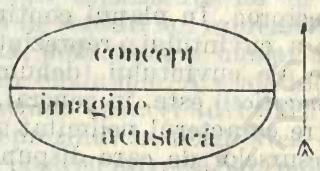

Sensul săgeții reprezintă trecerea de la mijloc la scop, de la semn la obiectul semnalizat.

Ajungem astfel, cu argumente noi, la concluzia de acum douăzeci de ani a autorului omagiat de noi astăzi: „Numai complexul sonor este semn, iar cuvîntul în întregimea sa nu." [13]

[13] Al. Graur, *op. cit.*, p. 171.

M. BUCĂ și V. MOLDOVAN

LIMITELE SEMANTICE ALE CUVÎNTULUI

În lingvistica contemporană s-a impus opinia potrivit căreia identitatea cuvîntului nu este afectată de existența formelor determinate de variațiile sale morfologice. Cuvîntul (lexemul) se prezintă astfel ca un sistem al acestor forme, unite funcțional, care coexistă și se condiționează reciproc. În planul conținutului, expresia posibilităților de variație a cuvîntului o reprezintă *polisemia*. Existența variantelor semantice ale cuvîntului (denumite și *sensuri*, *sememe* sau *variante lexico-semantice*[1]) este, în general, explicată prin disproporția care există între caracterul nelimitat al experienței umane și numărul limitat al resurselor de care dispune limba [2]. Acest punct de vedere dobîndește valențe noi în cercetările din ultimul deceniu, care au relevat, de exemplu, că limba germană contemporană, posesoare a 43 foneme, ar putea forma aproximativ 145 milioane cuvinte alcătuite din cel mult cinci foneme [3]. Deci cifra trebuie să fie apropiată și pentru limba engleză, care dispune de 44 foneme. Cu toate acestea, chiar și cele mai complete dicționare ale acestor limbi inventariază un număr de cuvinte care nu depășesc 1% din cifra posibilităților potențiale. Alți cercetători, bazîndu-se pe datele neurofiziologiei moderne, infirmă teoria lui H. Koziol [4], care explică polisemia prin capacitatea limitată a memoriei umane de a înregistra semnale noi [5]. Toate acestea conduc spre concluzia că apariția și dezvoltarea polisemiei lexicale nu poate fi explicată doar pe baza tendințelor spre economie care se manifestă în limbă. Problema poate fi rezolvată numai în măsura în care se iau în considerație atît natura gîndirii, cît și particularitățile experienței umane. Polisemia apare astfel condiționată nu numai de asemănarea obiectelor și fenomenelor realității, care se oglindește în denumirile pe care le primesc aceste

[1] Termenul s-a impus în lexicologia sovietică.

[2] Vezi E. Sapir, *Le langage*, traducere din limba engleză, Paris, 1967, p. 199; V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Moscova, 1947, p. 15.

[3] Cf. N. D. Andreev, *Statistiko-kombinatornye metody v teoretičeskom i prikladnom jazykoznanii*, Leningrad, 1967, p. 199.

[4] Vezi H. Koziol, *Grundzüge der englischen Semantik*, Wien—Stuttgart, 1967, p. 24.

[5] Vezi T. A. Degteriova, *Puti razvitija sovremennoj lingvistiki*, Moscova, 1964, p. 51.

obiecte, ci şi de tendinţa gîndirii de a reflecta adecvat realitatea înconjurătoare, inclusiv aceste asemănări. Amîndouă aceste laturi se manifestă în caracterul generalizator al fiecărui cuvînt. Negarea acestui caracter duce, în ultimă instanţă, la negarea polisemiei lexicale [6].

Studiind sensurile diferite ale aceluiaşi cuvînt pe baza opoziţiei *identitate/diferenţă*, S. Karcevskij accepta apariţia omonimelor atunci cînd sensul unui cuvînt se extinde, definind un fenomen nou [7]. Aceasta înseamnă că fiecare cuvînt polisemantic reprezintă, de fapt, un grup de cuvinte cu acelaşi înveliş sonor, limba fiind în cea mai mare parte alcătuită din cuvinte omonime. Se ignoră astfel faptul că între sensurile cuvîntului polisemantic trecerea este în majoritatea cazurilor gradată [8], ceea ce justifică coexistenţa lor în spaţiul semantic al aceluiaşi lexem. Apariţia de sensuri noi reprezintă deci un proces care se circumscrie, de regulă, polisemiei şi numai în cazuri de excepţie urmează o traiectorie spre omonimie. Aceasta este o realitate a limbii de care trebuie să ţină seama chiar şi adversarii polisemiei. Dealtfel, practica lexicografică reprezintă în totalitatea ei o dovadă convingătoare a inconsistenţei poziţiei adversarilor polisemiei ; numeroasele dicţionare explicative existente atestă prezenţa unui număr imens de cuvinte polisemantice într-o limbă sau alta, polisemia reclamîndu-şi astfel dreptul de a fi recunoscută drept una din universaliile limbii [9].

Variantele semantice ale cuvintelor alcătuiesc o structură în care gradul lor de independenţă depinde de caracterul relaţiei cuvîntului cu „obiectele" desemnate şi cuvintele care formează contextul semantic obişnuit în sistemul limbii [10]. Apariţia unui sens nou, care duce la reorganizarea conţinutului semantic al cuvîntului, se integrează în această structură, în a cărei ierarhie un rol deosebit îl joacă una din variantele semantice ale cuvîntului, reprezentată de obicei printr-un sens nominal liber şi rezistent în plan sincronic, cu legături paradigmatice stabile. Acesta este *sensul de bază* [11] al cuvîntului, ce reprezintă pivotul în jurul căruia se creează un întreg seman-

[6] A. A. Potebnea, de exemplu, afirmă că „Unde sînt două sensuri, acolo sînt şi două cuvinte" (*Iz zapisok po russkoj grammatike*, vol. I — II, Moscova — Leningrad, 1941, p. 15).

[7] Vezi S. Karcevskij, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, în „Travaux du Cercle linguistique de Prague", 1929, vol. I, p. 88 şi urm.

[8] Vezi Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954, p. 126.

[9] Vezi M. Bucă, I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timişoara, 1976, p. 50.

[10] Vezi B. Ispas, *Cuvîntul polisemantic ca microsistem*, în vol. „Studii de lingvistică", Timişoara, 1976, p. 32.

[11] Sensul care nu este determinat contextual şi care, de obicei, este remarcat de vorbitorii unei limbi înaintea celorlalte sensuri.

tic. În concepția multor cercetători, chiar dacă terminologia diferă [12], acest întreg se caracterizează prin următoarea arhitectonică [13]:

Opiniile lingviștilor asupra acestei probleme sînt însă împărțite și nu rareori contradictorii. Dacă B. I. Kosovskij exprimă anumite îndoieli cu privire la recunoașterea acelui sens al cuvîntului polisemantic care poate fi denumit „de bază" [14], sînt foarte mulți aceia care contestă termenul „nuanță de sens", al cărui conținut nu este încă deplin elucidat. Stăruind asupra acestei probleme de o deosebită importanță în conturarea structurii cuvîntului polisemantic, în delimitarea variantelor semantice, a sinonimelor etc., Ju. D. Apresjan încearcă să stabilească un raport între „nuanța de sens" și noțiunea logică: din punct de vedere logic, „nuanța de sens" se caracterizează prin corelația sa cu una din acele trăsături neesențiale ale unui obiect care se află într-un proces de transformare în trăsătură esențială [15]. Nuanța expresivă a cuvîntului, care nu se circumscrie nivelului lui logico-noțional, nu poate reprezenta o „nuanță de

[12] Cu privire la categoriile de sensuri relevate de unii sau alții dintre cercetători, vezi Angela Bidu și M. Mitu, *Sensul cuvîntului în lingvistica contemporană*, în „Limba română", 1965, nr. 3, p. 305 și urm.; vezi și M. Bucă, I. Evseev, *lucr. cit.*, p. 51 și urm.

[13] Vezi J. Kuryłowicz, *Zametki o značenii slova*, în „Očerki po lingvistike", Moscova, 1962, p. 246.

[14] Vezi B. I. Kosovskij, *Obščee jazykoznanie*, Minsk, 1974, p. 59.

[15] Vezi Ju. D. Apresjan, *Problema sinonima*, în „Voprosy jazykoznanija", 1957, nr. 6, p. 87.

sens". Această opinie este contestată parțial [16] sau integral [17] de alți cercetători, care subliniază suprapunerea conținutului termenilor „nuanță de sens" și „sens particular".

Admițînd caracterul redundant al termenului de „nuanță de sens", considerăm, totuși, că nu se poate contesta existența, la nivelul cuvîntului, a unor deosebiri între variantele sale semantice, respectiv între sensurile de bază și cele particulare. Aceste deosebiri (opoziții), atestate și experimental, vizează nu numai latura cantitativă (frecvența lor diferită de întrebuințare), ci se manifestă și în planul relațiilor semantice, formale, stilistice sau emoțional-expresive. Gradul de dependență față de context, neconcordanțele paradigmelor gramaticale, coloratura stilistică diferită creează numeroase asemenea opoziții, cu ajutorul cărora sensurile se ierarhizează în cadrul microsistemului polisemantic. Unitatea acestui microsistem este asigurată de identitatea formei sonore a componentelor sale, între care există puternice afinități, stabilite pe baza asociațiilor semantice (metafora, metonimia, sinecdoca). Acești unificatori semantici se reproduc în fiecare dintre sensuri sau cel puțin în două dintre ele.

La nivelul cuvîntului, variantele semantice se opun altor variante structurale (fono-morfologice, fonetice, stilistice etc.); în plan semantic, ele se opun una alteia și nu unui sens general al cuvîntului [18], care, ca atare, nu există în mod real, fiind mai degrabă un concept abstract, greu definibil. El poate denumi conținutul noțional al cuvîntului, dar poate fi interpretat și ca acel sens invariabil care se realizează în numeroasele cazuri particulare de întrebuințare a cuvîntului. Teoria „sensurilor generale" dizolvă variantele semantice (și, odată cu ele, polisemia) într-un „suprasens", anulînd deosebirile între planul conceptual și cel expresiv.

În cazuri de excepție, opoziția între sensurile cuvîntului poate atinge un asemenea grad, încît unul din sensuri se desprinde din sfera semantică a acestuia dobîndind statut de unitate lexicală independentă și care intră în relații omonimice cu cuvîntul din care s-a desprins. Dacă în lexicologia românească posibilitatea apariției omonimelor ca urmare a dezintegrării polisemantemului este privită cu rezerve (Mioara Avram consideră că „nașterea omonimiei din

[16] M. F. Palevskaja, în *Sinonimy v russkom jazyke*, Moscova, 1964, respinge doar afirmația că „nuanța de sens" nu se realizează permanent, în toate cazurile de întrebuințare a cuvîntului respectiv.

[17] Vezi S. G. Berežan, *K leksičeskoj interpretacii javlenija sinonimii*, în vol. „Leksičeskaja sinonimija", Moscova, 1967, p. 53.

[18] În legătură cu accepțiunea termenului „sens general", vezi I. Coteanu, *Contribuții la o semasiologie sistematică*, în „Probleme de lingvistică generală", vol. I, 1959, p. 20 și urm.

polisemie pe calea dezvoltării semantice este un fenomen nedemonstrat încă în limba română")[19], în lexicologia sovietică disocierea polisemiei este recunoscută ca una dintre principalele cauze ale apariţiei grupurilor omonimice. Fenomenul se datorează slăbirii şi apoi ruperii acelor unificatori semantici care încheagă microsistemul cuvîntului polisemantic; este vorba de legăturile bazate pe: a) *asemănarea*, b) *contingenţa* şi c) *funcţia obiectelor*.

a) În acest tip de polisemie legătura interioară a sensurilor cuvîntului se bazează pe asemănarea exterioară a obiectelor şi fenomenelor desemnate, datorită formei, coloritului, dispunerii lor etc.

Astfel, în trecut, în limba rusă, sensurile lexemului *sreda* erau unite de sensul intermediar *seredina* „mijloc" [20], care dezvăluia forma internă a acestui cuvînt. Pierderea acestui sens în cuvîntul *sreda* a dus la izolarea celorlalte sensuri ale sale („miercuri" şi „mediu"). Dacă în sensul „miercuri", *sreda* mai păstrează încă legătura semantică cu lexemul *srednij* „de mijloc", varianta sa lexico-semantică *sreda* „mediu", denumind totalitatea condiţiilor naturale şi sociale (*okružajuščajasreda* „mediu înconjurător") cunoaşte o evoluţie semantică divergentă, atestată astăzi în toate dicţionarele limbii ruse prin consemnarea grupului omonimic *sreda* I, II.

O asemenea evoluţie semantică nu presupune întotdeauna necesitatea dispariţiei sensului intermediar: omonimia poate apărea şi în urma dezvoltării divergente nemijlocite a două unităţi lexicale, între care forma, asemănarea obiectelor denumite aruncau cîndva o punte de legătură, închegînd o metaforă (cf. *jačmen'* I „orz" şi *jačmen'* II (med.) „ulcior", *plita* I „lespede" şi *plita* II „sobă"; *kletka* I „colivie" şi *kletka* II (biol.) „celulă"). În evaluarea gradului de divergenţă atins de sensurile metaforice ale unui lexem criteriul general rămîne însă simţul lingvistic al cercetătorilor, care nu poate evita aprecierile subiective şi contradictorii. Aceasta explică numărul mare de unităţi lexicale atestate în unele opere lexicografice ca omonime, iar în altele — ca polisseme (apreciindu-se că transferul de sens este încă motivat şi susţinut de asemănarea obiectelor sau acţiunilor):

knižka „cărţulie" şi „livret";
skobka „scoabă" şi „paranteză";
ježik „arici" şi „moţ";
krivoj „încovoiat" şi „chior";
list „frunză" şi „diplomă";

[19] Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferenţiere lexicală în limba română*, în „Studii şi cercetări lingvistice", 1958, nr. 1, p. 326.

[20] Acest sens este caracteristic pentru limba rusă veche (vezi I. N. Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*, vol. III, p. 481).

polip „polip de coral" și „polip nazal";
lit' „a turna (sirop în pahar)" și „a turna (o statuie)";
vejat' „a vîntura" și „a adia";
gladit' „a călca rufele" și „a mîngîia pe creștet".

b) În cazul legăturii semantice bazate pe contingență, sensurile cuvîntului polisemantic se caracterizează printr-o succesiune determinată a motivării în direcția *acțiune — agent, proces — rezultat, instrument — produs, acțiune — loc, material — produs* etc. Am enumerat doar cîteva dintre principalele tipuri de metonimie, caracterizată, în general, prin motivarea transferului de sens pe baza unor legături în spațiu sau timp. Dacă o viziune sincronică asupra limbii ruse contemporane ar permite relevarea unei contingențe spațiale între denumirea unei bănci obișnuite și aceea a unui magazin, atunci unitățile lexicale *lavka* I „laviță" și *lavka* II „prăvălie" ar putea coexista în spațiul semantic al aceluiași lexem. Imposibilitatea unei atari motivări are drept urmare apariția grupului omonimic *lavka* I, II, care se bucură de o recunoaștere unanimă din partea lexicografilor. Unanimitatea lipsește însă atunci cînd sînt supuse discuției unități lexicale ca *palata* „sală de spital" și „cameră a parlamentului", *kontorka* „birou, oficiu" și „pupitru", *koketka* „femeie cochetă" și „platcă la rochie" (în acest caz s-ar putea invoca o variantă de excepție a metonimiei: *purtător — obiect*), *prizy* „chemare" și „contingent de recruți", *fibra* „fibră" și „masă de celofibră".

c) Lipsite de trăinicie se dovedesc a fi legăturile care se bazează pe comunitatea funcțiilor unor obiecte ce se deosebesc prin structura și forma lor. Dicționarele limbii ruse consemnează grupul omonimic *kon'ki* I „căluți" și *kon'ki* II „patine", deși funcția lor comună este sesizabilă: mijloc de deplasare. Vechea legătură semantică a acestor omonime se mai păstrează încă în expresia frazeologică *katat'sja na kon'kax* „a patina", care astăzi se raportează însă doar la unul dintre membrii grupului omonimic. Destrămarea legăturii semantice bazate pe funcția obiectului explică și apariția grupului omonimic *byk* I „bou" și *byk* II „pilă de pod", chiar dacă expresia *uperet'sja kak byk* „a se propti ca un taur" reînvie această legătură.

În literatura de specialitate se exprimă uneori părerea că procesul disocierii semantice afectează cu deosebire acele cuvinte al căror arbore semantic este excesiv ramificat [21], în timp ce alți cercetători afirmă că tendința de destrămare a unității semantice se manifestă cu precădere la cuvintele cu un număr redus de sensuri, ea caracterizînd sensurile apropiate, care ocupă în dicționarele explicative poziții

[21] Vezi D. V. Blagoveščenskij, *Zametki ob omonimax i ix poduče v slovare*, în „Voprosy jazykoznanija", 1973, nr. 6, p. 121.

învecinate [22]. Pentru a obține date suplimentare asupra aceste probleme, am extras toate substantivele și adjectivele pe care *Slovar' omonimov russkogo jazyka* [23] le disociază în grupuri de omonime etimologice și semantice, iar *Slovar' russkogo jazyka*[24] le înregistrează ca poliseme.

Statistica obținută este următoarea :

Nr. de ordine (în MAS) al sensurilor aflate în proces de disociere semantică și înregistrate în SO ca omonime „autentice" sau „în devenire"	Total	Procente
1—2	23	31,4%
1—3	22	30,1%
1—4	11	15%
1—5	6	8,2%
1—6	1	1,4%
2—3	4	5,5%
2—4	1	1,4%
2—5	1	1,4%
2—6	1	1,4%
2—7	1	1,4%
3—4	1	1,4%
3—5	1	1,4%

Nr. sensurilor pe care le posedă unitățile lexicale analizate	Total lexeme	Procente
2	17	23,3%
3	19	26,1%
4	17	23,3%
5	7	9,5%
6	8	11%
7	4	5,4%
8	1	1,4%

[22] Vezi M. D. Jakubovskaja, *Zametki o processe rasščeplenija semantičeskogo toždestva slova*, în „Russkij jazyk za rubežom", 1977, nr. 1, p. 81.

[23] O. S. Axmanova, *Slovar' omonimov russkogo jazyka*, Moscova, 1974 (*SO*).

[24] *Slovar' russkogo jazyka*, vol. I — IV, Moscova, 1957—1961 (*MAS*).

Cifrele dovedesc că în perimetrul lexical investigat tendința spre dezintegrare semantică o manifestă cu precădere lexemele cu un număr redus de sensuri; jumătate din substantivele consemnate în SO ca omonime și în MAS drept cuvinte polisemantice posedă maximum trei sensuri, procentul acelora care nu depășesc patru sensuri fiind de 7,3%. Nu mai puțin semnificativ este faptul că și în cazul unor lexeme cu un număr mai mare de sensuri, cele înregistrate în *SO* ca „omonime" ocupă, de regulă, poziții apropiate în articolele dicționarului explicativ. Astfel, 83,4% din totalul sensurilor divergente sînt numerotate cu cifrele 1 — 2, 1 — 3, 1 — 4, 2 — 3 și 2 — 4. În clasa verbelor acest procent este de 80% [25], fapt care îndreptățește afirmația că procesul de dezintegrare semantică a cuvintelor în limba rusă contemporană este de natură *calitativă* și nu *cantitativă*. Evoluția acestui proces nu se supune însă unor norme comune, ea este specifică și individuală, slăbirea și pierderea liantului semantic fiind determinată și favorizată atît de factori extralingvistici, cît și de existența unor legături semantice care nu se încadrează în mecanismul obișnuit al transferului de sens. Relevarea rolului și importanței tuturor acestor factori devine posibilă, în aceste condiții, numai prin studierea diferitelor categorii și tipuri de omonime.

Evoluția procesului de divergență semantică pe o axă ale cărei puncte extreme sînt marcate de polisemie și omonimie depinde — afirmă M. D. Jakubovskaja [26] — de importanța, „greutatea" pe care trăsătura semantică comună o are în structura unităților lexicale analizate. Afirmînd existența în această structură a unor seme „ascunse" (*cover*, în terminologia lui U. Weinreich), cercetătoarea conturează patru etape succesive ale destrămării identității semantice a cuvîntului, în funcție de poziția pe care aceste seme o ocupă în structura semantică a sensului primar și a celui derivat:

1. Etapa incipientă a dezintegrării polisemiei o constituie dezvoltarea componentului „ascuns" al sensului primar într-un element esențial al sensului derivat. Acest tip de corelație semantică este ilustrat de unitățile verbale *sest'* I „a ocupa loc șezînd" și *sest'* II „a se micșora sub acțiunea umezelii", în care trăsătura nesemnificativă a sensului primar — micșorarea (vizuală) a dimensiunilor unei ființe care se așază — slujește drept bază transferului semantic, devenind un element esențial al sensului derivat. Formula acestui tip de opoziție semantică ar fi următoarea: Ab(c)→A'c.

2. Tendința spre omonimizare se evidențiază cu pregnanță atunci cînd o trăsătură esențială a sensului primar ocupă o poziție periferică,

[25] Cf. M. D. Jakubovskaja, *art. cit.*, p. 81.

[26] *Ibidem*, p. 78.

ascunsă în structura celui derivat: *lit'* I „a face să curgă" și *lit'* II „a confecționa ceva dintr-un material topit" (formula Ab → A'd(b).

3. În pragul ruperii legăturilor semantice se găsesc sensurile legate printr-un sens comun „ascuns": *gnat'* I „a obliga ceva, pe cineva să se deplaseze într-o direcție oarecare" și *gnat'* II „a obține pe calea distilării" Ab(c) → A'd(c).

4. Identitatea planului expresiei în cazul unei deosebiri totale în planul conținutului certifică apariția unui grup omonimic: *pribyt'* I „a-și spori cantitatea, nivelul" și *pribyt'* II „a ajunge la destinație" Ab → A'd(a).

Primele trei tipuri de opoziții semantice, conchide autoarea [27], se circumscriu polisemiei, în timp ce ultimul caz reprezintă un exemplu de dezintegrare a polisemiei și de apariție a unui grup omonimic. Această încercare, nu lipsită de interes teoretic, de a potența evoluția spre omonimie a procesului de divergență semantică dezvoltă ideea concretizată în SO prin înregistrarea omonimelor „în devenire", fără a putea rezolva însă complexele probleme pe care le implică recunoașterea acestei categorii și descoperirea unei caracteristici care să o deosebească de ceea ce lexicologii numesc în mod curent polisemie. O asemenea investigație ar trebui să pornească de la stricta determinare a termenilor și, în primul rînd, a celor de „trăsătură esențială" și „trăsătură neesențială, ascunsă" a conținutului semantic al unui cuvînt, fără de care interpretările corelațiilor semantice vor purta amprenta subiectivismului. Toate dicționarele explicative ale limbii ruse, de exemplu, înregistrînd unitatea lexicală *lit'* „a face să curgă" și „a turna" (o statuie), consemnează *fluiditatea, curgerea* materiei drept trăsătură „esențială" în amîndouă înțelesurile pe care le dobîndește această unitate. În consecință, formula propusă de M. D. Jakubovskaja Ab → A'd(b) ar trebui să primească înfățișarea Ab → A'bd. Aceleași obiecții pot fi formulate și în legătură cu complexul sonor *pribyt'* „a-și mări cantitatea" și „a ajunge la destinație".

Numărul impresionant al cuvintelor polisemantice dintr-o limbă sau alta, multitudinea de sensuri și complexitatea raporturilor dintre ele în structura lexemului fac dificilă — dacă nu imposibilă — încadrarea lor în niște formule care apreciază gradul de apropiere semantică pe baza locului ocupat de notele semantice comune în structura unităților analizate. Pentru stabilirea statutului lexical al acestor unități, mult mai importante se dovedesc investigațiile orientate spre *descoperirea* acestor note, căci prezența lor — indiferent de poziția, centrală sau periferică, pe care o ocupă — încheagă microsistemul cuvîntului polisemantic.

[27] *Ibidem*, p. 80.

ÎNȚELES ȘI VOCABULAR

1. Se știe că, în actul comunicării, un fapt oarecare de limbă de la nivelul **conținutului**, adică de natură semantică, nu poate exista independent de un suport vehiculant corespunzător de la nivelul **expresiei**.

1.1. În analiza lingvistică de tip **confruntativ**, ale cărei principii au fost descrise de autori cu alt prilej [1], manifestarea solidară a acestor două niveluri constituie *axa fundamentală* în funcție de bipolaritatea căreia se încearcă explicarea aspectelor complexe — și nu rareori aparent contradictorii — implicate de actul comunicării.

1.2. O asemenea orientare teoretică, privind abordarea, prin **confruntare**, a dihotomiei **conținut-expresie**, care asigură, în fond, unitatea faptului de limbă, permite evidențierea unor *comportamente similare* în ambele niveluri și, ca urmare, a unor *tipare comune de structurare* a vorbirii, dincolo de specificitățile fiecărui nivel în parte, clarificîndu-le astfel suplimentar și pe acestea din urmă.

1.3. Pe linia celor afirmate mai sus, vom încerca să detaliem punctul de vedere propriu asupra noțiunii de **înțeles** (cu alte cuvinte, asupra ideii de **conținut** *semantic*), recurgînd, conform metodologiei indicate, la apropieri analogice de tip **confruntativ** cu elementele constitutive ale planului **formei** care îl vehiculează.

1.4. Comentariile prilejuite de aceste apropieri de tip **confruntativ** vor sugera și o delimitare posibilă a **înțelesului** ca fapt lingvistic, prin eliminarea elementelor extralingvistice pe care explicarea acestei noțiuni le implică de obicei.

2. Înțelegem prin *sens-enunț* **unitatea indisolubilă** dintre o reprezentare formală și o reprezentare semantică [2].

[1] Vezi Radu Michăescu și I. Dănăilă, *Principii de analiză confruntativă a vocabularului. I*, în SCL, XXVIII (1977), nr. 2, p. 111–124 și *II*, în nr. 3, p. 247–260.

[2] Pentru conceptul de *sens-enunț* și raportul lui cu termenul *cuvînt* din terminologia lingvistică uzuală, vezi *op. cit.*, I, p. 111.

2.1. *Reprezentarea formală* a oricărui sens-enunț se realizează atît în planul *epiei* (adică al *pronunțării*), cît și în acela al *grafiei* (adică al *scrierii*).

2.2. *Unitățile minimale* corespunzătoare nivelului **formei** sînt *epeme* (în planul *epiei*) și *grafeme* (în planul *grafiei*) [3] care, în orice limbă naturală cunoscută, formează un inventar finit, de regulă pînă în 30 de unități (fără să luăm în considerație, firește, așa-numitele „variante").

2.3. Prima observație generalizatoare care se degajă este că *formele* diferite pe care le au sensurile-enunț dintr-o limbă naturală dată nu sînt altceva decît realizări combinatorii — finite în ultimă instanță, dar foarte numeroase — formate exclusiv din *epeme* (corespunzător, *grafeme*) deja cunoscute vorbitorilor limbii naturale respective.

2.4. Mai mult decît atît. Fiecare sens-enunț nou apărut într-o limbă naturală dată este, din punctul de vedere al *formei*, doar o nouă combinație (eventual după model străin) de elemente formale (*segmentale* — epeme, grafeme sau *suprasegmentale* — accent, succesiune, inițiale minuscule sau majuscule etc.) [4], pe care vorbitorii le au deja în uzul lingvistic.

În ceea ce privește sensurile-enunț împrumutate dintr-o altă limbă naturală, dacă modelul străin cuprinde, totuși, *grafeme* și *epeme* neexistente în inventarul folosit de vorbitorii limbii care preia, aceștia le vor adapta sau le vor substitui tot în sensul recurgerii la elemente formale cu care sînt familiarizați.

3. În accepție **confruntativă**, **înțelesul** unui sens-enunț este *reprezentarea semantică* a acestuia din urmă [5].

3.1. Aplicînd consecvent modul de gîndire propus sub **1.2.** de a evidenția comportamentele similare din cele două niveluri (**conținut** și **expresie**) ale actului comunicării, considerăm că, după cum reprezentarea formală este redată printr-o realitate materială segmentabilă în unități minimale (în *epeme*, ca realitate de *pronunțare* și în *grafeme*, ca realitate de *scriere*) la nivelul **expresiei**, și *reprezentarea semantică* este, din punct de vedere lingvistic, redată tot printr-o realitate materială segmentabilă în unități minimale la nivelul **conținutului**, și anume *definiția de tip lexicografic*.

Astfel privită, *reprezentarea* semantică a unui sens-enunț, adică **înțelesul** acestuia din urmă, se obiectivează lingvistic, permițînd o analiză în condiții mult mai concrete decît pînă în prezent.

[3] *Op. cit.*, I, p. 112.
[4] *Op. cit.*, I, p. 120.
[5] *Op. cit.*, I, p. 112.

3.2. *Unităţile minimale* care compun o definiţie pot fi defineme şi modelatori.

3.3. *Definemele* sînt acele unităţi minimale ale *definiţiei* care ilustrează încărcătura semantică principală a ceea ce numim **înţeles**, în timp ce *modelatorii* sînt elemente auxiliare cu rol în exprimarea condiţiilor gramaticale, stilistice sau de nuanţare semantică adecvate, pentru ca îmbinarea definemelor să poată satisface exigenţele unui model de formulare definiţional.

Ca urmare, deşi atît *definemele*, cît şi *modelatorii* contribuie solidar la configurarea înţelesului, numai *definemele* reprezintă pentru analiză unităţi operaţionale efective.

3.4. **Analiza confruntativă** a vocabularului recunoaşte că sensul-enunţ cu funcţie de *definem* într-o definiţie dată poate fi, în definiţia altui sens-enunţ, *modelator* şi invers.

4. Ca şi în cazul unităţilor minimale de la nivelul expresiei, *definemele* şi *modelatorii* dintr-o limbă naturală dată formează tot un inventar finit, dar, de data aceasta, neevaluat cantitativ, cel puţin deocamdată.

4.1. Teoretic, putem presupune că o limbă naturală ar putea avea cel mult atîtea *defineme* cîte sensuri-enunţ există la un moment dat în limba avută în vedere. Problema este însă că nici o limbă naturală de astăzi nu dispune de un inventar al tuturor sensurilor-enunţ folosite vreodată în limba respectivă şi, deşi lexicografia computerizată nu mai este ceva de domeniul fanteziei, dicţionarele tezaure continuă să fie, pînă în momentul de faţă, mai mult un deziderat decît o realitate concretă.

4.2. Din aceste motive, numărul *definemelor*, al *modelatorilor* şi, implicit, al sensurilor-enunţ dintr-o limbă naturală nu poate fi stabilit exact, cercetătorii fiind obligaţi să se mulţumească numai cu estimări aproximative făcute pe baza operelor lexicografice existente, care sînt însă departe de a fi exhaustive.

5. **Înţelesurile** diferite pe care le au sensurile-enunţ dintr-o limbă naturală dată sînt — exact ca şi în cazul *formelor* diferite discutate sub 2.3 — 2.4 — tot realizări combinatorii, finite şi ele, dar cu mult mai numeroase decît *formele*, alcătuite exclusiv din *defineme* şi *modelatori* deja cunoscuţi sau, mai exact, consideraţi ca atare de către vorbitorii limbii naturale respective.

5.1. Că lucrurile stau aşa şi nu altfel, o dovedeşte, în primul rînd, însăşi experienţa fiecăruia dintre noi. Cînd am fost puşi — şi nu o dată ! — în situaţia de a explica cuiva, unui copil de pildă, un termen

oarecare pe care acesta nu-l cunoștea încă, am încercat să „convertim" termenul respectiv în alți termeni care puteau fi înțeleși pe baza experiențelor lingvistice anterioare ale interlocutorului nostru. Cu alte cuvinte, am recurs la acele elemente lexicale (un sinonim sau, cel mai adesea, o perifrază) pe care le-am presupus deja cunoscute. Dacă această „convertire" a noastră a cuprins, la rîndul ei, elemente necunoscute interlocutorului, am substituit aceste elemente cu altele.

5.2. Dicționarele explicative curente procedează exact la fel, „convertind" sensul-enunț care trebuie să fie explicat într-o *definiție lexicografică* alcătuită din *defineme* și *modelatori*, presupuși ca fiind cunoscuți deja cititorului. Dacă, totuși, acesta nu cunoaște unul sau mai multe *defineme* din explicația dată la articolul respectiv, el se poate informa apelînd la definițiile acestor termeni „necunoscuți" pentru el din același dicționar, apoi la alte definiții.

6. Confruntînd cele afirmate mai sus sub **2.3.** și **5.**, rezultă că atît *formele* sensurilor-enunț, cît și **înțelesurile** asociate acestora sînt actualizări ale unor posibilități combinatorii de elemente aparținînd unor inventare finite, existente în uzul vorbitorilor la un moment dat.

6.1. Inventarul pe baza căruia sînt actualizate *reprezentările formale* este alcătuit din *epeme*, respectiv *grafeme* (vezi **2.2.**).

6.2. Inventarul pe baza căruia sînt actualizate *reprezentările semantice* este alcătuit din *defineme* și *modelatori* (vezi **3.3.**).

7. Atragem atenția că *posibilitatea combinatorie* de *defineme* și *modelatori* indicată de autori ca fiind însăși realitatea lingvistică a **înțelesului**, dincolo de orice implicație *extralingvistică* pe care această noțiune ar putea-o suscita, nu trebuie să fie echivalată — cum ar fi unii tentați să o facă la prima vedere — cu binecunoscuta „însumare" de trăsături semantice (*seme*) caracteristică **analizei semice**.

7.1. În primul rînd, pentru că **analiza semică** are ca obiectiv descrierea unui *referent* prin înșirarea caracteristicilor acestuia, pe cînd **analiza confruntativă** urmărește modul specific de raportare a unui **înțeles** la celelalte **înțelesuri** din **vocabularul** unei limbi.

Cu alte cuvinte, faptul de a înțelege ce reprezintă un referent α înseamnă a *recunoaște*, la nivelul acestuia, o serie de **înțelesuri** a, b, c ... n în prealabil existente în **vocabularul** unui vorbitor și consemnate ca sensuri-enunț într-un *inventar lexicografic*.

7.2. În al doilea rînd, *actualizarea* conștientă a **înțelesurilor** a, b, c ... n, *recunoscute* la nivelul referentului α, nu constituie un

înțeles, dacă *a*, *b*, *c*, ... *n* sînt prezentate disparat prin simpla lor înșiruire, așa cum se procedează cu *semele* în analiza semică.

Analiza confruntativă afirmă că înțelesul, ca fapt lingvistic, se constituie abia atunci cînd o mulțime de înțelesuri (*a*, *b*, *c*, ... *n*) *recunoscute* într-un nou referent (α) supus cunoașterii se organizează într-o aserțiune al cărei caracter sudat din punct de vedere logic conferă autonomie funcțională noii *reprezentări semantice*.

7.3. Înțelegem prin *aserțiune* cu caracter sudat din punct de vedere logic un raționament coerent exprimat în funcție de patru *parametri conceptuali* al căror rol *sintetizator* privind aspectele componente fundamentale ale înțelesului ne îndreptățește să-i numim sinteme: *domeniu de referire*, *restricție selectivă*, *specific descriptiv* și *rol funcțional*[6].

Aceste *sinteme* impun, pe de o parte, selectarea înțelesurilor *recunoscute* în limitele unui cuantum minimal cerut de satisfacerea unui construct *definițional*, iar, pe de altă parte, organizarea acestora într-un sistem de implicări logice care să prezinte înțelesul ca un *raționament* unitar și coerent.

7.4. În acest mod, înțelesurile cu valoare de *defineme* nu mai pot fi considerate ca o „listă" de trăsături semantice în genul *semelor*, ele intrînd într-o coeziune contextuală prin intermediul legăturilor imprimate de *modelatori* și devenind o gîndire închegată, o *aserțiune* coerentă logic și, ca urmare, aptă să exprime un nou înțeles autonom.

8. Cum analiza confruntativă urmărește structurarea internă a vocabularului plecînd de la constatarea că orice nou înțeles își justifică noutatea numai ca *nouă* realizare combinatorie de înțelesuri în prealabil cunoscute, cei patru parametri conceptuali (*sinteme*) ai logicii definiționale reflectă această stare de fapt.

8.1. *Domeniul de referire* marchează înțelesurile acelor sensuri-enunț din vocabular prezentate în *definiție* ca generalități supraordonatoare pe linia caracterului *taxonomic* al sensului-enunț definit.

8.2. *Restricția selectivă* marchează înțelesurile acelor sensuri-enunț din vocabular prezentate în *definiție* ca aspecte delimitative ale *domeniului de referire* corespunzătoare caracterului *propriu* al sensului-enunț definit, în raport cu alte sensuri-enunț care au același *domeniu de referire*.

8.3. *Specificul descriptiv* marchează înțelesurile acelor sensuri-enunț din vocabular prezentate în *definiție* ca particularizatoare ale caracterului *individual* al sensului-enunț definit, în raport cu alte

[6] *Loc. cit.*

sensuri-enunț care au aceleași *domenii de referire* și *restricții selective*.

3.4. *Rolul funcțional* marchează **înțelesurile** acelor sensuri-enunț din **vocabular** prezentate în *definiție* ca forme de eficiență instrumentală obligatorii ale sensului-enunț definit. În accepțiunea dată, *eficiența instrumentală* se poate realiza ca agent, cauză, rezultat, intenție, mijloc etc.

9. Iată de ce, privit prin prisma **confruntativă**, **înțelesul** unui sens-enunț, adică *reprezentarea semantică* a acestuia din urmă, este formularea unei definiții (vezi **3.3.**). Numai la nivelul unei *definiții* sensurile-enunț *recunoscute* ca fiind implicate într-un nou **înțeles** căutat pot fi selectate rațional și configurate organic într-o *realizare combinatorie* proprie noului **înțeles**, distinctă ca *reprezentare semantică* față de celelalte *reprezentări semantice* ale **vocabularului**.

9.1. O *asertiune logică* de tip *definițional* conferă sensurilor-enunț componente valori funcționale, acestea relevîndu-se ca *defineme* și *modelatori* a căror *realizare combinatorie* individualizează, total sau parțial, un **înțeles** față de mulțimea celorlalte *realizări combinatorii* de *defineme* și *modelatori* reprezentative pentru restul **înțelesurilor** dintr-un **vocabular**.

9.2. *Individualizarea* unui **înțeles** prin calitatea de *realizare combinatorie* proprie de *defineme* și *modelatori* oferă, în același timp, și o deschidere a *reprezentărilor semantice* respective către restul **înțelesurilor** constitutive ale **vocabularului** unei limbi naturale. Și aceasta pentru că fiecare *definem* din structura definițională a unui **înțeles** oarecare este, la rîndul lui, un **înțeles** cu o *realizare combinatorie* proprie de *defineme* și *modelatori* ș.a.m.d.

9.3. Pe această *dialectică* a caracterului închis-deschis pe care îl are orice **înțeles** în raporturile sale cu mulțimea **înțelesurilor** din **vocabularul** unei limbi naturale se sprijină **analiza confruntativă** definematică, avînd ca obiectiv depistarea sferei de afinități semantice a fiecărui sens-enunț în parte.

Repetabilitatea unor *defineme* în *reprezentări semantice* combinate definematic diferit permite confruntarea **înțelesurilor** și stabilirea unor *grade* de înrudire semantică, mai mare sau mai mică, între sensurile-enunț din **vocabular**.

9.4. Totalitatea sensurilor-enunț constatate pe această cale ca fiind înrudite *sinonimic*, *analogic* sau *asociativ* constituie o *sferă de afinități semantice*.

9.5. Vocabularul unei limbi naturale se prezintă, din acest punct de vedere, ca o întrepătrundere de *sfere de afinități semantice* organizate în jurul fiecărui sens-enunț, considerat ca bază de centralizare.

10. Analiza confruntativă definematică este acea metodă lingvistică de tip structuralist care își propune ca obiectiv aplicativ, printre altele, depistarea *sferelor de afinități semantice* existente în **vocabularul** unei limbi naturale date și inventarierea lor într-un lexicon adecvat.

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VL. ROBU

SEMANTICĂ ȘI SINTAXĂ. IMPLICAȚIE SEMANTICĂ ȘI IMPLICAȚIE STRUCTURALĂ

Termenii alăturați în titlu ne angajează în confruntarea de opinii privitoare la locul semanticii în sistemul și structura gramaticală sau, mai simplu, la raportul dintre semantică și sintaxă, deoarece ultima formulare sugerează de la început motivul intervenției noastre.

La drept vorbind, conceptele date au devenit locuri comune în lingvistica generală și aplicată contemporană și, prin urmare, alăturarea lor nu prezintă nici un fel de noutate, înscriindu-se în problematica centrală care îi preocupă pe specialiști, cum ar fi *limbă* vs *vorbire*, *expresie* vs *conținut*, *formă* vs *substanță*, *competență* vs *performanță*, ori printre întrebările de principiu, cum ar fi cele privitoare la *caracterul monoplan* sau *biplan al semnului lingvistic*, *caracterul subiectiv* sau *intersubiectiv* al evenimentelor lingvistice etc.

Întrucît problematica privind caracterul *monoplan* sau *biplan* al semnului lingvistic, caracterul *subiectiv* ori *intersubiectiv* al limbii este principial legată de scopul urmărit de comentariul nostru, precizăm că este potrivită următoarea ipoteză:

a) semnul lingvistic (așa cum se prezintă în unitățile de comunicare) este *semnificant*, adică *material*, realizat ca atare în substanță fonică; semnificația, reprezentată de semn, este *ideală*; deoarece semnul este un obiect material care reprezintă alt obiect — semnificația —, înseamnă că semnul lingvistic este totdeauna *monoplan*;

b) dacă semnul lingvistic este semnificant, obiectul semnificat este realitatea obiectivă; semnificația reprezentată de semn este o reflectare la nivelul inteligibilului a realității obiective — obiectul reflectat.

Această relație dă posibilitatea să se vorbească despre unități lingvistice mono- și biplane. În ceea ce privește a doua problemă, ne conducem după principiul că limba ca atare este un eveniment intersubiectiv, obiectiv, în sensul că prin semnificație ea nu există în afara creierului decît codificată, cifrată în sensul lingvistic material; semnificația fiind ideală, nu se poate „detașa" de materia nervoasă care o produce, nu poate „circula" între vorbitori decît printr-un obiect material care o reprezintă — semnul lingvistic.

O expresie ca „circulația ideilor" ori „îți dau o idee" este rezultatul unei mutații semantice figurate prin metonimie.[1]

Plecînd de la clasicul model de limbă bazat pe părțile de vorbire și părțile de propoziție, gramatica, în sens tradițional, este studiul morfologiei și al sintaxei, adică al regulilor de combinare a radicalelor cu afixele și desinențele gramaticale în structura cuvîntului și al regulilor de combinare a cuvintelor în părți de propoziție și în unități de comunicare în general. Dar alături de această delimitare tradițională și plecînd de la privirea critică a limitelor ei [2], în ultimele două-trei decenii concepția asupra gramaticii implică într-o unitate globală factorii sintactic, semantic și fonologico-fonetic, legați direct în calitate de componenți ai unui mecanism generator de enunțuri. Gramatica ar consista, prin urmare, în descrierea completă a competenței lingvistice a vorbitorilor limbii date, în explicitarea producerii oricărui enunț corect prin mecanismul relației dintre sunetele limbii și sens, în care sintaxa, semantica și fonologia sînt doar componente în funcționarea mecanismului producător de enunțuri. Este evident că o asemenea ipoteză se deosebește în esență de modelul tradițional, în primul rînd, prin înlăturarea frontierelor dintre morfologie și sintaxă și, în al doilea rînd, prin introducerea în mecanism a componentului fonologico-fonetic ca interpretare a enunțurilor concrete, ceea ce lărgește mult aria de cuprindere a gramaticii și, mai ales, definește locul fiecărui component într-o anumită ierarhie specifică. În ultima analiză, în această ierarhie sintaxa este privită ca factor central al gramaticii, atribuindu-i-se funcția de bază în realizarea relației dintre sunet și sens, așa cum se precizează acest lucru în modelul de gramatică generativ-transformațională.

Studiul nostru are drept scop încercarea de a introduce o seamă de argumente pentru formularea unei ipoteze opuse principial, în sensul că, în construcția gramaticii, semantica este factor prim, iar structura sintactică, relațiile structurale constituie factorul secund și derivat, fiind în esență o implicație a componentului semantic. În comentariul nostru ne propunem următoarea ordine de idei:

1. O sinteză asupra evoluției concepției privind raportul dintre semantică și gramatică în lingvistica actuală; 2. la nivelul unităților distinctive (ale celei de a doua articulări), constituind componentul fonologic-fonetic al semnificantelor, implicația structurală este determinată de substanța fonică (materială), de mecanismul coarticulării și de factorii acustici în realizarea fonetică a succesiunii uni-

[1] Cf. V. Z. Panfilov, *O gnoseologičeskih aspektah problemy jazykovo znaka*, în VJA, 1977, nr. 2, p. 3 — 28.

[2] Cu privire la critica limitelor gramaticii tradiționale, cf. Noam Chomsky, *Metode explicative în lingvistică* (traducere din engleză), în *Logica științei*, 1970, p. 454 — 455.

tăţilor distinctive în unda fonică ; 3. la nivelul unităţilor semnificative (ale primei articulări) implicaţia structurală este determinată de substanţa ideală (conceptuală) a conţinutului, adică de factorul semantic ; 4. în raportul dintre componentul semantic şi componentul sintactic, semantica şi implicaţiile de natură semantică constituie factorul prim, iar sintaxa, implicaţiile structurale sintactice, factorul secund şi derivat ; 5. baza de plecare în modelare poate fi formulată dintr-un număr limitat de modele semantice primare, din care se pot deduce modelele formale explicative pentru producerea diferitelor clase de enunţuri.

1.0. În ceea ce priveşte evoluţia concepţiei privitoare la locul semanticii în descrierea lingvistică, la raportul dintre semantică şi sintaxă, dintre numeroasele lucrări de referinţă ne-am putea opri numai la două care, după părerea noastră, au pus o anumită ordine în gruparea şi regruparea specialiştilor prin alinierea la una ori la alta dintre soluţiile posibile. Este vorba, în primul rînd, de Howard Maclay (1971), [3] care urmăreşte evoluţia acestei probleme prin poziţia principalilor reprezentanţi ai lingvisticii americane, în deceniile 4 — 7, faţă de cinci întrebări pe care le consideră cardinale în definirea punctului de vedere adoptat. Dintre reprezentanţii lingvisticii americane, Maclay se opreşte la Bloomfield (1933), Chomsky (1957 ; 1965 ; 1971) şi Katz-Postal (1964) / GT-2/, Chomsky / GT-3, Lakoff şi McCawley (1971)/ GT-3/[4].

1.1. Cele cinci întrebări principiale sînt următoarele : I dacă semantica este o parte a descrierii lingvistice ; II : dacă forma (sintaxa) este independentă de sens ; III : dacă semantica este interpretativă ; IV : dacă semantica este un nivel independent de structura de adîncime ; V : dacă interpretarea semantică se bazează exclusiv pe structura de adîncime. Autorul apreciază că diferitele dependenţe de fapte şi principii cuprinse în cele cinci dimensiuni sînt cele mai relevante pentru înţelegerea modului de a privi locul semanticii faţă de gramatică, iar ordinea de importanţă în care sînt formulate nu

[3] Este vorba de Howard Maclay, *Overview*, în vol. *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge University Press, 1971, p. 157 — 182.

[4] Lucrările de referinţă luate în consideraţie de Maclay în urmărirea evoluţiei problemei semanticii şi sintaxei sînt : Bloomfield, Leonard, 1933, *Language*, Holt, New York ; Chomsky, Noam, 1957, *Syntactic structures*, Mouton and Co., The Hague ; acelaşi, 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press, Cambridge ; Harris, Zellig, 1951, *Methods in Structural Linguistics*, University of Chicago Press, Chicago ; Mc Cawely, James D., 1968, *The Role of Semantics in a Grammar*, în Bach and Harms *(eds.)*, *Universals in Linguistic Theory*, 91—122, Holt, Rinehart and Winston, New York ; Lakoff, George (1971), *Presupposition and Relative Well-Formedness*, în vol. *Semantics* (cf. nota 3), p. 329—340.

implică în mod necesar un răspuns afirmativ sau negativ la întrebarea următoare.

1.2. La prima întrebare — dacă sensul poate sau nu să fie considerat obiect al analizei lingvistice sistematice, Bloomfield (1933), Harris (1951) și Chomsky în GT-1 (1957) răspund negativ, ceea ce, evident, presupune că sintaxa (deci forma) este independentă de sens și face inutil răspunsul la celelalte întrebări. Rezultă din aceste atitudini că timp de un sfert de secol (1933—1957) în lingvistica americană predomină cultivarea unei gramatici pur formale, independente de sens, ceea ce caracterizează atît distribuționalismul american al modelului de gramatică în constituenți imediați, cît și prima variantă a gramaticii generativ-transformaționale elaborate de Chomsky (1957) și considerată *teorie standard* pentru variantele ulterioare.

Desfășurat linear în ordinea nivelelor de analiză și descriere în constituenți imediați, de la clasa de enunț spre componentele elementare, modelul unei gramatici distribuționale se desfășoară aproximativ în felul următor: (1) *Componentul sintactic: Tip de enunț* (secvență de clase de cuvinte) → *Clase de cuvinte* → Substituție → → *Cuvinte* → *Transcriere morfemică* → (2) *Componentul morfologic* → → *Clase de morfeme* → Substituție → *Morfeme* → *Contrast* → *Morfe* → → *Transcriere fonetică* → (3) *Componentul fonologic* → *Clase de foneme* → → *Substituție* → *Foneme* → *Contrast* → *Fone* → *Date primare*. Trecînd peste detalii, remarcăm, în primul rînd, că factorul semantic este cu totul absent în acest model, apelul la sens fiind numai un procedeu marginal de verificare a acceptabilității enunțului; în al doilea rînd, că analiza în constituenți imediați, bazată pe distribuția formală contrastivă și complementară, testată prin substituție și formulată în reguli fără recursivitate, este o metodă riguroasă de clasare a unităților aparținînd diferitelor nivele ale limbii.

Cea mai importantă carență a modelului distribuțional, decurgînd din eliminarea semanticii și din afirmarea independenței sintaxei față de sens, este că nu operează decît cu un singur tip de relații sintactice — dependența unilaterală —, întrucît esența analizei distribuționale consistă în respectarea riguroasă a ierarhiei determinate a structurii sintactice pe calea segmentării în trepte, locul de segmentare fiind, de multe ori, decis prin intuiție, pe baza bunului-simț. În felul acesta, nomenclatura C.I., unilaterală prin operarea ca un singur fel de relații, nu poate reprezenta decît succesiunea ierarhică a unităților opoziționale ale enunțului, combinarea

ierarhică a cuvintelor în propoziție, a morfemelor în cuvinte, și este inoperantă nu numai pentru explicarea enunțurilor ambigue dar, de multe ori, nici pentru propoziții obișnuite, riguroase din punct de vedere semantic.

1.3. Modelul structural al gramaticii generativ-transformaționale, plecînd de la critica slăbiciunilor modelului C.I., răspunde însă tot negativ la includerea semanticii în descrierea lingvisticii [5] și, afirmînd independența sintaxei față de sens, o proclamă *component de bază* al gramaticii în următoarea structură: un ansamblu limitat de simboluri sintactice categoriale neterminale dominate de simbolul inițial *P* și din care derivă prin ramificație simbolurile *NP*, *VP*; *N*, *V*; *Det*, *Aux*; un ansamblu nelimitat de simboluri terminale în calitate de formanți concreți — cuvinte și morfeme gramaticale; un ansamblu de reguli operante asupra simbolurilor prin care se explicitează generarea structurii de adîncime. *Componentul transformațional* consistînd din reguli ale diferitelor operații de regrupare, coordonare, recțiune, acord, intercalare, eliminare etc., aplicate diferitelor ramuri ale structurii de adîncime și prin care se explică generarea structurii de suprafață reprezentată, eventual, prin componentul fonologic, prin aplicarea regulilor specifice acestui nivel. Se poate menționa că, introducînd în interpretarea arborescentă simbolurile categoriale de tipul *NP*, *VP*, *N*, *Det*, *V* etc., Chomsky a preluat din gramatica tradițională unele dintre părțile de vorbire, dar s-a limitat strict la latura formală, neimplicînd în nici un fel funcțiile sintactice.

1.4. De-abia varianta ameliorată a teoriei standard, GT-2 consideră că semantica este o parte a descrierii lingvistice și, menținînd autonomia sintaxei față de sens, consideră că semantica este component interpretativ, dar că este un nivel independent de structura sintactică de adîncime și că interpretarea semantică se bazează exclusiv pe această structură, răspunzînd, deci, în mod pozitiv la toate întrebările.

Includerea semanticii în descriere, chiar și în calitate de component interpretativ, îmbogățește teoria standard a GT prin introducerea în componentul sintactic de bază a lexicului și a regulilor de

[5] Luînd atitudine față de includerea sensului în descrierea lingvistică, Chomsky se opune categoric unui asemenea demers, încheind astfel: „De fapt, chestiunea este tranșată din capul locului prin faptul că lingviștii apreciază acțiunea lor sau critică acțiunea altora de a încerca «să evite folosirea semnificației», deși în realitate nu s-a demonstrat că ar exista ceva ce trebuie evitat. La fel, există numeroase articole și comentarii care pretind a fi arătat că recursul la sens este totuși esențial, deoarece cutare sau cutare mod de abordare formulat explicit s-a dovedit deficitar; este însă limpede că de aici nu urmează deloc cum că în cazul de față ar exista alte modalități semantice de abordare." (*op. cit.*, p. 468, nota 4).

subcategorizare și de selecție prin seme din seria [+animat] [+uman], [—animat] [+ uman], [+ animat] [—uman] etc. și prin adăugarea componentului semantic interpretativ constînd din dicționar și reguli de proiecție din care rezultă reprezentarea semantică. Această variantă întărită a GT permite introducerea în componentul sintactic, pe calea interpretării, a categoriilor funcționale cum sînt *Sub.* (subiectul), *Pred.* (predicatul), *Ob.* (obiectul) etc., dacă sînt dominate de simbolurile corespunzătoare. De ex., dacă $S \rightarrow NP + VP$, atunci avem *NP Sub.* și, respectiv *VP Pred.* etc.

1.5. În GT-3 Chomsky (1969), fără să renunțe la primatul sintaxei, introduce în modelul GT o nouă schimbare, admițînd că interpretarea semantică se bazează nu numai pe structura de adîncime, ci și pe structura de suprafață.

1.6. Paralel cu această orientare care atribuie semanticii un rol secund și derivat în descrierea și modelarea lingvistică, avînd la bază *forma*, adică sintaxa, se formulează și teoria opusă care tinde să așeze semantica în însuși focarul central al teoriei lingvistice. Autorii adepți ai GT-3 consideră că semantica face parte din descrierea lingvistică, neagă independența sintaxei față de sens și, deci, caracterul interpretativ al semanticii și dependența ei față de structura de adîncime. În felul acesta, semantica este pusă pe picior de egalitate cu sintaxa în nucleul generativ, avînd aspectul unei reprezentări semantice unitare : *Nucleu Semantic*, în care *reprezentarea semantică* P = m este susținută de factorii activi *presupoziția* [Pr], *tema* (sau *topica*) enunțului [Top], *nucleul* [F ...] și alte elemente ale nucleului semantic din care poate decurge implicația.

Din această nouă orientare (pe care o considerăm cardinală în vederea scopului urmărit de noi, reținem următoarea reprezentare schematică [6] :

a) *Reprezentarea semantică* $a\ P = m$ { Pr ; Top ; F, ...

b) *Indicator propozițional* P_1 reflectînd P = m

c) *Deducția transformațională* $P_1 \rightarrow Pn$ respectînd P_1

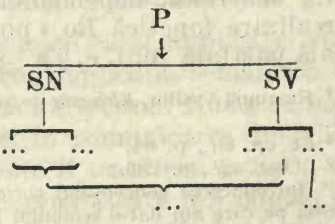

[6] Schema se află în vol. *Principy i metody semanticeskih issledovanii*, Moscova, 1976, p. 349.

1.7. În lingvistica românească de referinţă la acest domeniu ni se impune mai ales modul în care este definit locul semanticii de către Emanuel Vasiliu (1970)[7]. Propunîndu-şi elaborarea unei teorii semantice a limbilor naturale (de fapt, numai a unui fragment al unui limbaj natural — aşa-numitele propoziţii-nucleu din teoria lui Chomsky —, cum se precizează în prefaţa lucrării citate), autorul supune unui amplu comentariu critic teoriile structuraliste ale semnului şi ale gramaticii şi teoria semantică transformaţională în forma Katz-Fodor (1965), a cărei revizuire constituie punctul de plecare în schiţarea liniilor generale ale unei teorii semantice[8]. Din suita largă de probleme cu care s-a confruntat în construirea unui sistem semantic *Si*, reflectînd proprietăţi esenţiale ale unei limbi naturale *Li*, ne interesează aici mai ales concluzia lui Emanuel Vasiliu că semantica este complet distinctă de gramatică[9] (deci, ar rezulta că cele două componente date sînt şi autonome una faţă de cealaltă), ceea ce ar fi presupus menţionarea acestei lucrări alături de GT-2 şi de GT-3 (*supra*, în **1.4.** şi **1.5.**), adică reprezentînd un punct de vedere opus ipotezei noastre cu privire la dependenţa sintaxei faţă de semantică. Încălcarea acestei ordini a lucrurilor se explică însă prin aceea că în *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale* sînt menţionate unele dintre substitutele indefinite din suita *cineva*, *ceva*, *undeva*, *cîndva* etc., care figurează şi în construcţia modelelor semantice primare de enunţuri propuse de noi (*infra*, în **5.2.**).

2.0. În planul expresiei semnificantului, adică la nivelul unităţilor distinctive ale celei de a doua articulări, constituind componentul fonetico-fonologic, implicaţia structurală este determinată de substanţa fonică, materială, decurgînd din mecanismul coarticulării şi din factorii acustici în realizarea fonetică a succesiunii unităţilor segmentale în unda fonică. Acest lucru este evident în realizarea alofonelor condiţionate de distribuţia complementară, care se exclud mutual din poziţiile specifice. Astfel, realizarea alofonelor primare [p, b, m, t, d, n ...][10], ale seriei /p, b, m, t, d, n.../, a alofonelor palatalizate [p′, b′, m′, t′, d′, n′...] ş.a.m.d. este o implicaţie structurală *materială*, dependentă de distribuţiile definite prin regulile de realizare fonetică Ro «poziţia P_0, „[—]", R_1 «poziţia P_1, după vocală palatală [e, i, e, j]» ş.a.m.d.

[7] Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Ed. Acad. R.S.R., 1970.

[8] Cf. *op. cit.*, p. 84.

[9] Cf. *op. cit.*, p. 286.

[10] Introducerea conceptului *variantă primară* în teoria fonologică se justifică prin definiţia pe care am dat-o semnului lingvistic şi prin faptul că fonemul, în calitate de invariantă conceptuală, nu poate fi introdus într-un proces transformaţional, derivativ, implicat de substanţa fonică. Cf., în această privinţă, Iorgu Iordan, Vladimir Robu, LRC, (1978), p. 119 — 122.

2.1. În aceste condiții, libertatea de selecție a vorbitorilor este nulă, deoarece, prin însuși mecanismul articulării, din pozițiile date sînt excluse alte realizări fonetice decît cele implicate de materia fonică formată ca substanță în mecanismul fizico-acustic al coarticulării. Tot așa, asamblarea simultană a trăsăturilor distinctive în structura intimă a realizărilor fonetice ale fonemelor este o implicație structurală determinată de mecanismul articulării, de poziția formanților și a rezonatorilor aparatului fonator producător și orice selecție — exceptînd varietățile idiolectale — este exclusă. În structura silabică, ordinea de succesiune este, de asemenea, o implicație structurală determinată de factorii de deschidere-închidere. De exemplu, în limitele unei silabe din clasa $C_3C_2C_1V$, în poziția C_1 nu pot fi implicate decît [*r*, *l*], iar în poziția C_3 selecția este posibilă numai din seria [*s*, ʃ, *z*, ʒ]; prezența unui [*r*] sau [*l*] în poziția C_1 implică în mod necesar o vocală în poziția următoare, fiind exclusă coocurența uneia dintre aceste două consoane cu alte consoane.

3.0. În ceea ce privește unitățile semnificative în care consistă prima articulare a limbii, implicația este determinată de substanța ideală pe care o reprezintă semnul lingvistic material, cu alte cuvinte tot *substanța* este factor prim, dar de o natură diametral opusă; dihotomia [*forma semnificantului vs substanța semnificantului*] vs [*forma semnificatului* vs *substanța semnificatului*] (în alți termeni, *forma și substanța expresiei* vs *forma și substanța conținutului*) consistă, în esență, în inversarea reciprocă a pozițiilor, determinată de natura lor diferită: în planul expresiei, semnificantul, avînd substanță fonică, materială, poate implica în structură numai unități de aceeași natură, adică determinate de mecanismul fizic al articulării și realizate în același spațiu intersubiectiv, în calitate de unități ale unui anumit cod material; semnificatul, avînd substanță ideală, poate implica în structură tot unități de aceeași natură, adică determinate conceptual. Și pentru că unitățile nonsemnificative nu există ca atare decît în măsura în care sînt componente ale unui semnificant care semnifică, la nivelul unităților semnificative implicația structurală este determinată de implicația semantică.

4.0. În raportul dintre implicația semantică și implicația structurală la nivelul unităților semnificative, implicația semantică este factor prim, iar implicația structurală factor secund. Iluzia că lucrurile ar sta altfel provine din faptul că în comunicarea lingvistică se semnifică *ceva* (care nu este și nu poate fi manifest, avînd o substanță ideală nedetașabilă de materia nervoasă care îl produce) prin semnul lingvistic, reprezentantul material și manifest al semnificatului. Deci este firesc ca cercetătorul să examineze evenimentele

direct observabile, să plece de la ceea ce este material și manifest pentru a trage concluzii asupra a ceea ce scapă observației directe.

4.1. De exemplu, în enunțul (1) *Ion dedică o poezie Mariei*, prezența obiectului direct *o poezie* și prezența obiectului indirect *Mariei* în structură nu este cerută de forma acestei structuri, de natura montajului, ci de semnificația verbului tranzitiv *a dedica*, compatibil de a intra în relații semantice obligatorii cu un subiect-agent, un obiect direct și un destinatar al procesului tranzitiv *a dedica* — obiectul indirect. Variantele (2) **Ion dedică o poezie* și (3) **Ion dedică Mariei* nu sînt nici gramaticale, nici acceptabile, dar nu din cauza vreunei încălcări a vreunei reguli de implicație structurală, ci din cauză că nu se realizează ceea ce este necesar semantic.

În enunțul (4) *Ion se comportă cuviincios*, prezența în structură a *Circ* este o implicație semantică a sensului verbului intranzitiv *a se comporta*, compatibil cu o relație semantică cu un subiect agent și implicînd în mod obligatoriu o determinare circumstanțială modală. Și în acest caz, o realizare (5) **Ion se comportă* este inacceptabilă nu din motive formale, sintactice, ci din cauza nerealizării unei implicații semantice.

4.2. Unul dintre argumentele cele mai concludente cu privire la ierarhizarea celor două componente în favoarea primatului factorului semantic este implicația semantică bilaterală clară dintre anumite substantive și verbele derivate din onomatopee, la care motivarea semantică dintre semnificant și semnificat poate fi o ipoteză plauzibilă. Astfel, suita de nume animate *găină, pui, cîine, pisică, porc, rață* etc. este compatibilă de a implica semantic o seamă de verbe de manifestare dintr-o listă restrînsă *(a ciupi, a scurma, a (se) oua, a alerga* etc.), printre care figurează și onomatopeele *a cotcodăci, a piui, a hămăi, a grohăi, a măcăi*; pe de altă parte, fiecare dintre aceste verbe implică semantic exclusiv anumite substantive din lista de selecție dată. Verbele *a (se) oua, a cloci, a cuibări, a zbura, a fîlfîi* implică semantic nume de agent din lista de selecție a numelor de aripate [—*Fără pene*] și viceversa.

Nu mai este nevoie de prea multe explicații pentru a demonstra că, în timp ce structura (6) *pisica prinde șoarecele* este corectă, montajul ei structural prin transformare de inversiune (7) *șoarecele prinde pisica* este o structură inacceptabilă din cauza incompatibilității semantice, (chiar dacă, potrivit logicii propozițiilor alethice, cineva aflat într-o lume posibilă *wi* (lumea reală) își poate „reprezenta" o altă stare de lucruri, o lume posibilă *wj* în care (8) *este posibil ca șoarecele să prindă pisica* este o propoziție adevărată).

4.3. Implicația structurală nu ne poate spune nimic despre *necesar* vs *opțional*, dacă nu este verificată prin implicația semantică. Preluînd din modelul distribuțional de gramatică testul omisiunii și aplicîndu-l termenilor de pe poziția 3 din enunțurile (9) *Ion locuiește* **în apartamentul de sus** și (10) *Ion cîntă* **în apartamentul de sus**, nu vom putea spune, din punctul de vedere al implicației structurale sintactice, dacă determinantul *în apartamentul de sus* este o implicație *necesară* sau *opțională*, și nici în care dintre cele două structuri acest termen răspunde pozitiv la această probă.

În acest caz, vom scrie că P(9′) → *Ion* + *locuiește* + **în apartamentul de sus**, sau P(9″) → *Ion* + *locuiește* ± **în apartamentul de sus**, sau P(10′) → *Ion* + *cîntă* + **în apartamentul de sus**, sau P(10″) → *Ion* + *cîntă* ± **în apartamentul de sus**, ceea ce ar însemna că toate variantele de rescriere sînt corecte. Dacă însă luăm în considerație factorul semantic, atunci relația de dependență unilaterală ... *locuiește* + **în apartamentul de sus** din P(9′), fiind o implicație semantică obligatorie, termenul dependent este *neomisibil*, deci notația [±] din P(9″) nu este corectă; în P(10′) însă notația de implicație obligatorie (+) nu este corectă, deoarece verbul *a cînta* este compatibil cu o folosire absolută, fără obiect direct, iar termenul dependent este omisibil, fără să afecteze unitatea semantică a P(10′), ceea ce înseamnă că este corectă rescrierea din P(10″), unde se folosește [±] (opțional).

4.4. În ceea ce privește selecția, la nivelul unităților semnificative, determinarea semantică a implicațiilor face posibilă alegerea din liste de corelații paradigmatice în măsură mai mică sau mai mare, după cum avem în vedere structura morfemică a unității intermediare care este *cuvîntul* sau structura unității maximale care este *enunțul*, cu atît mai mult, cu cît — fapt remarcat mai întîi de Saussure și apoi de Martinet — operația de selecție este determinată de sens, este o implicație a sensului [11]. Selecția consistă în libertatea vorbitorilor de a alege și a introduce unități în contextele date, potrivit implicației semantice obligatorii sau opționale. Această libertate este însă relativă (cf. *supra*, în 2.0) și ar putea fi privită ca o scală ascendentă, de la unitățile elementare ultime pînă la unitățile maximale. Este însă necesar să avem în vedere că există o deosebire de principiu între libertatea de a alege a lingvistului și aceea a vorbitorului obișnuit. De exemplu, dacă acceptăm teza *arhifonemului* prin care se poate explica de ce fonemele [ʃ, ʒ] sînt opuse privativ în corelația [ʃok] vs [ʒok], deoarece substituirea operată în perechea de trăsături *(sonor)* vs *(surd)* « introduce o diferență de sens », iar în [ʃmeker]

[11] Cf. A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 40, 43 — 44.

vs [ʃmeker] această opoziție este neutralizată, atunci este evident că operația de selecție aparține specialistului, nu vorbitorului obișnuit. În combinarea cuvintelor pentru construcția frazelor, libertatea oricărui vorbitor crește și se manifestă substanțial, regulile de constrîngere acționînd mai slab, fiind dominate de factori semantici prin care se decide opțiunea vorbitorului. Și aici însă trebuie să avem în vedere presiunea clișeelor curente, existența unor grupuri sintactice stabile, a enunțurilor stereotipe, a sintagmelor de cuvinte cu determinare obligatorie etc. Este mai greu de luat o decizie în privința libertății vorbitorului de a „interveni" selectiv în construcția morfematică a structurii cuvîntului flexibil sau în problema acordului de gen a adjectivului, a acordului de număr și persoană a verbului cu substantivul subiect etc., situații în care redundanța reduce informația semantică. Desigur, și aici putem susține libertatea de selecție prin faptul că vorbitorii fac alegerea dintr-un set de forme ale cuvintelor gata constituite, că analiza și sinteza morfematică este o operație a gramaticianului, nu a vorbitorului. Reținem din această discuție relația dintre selecție și sens: la nivelul unităților semnificative, unde nu există posibilitatea alegerii, nu există sens, adică selecția este o implicație a sensului, este determinată, în ultimă analiză, de factorii semantici, așa cum a reieșit și din cele cîteva exemple discutate *supra*, în 4.2.

5.0. Ultimul aspect pe care ne-am propus să-l discutăm se referă la posibilitatea de a introduce în teoria și practica modelării a unor modele semantice primare, construite din termeni semantici primari, cu un ridicat grad de generalitate, din care să se poată deduce modele formale explicative pentru producerea diferitelor clase de enunțuri. Cu alte cuvinte este vorba de a susține ipoteza dominanței factorului semantic asupra celui sintactic (formal) chiar în construcția modelelor structurale, care presupune cel mai ridicat nivel de formalizare.

5.1. În LRC (1978)[12], autorii au folosit de mai multe ori în construcția modelelor explicative pronumele indefinite *cineva*, *ceva*, *careva* și adverbele pronominale indefinite *cîndva*, *undeva*, *cumva*, de exemplu, pentru a defini contextele de realizare predicativă, auxiliar-morfologică sau copulativă a unor verbe din seria *a fi*, *a avea*, *a voi (vrea)*, *a ajunge* etc. sau în alte ocazii, dar fără să facă din aceasta o problemă de principiu, prin coerența necesară unei metode de lucru aplicate consecvent în operația de modelare.

Astfel, în legătură cu realizarea semantică nonpredicativ-copulativă a lui *a fi*, în relație bilaterală cu două morfeme de nominativ, dintre care unul este pe poziția de *subiect*, iar celălalt pe poziția

[12] Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978.

nume predicativ, se propune modelul contextual

$$Nkn + \left(a\ fi + \begin{bmatrix} Nkn \\ Aj \end{bmatrix}\right), \text{ adică } \begin{bmatrix} cineva \\ ceva \end{bmatrix} + a\ fi + \begin{bmatrix} cineva \\ ceva \\ cumva \end{bmatrix},$$

„în care substitutele reprezintă pozițiile de substituție în structura acestui model". În altă parte se spune că „structura

$$Nkn + a\ fi + \begin{bmatrix} \text{Av} \\ \text{Circ} \end{bmatrix}$$

actualizează pe *a fi* ca *predicativ* în ocurență cu verbele de identificare și de localizare *a se afla*, *a se găsi*, *a se vedea* care prin marca *se*, devin intranzitive, izomorfe cu construcțiile pasive. Deci avem *generic*ul (subl. ns.)

$$\begin{bmatrix} cineva \\ ceva \end{bmatrix} + a\ fi + \begin{bmatrix} undeva \\ la \ldots, în \ldots, pe \ldots \end{bmatrix},$$

în care poziția *cineva* este *Nkn* + *Det*, ceea ce semnifică (*Notorietatea*), adică admite nume de persoană sau nume de animale, iar *ceva* este *Nkn* ± *Det*, în cazul numelor de materie (*singularia* ori *pluralia* tantum), și *Nkn* + *Det*, în cazul celorlalte :

$$\begin{bmatrix} peşte\,(peştele) \\ carne\,(carnea) \\ \vdots \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} este \\ se\ află \\ se\ vede \\ \vdots \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} undeva \\ la \ldots, în, pe \ldots \\ \vdots \end{bmatrix}$$

În alte locuri (pe care nu le mai urmărim la pagină) se formulează modele ca *cineva (ceva)* + *a trebui* + *să* ...

$$cineva + a\ se\ vedea \begin{matrix} \nearrow (1) \\ \searrow (2) \end{matrix} \left.\begin{bmatrix} este\ văzut \\ (nu)\ este \\ (nu)\ se\ află \end{bmatrix}\right\rangle + undeva$$

în care în realizarea (1) *se vede* este predicativ, iar în (2) este copulativ, deoarece admite în poziția *undeva*, înaintea ori în continuarea ei, și ocurența unui *Nkn* nume predicativ : *cineva se (pe sine) vede* **tată (inginer, profesor etc.)** ± *(undeva, acolo, acum* etc.); *cineva*

(ceva) + *a fi purtat* + *de (către) cineva*, în opoziție cu *cineva (ceva)* + *a purta* + *ceva (pasiv* vs *activ)*; *cineva se așează* vs *ceva a fi așezat de (către) cineva* sau *ceva a se așeza de (către) cineva* etc. etc.

5.2. Putem considera că, în lucrarea citată, autorii întrevăd posibilitatea de a pune la baza modelării criteriile semantice, lucru ce reiese cu claritate din următorul comentariu (pe care-l dăm în rezumat): În poziția sintactică a unei părți de propoziție, se poate afla orice cuvînt (cu excepția claselor care se asimilează morfemelor grameme), locuțiunile, grupurile sintactice stabile, propoziții, deci se poate stabili o adecvare între unitățile cu funcție sintactică — — sintagme autonome — și pozițiile structurale ale unei scheme relaționale cu valoare de model al unei clase de enunțuri. Aceste poziții se definesc în termenii consacrați: subiect, predicat (verbal, nominal, verbal-compus, nominal-verbal), nume predicativ, obiect direct, indirect, agent, cumulant, de excepție, selectiv, opozitiv, determinant atributiv, circumstanțial etc., poziția de adresare, de, inserțiune incidentă etc., și se poate vorbi de *clase sintactice* și de *categorii sintactice*. Toate unitățile constituie *clase de substituție* sau *clase sintactice*. Dacă modelul unei propoziții minimale canonice închise este $P \rightarrow SN_1 + SVt \pm SN_2$(Vt = verb tranzitiv), unitățile admise în poziția SN_1 formează clasa *subiect* și se caracterizează prin mărcile specifice de caz nominativ; cele admise în poziția SN_2 formează clasa *obiect direct* caracterizat prin mărcile de acuzativ etc. Limba română dispune de o seamă de substitute nehotărîte care pot reprezenta generalizat o clasă de substituție într-un model structural, avînd posibilitatea distincției [+ *Animat*] vs [— *Animat*]; este vorba de suita *cineva, ceva, cuiva, de (către) cineva, pe cineva*, prin care se pot reprezenta pozițiile *subiect, nume predicativ, obiect indirect, obiect direct, complement de agent, sociativ* etc. Substitutele adverbiale *cîndva, undeva, cumva* pot reprezenta poziția circumstanțialelor *temporale, spațiale, modale*. Reprezentarea pozițiilor sintactice prin aceste substitute nehotărîte are marele avantaj că dă posibilitatea să se țină seama de incompatibilitățile semantice ale coocurențelor în sensul că, dacă marcăm poziția predicatului prin *a paște*, în pozițiile de coocurență antecedentă și consecventă nu putem avea decît *cineva* + ~ ; ~ + *ceva* ± *undeva*; substitutele ocurente în poziția *cineva* nu pot fi decît nume de erbivore *(care pasc)*, deci *calul, vaca, oaia* etc.; în poziția *ceva* substantivele sînt din clasa *iarbă, otavă, lucernă* etc.

5.3. În ceea ce privește clasa verbului, ne-am oprit la forma de infinitiv, deoarece prezintă avantajul de a fi (într-o anumită măsură) forma nominală a verbului, deci, la un anumit grad de generalizare și, făcînd abstracție de neregularitățile care decurg, de exemplu,

din existența mai multor radicali între alomorfele aceluiași verb, ar putea fi socotită tot variantă primară. În felul acesta, se satisface una dintre condițiile principiale ale modelării — folosirea elementelor constante, generalizatoare.

Desigur toate acestea presupun o subcategorizare clară a claselor reprezentate de aceste variante primare semantice, pentru formularea regulilor de constituire a implicațiilor necesare și facultative. De exemplu, clasele generale de verbe definite prin mărcile semice [*acțiune*], [*devenire*], [*existență*], [*stare*] sau [+*mobil*] vs [— *mobil*] este posibil să fie subcategorizate în subclase cum ar fi : a) verbe care nu implică relația semantică cu un nume : *a ploua*, *a tuna*, *a fulgera* etc. ; b) verbe care implică relația semantică cu un singur nume : *a exista*, *a fi* (în context predicativ), *a se găsi* etc. ; c) verbe care implică obligatoriu un nume și opțional pe al doilea : *a cînta*, *a mînca*, *a citi* etc. ; d) verbe care implică obligatoriu relația cu două nume : *a închide*, *a deschide*, *a emana*, *a curăți*, *a scutura*, *a șterge* etc. ; e) verbe care implică relații semantice cu trei nume *Nkn*, *Kka*, *Nkd* : *a împrumuta*, *a destina*, *a da* etc.

5.4. Suita de substitute indefinite propusă a fi folosită în construcția modelelor semantice are avantajul că postulează atît *alegerea*, cît și *generalizarea*, deoarece *cineva*, *ceva*, *cumva* etc. sînt substitute cu sens selectiv atît la nivelul totalității, cît și la nivelul părții. De asemenea, folosirea lor are avantajul că introduce în model din capul locului gata rezolvată dihotomia semantică [+ Animat] vs [—Animat] prin opoziția *cineva* vs *ceva*, precum și opozițiile cazuale *cineva* vs *cuiva*, *cineva* vs *pe cineva* etc. sau *ceva* vs *pe (la, în, spre) ceva* etc.

În al doilea rînd, aceste substitute presupun atît realizări nonpropoziționale, cît și realizări propoziționale, ceea ce reduce substanțial treptele de analiză și explică cu claritate multe dintre operațiile de transformare, cum ar fi suita *pînza este albită — pînza albită — albirea pînzei* ș.a.m.d.

De aceea putem considera că suita dată de substitute este constituită de unități *pro-nominale* și *pro-adverbiale* care, la un anumit nivel de generalizare, folosite în modele potrivite, pot fi văzute ca variante primare pentru clasele de nume, echivalente de nume, adverbe, echivalente de adverbe, adjective, echivalente de adjective etc.

Ipoteza de lucru propusă evidențiază poziția cardinală a factorului semantic în schematizare, deci postulează că nu schema relațională și regulile reprezentării ei sînt punctele de plecare ale formalizării, deoarece ea este doar rezultatul implicațiilor semantice,

al relațiilor de compatibilitate și de incompatibilitate dintre unitățile de sens, cu modelul semantic.

5.5. Revenind la modul în care un mare număr de lingviști și-au făcut o profesiune de credință din găsirea căilor descrierii și explicării lingvistice fără includerea sensului, amintim că, după inițiatorul modelului de limbă GT, omul stăpînește limba printr-o anumită competență lingvistică înnăscută, deci aflată în om *ab ovo*, și descrierea cea mai adecvată a acestei însușiri revine unei anumite gramatici GT. Cu alte cuvinte, *ab ovo* s-ar afla în fiecare vorbitor un set restrîns de unități nucleare generice, care, prin aplicarea unui ciclu de transformări obligatorii, generează structura de adîncime; la rîndul ei, structura de adîncime, prin alte reguli de transformare opționale, generează structura de suprafață a enunțului. Se formulează deci ipoteza că structura de adîncime a P decide formarea sensului ei, iar structura de suprafață ar fi o transformare fonică a acestui sens. În felul acesta, esența generării consistă în introducerea într-o anumită succesiune a regulilor de desfășurare a lanțului cuvintelor în P; dar urmărirea modului în care operează generarea relevă că această desfășurare este, de fapt, gata existentă, generată fără reguli (ori cu reguli necunoscute nouă), pe baza cunoașterii limbii. De exemplu GGT generează enunțul P → (12) *my friend opened the door* ca o structură de constituenți așteptată, dorită, numită *phrase marker*, printr-o procedură numită *phrase-structure grammar*. Remarcăm însă că nimic nu poate fi mai evident decît faptul că gramaticianul a ales o P avînd deja un aspect finit, fiind gata elaborată și a procedat numai la prelucrarea ei prin segmentarea în C.I. corespunzători. Am putea aprecia că, atunci cînd pretindem „a genera" enunțuri în modul acesta, *uităm* ori *ne prefacem a uita* că generăm ceea ce este dinainte elaborat. Desigur, nu se poate contesta că, pe baza unor modele de acest fel și supunînd prelucrării unități potrivite din aceleași clase, se poate ulterior construi orice enunț cu structură asemănătoare și că procedurile generativ-transformaționale constituie într-adevăr o explicare riguroasă și coerentă a structurii sintactice. Dar dacă la baza unui enunț ca P (12′) *prietenul meu deschide ușa* presupunem un model semantic (12) *cineva* + + *a deschide* + *ceva*, ne aflăm în fața unei structuri semantice primare din care putem deriva toată suita de enunțuri care realizează această clasă, pînă la consumarea tuturor posibilităților de selecție admise de regulile de constrîngere semantică specifice celor trei termeni ai modelului. Avantajul unei asemenea baze primare a modelării constă, în primul rînd, în aceea că înlătură *întîmplarea* și introduce *necesitatea* în elaborarea schemei relaționale. Dacă nu ținem seama de implicațiile semantice, modelul presupus al acestei clase de enunțuri poate avea structura P′ → (12) GN + GV sau

P′ → SN + SV, adică o construcție care, în etapa inițială, implică structural *doi* termeni, ceea ce ne-ar putea conduce la concluzia că enunțurile (12′) *prietenul meu deschide ușa*, (13) *prietenul meu aleargă*, (14) *prietenul meu cîntă*, (15) *prietenul meu cîntă o doină*, (16) *prietenul meu locuiește la parter*, (17) *prietenul meu trimite o scrisoare părinților* ș.a.m.d. sînt generate de aceeași structură nucleară (12). Aceasta ar putea însemna, în ultimă analiză, că, ceea ce se numește *competență* ar consta dintr-o singură unitate generică, din care derivă întreaga mulțime deschisă a enunțurilor unei limbi date, și doar introducerea dicționarului, în a doua etapă a explicitării — deci testarea semantică — poate dezvălui realitatea că, de fapt, fiecare dintre structurile date este implicație a unor modele semantice primare diferite.

Dar dacă nu „ne prefacem a uita" că generăm ceea ce este dinainte și de-a gata generat, ci, într-adevăr, nu știm ce anume vom genera, introducerea unuia ori a altuia dintre numeroasele dicționare posibile are, evident, caracter cu totul întîmplător.

Introducerea în demersul gramatical descriptiv și explicativ, chiar din etapa inițială, a unor structuri generice primare, în forma unor modele semantice primare, înlătură din capul locului întîmplarea și introduce, prin implicație semantică, numai dicționarele de subcategorizare obligatorie sau opțională determinate de factorii semantici ai modelului. Astfel, potrivit acestei ipoteze de lucru, sursa enunțurilor date mai sus este următoarea:

(12′) *prietenul meu deschide ușa* ← modelul semantic *cineva* + *a deschide* + *ceva*, deci o structură implicînd trei termeni, P(12′) → SN_1 + Vt + SN_2;

(13) *prietenul meu aleargă* ← modelul semantic *cineva* + *a alerga*, deci o structură implicînd doi termeni, adică P(13) → SN + + SVi (i = intranzitiv);

(14) *prietenul meu cîntă* ← modelul semantic *cineva* + *a cînta*, deci o structură implicînd doi termeni, adică P(14) → SN + Vt;

(15) *prietenul meu cîntă o doină* ← modelul semantic *cineva* + *a cînta* ± *ceva*, deci o structură implicînd doi termeni obligatorii și pe al treilea opțional, adică P(15) → SN_1 + SVt ± SN_2;

(16) *prietenul meu locuiește la parter* ← modelul semantic *cineva* + *a locui* + *undeva*, deci o structură implicînd trei termeni, adică

$$P(16) \rightarrow SN + SVi + \begin{bmatrix} SAv \\ SNPrep \end{bmatrix};$$

(17) *prietenul meu trimite o scrisoare părinților* ← *cineva* + *a trimite* + *ceva* + *cuiva*, deci o structură implicînd patru termeni, adică P(17) → SN_1 + SVt + SN_2 + SNkd.

5.6. În ceea ce privește conectorii și alte elemente relaționale, există multe argumente pentru posibilitatea definirii riguroase a multor conjuncții, prepoziții și locuțiuni cu valoare semantică univocă, ceea ce constituie un instrument operațional prețios în modelarea semantică. De exemplu, modelul *ceva + a se întîmpla + din cauza cuiva (a ceva)* implică realizarea celui de al treilea termen printr-o construcție nonpropozițională; modelul *ceva + a se întîmpla + din cauză că P* implică o realizare propozițională cauzală. Folosirea conectivelor *pe lîngă că ..., nu numai că ...* implică semantic o construcție cumulantă; conectivul *cu*, în modelul *cineva + + a se întîlni + cu cineva*, implică un termen sociativ. Conectivul *în loc de ...* implică o relație opozitivă la nivelul propoziției, iar *în loc să ...*, la nivelul frazei ș.a.m.d. [13]

5.7. Nu ne-am propus însă aici elaborarea nici măcar a unui fragment de gramatică avînd baza de plecare într-o modelare semantică, ci numai să argumentăm caracterul prim al factorului semantic. Dacă ipoteza se dovedește plauzibilă, înseamnă că și formularea prin care gramatica limbii poate fi caracterizată, în linii generale, ca o schemă de reguli exprimînd corespondența dintre sunet și sens ar trebui inversată în finalul ei, adică „exprimînd corespondența dintre *sens și sunet*". Nu ne-am propus nici abordarea unor probleme privitoare la caracterul ereditar, genetic, al competenței lingvistice, ci considerăm pur și simplu că această capacitate se dobîndește în procesul învățării limbii materne.

Rămîne ca dezvoltarea și aprofundarea argumentelor invocate, precizarea, sistematizarea și rafinarea ulterioară a materialului propus să confirme ipoteza de lucru așa cum am formulat-o. În orice caz, utilitatea ei cel puțin parțială pare a fi operantă și cu virtuți explicative evidente.

[13] Pentru o prelucrare riguroasă a limbajului logic care conține, pe lîngă constante propoziționale, variabile propoziționale și conectori, și doi operatori modali care corespund, în parte, expresiilor de tipul *este necesar, este posibil, și, sau*, etc. din limbajul natural, vezi Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, 1978 (p. 123 și urm.).

DUMITRU CHIȚORAN

SENSUL CUVÎNTULUI ÎN TEORIA TRADUCERII

0. O teorie a traducerii trebuie să-și propună, printre altele, să dea socoteală de reușita sau eșecul traducerii la nivelul cuvîntului. Plecînd de la unele dificultăți pe care le întîmpină traducătorul, vom încerca în cele ce urmează să identificăm cîteva cerințe importante pe care trebuie să le satisfacă orice teorie lingvistică ce-și propune să servească drept bază pentru o astfel de teorie a traducerii.

0.1. În traducerea la nivelul cuvîntului, găsim adecvat să pornim de la *tipurile de informație lexicală* conținute de fiecare unitate a lexiconului. În afara informației de ordin gramatical, cuvintele pot fi purtătoare de informație în cadrul următoarelor dimensiuni ale sensului: sensul *conceptual*, *conotativ*, *stilistic*, *afectiv*, *reflectat*, *colocațional* și *tematic* (cf. Leech, 1974) [1].

În cele ce urmează vom lua în discuție doar cîteva dintre aceste dimensiuni și anume sensul stilistic, afectiv și colocațional. Alegerea acestor aspecte semantice e motivată atît prin dificultățile pe care le prezintă în practica traducerii, cît mai ales pentru faptul că pun în lumină necesitatea reevaluării teoriilor lingvistice curente spre a putea acoperi fenomenele complexe ale procesului traducerii.

1. Leech definește sensul stilistic drept „acel sens prin care unitățile limbii transmit informație privitoare la circumstanțele *sociale* ale folosirii limbii. Decodăm sensul stilistic al unui text (sau cuvînt) prin identificarea unor dimensiuni și nivele diferite de uzaj în cadrul aceleiași limbi" (Leech, 1974, 16).

Este evidentă accepția mai largă în care Leech folosește conceptul de sens stilistic, astfel încît el devine aproape sinonim cu *varietatea lingvistică*. Într-adevăr, plecînd de la distincțiile făcute de Crystal și Davy (1969), Leech propune cîteva dimensiuni ale varia-

[1] După cum se poate constata din simpla enumerare a acestor tipuri de sens, identificarea lor, stabilirea unor demarcații precise între ele nu sînt ușor de făcut. În cîteva cazuri (ca de exemplu în cazul sensului stilistic și al celui afectiv, și îndeosebi al celui reflectat) înseși exemplificările lui Leech nu sînt întru totul convingătoare. Pentru cele ce dorim să le evidențiem aici, ni se pare însă convenabilă o asemenea dispersare a sensului de-a lungul mai multor dimensiuni.

ţiei stilistice : *dialectul*, *sociolectul*, *domeniul* (distincţiile privitoare la folosirea limbii în diferite domenii ca cel juridic, al ştiinţelor etc.), *statutul situaţiei de comunicare* (distincţia dintre stilul *formal* şi cel *neformal*) etc.

Întrucît una din componentele principale ale unui stil (în sensul de varietate a unei limbi) o constituie *vocabularul*, cuvintele vor fi adesea purtătoare de informaţie cu privire la varietatea căreia îi aparţin, în sensul că selectarea lor potrivit unor convenţii (reguli) de uzaj dă posibilitate interlocutorilor să ajungă la anumite concluzii privind condiţiile în care se desfăşoară comunicarea la care iau parte.

1.1. Putem defini informaţia transmisă astfel, adică în virtutea unor convenţii de uzaj şi a unor proprietăţi formale dobîndite prin apartenenţa la o varietate lingvistică anume, drept *conotaţie stilistică*. Bierwisch (1976, 415) leagă conotaţiile stilistice de două tipuri de factori : relaţiile de structură socială între clase sau grupuri sociale de diferite mărimi şi relaţiile dintre parteneri într-un tip de situaţie de comunicare.

1.1.1. Prima categorie de variaţie va pune mai multe probleme traducătorului, dată fiind diversitatea tipurilor de informaţie pe care un cuvînt le poate purta spre a indica apartenenţa unui text la un dialect, la un sociolect, la un anumit stil funcţional etc.

Astfel, în diferite regiuni în care se vorbeşte dialectul american cunoscut sub denumirea de Midland American, termenii *skillet*, *spouting*, *spouts* sînt folosiţi în locul termenului *eaves* („streaşină"), iar în dialectul american nordic (Northern American) *comforter* sau *comfortable* sînt folosiţi pentru *thick quilt* („plapumă", „cuvertură matlasată"), după cum *swill* e folosit în loc de *pail* („găleată"). Întrucît asemenea cuvinte apar numai în vorbirea colocvială a oamenilor de la ţară, aparţinînd deci unei categorii sociale determinate, traducătorul poate indica aceste conotaţii stilistice ale textului prin folosirea de cuvinte dialectale echivalente în limba ţintă.

În asemenea cazuri, cuvîntul dialectal nu indică atît aria geografică, cît mai ales grupul social căruia îi aparţine vorbitorul, lucru care trebuie transmis de traducător fie la nivelul fiecărui cuvînt dialectal în parte, fie în cadrul mai larg al textului de tradus.

1.1.2. Cînd varietăţile lingvistice sînt egale ca prestigiu, se şterge această dimensiune socială şi încercarea de a indica asemenea diferenţe în traducere nu-şi mai are rostul. Ar fi de prisos, de exemplu, să se caute echivalenţi diferiţi pentru *autumn* (engl. brit.) şi *fall* (engl. am.) = rom. *toamnă*; *lorry* (engl. brit.), *truck* (engl. am.) = = rom. *camion*; *tap* (engl. brit.), *faucet* sau *spigot* (engl. am.) = = rom. *robinet*, iar folosirea unor sinonime româneşti : *porumb*,

cucuruz, *păpușoi*, pentru a distinge între *maize* (engl. brit.) și *corn* (engl. am.), duce în mod evident la o traducere neadecvată, care păcătuiește prin exces, întrucît adaugă textului românesc informație inexistentă în cel englez.

1.2. Limbile pot diferi și în mod normal diferă, atît în privința numărului de varietăți lingvistice, cît și în privința măsurii în care două varietăți lingvistice comparabile se cristalizează ca structuri diferite în cadrul limbilor respective [2].

În cazurile fericite, este posibil să se identifice în ambele limbi varietăți lingvistice corespondente (Li și L'i) care acoperă aceleași conotații. Conotația stilistică va putea fi deci exprimată la nivelul propoziției sau al textului, chiar dacă nu fiecare cuvînt din Li, care este marcat stilistic, are un echivalent marcat de o manieră similară în L'i.

1.2.1. Astfel, atît româna cît și engleza posedă o varietate lingvistică pe care o putem denumi *limbaj al copiilor* (limba folosită de copii, sau de adulți atunci cînd se adresează copiilor). În aceste varietăți ale ambelor limbi apar atît cuvinte specifice (rom. *nani*, *papă*); engl. *gee-gee* (cal); *puff-puff* (locomotivă), cît și procedee specifice de formare a cuvintelor prin reduplicare (rom. *ham-ham*, engl. *bye-bye*), sau prin sufixele diminutivale (rom. *căluț*, *cățeluș*, engl. *horsie*, *doggie*). Conotațiile stilistice ale acestei varietăți de limbă vor putea fi deci traduse fie la nivelul vocabularului, fie la nivelul mai larg al textului de tradus.

Engl. "Let's wash our little *handsy — wandsies* before we eat our *chicky*" (COLE 1975, 259).

Rom. Hai să ne spălăm pe *mînuțe* și să mîncăm *fripturica de puișor*.

Engl. Where's *Johny's horsie*?

Rom. Unde-i *căluțul* lui *Ionuț*?

1.2.2. Dificultățile se vor ivi atunci cînd una dintre limbi a dezvoltat o varietate lingvistică Li avînd conotațiile K, în timp ce cealaltă limbă nu a dezvoltat mijloace structurale specifice pentru a exprima aceste conotații. Fadiman (1957) identifică spre exemplu o varietate lingvistică a englezei americane caracteristică claselor suprapuse *(upper class usage*, varietatea U, cum o vom numi în continuare) care prezintă anumite caracteristici de pronunție, unele

[2] Această constatare și-ar găsi o explicație în faptul că două varietăți, Li și Lj, pot fi identificate numai pe baza existenței unor diferențe structurale între expresii ale Li și expresii ale Lj, care ar fi într-un fel raportabile la anumiți factori extralingvistici, la structura socială a comunității lingvistice respective.

trăsături lexical-semantice şi sintactice proprii, o modalitate directă de exprimare, ca şi o tendinţă de evitare a redundanţei, de exprimare reţinută, moderată, cu mai puţină forţă decît ar îndreptăţi realitatea, tendinţă exprimată fidel de termenul englez *understatement*[3]. Există astfel în engleza americană perechi sinonimice, aparţinînd varietăţilor U şi Non U, a căror traducere în limba română va pune probleme, deoarece nu vor exista perechi similare, iar atunci cînd ele există nu au statut perfect echivalent.[4]

U	Non U	Rom.
black tie dress	tux (prescurtat de la tuxedo)	costum de seară costum de culoare închisă
curtains	drapes	perdele, draperii
children	kids	copii, puşti, ţînci
parents	folks	părinţi, babaci, bătrîni
toilet paper	toilet tissue bathroom paper	hîrtie igienică
my wife	Mrs. Smith	soţia mea, nevasta, doamna

1.2.3. Exemple similare abundă îndeosebi în varietăţile sub standard, argotice (denumite în engleză *slang*) ale celor două limbi. Asemenea varietăţi reflectă de regulă existenţa unor grupuri sociale care nu pot avea corespondente identice în cadrul a două comunităţi lingvistice naţionale. Un recent dicţionar american de slang (Eugen P. Landy, *The Underground Dictionary*, 1971, New York) menţionează următoarele categorii sociale din S.U.A., care au dezvoltat varietăţi lingvistice argotice: populaţia de culoare, muzicanţii, cei care folosesc droguri, deţinuţii, poliţiştii, diferite grupuri de tineri, ca şi cei care lucrează în medicină, în domeniul chimiei, în cercetarea ştiinţifică în general etc. Este evident că unele dintre aceste categorii nu există în ţara noastră şi deci nu vor exista nici varietăţi argotice echivalente în limba română.

[3] În definiţia lui Fadiman (1957, 182) *upper class* include un grup social identificabil prin anumite caracteristici privind tradiţiile de familie, educaţie, statutul social şi material al membrilor etc.

[4] De exemplu, dacă putem stabili o simetrie între perechile U *children* — Non U — *kids* şi U *copii* şi Non U *puşti, puştime, folks*, în sintagma *my folks*, perechea Non U a cuvîntului *parents* nu are un echivalent perfect în rom. *babaci*, întrucît acesta este aproape un termen argotic şi nici în rom. *bătrîni* care are o altă nuanţă stilistică.

Chiar și grupurile sociale mai restrînse folosesc mijloace lingvistice pentru a identifica apartenența sau neapartenența unui vorbitor sau interlocutor la un asemenea grup. Publicistul american Salisbury (1967) a cercetat limbajul folosit de grupurile rivale de tineri din New York, ajungînd la concluzia că argoul lor pare a proveni din lumea jazzului, cum se poate vedea ușor din următorul exemplu (textul A) redat apoi în engleza standard (textul B).

(A) "Who you swinging with man?"
"Why, I'm swinging with the Bishops, man".
"Good, man we're tight with the Bishops ... How about dropping a dime and we'll get a bottle of sneaky pete?"
"Okay, man. I thought you might be shaking me down"

(B) "What street club do you belong to?"
"I belong to the Bishops".
"Good. We're friendly with the Bishops ... How about contributing a dime toward a bottle of wine?"
"Okay, I was afraid you'd try to hold me up". (FADIMAN, 1967, 176)

Desigur există posibilitatea de a da o coloratură argotică traducerii în limba română a textului (A), plecînd însă de la sensurile dezvăluite de înțelegerea sa corectă conform variantei dată în (B), dar se va pierde în mod necesar în procesul traducerii tocmai acel tip de informație care este menit să indice apartenența interlocutorilor la un grup social anumit.

1.2.4. Mai mult, chiar în cazul existenței unor grupuri sociale comparabile în cadrul a două comunități, varietățile lingvistice corespunzătoare nu sînt întru totul identice. Astfel, între limbajul folosit de studenții americani și cel al studenților români vor apărea unele diferențe care țin de gradul de structurare a varietăților lingvistice respective. Iată cîțiva termeni care circulă printre studenții americani: un curs universitar ușor = *a breeze, a jest, a snap*; un curs universitar dificil = *a bear, a bitch, a bastard*; un examen (lucrare de control) neașteptat = *a shotgun, a pop* (*quiz*) (Dundes și Schonhorn, 1967, 209).

Pentru a traduce în limba română asemenea termeni, cel mai adesea va trebui să se recurgă la expresii familiare, colocviale mai degrabă decît la termeni argotici propriu-ziși:

Engl. am. This course is *a breeze.*
This course is *a bitch.*
Rom. Cursul ăsta e *floare la ureche (nimica toată* etc.)
Cursul ăsta e *al dracului de greu (prăpăd)* etc.

1.3. O dimensiune stilistică importantă de care trebuie să ţină seama traducătorul, deoarece ea îşi găseşte nu rareori o reflectare în selecţia lexicală, constituie apartenenţa cuvintelor la unele stiluri funcţionale. Astfel, în limbajul juridic, atît româna cît şi engleza manifestă o preferinţă pentru un vocabular abstract, foarte specializat, menit să asigure precizia comunicării:

Engl.	Rom.
malicious intent	intenţie delictuoasă (criminală)
with malice aforethought	cu premeditare
extenuating circumstances	circumstanţe atenuante
contempt of court	sfidare a curţii, ultragiu al curţii.

În privinţa multor altor stiluri însă, se pot distinge unele deosebiri între limbile engleză şi română. Astfel, în publicaţiile româneşti privind economia, limbajul este mai formal, cu mulţi termeni specifici acestui stil. Şi în engleză, desigur, vor fi prezente aceste caracteristici în texte similare. Dar în engleză constatăm apariţia cu o frecvenţă mult mai ridicată a unor termeni concreţi, folosiţi metaforic. Valoarea metaforică a unor astfel de termeni se pierde, de regulă, în traducere, deoarece a insista asupra găsirii unor echivalente perfecte pe această linie ar duce la o traducere inadecvată. Exemplele următoare (culese din revista „Time", 22 septembrie 1975) sînt concludente în acest sens:

Engl. "All six of their colleagues present at the meeting voiced deep worry that the upturn will begin *to fizzle out* around the middle of next year".

Rom. „Toţi cei şase colegi ai lor prezenţi la întrunire şi-au exprimat profunda îngrijorare că această creştere va începe *să scadă* pe la mijlocul anului viitor" [5].

Engl. «Most of "Time" economists expect the real gross national product *to sprint up* at an anual rate of about 9%.»

Rom. «Majoritatea economiştilor revistei "Time" se aşteaptă la *un ritm rapid de creştere* anuală de aproximativ 9% a produsului naţional brut.»

1.3.1. Pentru limbi ca engleza şi româna pun mai puţine probleme de traducere acele conotaţii care identifică nu apartenenţa la un anumit grup, ci mai degrabă statutul interlocutorilor şi relaţiile dintre aceştia într-o situaţie dată de comunicare. După cum este cunoscut, anumite forme lingvistice indică relaţii de „autoritate"

[5] O posibilă traducere „metaforică" a verbului *to fizzle out* ar fi *a se dezumfla*, dar aceasta ar implica traducerea lui *upturn* prin *umflare* (a economiei), ceea ce nu corespunde sensului real.

sau solidaritate, sau pot exprima judecăți prin care vorbitorul evaluează o situație ca fiind formală, neutră sau neformală etc. [6]. Asemenea diferențe sînt bine reprezentate la nivelul microstructurii, atît în limba engleză cît și în limba română :

(i) Situație de comunicare formală :

Engl. Until he made enough money *to run away with*
Rom. Pînă ce a cîștigat destui bani cu care *să fugă.*

(ii) Situație de comunicare neformală, colocvială :

Engl. Until he made enough money *to skip out with.*
Rom. Pînă ce a făcut rost de destui bani cu care *s-o șteargă.*

2. Exemplele discutate mai sus sînt de natură se sublinieze faptul că o teorie a traducerii nu se poate construi pe conceptul chomskyan de *vorbitor-ascultător ideal* care aparține unei *comunități lingvistice omogene.* În procesul traducerii dintr-o limbă în alta, anumite dificultăți și chiar pierderi de informație pot fi mai bine explicate într-o teorie care ține seama de existența variației în limbă, devenind astfel în mod explicit o teorie a *eterogenității lingvistice.*

Referindu-ne la problemele pe care le pune traducerea la nivelul cuvîntului într-o asemenea teorie, vom considera că un cuvînt (Ci) nu are numai o reprezentare fonologică (Fi) și una sintactico-semantică (Si) (care constă din mărcile sale sintactice și dă sensul său denotativ), ci și un set de conotații stilistice (Ki) care condiționează folosirea sa adecvată și deci interpretarea sa corectă în situații date de comunicare. Reușita traducerii ar trebui să se măsoare în funcție de păstrarea conotațiilor stilistice ale originalului. După cum s-a văzut mai sus, acest lucru nu este întotdeauna posibil.

Dintr-o perspectivă mai generală trebuie să subliniem faptul că toate aspectele structurii lingvisticii sînt semnificative la nivelul conotației. După cum este cunoscut, anumite varietăți de limbă se caracterizează prin trăsături fonologice și fonetice specifice (spre exemplu, particularități dialectale de pronunție, particularități ale vorbirii rapide etc.), ca și prin reguli morfo-sintactice specifice (spre exemplu, dubla negație în engleza standard, sau folosirea invariabilă a relativului *care* în stilul oral în limba română etc.).

2.1. Se poate spune deci că fiecărei expresii, simplă sau complexă (cuvînt, grup sintagmatic, propoziție), i se asociază o reprezentare fonologică (Fi), o reprezentare semantică (Si) și o conotație (Ki), astfel încît vom spune că descrierea unei varietăți lingvistice constă

[6] Vezi în această privință lucrările de sociolingvistică care abundă în studii privind forme pronominale, forme de adresare, acte de vorbire etc. (cf. Ruxăndoiu și Chițoran, 1975).

în descrierea tuturor acestor reprezentări (Li) = (Fi, Si, Ki). Pornind de aici, este important să se sublinieze relevanţa cîtorva sugestii ale lui Bierwisch pentru problema discutată în acest articol. O gramatică (în sensul chomskyan, adică un model al competenţei lingvistice a vorbitorului, termen la rîndul său înţeles în sensul mai restrîns) dă socoteală în mod explicit de relaţia sunet-sens pentru clase de expresii într-o limbă L. În această concepţie, gramatica reflectă anumite convenţii sociale care coordonează comunicarea verbală în conformitate cu relaţia dintre sunet şi sens. Există însă şi alte convenţii care organizează comunicarea verbală, în speţă „există un al doilea tip de convenţii care privesc condiţiile în care se aplică convenţiile de primul tip, cunoaşterea implicită de această natură fiind cea care guvernează comportamentul lingvistic în cadrul *comunităţilor eterogene de limbă*" (Bierwisch, 1976, 425).

O teorie a limbii, o gramatică va trebui să includă deci şi acest tip de competenţă, devenind astfel o *gramatică conotativ eterogenă* (cf. Bierwisch, 1976, 437), ca o reflectare a competenţei *lingvistice* şi *conotative*.

3. Cel de-al doilea grup de dificultăţi de traducere la care ne vom referi în continuare este legat de tipurile de sens denumite de Leech (1974) „sens reflectat" şi „sens colocaţional" sau „sens prin colocaţie".

3.1. *Sensul reflectat* este acel tip de sens care apare în cazul cuvintelor polisemantice şi anume atunci cînd un sens al unui cuvînt s-a constituit pe baza unui alt sens al acestuia (cf. Leech, 1974, 19). Sensul reflectat este deci rezultatul asociaţiilor de tip paradigmatic dintre două sau mai multe sensuri ale aceluiaşi cuvînt. Levîţchi identifică acest fenomen pe care îl restrînge la statutul de sens (sensuri) secundare al(e) unui cuvînt: „Atunci cînd un cuvînt este folosit într-un sens secundar, acest sens este însoţit conotativ de sensul sau sensurile sale principale dominante" (Levîţchi, 1975, 188). Observaţia este, în mod evident, corectă dar lasă deschisă problema diferenţierii sensului principal de cele secundare în cadrul cuvîntului, o problemă căreia, aşa cum admite autorul, nu i se poate găsi un răspuns uşor.

Sensul reflectat este traductibil numai în măsura în care termenii echivalenţi au dezvoltat o polisemie similară, ceea ce se întîmplă foarte rar chiar în cadrul a două limbi considerate a fi înrudite. Să analizăm, spre ilustrare, cuvîntul *suffering* din următorul text:

"Queen Elisabeth is immensely intellectual, suffering and tyrannical" (Woolf, 1962, 40).

Contextul mai larg nu lasă nici o îndoială asupra faptului că acest cuvînt înglobează cîteva dintre multiplele sensuri ale verbului englez to *suffer*: a *suferi* (intranzitiv), a *suporta*, a *tolera*, a *îngădui*

(tranzitiv), o ambiguitate de sens care se pierde în traducerea românească. Specificarea a două dintre aceste sensuri: *suferindă (bolnăvicioasă)* și *toleranță*, adecvată din punctul de vedere al denotației, apasă prea mult pe primul sens. Renunțarea la acest sens și traducerea lui *suffering* numai prin *toleranță* (spre a pune în evidență opoziția sa cu *tyrannical)*, probabil soluția cea mai acceptabilă, lipsește textul românesc tocmai de acest sens reflectat pe care îl are *suffering* în limba engleză, pentru că el nu apare în asociațiile cuvîntului *toleranță* din limba română.

3.2. *Sensul colocațional* rezultă din asociațiile dobîndite pe axa sintagmatică, adică de sensul unui cuvînt pe baza sensurilor cuvintelor cu care apare în mod frecvent împreună. Două cuvinte pot aparține aceluiași stil, avînd totodată și sensuri denotative evasiidentice, dar pot avea valențe colocative diferite. Pentru ilustrarea unor asemenea situații, Leech (1970, 20) se folosește de adjectivele englezești *pretty* și *handsome* (rom. *drăguț, frumos)*, care, avînd sensuri denotațional comune, au totuși valențe combinatorii diferite:

pretty boy / girl / women / flower / colour / village, etc.
handsome boy / man / car / vessel / overcoat / airliner, etc.

Este evident că sintagmele *pretty woman* și *handsome woman* vor avea sensuri diferite, sugerînd tipuri diferite de atractivitate feminină. Într-o traducere în limba română se vor folosi adjective diferite *(pretty woman = femeie drăguță, simpatică, frumoasă; handsome woman = femeie impunătoare, frumoasă* etc.). Procedeul nu poate fi însă aplicat întotdeauna cu succes egal. Spre exemplu, comparația din expresia *pretty as a paint (frumoasă ca o cadră, ca o zînă, încîntătoare,* cf. Dicționarul englez-român, Ed. Academiei R.S.R., 1974) restrînge, de regulă, colocația adjectivului *pretty* la un substantiv feminin.

3.3. Exemple ilustrative privind maniera în care un cuvînt folosit într-un context dat devine purtător al unei informații suplimentare pe baza unor asociații *conceptuale* abundă în jocurile de cuvinte. Iată unul deosebit de reușit bazat pe multiplele sensuri ale cuvintelor subliniate.

"On releasing the animals from the ark, Noah bid tem go forth and *multiply*$_1$. Suddenly two little snakes spoke up". "But we cant *multiply*$_2$ — we are *adders*$_1$". Thereupon Noah constructed a *table*$_1$ from rough-hewn lumber and said, "Here is a *log table*$_{1\ sau\ 2}$. Now you *adders*$_{1\ sau\ 2}$ can *multiply*$_{1\ sau\ 2}$ (Rapaport, 1967, 332).

Sensurile cuvintelor evidențiate sînt următoarele: *multiply* = 1) a se înmulți, 2) a înmulți (operație aritmetică); *adders* = 1) viperă, năpîrcă, 2) cel care execută o operație aritmetică de adunare (de la

verbul *to add* = a aduna); *table*= 1) masă, 2) tablă, tabel; *log table* = 1) masă făcută din bîrne, 2) tablă de logaritmi (prescurtat de la *logarithm table*). Desigur, textul poate fi redat în limba română cu un minimum de aluzii la jocul de cuvinte care îi dă umor. Menţionarea alternativă a sensurilor diferite ale aceloraşi cuvinte se poate dovedi un bun procedeu. Subtilitatea acestui joc de cuvinte trece însă dincolo de ambiguitatea cuvintelor *multiply*, care e polisemantic, şi *adder*, care reprezintă de fapt două forme omofone. În ultimă instanţă, ceea ce este implicat în acest joc de cuvinte este faptul că tabla de logaritmi *(log table)* este un procedeu matematic prin care operaţia de multiplicare este redusă la o operaţie de adunare.

O teorie în care diferitele sensuri ale unui element lexical ar fi tratate ca reprezentînd de fapt cuvintele diferite nu ar avea în nici un fel mai multe şanse de a oferi o explicaţie a sensului pe care l-am numit *reflectat*. Sensul reflectat se bazează pe faptul că mai multe sensuri ale aceleiaşi forme lingvistice coexistă simultan în mintea vorbitorului (ascultătorului). Cît despre sensul colocaţional, acesta e dobîndit de cuvinte ca rezultat al faptului că în mintea interpretantului se creează anumite asociaţii conceptuale pe axa sintagmatică.

3.4. Rezultă că pentru a include asemenea fenomene între o teorie a limbii este nevoie de un *model psihologic* al funcţionării acesteia menit să descrie:

a) felul în care cuvintele şi sensurile lor sînt stocate în minte, ca şi modelele computaţionale potrivit cărora sensurile lor sînt selectate în funcţie de context;

b) felul în care sînt stocate în minte *zone* mai largi ale vocabularului, pentru a explica, pe această bază, fenomenele de asociere verbală prezente în cazul diferitelor tipuri de sens discutate mai sus (Chiţoran, 1978).

3.5. O asemenea teorie reprezintă o *teorie a înţelegerii* (cf. Putnam, 1975), a cărei validitate pentru studiul limbii devine din ce în ce mai evidentă. O asemenea teorie ar fi în măsură să se refere şi la una din problemele menţionate dar nediscutate mai sus: cazurile în care *forma* unui cuvînt devine semnificativă.

În privinţa structurii semantice a unei limbi există, credem, mult adevăr în constatări ca cea de mai jos (lăsînd de-o parte caracterul său cam apodictic): „cunoştinţele noastre sînt vagi şi fragmentare, astfel încît, în ceea ce priveşte lexicul, un sens ca, de exemplu,

cel exprimat de cuvîntul *child* în limba engleză, va avea o configurație ca în diagrama de mai jos" (Anttila, 1975, 281).

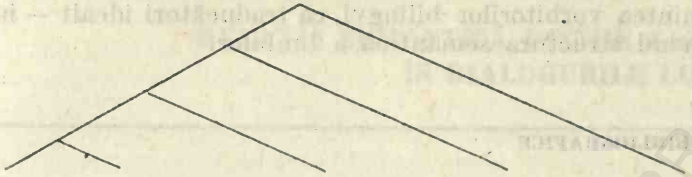

Trecerea de la un context la altul poate fi urmărită de-a lungul a doi parametri: cel gramatical și cel stilistic, parcurgînd o gamă care începe cu stilul familiar și se termină cu cel tehnic, specializat. Peste acesta se suprapun elementele de diacronie ca, de exemplu, distincția între ceea ce este moștenit și ceea ce este împrumutat în limbă (Anttila, 1975). Este evident că rare vor fi cazurile în care configurațiile pentru asemenea sensuri sînt identice în două limbi, de-a lungul tuturor parametrilor, înlăturînd astfel dificultățile de traducere la nivelul cuvîntului. Iată o schemă similară pentru sensul „echivalent" *copil* în limba română:

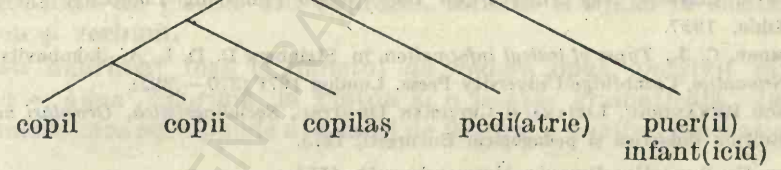

în care *kind(ergarten)* lipsește, nefiind împrumutat, dar în care vor figura asemenea sensuri conotative ca *odraslă* (engl. *offspring*), *copilă* (engl. *girl*), *puștan* (engl. *kid*), *țînc* (engl. *brat*) etc.

4. Se impune o ultimă constatare. Exemplificările oferite nu sînt în nici un fel menite să sublinieze imposibilitatea sau limitele traducerii, să pună întrebarea dacă traducerea este sau nu posibilă. Dimpotrivă, în credința autorului, observațiile de ordin teoretic prezentate mai sus pot duce la întreprinderi practice de un real folos pentru teoria și practica traducerii. Am în vedere îndeosebi domeniul lexicografiei. Pe de o parte, se impune ca dicționarele bilingve și monolingve să dea mai multe informații cu privire la reparti-

ţia cuvintelor şi a sensurilor lor pe varietăţile funcţionale ale limbii. Pe de altă parte, se impune elaborarea unor dicţionare care să reflecte mai adecvat felul în care sînt stocate în mintea vorbitorilor — inclusiv în mintea vorbitorilor bilingvi, ca traducători ideali — informaţiile privind structura semantică a limbilor.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

ANTTILA, RAIMO, *Generalization, abduction, evolution and language*, în E.F.K. Koerner (*ed*). *The Transformational Paradigm and Modern Linguistic Theory*, Benjamins, Amsterdam, 1975 (263 — 297).

BIERWISCH, M., *Social differentiation of language*, în Asa Kasher (*ed*) *Language in Focus : Foundations, Methods and Systems*, D. Ridel Publishing Co, Dordrecht-Holland / Boston, 1976 (407 — 456).

CHIŢORAN, D., *Word-associations in foreign language acquisition*, în Chiţoran D. (*ed*) *Furtner Contrastive Studies*, Bucharest University Press, 1978 (9 — 20).

COLE, B., *The synchronic and diachronic stages of conversational implicatures*, în Cole B., şi J. L. Morgan (*eds*) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, Academic Press, New York, 1975 (257 — 289).

COTEANU, I., *Stilistica funcţională a limbii române*, Bucureşti, 1973.

CRYSTAL, D., şi D. DAVY, *Investigating English Style*, Longman, London, 1969.

DUNDES, A. şi M. R. SCHONHORN, *Kansas University Slang : a new generation*, în Kottler B., şi M. Light, *The World of Words. A Language Reader*. Houghton Mifflin Company, Boston, 1967 (204 — 219).

FADIMAN, CLIFTON, *Any Number Can Play*, World Publishing Company, Cleveland, Ohio, 1957.

FILLMORE, C. J., *Types of lexical information*, în Steinberg D. D. L. A. Jakobovits (*eds*), *Semantics*, Cambridge University Press, London 1971 (370 — 392).

IONESCU RUXĂNDOIU, LILIANA şi CHIŢORAN DUMITRU, *Sociolingvistică, Orientări actuale*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1975.

LEECH, G., *Semantics*. Penguin, Harmondsworth, 1974.

LEVIŢCHI, LEON, *Îndrumar pentru traducătorii din limba engleză-în limba română*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1975.

MOUNIN, GEORGES, *Les problems théoriques de la traduction*, Galimard, Paris, 1963.

NIDA, E. and TABER, CHARLES, *The Theory and Practice of Translation*, E. J. Brill, Leiden, 1969.

PUTNAM, H., *Mind, Language and Reality*, Cambridge University Press, London, 1975.

RAPAPORT, A., *The Language Of Science : its Simplicity, Beauty and Humour*, în Kottler B. şi M. Light, *The World of Words. A Language Reader*. Houghton Mifflin Company, Boston, 1967 (323 — 333).

WOOLF, VIRGINIA, *Warworks at the Abbey*, în *Modern Essays*, The, Mac Millan Company, New York, 1962 (38 — 43).

LUCIA WALD

RELAȚIA SEMANTICĂ DINTRE ὄνομα ȘI ῥῆμα ÎN DIALOGURILE LUI PLATON

1. În lucrările de istorie a lingvisticii sînt formulate păreri diverse și contradictorii în legătură cu rolul lui Platon în distingerea, ca părți de vorbire fundamentale, a numelui și verbului. Unii cercetători consideră că distincția gramaticală dintre nume și verb este prezentată în mod clar abia în lucrările lui Aristotel Περὶ ἑρμηνείας II 3 și Περὶ ποιητικῆς XX[1]. În același sens, în clasica sa lucrare asupra lingvisticii antice europene, H. Steinthal susține [2] că la Platon ὄνομα și ῥῆμα încă nu sînt fixați ca termeni gramaticali, ci continuă să fie folosiți ca termeni dialectici, pentru a denumi elementele judecății (λόγος).

Mulți cercetători admit însă că în dialogurile lui Platon ὄνομα și ῥῆμα sînt folosiți și pentru a desemna categorii lingvistice [3]. Diferă însă aprecierea asupra naturii relației dintre ei. După părerea lui L. Șăineanu [4], ei continuă să-și păstreze și la Platon semnificația generală de cuvînt sau expresie, fără să fi ajuns la sensul de nomen și verbum.

S-a exprimat însă și punctul de vedere opus, potrivit căruia ὄνομα ~ ῥῆμα exprimă la Platon și o relație gramaticală. Într-o formulare care corespunde atît fazei de început a analizei gramaticale,

[1] Cf. Lazăr Șăineanu, *Raporturile între gramatică și logică c-o privire sintetică asupra părților cuvîntului*, București, 1891, p. 92 — 93 ; T. A. Amirova, B. A. Olhovikov, I. V.Rożdestvenski, *Очерки по истории языкознания*, Moscova, 1975, p. 93.

[2] „Aber nicht grammatische Termini sind ὄνομα und ῥῆμα, sondern dialektische, und dies ist der wesentliche Grund warum grammatisch diese Ausdrücke bei Plato immer noch schwankend bleiben", H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besondere Rücksicht auf die Logik*, ed. a II-a, p. I, Berlin, 1890, p. 141 : „Plato ist Dialektiker : ὄνομα, ῥῆμα, λόγος sind dialektischer Begriffe, in das Reich der διάνοια gehörig mit Hilfe der Sprache aufgefunden, aber nicht grammatischer Natur", *ibidem*, p. 144.

[3] C f. J. Derbolav, *Platons Sprachphilosophie in Kratylos und in den späteren Schriften*, Darmstadt, 1972, p. 117, citat de Simina Noica, comentarii la Cratylos în Platon, *Opere*, III, București, 1978, p. 336.

[4] L. Șăineanu, *lucr. cit.*, p. 92 — 93.

subordonată logicii, cît și terminologiei moderne se afirmă [5] că filozoful grec a deosebit un component nominal și unul verbal al propoziției — distincție gramaticală primară, care a stat la baza analizei sintactice și morfologice de mai tîrziu.

Încercînd o caracterizare mai precisă, unii cercetători consideră că la Platon opoziția ὄνομα ~ ῥῆμα exprimă prin excelență o relație sintactică, nu morfologică [6] și că, în opera lui, ῥῆμα — pe lîngă sensul frecvent de cuvînt, formulă sau sentință — e folosit uneori și pentru a desemna tot ceea ce se enunță despre un subiect, funcționînd deci cu sensul de predicat [7]. Alți cercetători au văzut însă în această opoziție o relație morfologică, înțelegînd prin aceasta că încă de la Platon e formulată distincția dintre nume și verb [8]. În sensul acesta e interpretată [9] afirmația lui Diogenes Laertios (III, 25) referitoare la Platon : πρῶτος ἐθεώρησε τῆς γραμματικῆς τὴν δύναμιν.

Dar există și adepți ai punctului de vedere potrivit căruia meritul evidențierii acestei opoziții morfologice fundamentale nu-i aparține lui Platon, ci predecesorilor lui. Opoziția dintre nume și verb ar fi fost formulată anterior, în lucrările presocraticilor sau ale sofiștilor [10] ; așa s-ar explica de ce Platon se referă la ea fără comentarii, ca la ceva cunoscut [11].

2. Așadar în istoria problemei s-au formulat toate trei punctele de vedere posibile : opoziția ὄνομα ~ ῥῆμα cu sensul de nume ~ verb e anterioară lui Platon, e stabilită de el sau e posterioară lui. Primul

[5] 'Plato, however, is said to have been the first to take the subject seriously, as in his dialogues we encounter a fundamental division of the Greek sentence into a nominal and a verbal component, onoma and rhēma (ὄνομα, ῥῆμα), which remained the primary grammatical distinction underlying syntactic analysis and word classification in all future linguistic description', R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, Bloomington and London, 1976, p. 26. Cf. și G. Calboli, *La linguistica moderna e il latino, I casi*, Bologna, 1972, p. 89.

[6] Ian Pinborg, *Current Trends in Linguistics*, 13 *Historiography of Linguistics* I, edited by Thomas A. Sebeok, The Hague — Paris, 1975, p. 71.

[7] Auguste Diès, Comentarii la Platon, *Oeuvres complètes*, VIII, 3, Paris, Belles Lettres, 1924, p. 380.

[8] K. Uphues, *Die Definition des Satzes nach den platonischen Dialogen Kratylos, Theaitet, Sophistes*, Landsberg, 1882, citat de Simina Noica, *lucr. cit.*, p. 335 ; „Platon distingue le nom et le verbe", Georges Mounin, *Histoire de la linguistique des origines au XX-e siècle*, Paris, 1976, p. 89.

[9] Alfred Gudeman, *Grundriss der Geschichte der klassischen Philologie*, Leipzig und Berlin, 1907, p. 14.

[10] „La distinction du verbe et du nom est, en quelque sorte, le premier résultat de l'analyse grammaticale du langage ; elle se trouve déjà dans le Cratyle de Platon et il est probable que Platon n'en est pas l'inventeur, E. Egger, *Apollonius Dyscole. Essai sur l'histoire des théories grammaticales dans l'antiquité*, Paris, 1854, p. 142.

[11] 'The distinction between noun and verb (rhema) occurs in Plato and, as Cornford remarks *(Plato's theory of knowledge, p. 307)*, it is introduced in Cratylos (425[a]) without explanation as something familiar, so was probably made earlier by Protagoras or some other sophist, W. K. C. Guthrie, *The Sophists*, Cambridge, 1977, p. 205.

punct de vedere se sprijină numai pe conjecturi: textele sofiștilor și ale presocraticilor, fragmentare și transmise în marea lor majoritate prin autori mai tîrzii, nu aduc dovezi în acest sens. Al treilea punct de vedere e adevărat numai dacă al doilea e fals. Pentru a decide se cer reanalizate diversele valori semantice ale celor doi termeni în textele dialogurilor lui Platon. În cele ce urmează vom încerca să stabilim sensurile lor, în special în dialogurile Kratylos, Theaitetos și Sophistes, consemnînd atît contextele care oferă interpretări multiple cît și, mai ales, contextele diagnostice care pun clar în evidență o anumită valoare semantică a termenilor cercetați.

3. Termenul ὄνομα (ionic οὔνομα) e vechi, de origine indo-europeană (skr. *nama*, lat. *nomen*). În limba greacă e atestat de la Homer în versuri și de la Herodot în proză. Sensul general e acela de „nume, denumire" (ca în Od. XIX, 403, 405), uneori opus lucrului (Od. IV, 710); în unele texte înseamnă „renume, faimă" (Od. XIII, 248, Herodot I, 71). În comentariul lui Proclos la Kratylos, ὄνομα e folosit cu referire la concepția lui Democrit cu privire la caracterul convențional al numelui în raport cu obiectul desemnat.

4. Așa cum s-a remarcat cu referire la Kratylos, la Platon termenul ὄνομα funcționează cu cel puțin cinci valori: nume propriu, denumire, cuvînt, nume și subiect [12]. Rămîne de văzut în ce măsură în acest dialog sau în celelalte există conștiința diferenței dintre ele.

4.1. În marea majoritate a cazurilor, ὄνομα, folosit singur, are la Platon sensul de „nume", „denumire", adică de semn lingvistic sau semnificant sonor prin care sînt marcate și diferențiate substanțele reale sau conceptele [13].

În Kratylos, unde problema principală pusă în discuție este justețea numelor (ἡ ὀρθότης τῶν ὀνομάτων), termenul ὄνομα apare cu sensul de „nume, denumire" de peste 300 de ori. Se spune despre el că este alcătuit din litere (respectiv sunete) și silabe (390 e, 433 b), că trimite la o semnificație (395 b); modificarea lui se produce prin adăugarea, eliminarea sau schimbarea locului unei litere (413 b); în acest mod se ajunge la un nume legat de un alt înțeles (418 b). În întreg dialogul se afirmă că ὀνόματα pot să fie sau nu în acord cu ceea ce semnifică, adică juste sau nejuste; prin alcătuirea lor sonoră pot imita obiectele denumite (423 b, 423 d, 430 a — d, 434 b). Într-un singur context (427 c) ὄνομα este pus alături

[12] 'In his [Plato's] conception of an ὄνομα there lay undistinguished at least five notions that are distinct now: the proper name, the name, the word, the noun and the subject of predication', Richard Robinson, *The Theory of names in Plato's Cratylus*, „Revue Internationale de Philosophie", 32, 2, 1955, p. 222.

[13] H. Steinthal, *lucr. cit.*, p. 90.

de σημεῖον ca echivalent cu el: καὶ τ'ἄλλα οὕτω φαίνεται προσβιβάζειν καὶ κατὰ γράμματα καὶ κατὰ συλλαβὰς ἑκάστω τῶν ὄντων σημεῖον τε καὶ ὄνομα ποιῶν ὁ νομοθέτης „se pare că la fel stau lucrurile şi în privinţa literelor (=sunetelor) şi a silabelor, legiuitorul fiind acela care crează pentru fiecare din lucrurile existente un semn şi un nume".

Cu sensul de „nume, denumire" apare frecvent ὄνομα şi în Theaitetos (144 c, 147 b, 164 d, 177 d, 182 a, 195 e, 202 b); la 186 d prin acest termen sînt desemnate verbe la infinitiv: τί οὖν δή ἐκείνω ἀποδίδως ὄνομα τῷ ὁρᾶν, ἀκούειν, ὀσφράινεισθαι, ψύχεσθαι, θερμαίνεσθαι „ce nume ai să atribui faptului de „a vedea", „a auzi", „a mirosi", „a se răci", „a se încălzi"?

Tot ὀνόματα sînt numite verbe la infinitiv şi în Sophistes 226 b.

4.2. Sensul „nume" al lui ὄνομα e evident şi în pasajele unde el este raportat la πρᾶγμα sau ἔργον, ca semnificantul lor sonor. Aşa e în Protag. 349 b: πέντε ὄντα ὀνόματα, ἐπὶ ἑνὶ πράγματί ἐστιν ἤ ἑκάστω τῶν ὀνομάτων τούτων ὑποκείται τις ἴδιος οὐσία καὶ πρᾶγμα; „sînt cinci nume pentru un singur lucru sau fiecăruia din aceste nume îi corespunde o realitate distinctă şi un obiect?" La fel în Theaitetos 177 e: μὴ γὰρ λεγέτω τὸ ὄνομα, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα το ὀνομαζόμενον θεωρείτω „să nu vorbim despre nume, ci să cercetăm obiectul desemnat prin nume". Aceeaşi opoziţie între nume şi lucru o găsim în Sophistes 218 c, 221 a, 223 a, 240 a, 244 c şi d. În Kratylos ὄνομα este frecvent raportat fie la lucru în general, fie la diverse obiecte.

4.3. Mai rar e folosit ὄνομα cu valoare de metanume (ὄνομα ὀνόματος) ca în Sophistes 244 e: εἰ δὲ τινος αὐτὸ φήσει, συμβήσεται τὸ ὄνομα ὀνόματος ὄνομα μόνον ἄλλον δε ὀυδενὸς ὄν „sau spunînd că e nume a ceva rezultă că numele e numai nume al unui nume şi nimic altceva".

4.4. În dialogurile tîrzii ὄνομα ca nume al unui lucru este raportat la λόγος cu sensul de „definiţie". Întîlnim această relaţie în Parmenide cu referire la τὸ ἕν la 142 a: οὐδ'ἄρα ὄνομα ἐστιν αὐτῷ, οὐδὲ λόγος şi la 155 d: καὶ ὄνομα δὴ καὶ λόγος ἔστιν αὐτῷ χαὶ ὀνομάζεται καὶ λέγεται. La fel în Sophist. 221 b: σύ τε χ'ἀγώ συνωμολογήκαμεν ού μόνον τοὔνομα ἀλλὰ καὶ τὸν λόγον περὶ αὐτὸ τὸὐργον εἰλήφαμεν ἱκανῶς „aşadar eu şi tu sîntem de acord nu numai asupra numelui, dar şi asupra unei definiţii cu privire la lucrul însuşi". Acelaşi raport între nume şi definiţie e formulat şi în Nomoi X 815 d, e, 896 a, XII 964 a. În Epist. VII, 342 b se citează printre elementele care permit însuşirea ştiinţei în primul rînd numele

obiectelor, în al doilea rînd — definiția lor: ὧν ἓν μὲν ὄνομα, δεύτερον δε λόγος, cf. și 344 b.

4.5. Sînt, în dialogurile lui Platon, unele pasaje în care ὄνομα poate fi înțeles fie ca semnificant sonor, fie ca semn bilateral sau cuvînt. Astfel în Krat. 432 e unde e vorba de modificări în alcătuirea șirului vorbirii: εἰ δὲ γράμματα, καὶ ὄνομα λόγῳ, εἰ δὲ ὄνομα, καὶ λόγον εν λόγῳ „dacă îngădui [să se adauge] o literă atunci îngăduie și un nume într-o frază, iar dacă o faci pentru un nume, atunci fă-o și pentru o frază într-un enunț". S-ar putea considera că aici sînt enumerate, în gradație ascendentă, unitățile fonetice ale vorbirii, așa cum pare a fi cazul și la 422 a unde se afirmă despre numele primare (τὰ πρῶτα ὀνόματα) că sînt elementele alcătuitoare (στοίχεῖα) ale frazelor și numelor: ἃ ὥσπερεὶ στοιχεῖα τῶν ἄλλων ἐστί λόγων καὶ ὀνομάτων. Dar tot atît de bine ὄνομα și λόγος pot fi interpretate și ca unități dotate cu sens; aceeași dublă decodare e posibilă în definiția logosului din Theait. 202 b ca înlănțuire de ὀνόματα: ὀνομάτων γὰρ συμπλοκὴν εἶναι λόγου οὐσίαν'.

4.6. Cu sensul de „cuvînt" e întîlnit ὄνομα în contextele unde se face referire la latura lui semantică. Pot fi citate aici două pasaje referitoare la Prodicos, unul în Charmides 163 d: καὶ γαρ Προδίκου μυρία τινὰ ἀκήκοα περὶ ὀνομάτων διαιροῦντος „doar l-am ascultat pe Prodicos făcînd nenumărate asemenea disocieri ale sensului cuvintelor", celălalt în Euthydemos 277 e: πρῶτον γὰρ, ὡς φησι Πρόδικος, περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος μαθεῖν δεῖ „în primul rînd, cum spune Prodicos, trebuie să înveți folosirea corectă a cuvintelor". În alte două pasaje ὄνομα „cuvînt" este definit sub aspect semantic în raport cu unitatea superioară, λόγος. Astfel în Krat. 385 c se afirmă că ὄνομα este cea mai mică parte a λόγος-ului: ἔστιν οὖν ὅ τι λέγεις λόγου σμικρότερον μόριον ἄλλο ἢ ὄνομα οὐκ, ἀλλα τοῦτο σμικρότατον „poți să-mi numești o altă parte de vorbire a enunțului mai mică decît ὄνομα? nu, el este cea mai mică". Se înțelege că aici se ia în considerare latura semantică, cea sonoră fiind divizibilă în silabe și sunete[14]. În Sophist. 261 d se spune că unele ὀνόματα se acordă între ele, altele — nu; se acordă acelea care, înșiruite, alcătuiesc un înțeles; celelalte, care nu formează împreună un sens, nu se acordă. E vorba, evident, de compatibilitatea sensurilor cuvintelor pe axa sintagmatică.

5. Termenul ῥῆμα este și el vechi în limba greacă; e substantiv verbal, nume de acțiune, provenind din rădăcina verbului de origine

[14] În același mod Aristotel definește ulterior pe ὄγομα și ῥῆμα ca unități în care nici o parte componentă nu-i semnificativă.

i.e. εἴρω și are sensuri variate. E atestat în poezie din sec. VII î.e.n. la Archiloh frg. 50 cu sensul de „spusă, vorbă"; la fel la Theognis 1152. În proză e atestat de la Herodot (VII, 228 ὁ νοὸς τοῦ ῥήματος). Lipsește din opera lui Eschil, dar apare în cîteva rînduri la Sofocle, cu sensul de „vorbă, cuvînt": Oed. R. 355 τόδε τὸ ῥῆμα; Aiax 243 κακὰ ῥήματα „vorbe injurioase"; 1205 δεινά ῥήματα „vorbe iscusite"; Electra 61 ῥῆμα κακόν „vorbă de rău augur".

Între lucrările lui Democrit citate de Diogenes Laertios (IX, 46) figurează și titlul Περὶ ῥημάτων, tradus adesea „Despre cuvinte"; dar nu știm care era subiectul tratat[15]. Ca și ὄνομα, și ῥῆμα figurează uneori în opoziție cu πρᾶγμα sau cu ἔργον, cu sensul de „simplă vorbă", ca la Pindar, Nem. IV, 10, Sofocle, Oed. Col. 873, Thucidide V, 111. De timpuriu ῥῆμα e folosit și pentru unități mai mari decît cuvîntul, pornindu-se de la sensul general, etimologic, „ceea ce a fost spus"; astfel la Pindar, Pyth. 4, 493 Ὁμήρου ῥῆμα se referă la o maximă din Il. XV, 207, iar la Aristofan, Ranae 1379 înseamnă „vers" sau „rînd".

5.1. În dialogurile lui Platon ῥῆμα, folosit singur, apare cu diverse sensuri. În multe pasaje are înțelesul de „spusă, vorbă, cuvînt". Așa e în Protag. 341 e, Gorgias 450 e unde se referă la un cuvînt precedent: οὐχ' ὅτι τῷ ῥήματι οὕτως εἶπες. În Theait. 165 a ῥήματα trimite la cuvintele de afirmație și negație. Cu sensul de „cuvînt" ῥῆμα mai apare în Sophist. 237 d, 257 d, Timaios 49 e. Este de reținut însă că nu apare niciodată cu acest sens în Kratylos.

5.2. ῥῆμα „cuvînt" e raportat la λόγος „enunț, discurs, vorbire" în Theait. 166 d în formula τῷ ῥήματι „cuvînt cu cuvînt": τὸν δὲ λόγον αὖ μὴ τῷ ῥήματι μοῦ διώκε și în Polit. V 473 e: τοιοῦτον ἐκβέβληκας ῥῆμα τε καὶ λόγον „ce vorbă și ce discurs ai pronunțat", și la διάνοια în Phaidr. 228 d: τῷ ὄντι γὰρ, ὦ Σώκρατες, παντὸς μᾶλλον τὰ γε ῥήματα οὐκ ἐξέμαθον τὴν μέντοι διάνοιαν σχεδόν... ἐν κεφαλαίοις ἕκαστον ἐφεξῆς δίειμι „de fapt însă, Socrate, cuvintele tale nu le-am învățat aidoma pe dinafară, ... ideea însă ți-o voi reda în rezumat".

5.3. Într-o serie de cazuri ῥῆμα desemnează o unitate mai mare decît cuvîntul: sintagmă, locuțiune, frază, enunț sau chiar vorbire. Așa în Protag. 341 e: μέγα τεκμήριον ἔστιν εὐθὺς τὸ μετὰ τοῦτο ῥῆμα, unde τοῦτο ῥῆμα se referă la un vers al lui Simonide din Ceos, citat în continuare. În Nomoi VIII 838 b σμικρὸν ῥῆμα poate fi înțeles ca „o mică frază", cf. și 839 b.

[15] „Worüber Demokrit in seiner Schrift Περὶ ῥημάτων gehandelt haben mag, ist unsagbar", H. Steinthal, *luer. cit.*, p. 138, nota.

În textele unde ῥῆμα e alăturat lui δόγμα sintagma poate fi tradusă prin „mod de a gîndi și a vorbi", ca în Sophist. 265 c: ἡ τῷ τῶν πολλῶν δόγματι καὶ ῥήματι χρώμενοι; „vom folosi oare modul de gîndire și felul de a vorbi al mulțimii"? sau în Polit. V 464 a: οὐκοῦν μετὰ τούτου τοῦ δόγματός τε καὶ ῥήματος ἔφαμεν „spuneam, așadar, să urmăm această părere și acest fel de a vorbi".

5.4. Sînt însă și contexte în care e greu de decis dacă sensul lui ῥῆμα e acela de „cuvînt, termen" sau acela de „expresie, formulă". Așa e cazul în Protag. 342 e: ἐνέβαλε ῥῆμα ἄζιον λόγον βραχύ καὶ συνεστραμμένον, unde poate fi înțeles drept „formulă concisă" sau „vorbă potrivită".

Ambiguitatea crește acolo unde termenul apare la plural, ῥήματα putînd fi, în egală măsură, „cuvinte" sau „suită de cuvinte formînd o expresie"; o asemenea situație e în Theait. 183 b: ὡς νῦν γε πρὸς τὴν αὐτῶν ὑπόθεσιν οὐκ ἔχουσι ῥήματα, εἰ μὴ ἄρα το «οὐδ'ὁύτω» „căci în prezent ei nu au cuvinte (formulă) care să se potrivească cu ipoteza lor decît poate, « nici chiar așa ».

Alte pasaje admițînd ambele interpretări sînt Phaid. 102 b οὐχ ὡς τοῖς ῥῆμασι λέγεται ὄντω καὶ τὸ ἀληθές ἔχειν unde s-a tradus prin „ut uerbis dicitur" (Schneider) și prin „la façon dont s'exprime le langage" (L. Robin), Nomoi II 656 c, VIII 840 c.

5.5. Am arătat mai sus că în Kratylos sensul de „cuvînt" nu e exprimat niciodată prin ῥῆμα. Cu atît mai interesant apare pasajul de la 426 e unde ῥήματα se aplică unor verbe la infinitiv.

În textul citat valoarea expresiv-imitativă a lui *r* e exemplificată întîi prin două nume (τρόμος și τραχύς), apoi printr-o serie de verbe la infinitiv, considerate ca fiind ῥήματα: εἶτα ἐν τῷ τρόμῳ εἶτα ἐν τῷ τραχεῖ, ἔτι δὲ ἐν τοῖς τοιοῖσδε ῥήμασιν οἷον "κρούειν", "θραύειν", "ἐρείκειν", "θρύπτειν", "κερματίζειν", "ῥυμβεῖν", apoi în τρόμος (tremurare), τραχύς (aspru) și încă în verbe ca κρούειν (a lovi), θραύειν (a mărcina), ἐρείκειν (a sfărîma), θρύπτειν (a frînge), κερματίζειν (a ciopîrți), ῥυμβεῖν (a răsuci). Traducătorii îl redau în mod justificat prin „verbe" căci toate infinitivele sînt grupate și opuse substantivului τρόμος și adjectivului τραχύς [16].

6. Să urmărim acum valorile semantice ale celor doi termeni atunci cînd ei figurează laolaltă.

6.1. Sînt contexte în care relația ὄνομα ~ ῥῆμα exprimă în mod clar opoziția dintre cuvînt și grup de cuvinte. Cu această valoare

[16] După cum s-a arătat mai sus (p. 156), în texte ulterioare precum Theait. 186 d, Sophist. 226 b verbe la infinitiv sînt caracterizate drept ὀνόματα în sensul de „denumire pentru faptul de", adică de nume pentru o acțiune.

o întîlnim în pasajele din Kratylos unde un cuvînt (ὄνομα) e explicat ca provenind din îmbinarea (ῥῆμα) a două sau mai multe cuvinte, a căror reunire motivează sensul cuvîntului rezultat din ele; aşa e la 399 b numele propriu Δίφιλος explicat din Διὶ φίλος: τοῦτο ἵνα ἀντὶ ῥήματος ὄνομα ἡμῖν γένηται, la fel ἄνθρωπος e dedus din ἀναθρῶν ὅπωπε cu explicaţia ἐκ γὰρ ῥήματος ὄνομα γέγονεν; uneori, ca la 421 b, ὄνομα e subînţeles.

Interpretarea nu este însă întotdeauna sigură: la 421 e relaţia ὄνομα ~ ῥῆμα poate fi înţeleasă ca fiind aceea dintre cuvînt ~ expresie sau nume ~ cuvînt: Ἐνθυμηθῶμεν δὲ, εἴ τις ἀεί δι'ὧν ἄν λέγηται τὸ ὄνομα, ἐκεῖνα ἐρήσεται τὰ ῥήματα, καὶ αὖθις αὖ δι'ὧν ἄν τὰ ῥήματα λεχθῇ ἐκεῖνα πεύσεται. Este vorba tocmai despre limita la care se opreşte analiza elementelor din care se formează un nume; limita finală, spune Platon, o formează numele primare (τὰ πρῶτα ὀνόματα), dar punctul de plecare al analizei, acele ῥήματα, pot fi locuţiunea sau cuvintele care formează locuţiunea [17].

În pasaje similare îmbinarea ὀνόματα καὶ ῥήματα a fost înţeleasă de unii ca însemnînd „cuvinte şi expresii", iar de alţii „nume şi verbe". Întrucît nu se dau exemple, ambele interpretări sînt echiprobabile. Aşa e în Theaites 168 b: ἀλλ 'οὐχ ἁρτι ἐκ συνηθείας ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων tradus „ex uerborum nominumque consuetudine" (Schneider) şi prin „en partant du sens coutumier des expressions et des mots" (Aug. Diès), „en partant des expressions et du vocabulaire usuels" (Louis Robin).

6.2. În aceeaşi situaţie de dublă decodare sînt şi unele contexte în care se vorbeşte despre măiestrie sau eleganţă în mînuirea limbii. Aşa e în Apol. 17 b: οὐ μέντοι μὰ Δία, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κεκαλλιεπημένους γε λόγους, ὥσπερ οἱ τούτων ῥήμασί τε καὶ ὀνόμασιν οὐδὲ κεκοσμημένους tradus prin „uerborum nominumque elegantia" (Schneider) „un langage ... tout enjolivé de noms et verbes élégants et savamment agencés" (M. Croiset) şi „vorbe înfrumuseţate şi împodobite cu întorsături meşteşugite şi cuvinte alese" (Fr. Bălţăceanu); la fel în Theaitet. 184 c: τὸ δέ εὐχερὲς τῶν ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων, îmbinarea ὀνόματα καὶ ῥήματα e tradusă prin „uti nominibus uerbisque communioribus" (Schneider) şi prin „la faci-

[17] Cf. şi diversele traduceri ale pasajului (sublinierea noastră): „Consideremus uero si quis semper *uerba* illa per quae *nomen* dicitur quaerat", *Platonis opera* ex recensione C. E. Ch. Schneideri, Graece et Latine, volumen primum, Parisiis, MDCCCXCI, „Suppose que les *locutions* qui servent à former le *nom* fassent chaque fois l'objet d'une question et qu'à leur tour les parties dont les locutions sont formées suscitent une enquête ... (Louis Meridier în Platon, *Oeuvres complètes*, V, 2, Paris, Belles Lettres, 1931);

„Să ne gîndim deci: dacă cineva ar întreba mereu din ce este alcătuit *numele* rostit şi apoi din nou s-ar întreba despre *cuvintele* acelea, la rîndul lor din ce *elemente de cuvînt* se compun (Simina Noica, în Platon, *Opere*, vol. III, Bucureşti, 1978).

lité dans le maniement des mots et des expressions" (Aug. Diès), „le laissez aller du vocabulaire et de la structure des phrases" (L. Robin).

O situaţie similară e în Sympos. 198 b: καὶ τὰ μέν ἀλλὰ οὐχ ὁμοίως (μεν) θαυμαστά, τὸ δ'ἐπὶ τελευτῆς, τοῦ κάλλους τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων τις οὐκ ἂν ἐξεπλάγη ἀκούων... tradus în latină (Schneider) prin „elegantiam uero nominum atque uerborum in orationis fine ...", iar în franceză (Louis Robin) prin „qui n'aurait été étourdi par la beauté des mots et des phrases". Cf. şi posibilitatea dublei interpretări în Polit. X, 601 a.

6.3. Cuplul ὄνομα ~ ῥῆμα se întîlneşte în opera lui Platon şi pentru a desemna elementele constitutive ale logos-ului. Problema valorii lor semantice depinde în acest caz şi de sensul în care e folosit termenul λόγος ca unitate logică sau lingvistică. După J. Derbolav [18], la Platon ὄνομα şi ῥῆμα funcţionează mai ales ca termeni lingvistici, în timp ce λόγος ar cumula mai vechi înţelesuri lingvistice şi filozofice. În multe situaţii e greu de decis asupra valorii exacte a termenilor, separarea logicii de gramatică s-a produs mai tîrziu [19] şi niciodată pe deplin; cum se ştie, implicaţiile logice în gramatică au persistat pînă în epoca modernă, iar unii termeni au rămas comuni ambelor discipline. Pentru a distinge în dialogurile platoniciene cele două domenii ale analizei se cuvine, de fiecare dată, să ne referim la tema pusă în discuţie. În cazul unei abordări mai evident lingvistice se pune problema dacă cele două elemente componente ale logos-ului cu sensul de frază (enunţ) sînt înţelese ca unităţi fonetice ale vorbirii, ca unităţi lexicale (cuvînt ~ sintagmă), sintactice (subiect ~ predicat) sau morfologice (nume ~ verb); în asemenea situaţii contextul poate aduce unele indicaţii asupra sensului lor.

6.4. În Kratylos, cum se ştie, tema principală pusă în discuţie este aceea a modului cum sînt alcătuite denumirile şi a gradului lor de adecvare la obiectul desemnat prin ele. În acest dialog, λόγος e folosit, de regulă, cu sensul de „frază, enunţ" sau „vorbire". În pasajul 424 e — 425 a se spune că din îmbinarea de silabe se formează ὀνόματα şi ῥήματα: καὶ συλλαβὰς ἄυ συντιθέντες ἔξ ὧν τὰ τ'ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα συντίθενται, iar mai departe din acestea se formează acel întreg anumit λόγος: καὶ πάλιν ἐκ τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων μέγα ἤδη τι καὶ καλὸν καὶ ὅλον ... ἐνταῦθα τὸν λόγον.

E evident că aici unităţile enumerate se referă la limbă şi, întrucît analiza priveşte semnificantul sonor, credem că e exclusă inter-

[18] *Loc. cit.*

[19] După H. Steinthal, *lucr. cit.*, p. 243, această disjuncţie începe cu Aristotel.

pretarea cuplului ὀνόματα ~ ῥήματα ca reprezentînd subiect ~ predicat logic.

În continuare la 431 b — c se arată că, dacă e posibil să se atribuie lucrurilor ὀνόματα în mod necorespunzător (μὴ ὀρθῶς διανέμειν τὰ ὀνόματα), la fel va fi îngăduit să se procedeze și în ce privește ῥήματα (εἴη καὶ ῥήματα τ'αὐτὸν τοῦτο ποιεῖν), iar dacă e posibil să se procedeze astfel cu cele două unități, în mod necesar se va întîmpla la fel și cu unitatea superioară numită λόγος, căci aceasta reprezintă reunire de ὀνόματα și ῥήματα (ἡ τούτων σύνθεσις ἐστιν).

Traducătorii au înțeles aici cuplul ὄνομα ~ ῥῆμα ca fiind nume ~ verb, iar comentatorii au ținut să remarce că în aceste pasaje apare în mod clar valoarea nouă de „verb" atribuită de Platon lui ῥῆμα[20]. Interpretările de acest fel înțeleg termenii ὄνομα, ῥῆμα și λόγος ca referindu-se la unități bilaterale. Credem însă că e posibilă și altă înțelegere a lor. Reamintim că discuția se poartă cu referire la (in)adecvarea unui semnificant sonor la un denotatum.

Seria unităților este în 424 e συλλαβή ~ ὄνομα ~ ῥῆμα, iar în 431 b — c ὄνομα ~ ῥῆμα ~ λόγος; la 390 e și 433 b se arată că ὄνομα e alcătuit din litere (sunete) și silabe. Înțelegem, de aceea, că întreaga discuție are în vedere unitățile fonetice ale vorbirii enumerate în ordinea γράμμα ~ συλλαβή ~ ὄνομα; συλλαβή ~ ὄνομα ~ ῥῆμα ~ λόγος [21]. Dealtfel la 385 e s-a arătat că ὄνομα este cea mai mică parte a logos-ului; ar rezulta deci că ῥῆμα nu e pe același plan cu el.

În Theait. 202 b se revine la schema construcției de la unitățile primare la întreg: στοιχεῖον ~ συλλαβή ~ ὄνομα ~ λόγος. Limba e prezentată ca un ἀνάλογον al realității; așa cum din înlănțuirea elementelor primare se nasc lucrurile, la fel din reunirea unităților fonetice ale limbii se creează logos-ul.

În ceea ce privește dubla schemă ternară γράμμα ~ συλλαβή ~ ὄνομα — ὄνομα ~ ῥῆμα ~ λόγος, ca a fost considerată [22] ca fiind „formula atomistică a limbii". Imaginea structurii limbii alcătuită din cuvinte, silabe și litere, văzută de atomiști ca model al lumii reale, ale cărei obiecte sînt alcătuite din atomi e consemnată și de Aristotel

[20] După părerea lui F. M. Cornford, *Plato's theory of knowledge*, Londra, 1935, p. 307, în Kratylos 425 a Platon introduce distincția nume ~ verb, citat de W. K. C. Guthrie, *lucr. cit.*, p. 220. L. Meridier crede că în pasajul 431 b ῥῆμα are clar valoarea de „verb", spre deosebire de celelalte pasaje din Kratylos unde înseamnă „locuțiune".

[21] Aparent această interpretare concordă cu punctul de vedere al lui H. Steinthal (p. 138) potrivit căruia în Kratylos ῥῆμα își păstrează încă sensul tradițional de „locuțiune, grup de cuvinte" și că atît ὄνομα cît și ῥῆμα sînt definiți aici numai prin raportare la obiectele limbii reale și nu prin relațiile interne dintre ei în limbă. Dar cum s-a arătat mai sus, la 426 a ῥῆμα desemnează clar verbe.

[22] I. M. Tronski, *Проблема языка в античной науке*, în vol. *Античные теории языка и стиля*, Moscova-Leningrad, 1936, p. 18. Cf. și E. Frank, *Plato und die sogenannten Pythagoreer*, Halle, 1923, p. 169 și urm.

(Metaph. A 4 985 b 4) și de alți autori pînă la Isidor din Sevilla [23]. Ar fi deci încă un aspect al includerii de către Platon a unor elemente din concepția atomiștilor în propria sa doctrină, teză ilustrată mai demult cu alte argumente [24].

6.5. În legătură cu multiplele sensuri ale termenului λόγος în Theait. 206 d se spune că unul din ele este „gîndire" (διάνοια) formulată sonor prin ὀνόματα și ῥήματα: (λόγος) τὸ μὲν πρῶτον ἔιη ἀν τὸ τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐμφανῆ ποιεῖν διὰ φωνῆς μετὰ ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων „primul [sens] ar fi: a-și face cunoscută în mod clar gîndirea prin expresie vocală articulată în verbe și nume". Întrucît termenii componenți ai logos-ului sînt unități dotate cu sens, ὄνομα și ῥῆμα pot fi înțeleși ca fiind „element cu funcție de predicat" și „element cu funcție de subiect" sau ca nume și verb.

6.6. Un pas înainte în precizarea semnificației lor lingvistice se realizează în pasajul des comentat din Sophist. 261 e — 262 e. Platon arată aici că, pentru exprimarea verbală a existenței sau a realității (οὐσία), există două tipuri de mărci sau semne (δηλωμάτων διττὸν γένος); acestea sînt numele (ὀνόματα) și verbele (ῥήματα); urmează definiția acestor două categorii: τὸ μὲν ἐπὶ τᾶις πράξεσιν ὂν δήλωμα ῥῆμα που λέγομεν „pe acela care e semn pentru acțiuni îl numim ῥῆμα"; τὸ δὲ γ'ἐπ' αὐτοῖς τοῖς ἐκείνας πράττουσι σημεῖον τῆς φωνῆς ἐπίτεθον ὄνομα „pentru acelea care arată cine face acțiunea, semnul verbal care li se aplică este ὄνομα". Este, după cum se poate observa, o definiție lingvistică sintactică, termenii fiind raportați unul la celălalt. Unitatea numită λόγος nu se formează decît din combinarea acestor două categorii de semne.

Astfel o suită de ῥήματα semnificînd acțiuni de tipul βαδίζει τρέχει καθεύδει „merge aleargă doarme" nu formează un logos; la fel nu poate forma un λόγος o suită de ὀνόματα de tipul λέων ἔλαφος, ἵππος „leu cerb cal" prin care se exprimă agenții acțiunilor. Se poate observa că implicația logică încă persistă: verbele sînt date la indicativ prezent, pers. III sing., iar numele sînt date toate la nom. sing. Analiza privește, așadar, numai propoziția simplă, care reprezintă forma lingvistică a judecății. Criteriul lexical intervine însă și el explicit în pasajul imediat următor (262 e): ὄνομα exprimă un lucru (πρᾶγμα), iar ῥῆμα — o acțiune

[23] -„Atomus est quia insecabilis est. Sic et in littera: nam orationem diuidis in uerba, uerba autem in syllabas, syllabam autem in litteras. Littera, pars minima, atomus est nec diuidi potest". *Etym.* XIII, 2 (De atomis) 4, 108 (P. L. 82, p. 473).

[24] Eric Haag, *Platons Kratylos. Versuch einer Interpretation*, Stuttgart, 1933, p. 90 — 92.

(πρᾶξις) : λέξω τοίνυν σοι λόγον συνθεὶς πρᾶγμα πράξει δι' ὀνόματος καὶ ῥήματος „îţi voi formula acum un logos unind un lucru cu o acţiune printr-un nume şi un verb".

La fel la 263 a se afirmă că şi un logos fals (λόγος ψευδής) este o reunire de nume şi verbe (σύνθεσις ἐκ τε ῥημάτων γιγνομένη καὶ ὀνομάτων).

6.7. S-a văzut că cei doi termeni în discuţie au două valori distincte : una generică ὄνομα = denumire, cuvînt, iar ῥῆμα = cuvînt, sintagmă şi una specializată în care se definesc prin opoziţie : subiect ~ predicat, nume ~ verb. În unele pasaje se trece nemijlocit de la o semnificaţie la alta ; s-a citat mai sus pasajul din Epist. VII 342 b unde se spune că a doua condiţie a ştiinţei, după existenţa unui nume (ὄνομα), este existenţa unei definiţii (λόγος) ; în continuare la 343 b se afirmă că denumirea (ὄνομα) nu are fixitate, ea poate fi înlocuită fără ca prin aceasta să se schimbe înţelesul ; la fel e şi cu definiţia, de vreme ce ea e alcătuită din ὀνόματα şi ῥήματα : ὄνομα τε αὖτων φαμεν οὐδὲν οὐδενὶ βέβαιον εἶναι ... καὶ μὴν περὶ λόγου γε ὁ αὐτος λόγος, εἰπερ ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων συγκείται.

Aşadar, luate izolat, toate unităţile unei limbi sînt ὀνόματα, nume aplicate obiectelor realităţii ; în cadrul unui enunţ—expresie a unei judecăţi — unele se specializează ca predicate sau verbe (ῥήματα), iar celelalte devin, prin opoziţie, subiecte sau nume. În acelaşi sens, spune Platon, λέγειν, „a vorbi" adică „a produce enunţuri" reprezintă un proces superior în raport cu ὀνομάζειν „a da nume" : καὶ οὐκ ὀνομάζει μόνον, ἀλλὰ τι περαίνει, συμπλέκων τὰ ῥήματα τοῖς ὀνόμασι (Sophist. 262 a).

S-ar putea spune, deci, că în dialogurile lui Platon, Theaitetos şi, mai ales, Sophistes se produce specializarea lui ὄνομα ca „subiect" şi „nume" şi cea a lui ῥῆμα ca „predicat" şi „verb".

Evoluţia semantică e mai uşor de explicat în cazul lui ὄνομα de la denumirea pentru lucruri în sens larg la nume care le reprezintă lingvistic, care exprimă într-un enunţ autorul acţiunii. În cazul lui ῥῆμα, specializarea sensului de la „locuţiune", „sintagmă" la acela de „predicat, verb" a fost justificată [25] prin aceea că funcţiile predicatului — negaţia şi afirmaţia — sînt locuţiuni verbale, iar predicatul poate fi înţeles sub aspect logic ca locuţiune alcătuită din copulă + participiu. Pentru Aristotel (Metaph. IV, 7) nu e nici o diferenţă între „a deveni sănătos" şi „a se însănătoşi" : οὐδὲν διαφέρει τὸ Ἄνθρωπος ὑγιαίνων ἐστιν ἢ το Ἄνθρωπος ὑγιαίνει. Acest punct de vedere

[52] „Pour le grammairien, en effet, la négation et l'affirmation d'un fait sont, au même titre, des locutions verbales ... le grammairien peut donc considérer comme verbes des locutions", E. Egger, *lucr. cit.*, p. 143 — 146.

a dominat în toate interpretările logiciste ale limbii până în *Gramatica de la Port Royal* și în cele care s-au inspirat din ea.

7. Credem că din paginile precedente rezultă că se poate admite, împreună cu H. Steinthal [26], că, în dialogurile lui Platon, analiza limbii a progresat de la Kratylos la Theaitetos și de la acesta la Sophistes. Dacă în Kratylos cuplul ὄνομα ~ ῥῆμα e încă folosit ca în limba comună ca opoziție între cuvînt ~ grup de cuvinte, iar ῥῆμα e verb mai ales din punctul de vedere al sensului lexical, în Theaitetos el e înțeles ca reunind elementele componente ale logos-ului transpus în limbă, într-o formulare în care componentul logic e încă implicat, iar cel lingvistic nu e explicit; în Sophistes latura lingvistică a definiției e predominantă, deși limitată la aspectul lexical (încă raportare a limbii la realitatea extralingvistică) și sintactic (încă pe schema logică).

Punctul de vedere logico-sintactic avînd în subsidiar și pe cel semantic e prezent, cum se știe, și la Aristotel, care distinge însă numele de verb și prin absența sau prezența categoriei timpului.

Se poate spune, așadar, că Platon a deosebit elementele fundamentale ale enunțului *și* din punct de vedere lingvistic, adică semantic și sintactic. De aceea nu se poate accepta teza lui Steinthal [27] după care ὄνομα și ῥῆμα rămîn la Platon termeni dialectici, folosiți într-o cercetare dialectică și aparținînd istoriei logicii și nu gramaticii. În fapt, cu rare excepții, elementul logic și cel extralingvistic au fost mereu prezente în definiția părților de vorbire noționale până în lingvistica modernă, în toate orientările care privesc limba și sub aspectul conținutului ei semantic. Nu știm la ce rezultate în separarea elementelor limbii vor fi ajuns retorii și gramaticii greci dinaintea lui Platon; ceea ce se poate spune este că în dialogurile acestuia se vădește încercarea de a adăuga criteriului logic în analiza vorbirii și un criteriu lingvistic.

[26] *Lucr. cit.*, p. 139.
[27] Vezi mai sus p. 153.

NADIA ANGHELESCU

„SENSUL" ÎN GÎNDIREA LINGVISTICĂ ARABĂ

Termenul care apare cel mai frecvent în lucrările de lingvistică arabă pentru o serie din accepțiunile cuvîntului *sens* este *al-ma'nā*. Cuvîntul este echivalat într-o operă filologică cu caracter de enciclopedie a limbii arabe din secolul X cu *at-tafsīr* „explicație, parafrază" sau cu *at-ta'wīl* „interpretare, presupoziție". Sensul *(al-ma'nā)* — ni se spune aici — este „țel" *(qaṣd)* sau „intenție" *(murād)*, pentru că se leagă de „ceea ce vrei să spui" [1].

Implicațiile semantice ale termenului sînt numeroase, cum se poate vedea chiar dintr-o simplă examinare a unora dintre echivalențele posibile. *At-tafsīr* și *at-ta'wīl* sînt nume de acțiune provenite din verbe cu sens activ și presupun operații cu limbajul gata constituit. Cel care „explică" și „interpretează" este filologul chemat să descifreze texte cu caracter oracular, aluziv (*Coranul* și poezia arabă arhaică), un corpus ce datează dintr-o epocă plasată cu cel puțin un secol înaintea întocmirii primelor lucrări de filologie. Traducerea intralingvală este practicată de filologii arabi în diverse tipuri de dicționare, atît dicționare generale cît și dicționare de sinonime (multe apărute în sec. IV h.), de omonime, dicționare tematice. Aceste preocupări îi conduc pe filologi, în mod firesc, la meditații în legătură cu relația dintre nume *('asmā')*, și obiectele denumite *(musammayāt)*.

Este normal și frecvent ca lucruri diferite să fie denumite prin nume diferite *(raǧul* „bărbat", *faras* „cal"). Se întîmplă ca obiecte diferite să aibă aceleași nume și ca unul și același obiect să fie denumit prin nume diferite. Dacă bogata sinonimie este considerată de unii filologi drept argument pentru superioritatea arabei (ea ar arăta marile ei posibilități expresive, bogăția limbii : persanii au mai puține cuvinte) alții, printre care și Ibn Fāris consideră că este în avantajul arabei să se spună că nu există sinonimie absolută, că ceea ce avem impresia a fi același referent, este, de fapt, altfel dat,

[1] Ibn Fāris, *Aṣ-Ṣāhibī fī fiqh al-luġa*, ed. Moustafa El. Chouémi, Beyrouth-Liban, 1964, p. 192—193. Este de remarcat că *ma'nā* apare tradus în latină, cel mai adesea, *intentio*, deși Kwame Kyekye crede că termenul *conceptus* ar fi fost mai exact (cf. *The terms „Prima intentio" and „Secunda intentio" in Arabic Logic*, în *Speculum*, 46, 1971, 1, p. 36).

altfel corelat. Cuvintele *qa'ada* și *ğalasa* „a ședea" nu înseamnă același lucru pentru că *qa'ada* se corelează cu *qāma* „a se ridica" pe cînd *ğalasa* se referă la o poziție anterioară alta decît „a sta în picioare" și presupune un loc mai ridicat [2]. Alteori, presupusele sinonime sînt, de fapt, diferențiate de trăsături semantice, de „seme" asociabile numai unuia dintre ele. *Mā'ida* „masa" se numește astfel numai cînd are mîncare pe ea, altfel este *ḫiwān*; *ka's* „cupă" trebuie să fie plină, altfel este *qadaḥ* sau *kūb* [3].

O trăsătură care a părut caracteristică arabei, denumirea unor sensuri contrarii printr-un singur cuvînt, a făcut obiectul unor lungi discuții și comentarii: *ğawn* ar fi și „alb" și „negru" (este semnificativ că exemplul cel mai cunoscut este luat din domeniul culorilor) [4].

Sînt adunate cu mult zel și cuvinte perechi, în care sensuri opuse — sau pur și simplu diferite — sînt redate numai prin deosebirea unei vocale, deosebire ce pare foarte mică filologilor arabi.

Un anume sentiment al evoluției sensului nu este străin filologilor arabi, cu toate că li s-a reproșat adesea lipsa perspectivei diacronice în analiza limbii. În lucrarea citată, Ibn Fāris vorbește despre o *accepțiune convențională* a unui cuvînt, rezultat al evoluției unor elemente de viață și de mentalitate. Unele cuvinte, care capătă o utilizare curentă odată cu apariția islamului, au existat și înainte, cu anumite accepțiuni; *mu'min* „credincios" *kāfir* „păcătos", *munāfiq* „ipocrit", *ṣalāt* „rugăciune", *suğūd* „prosternare", *ṣawm* „post" — sînt cuvinte care au în preislam semnificații care justifică această „specializare" a sensului. *Ṣawm* provine de la o rădăcină care înseamnă „a se abține", *mu'min* este „cel care consideră adevărat un lucru, care îl crede" ș.a.m.d. Jurisprudența musulmană conferă, însă, acestor termeni unele atribute și condiționări fără de care denumirile respective nu sînt posibile (*ṣalāt*, de pildă, termen pe care îl traducem în mod impropriu prin „rugăciune", se referă la un ansamblu de gesturi și de atitudini care se succed într-o ordine foarte strictă). Concluzia pe care o trage autorul este că avem a face, în cazul cuvintelor menționate și în altele de același tip, cu un sens *lexical (luğawī)* și cu un sens convențional, „fabricat" *(ṣinā'ī)* [5].

Ideea unei „invenții secundare" a cuvintelor, ulterioară „primei invenții" este prezentă și în alte lucrări, cu referire mai ales la metalimbaj. Cuvinte ca „nume", „verb", „particulă", „imperativ"

[2] Ibn Fāris, *op. cit.*, p. 97.

[3] *Ibidem*, p. 98.

[4] Vezi, în această privință, volumul colectiv *L'Ambivalence dans la culture arabe*, Paris, 1967, mai ales cap. I și VIII.

[5] Ibn Fāris, *op. cit.*, p. 98.

„negație", „imperfect" etc. — spune Ġazzāli — sînt rezultat a unei „a doua impuneri" (i.e. „convenții") [6].

S-ar putea înțelege din cele expuse că teza unei *origini* convenționale a limbajului este acceptabilă pentru gînditorii arabi, ceea ce ar fi în evidentă contradicție cu doctrina ortodoxă conform căreia Allah „l-a învățat" pe Adam toate numele [7]. În gîndirea musulmană, limbajul este *tawqīf* „revelație încheiată", ceea ce se opune ideii de *iṣṭilāḥ* „convenție".

În realitate, ecouri ale disputei φύσει — θέσει pot fi găsite în gîndirea arabă mai degrabă pe linia stoicilor, care separă ideea originii limbajului de cea a relației dintre cuvinte și esența lucrurilor desemnate de acestea.

Ideea că forma cuvîntului este o copie a formei *sensibilului* și un mijloc, deci, de a ne apropia de *inteligibil* este o idee care apare cu deosebită pregnanță la Ibn Ġinni, unul dintre gramaticii cei mai preocupați de problemele filozofice ale limbajului. La Ibn Ġinni, teoria modului particular în care se structurează semnificațiile în limbă arabă în raport cu forma sonoră a cuvîntului este destinată să susțină ideea superiorității limbii arabe față de alte limbi care nu cunosc un asemenea mod de semnificare, sau, în orice caz, nu atît de generalizat. Teoria „marii derivări" *(al-'išṭiqāq al-'akbar)*, care a rămas legată de numele lui Ibn Ġinni, poate fi raportată la teza originii onomatopeice a limbajului, teză care pare „acceptabilă" acestui gramatic. Pornind de la „mica derivare" (semnificațiile se grupează în jurul a ceea ce noi numim o rădăcină), el postulează o semnificație generală legată nu de rădăcina unui cuvînt, ci de consoanele radicale ale acestuia, indiferent de succesiunea lor. Consoanele *s l m*, de pildă, ar fi apte să exprime ideea de întovărășire, de blîndețe, în toate cele șase combinații posibile sau în cele care se realizează în mod efectiv în limbă *(silm, salām*, înseamnă „pace" etc.), consoanele *k l m* ar exprima o idee de forță, *q w l* ideea de grabă și ușurință, *ǧ b r* ideea de putere etc. [8] Niciodată, după cîte știm, ideea simbolismului fonetic n-a fost dusă atît de departe ca în această teorie a lui Ibn Ġinni și mai ales în dezvoltările ei ulterioare. În pofida avertismentelor lui Ibn Ġinni însuși, care recomandă mare prudență în acest exercițiu deductiv, urmașii săi, pînă aproape de zilele noastre, au cernut întregul vocabular arab pentru a extrage semnificații generale, lucru care a dus la compromiterea teoriei. Ceea ce se poate observa în exemplele — nu foarte multe, totuși —

[6] Apud C. H. M. Versteegh, *Greek elements in Arabic linguistic thinking*, Leiden, E. J. Brill, 1977, p. 171.

[7] Pentru întreaga problemă vezi H. Loucel, *L'origine du langage d'après les grammairiens arabes*, în „Arabica", 10, 1963 și 12, 1964.

[8] Ibn Ġinni, *Al-Ḫaṣā'iṣ*, éd. Muhamed An-Naǧǧār, Beirut, f. a., vol. II, p. 133—139.

pe care le dă Ibn Ğinni este încercarea de a descoperi un fel de arhisememe care, însă, se reduc în esență la cîteva calități generale ale mișcării (forță, moliciune, viteză) și pe care teoria articulatorie a simbolismului fonetic le poate explica cel puțin parțial, după părerea noastră.

Alte exemple, care privesc relația dintre diversele „scheme" de verbe și nume, sînt mai convingătoare. El arată, de pildă, că sensul este accentuat, întărit, prin reduplicare (*'iḫšawšana* față de *ḫašuna* „a fi dur"); ideea de abundență este exprimată printr-un număr sporit de consoane (*'a'šaba* față de *'i'šawšaba*, ultimul însemnînd „a se acoperi cu iarbă multă"). Verbul derivat prin geminarea celei de a doua consoane radicale arată multiplicarea acțiunii sau forța ei (*kasara* „a sparge" : *kassara* „a sparge în bucăți", „a preface în cioburi"). Numele de instrument, numele de meseriaș, conțin și ele o consoană geminată care arată frecvența exercitării unei acțiuni (*sikkīn* „cuțit", *bazzāz* „vînzător de stofe"). Pluralul este exprimat în general prin adăugarea unor elemente la forma de singular, deci are un număr sporit de consoane față de aceasta ș.a.m.d.[9]

Nu se poate uita însă faptul că o limbă ca araba, cu un prototip arhaic, posesoare a numeroase scheme verbale cu un caracter onomatopeic (o mare parte dintre rădăcinile cvadrilitere au o asemenea proveniență) și a numeroase cuvinte în care simbolismul fonetic este evident, putea să ofere teren pentru o asemenea teorie care poate fi judecată și altfel decît ca o apologie a limbii arabe.

*

Problema raportului dintre forma sonoră și sens a fost dezvoltată de către gramaticii arabi mai ales în cadrul teoriei categoriilor gramaticale.

Dicotomia *lafḍ* (secvență sonoră, expresie) *ma'nan* (sens) apare din primele lucrări de gramatică arabă. O găsim, în orice caz, la Sibawayhi (sec. VIII), așa cum găsim la el și diviziunea cuvintelor în nume, verbe și particule. Este semnificativ faptul că una dintre legendele care vorbesc despre nașterea gramaticii arabe atribuie califului 'Ali împărțirea tripartită a cuvintelor. Acesta i-ar fi sugerat lui Abu l-Aswad Ad-Du'alī (mort la sfîrșitul primului secol după hegira) să întemeieze gramatica pornind de la această diviziune. Această separare a celor trei mari clase de cuvinte, împreună cu cele cîteva principii metodologice (*samā'* „informație orală", *qiyās* „analogie" etc.) sînt considerate drept bază a întregului edificiu

[9] Ibn Ğinni, *Al-Ḫaṣā'iṣ*, vol. III, p. 264 — 269.

al gramaticii arabe în concepția pe care o expune Šawqī Ḍayf în încercarea sa de istorie a gramaticii arabe, și aceste elemente de bază apar încă la predecesorii lui Sibawayhi [10]. Multă vreme s-a vorbit despre o influență a logicii grecești în diviziunea tripartită a cuvintelor, dar s-a observat că traducerile din logica grecească sînt ulterioare primelor lucrări de gramatică în care această diviziune este prezentă. Cea mai recentă lucrare consacrată influenței grecești asupra gîndirii lingvistice arabe vorbește despre o „voie diffuse" de pătrundere a influenței gramaticii grecești încă din primele lucrări de gramatică [11]. Observăm, însă, că autorul unei lucrări consacrate relațiilor dintre gramatica arabă și gramatica indiană enumeră printre „coincidențele" dintre cele două gramatici tocmai împărțirea tripartită a discursului și definirea cuvîntului ca relație între formă, expresie și sens [12].

Nu este lipsit de importanță să se stabilească în ce măsură se poate vorbi despre o influență a gramaticii grecești sau indiene în punctul de plecare al gramaticii arabe, pentru că dacă tratăm considerațiile despre sens ale gramaticilor arabi drept reflex al celor grecești sau indiene, însemnătatea lor este, fără îndoială, redusă. Deoarece nu avem nici un fel de dovezi în legătură cu o influență directă, putem presupune că avem a face, în cadrul diverselor școli lingvistice, cu forme particulare de reflectare ale unor universalii în împărțirea cuvintelor în clase.

Cartea lui Sībawayhi începe cu o enumerare: „cuvintele sînt nume, verb și particulă [aceasta] redînd un sens care nu este nici al numelui și nici al verbului" [13]. Definiția verbului este legată de categoria timpului, iar numele nu este legat de timp. Ambele categorii — numele și verbul — capătă și definiții „distribuționale": numele poate căpăta articolul *al*, verbul apare în vecinătatea particulelor *qad*, *sa*, *sawfa*.

Definirea particulei ca purtătoare de sens (chiar dacă acest sens este interpretat de unii gramatici ca aflîndu-se „în afara ei") [14], a fost subiect de numeroase discuții și interpretări [15]. Este de remarcat

[10] Šawqī Ḍayf, *Al-madārisu an-naḥawiyya* (Școlile gramaticale), Cairo, 1972, mai ales p. 20.

[11] Versteegh, *op. cit.*, p. VIII. Influența logicii grecești există, dar ea apare mai tîrziu, în special la reprezentanții școlii lingvistice de la Bagdad.

[12] Aḥmad Muḫtār 'Omar, *Al-baḥṯ al-luġawī 'inda l-ḥunūd wa 'alaruhu 'ala l-luġawiyyīna l-'arab* (Cercetarea lingvistică la indieni și influența sa asupra lingviștilor arabi), Beirut, 1972.

[13] *Kitab Sibawayh*, reimpression, Bulaq Press 1316 h., vol. I, p. 2.

[14] Vezi Ibn Ya'īš, *Šarḥ al-mufaṣṣal*, ediția al-Azhar, [Cairo], f.a., p. 23, care rezumă o întreagă tradiție în definirea categoriilor gramaticale.

[15] Vezi Versteegh, *op. cit.*, p. 43 — 49, care discută și traducerea definiției lui Sibawayhi în tradiția arabisticii europene.

că problema „sensurilor" particulelor face obiectul unei lucrări atribuite lui al-Halil, profesorul lui Sībawayhi, și că ea este un exercițiu preferat și pentru filologii mai tîrzii. Particulele sînt purtătoare ale unuia sau mai multor sensuri abstracte, relaționale, care nu pot fi întotdeauna remarcate la prima vedere. *Min* apare pentru „un punct de plecare" *('ibtidā')* sau pentru „divizare în părți" *(tab'īḍ)*, *ka'anna* pentru „comparație" *(tašbīh)* etc.

Ideea unui sens care ține de inducție, în raport cu schema, modelul, care sînt de domeniul evidenței este explicitată de Ibn Ğinni. El arată că în limbă există mai multe tipuri de „semnificare", de „indicare" *(dalāla)*: o semnificare care ține de formă, de expresie *(lafḍiyya)*, o alta convențională, „fabricată" *(ṣina'iyya)* și o alta „de sens" *(ma'naviyya)*. Verbul, de pildă, indică prin „expresie", prin „secvența sonoră", prin „radical" ideea verbală (ceea ce gramaticii arabi numesc *maṣdar* „sursă"), prin „schema" sa, care este forma, imaginea pe care o poartă cu sine expresia, el indică timpul; cît privește indicația semantică, ea este agentul, autorul acțiunii.

Modul în care sensibilizează Ibn Ğinni aceste tipuri de „semnificare" este foarte sugestiv; „ideea verbală" la care se referă este „bătaia". „Auzi bătaia — spune el — acesta este un *fapt*, petrecut într-un timp anume, și spui: acesta este un *fapt*, trebuie să aibă un *făptaș* — cine va fi fiind — și îl cauți altundeva decît în bătaia auzită"[16]. Ni se pare că în acest context *ma'nā* ar putea fi echivalat cu „presupoziție"[17]. Numele derivate semnifică și ele prin „expresie", prin „radical" *(lafḍ)* și prin „schemă, formă" *(ṣīġa)*. Participiul activ *qā'im* (cel care se ridică, cel care stă în picioare), de pildă, semnifică prin radical un fapt *(ḥadat)* care este *qiyām*, „faptul de a se ridica, de a sta în piciare", dar prin schema de derivare semnifică autorul faptei *(ṣāḥibu-l-fi'l)*.

Aceleași principii de analiză, extinse la diverse categorii de nume și la particule, le regăsim într-o lucrare mai tîrzie (sec. XIV), *Risālat al waḍ'*, aparținînd lui 'Adud al-Din al-Iğī, lucrare comentată de B. Weiss tocmai în legătură cu modalitățile de semnificare a diverselor părți de vorbire [18]. B. Weiss observă că diversele părți de vorbire și subcategorii ale acestora sînt definite prin modalitățile diferite de combinare între *ḥadat* „fapt, eveniment" și *dāt* „lucru, obiect", „substanță". Conceptul de *ḥadat* reprezintă „an attempt

[16] Ibn Ğinni, *op. cit.*, vol. III, p. 98.

[17] Pare nepotrivit ca verbul să fie legat de ideea de „agent", dar trebuie să arătăm aici în ce măsură acest „agent" este conceput convențional. Vorbind despre subiectul verbului la pasiv, el spune că nici în *māta* „a murit" subiectul nu este autorul acțiunii.

[18] B. Weiss, *A Theory of the Parts of Speech in Arabic. A Study in 'Ilm al-Waḍ'*, în „Arabica", XXIII (1976), fasc. 1, pp. 22 — 36.

to find for the *maṣdar* an appropriate category of meaning. Since the *maṣdar* is the basis of all derivation, its meaning must be morphologically productive" [19].

Apare clar din cele menționate că, din punctul de vedere al gramaticului arab, sensul nu se confundă nici cu noțiunea, cu inteligibilul *(ma'qūl)* și nici cu obiectul denotat. S-a propus identificarea termenului *al-ma'nā* cu termenul stoic λεκτόν[20], ambii termeni având în comun situarea între „gînd" și „lucru, obiect denotat".

În momentul în care sensul începe să apară ca o *problemă* și nu ca un *dat* în lucrările gramaticilor arabi, adică aproximativ de la începutul secolului al X-lea, logica grecească își făcuse drum în lumea arabă, mai ales prin traduceri din intermediare siriace. Contactul nu produce numai influențe, ci și delimitări, filologii și autorii de gramatici având grijă să-și prezinte concepțiile în opoziție sau în relație cu cele ale filozofilor și logicienilor.

Avem la dispoziție un text cu caracter polemic, de mare interes pentru modul în care gîndirea lingvistică arabă concepe *sensul* în raport cu ceea ce deduce a fi *sensul* din punctul de vedere al logicii. Este vorba de o discuție care a avut loc la Bagdad, pe la începutul secolului al X-lea, între Abu Mattā ibn Yunus, traducător din siriacă al lui Aristotel, și Abū Sa'id al-Sīrāfī, filolog și teolog, primul apărător al logicii, iar al doilea apărător al „științei limbii"[21]. Cei doi protagoniști par a se înțelege asupra unui punct, și anume existența unui sens universal, necesar al lucrului, „inteligibilul" : *'ism*. Alături de acesta, al-Sīrāfī vorbește despre „denumire" *(tasmiyya)* care ar reprezenta reflectarea în limbaj a lumii „lucrurilor inteligibile".

Pretenției lui Mattā de a deține, prin logică, cheia adevărului și a înțelepciunii, calea infailibilă a descoperirii sensului, al-Sīrāfī îi răspunde că singura cale spre inteligibil este limba obișnuită a unei anumite grupări umane. „« Intelligible notions » and « apprehended meaning » can only be attained by « language », 'luġah', by which al-Sīrāfī means a concrete, particular language that « embrace nouns, verbs and particles » and not a sign or code language ; one must therefore first know the language in which the intelligible meanings are expressed" [22]. Logica nu transcende limbajul și caracterul său convențional, ci reflectă o convenție lingvistică particu-

[19] *Ibidem*, p. 31.

[20] Interpretarea termenului grecesc este și ea subiect de controverse. Vezi pentru discuțiile în legătură cu concepția stoică asupra sensului și o posibilă relație între aceasta și teoriile lui Frege și Carnap : Benson Mates, *Stoic Logic*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1961, cap. *Signs, Sense and Denotation*.

[21] Muhsin Mahdi, *Language and Logic in Classical Islam*, în vol. *Theology and Law in Islam*, ed. G. E. v. Grünebaum, Wiesbaden, p. 51 — 83.

[22] *Ibidem*, p. 66.

lară : logica lui Aristotel reflectă convenţia grecească pe care Mattă nici măcar n-o cunoaşte. Prin traducerea în siriacă şi, de aici, în arabă, sensurile se transformă. Atitudinea lui Mattă reflectă o credinţă foarte optimistă în virtuţile traducerii sau, dacă nu, convingerea că numai grecii au acces la marile adevăruri, pentru că ei ar fi superior dotaţi. Dacă este vorba de adevăruri ale gîndirii, orice om dotat cu raţiune le poate descoperi prin raţiune ; dacă este vorba de corectitudine, numai uzajul lingvistic al unei anumite comunităţi poate decide ce este corect şi ce este incorect.

Observaţiei lui Mattă că logica cercetează sensul, care e mai „nobil", în timp ce gramatica cercetează expresia, forma, care este mai puţin nobilă, al-Sīrāfī îi răspunde că avem a face, de fapt, cu două „nivele ale limbii" : a vorbi corect şi a vorbi logic sînt două nivele strîns legate între ele [23]. Expresia, forma, reprezintă receptacolul, corpul în care sensul inteligibil permanent, neschimbător, capătă o formă vizibilă. Invitat să precizeze care sînt „sensurile" cu care operează gramatica, al-Sīrāfī vorbeşte de normă, de uzaj, care fixează utilizări, ceea ce este foarte semnificativ. Aceste „sensuri" sînt accesibile prin „transmisie orală" *(samāʿ)* şi prin analogie *(qiyās)* şi aceste metode sînt folosite atît de vorbitorul obişnuit, cît şi de gramatic pentru a „stăpîni" limba.

*

Gramaticul este interesat de sens aşa cum acesta rezultă din îmbinări, din comunicarea reală, care nu constă din cuvinte izolate. Un filozof ca al-Farābi atrage şi el atenţia asupra diferenţei de utilizare dintre un nume care indică un obiect reperabil în lumea sensibilă şi un nume care intră în vorbire, care apare într-un context. Primul este doar un semnal, atrage doar atenţia asupra obiectului şi nu capătă nici o desinenţă cazuală [24]. Observaţia se regăseşte în cunoscutul comentariu al lui Ibn Yaʿīš la *Mufaṣṣal* : „numele singur, fără context, nu *merită* (subl. ns.) flexiunea desinenţială pentru că această flexiune a fost dată pentru a separa sensurile şi atunci cînd (numele) este singur, el este ca un sunet pe care îl produci ; cînd apare într-o structură, împreună cu un altul, se produce un enunţ suficient *(al-faʾida)*". Rezultă şi de aici, ca din întregul mod de gîndire a gramaticilor, ideea unei „înnobilări" a cuvîntului prin introducerea sa în acest sistem de semnificare, care este reprezentat prin flexiunea cazuală şi modală, flexiune concepută şi de al-Sīrāfī ca unul dintre

[23] *Ibidem*, p. 72.

[24] Cf. R. Arnaldez, *Pensée et langage dans la philosophie de Farabi (à propos du Kitab al ḥurūf)*, în „Studia Islamica", XLV, 1978, p. 58.

principalele „sensuri" ale gramaticii [25]. Conceptul de *'i'rāb* „flexiune desinențială" este un concept unificator pentru întreaga gramatică arabă [26].

Așa cum s-a observat, pornind de la cîteva concepte de bază pe care logica sau gramatica greacă putea să le furnizeze, gramaticii arabi au construit un sistem propriu, centrat pe *actul de vorbire*, și, implicit, pe intenția semnificativă a locutorului : „Loin d'être l'expression de principes logiques, le langage est, pour Sībawayhi, exactement le contraire, c'est-à-dire une forme de comportement humain" [27]. Este adevărat că această perspectivă generală asupra limbii este mascată uneori de principiile metodologice adoptate chiar de către Sībawayhi și că ea apare cu totul estompată în lucrările urmașilor săi imediați.

Unul din principiile de explicație pe care gramatica arabă le-a utilizat încă de la începuturile sale se leagă de ideea de *'āmil* „operator". Prin acest concept, gramatica arabă clasică pare să se distanțeze de orice altă școală gramaticală de care se presupune că ar fi putut fi legată (greacă, siriacă, indiană) [28].

Acest operator, formă de manifestare a unor semnificații relaționale, poate fi *lafḍiyy* („de expresie", avînd, deci, o manifestare fonetică) sau *ma'nawiyy* „semantic" [29]. În genere, un element al enunțului servește drept principiu de explicație (în acest sens trebuie înțeles *'āmil*) pentru un alt element al enunțului. De pildă, verbul *(fi'l)*, care este „operatorul cel mai puternic" *('aqwa l-'a'wāmil)* explică nominativul agentului *(fā'il)* și acuzativul complementului *(maf'ūl)* [30]. Singurul „operator semantic" pe care îl admite al-Khalil și, prin urmare, elevul său Sībawayhi și urmașii apropiați, este cel care explică nominativul numelui, aflat în poziție de incoativ *(mubtada')*. Alegerea de către locutor a unui element care urmează să devină *temă* a enunțului (aceasta este, de fapt,

[25] Cf. Muhsin Mahdi, *Op. cit.*, p. 78.

[26] Louis Massignon, *Reflexions sur la structure primitive de l'analyse grammaticale en arabe*, în *Opera minora*, t. II, Beirut, f. a., p. 621.

[27] M. G. Carter, *Les origines de la grammaire arabe*, în „Revue des études islamiques", XV (1972), nr. 1, p. 82.

[28] „Unii orientaliști au încercat să lege apariția gramaticii de la Basra (cea mai veche și cea mai cunoscută școală gramaticală arabă — *n.n.*) de gramatica siriacă, greacă și indiană, dar nimic din aceasta nu poate fi dovedit cu argumente științifice, mai ales că gramatica arabă gravitează în jurul teoriei operatorului" și „această teorie nu se găsește în nici o gramatică străină", (Šawqi Ḍayf, *Al-Madarisu an-nahawiyya* (Școlile gramaticale), Cairo, 1972, p. 20.

[29] Cf., pentru o prezentare mai detaliată a problemei, Nadia Anghelescu, *Sur le sens de la flexion désinentielle dans la grammaire arabe traditionnelle*, în „Folia orientalia" XVI (1975), p. 7 — 12.

[30] Terminologia este plină de sugestii : *fi'l* este „actul", *fā'il* „actantul", iar *maf'ūl* „pacientul".

așa-numitul *mubtada'*) este datorată unei anume *intenții semnificative* în funcție de care comunicarea se organizează.

Ideea de *relație* între elemente, de dominant și dominat, este cea pe care Sībawayhi o are în vedere cînd consideră că enunțiativul este *pus* la nominativ de incoativ, că prepozițiile *pun* numele la genitiv. Această exprimare metaforică va fi luată în serios de gramaticii ulteriori, care vor transforma gramatica, în cea mai mare parte a ei, într-un joc de operatori și desinențe, cum s-a observat deja : „Les grammairiens ne manquerons pas de prendre (ou d'avoir l'air de prendre) ces expressions au pied de la lettre pour aboutir à une personification des « régissants » et à la généralisation du recours à ceux-ci dans l'étude de toutes les structures grammaticales, autrement dit à un nominalisme qui substituera la recherche de la commodité à celle de la vérité" [31].

Această „personalizare" a operatorilor ne interesează însă din alt punct de vedere. Gramaticii arabi operează cu „familii", cu „surori", cu „mame", stabilind serii și analogii care, în aparență, sînt legate de „acțiune" sau de „flexiune", dar care au și o motivație semantică. „Verbe de îndoială și de certitudine" *('af'alu š-šakk wa l-yaqīn)*, de tipul celor pe care Benveniste le introduce în seria verbelor care manifestă subectivitatea în limbă, semiauxiliare temporale („surorile" lui *kāna* sînt verbe „incomplete" — *naqisa*), *'inna* și surorile sale (modalități) și, în general, toate elementele introduse în categoria de *an-nawāsiḫ* pe care am numit-o a „modificatorilor" sînt elemente care exprimă intervenția locutorilor în procesul de enunțare și simpla lor grupare este foarte semnificativă [32].

A scoate o semnificație din rețeaua de elemente dominante și dominate, din rețeaua de „cauzalități" ale limbii în sine, ale structurii, pentru a o raporta la actul vorbirii, înseamnă a nega caracterul aproape demiurgic al limbii care ar putea rezulta dintr-o asemenea perspectivă. Vorbind despre verbele tranzitive și despre ideea de *maf'ul* „obiect" (de fapt, „produs al acțiunii"), Ibn Ya'īš atrage atenția că în exemplul clasic *Ḍarabtu Zaydan* („L-am bătut pe Zayd"), Zayd nu este produsul bătăii (ci al lui Allah !). Adevăratul „produs" este *maṣdar*-ul, complement intern din *ḍarabtu ḍarb*^{an} „l-am bătut o bătaie" (i.e. „i-am dat o bătaie"), pentru că el este scos de către verb „din neant în existență" [33].

Actul vorbirii este cel care produce semnificații și aceste semnificații se leagă toate de ideea de comunicare, de informare *(ḫabar)*.

[31] M. S. Belguedj, *La démarche des premiers grammairiens arabes dans le domaine de la syntaxe*, în „Arabica", XX (1973), fasc. 2, p. 179.

[32] Nadia Anghelescu, *Sur le rôle de an-nawāsih dans l'acte de la parole*, în „Mélanges de l'Université Saint-Joseph", XLVII (1973—1974), p. 291 — 302.

[33] Ibn Ya'īš, *op. cit.*, vol. I, p. 110.

Celelalte „sensuri" ale propozițiilor (ordin, dorință, mirare etc.)[34] se reduc, din punctul de vedere al sensului, la ideea de informare, de comunicare, și Ibn Ya'īš o spune explicit în comentariul său : „Nu vezi că sensul enunțului nostru : « Ridică-te » *(qūm)* este « Îți cer să te ridici » *('aṭlubu qiyāmaka)* ; la fel pentru interogativ și prohibitiv [35]. Acest gen de parafrază este practicat în legătură cu teoria elipsei, foarte larg dezvoltată în toate tratatele de gramatică, ca și în raportarea unor enunțuri dislocate la enunțuri cu o topică considerată „logică" [36].

Modul de a gîndi al gramaticilor arabi se apropie în unele privințe de concepția transformațională, ceea ce îl face pe David Peterson să identifice perechea *lafẓ — ma'nan* cu structura de suprafață, și, respectiv, structura de adîncime. Analiza unor exemple în care pare că se încalcă regula generală conform căreia pronumele trebuie să-și urmeze referentul, îl conduce pe az-Zaǧǧāǧī la o argumentare din care Peterson trage concluzia că pronumele poate fi prepus în structura de suprafață *(lafẓ)* cînd urmează referentului în structura de adîncime *(ma'nan)* [37].

Tot logica discursului cere, de pildă, să se pornească de la ceea ce interlocutorul știe pentru a se introduce apoi elementul nou : „Dacă două (nume), unul determinat și altul nedeterminat apar împreună, este dreptul celui determinat să fie incoativ *(mubtada')*, iar enunțiativul *(ḫabar)* să fie nedeterminat pentru că, începînd cu numele pe care interlocutorul îl cunoaște așa cum îl cunoști și tu, acesta (interlocutorul—*n.n.*) așteaptă ceea ce nu știe" [38]. Întreaga discuție despre starea de determinare și nedeterminare, cu elemente interesante prezente încă în gramatica lui Sībawayhi, pendulează între „individ" și „specie", ambele „definite" prin articolul *al-*. În timp ce individul este cunoscut prin consensul discursului, specia este cunoscută prin intelect, spun gramaticii [39].

Împotriva unui astfel de mod de a concepe un „sens individual" separat de un „sens general" se ridică întreaga concepție despre limbaj a lui Ibn Hazm, creator al uneia dintre cele mai interesante teorii asupra sensului pe care o propune gîndirea filozofică arabă [40].

[34] Cf. și Ibn Fāris, *op. cit.*, p. 179 — 188.

[35] Ibn Ya'īš, *op. cit.*, p. 20.

[36] Nadia Anghelescu, *Actele de vorbire și sensul enunțurilor*, în *PLG*, VII, București, 1977, în special p. 14.

[37] David Peterson, *Some Explanatory Methods of Arab Grammarians*, în *Papers of the Eighth Regional Meeting*, Chicago Linguistic Society, April 14 — 16, 1972, p. 512.

[38] Ibn Ya'īš, *op. cit.*, p. 85.

[39] Ibn Ya'īš, *op. cit.*, p. 11.

[40] Vezi Roger Arnaldez, *Grammaire et théologie chez Ibn Hazm de Cordoue. Essai sur la structure et les conditions de la pensée musulmane*, Paris, 1956.

Semnificația este inerentă cuvîntului în sine, aportului său aparent. *Apa* este ceea ce limba numește astfel; sensul cuvîntului este ceea ce se înțelege prin cuvîntul respectiv de către toți cei care vorbesc limba respectivă. Utilizarea cuvîntului, ca și înțelegerea sînt rezultatul unei intuiții lingvistice legate de cuvînt, intuiție care este de proveniență divină. Această intuiție lingvistică nu se realizează decît în expresia lingvistică și prin ea. Găsim la Ibn Hazm, cum se poate observa, un nominalism absolut, pentru că suprimă conceptele. Generalul *se află* în lume, nu este gîndit.

Ca rezultat al acestei concepții despre raportul dintre limbă și realitate, Ibn Hazm proclamă ideea unei fidelități absolute față de limbă. „Sens figurat", „interpretare metaforică" sînt accepțiuni pe care Ibn Hazm nu le poate admite, tocmai pentru că un cuvînt poartă în sine toate virtualitățile aplicării sale.

Orice construcție a imaginației în legătură cu formele lingvistice, deci orice teoretizare a gramaticilor, este proscrisă. Condamnînd cu tărie doctrina „operatorilor", ideea de elipsă, de „subînțeles", raționamentul analogic, Ibn Hazm numește implicit pilonii unei posibile „teorii" a limbii care poate fi întrevăzută sub eșafodajul de fapte particulare discutate la nesfîrșit de gramaticii arabi.

Ridicîndu-se împotriva unui asemenea mod de gîndire, Ibn Hazm pune în discuție nu numai întreaga tradiție a gramaticii arabe, ci și un mod de interpretare a sensului care apare ca o constantă în logica, filozofia, gramatica arabă, și anume conceperea acestuia ca realitate adevărată, profundă, ascunsă, opusă imaginii, formei aparente.[41]

Un lucru ni se pare, însă, a-l lega pe acest filozof andaluz din secolul al XI-lea de o linie tradițională de interpretare a sensului de către gramatica și logica arabă. Este vorba de accentul pus pe intenția semnificativă legată de actul de comunicare. Dacă această intenție este interpretată ca un „dat" sau este legată de subiectul vorbitor sînt lucruri care se referă la principii de explicație, și nu la o modalitate de analiză. Sensul, fie că se raportează la inteligibil, la concept *(ma'qūl)*, fie că se raportează la imaginea pe care cuvîntul o poartă cu sine, se manifestă în „înțelegere" *(fahm)* și în „înțelegerea reciprocă" *(tafāhum)*.

[41] Vezi și Farid Jabre, *Essai sur le lexique de Ghazali*, Beyrouth, 1970, p. 212.

ELENA SLAVE

UN NOU DEMERS DE LA CONȚINUT LA EXPRESIA LINGVISTICĂ

În istoria lingvisticii au existat pendulări între cele două moduri de abordare a faptelor de limbă : de la expresia lingvistică spre conținutul semantic sau invers.

Se știe că încă în antichitate a fost elaborată o teorie a limbii care era încadrată în filozofie. Platon, de pildă, a cercetat natura cuvintelor și clasificarea acestora în părți de vorbire, stabilind cele două mari categorii — numele și verbul — la care Aristotel adaugă conjuncția. El explică amănunțit natura părților de vorbire prin trăsăturile lor de conținut.

Acest punct de vedere a culminat în secolul al XVII-lea prin *Gramatica de la Port-Royal*. Cercetarea lingvistică din această perioadă este subordonată raționalismului, care domina gîndirea filozofică și logică. Categoriile limbii sînt socotite un reflex al categoriilor gîndirii. Se merge chiar mai departe, susținîndu-se universalitatea categoriilor lingvistice după modelul celor logice, care sînt universale ; s-a instituit astfel un mod aprioric de abordare a faptelor de limbă, fără să se ia în discuție trăsăturile de expresie caracteristice ale cutărui sau cutărui idiom. Cele mai studiate limbi cu ajutorul acestui mod de a privi lucrurile au fost limbile vechi, mai ales greaca și latina. S-a elaborat astfel o gramatică foarte închegată a acestora, care a fost aplicată mecanic și limbilor mai noi.

Ca reacție împotriva acestui mod de cercetare a limbii, care a continuat pînă la începutul secolului al XIX-lea, apare o perspectivă diferită, inaugurată prin constituirea metodei comparative-istorice. Premisa teoretică și în ultimă instanță ideologică a aplicării acestei metode constă în punerea pe prim plan a specificului național al limbilor. Curentul romantic care a început să fie semnalat încă din veacul precedent a fost acela care preconiza orientarea spre trecut, în scopul lămuririi trăsăturilor naționale ale poporului [1]. În acest scop, cercetarea nu se restrîngea la o singură limbă, ci la un grup întreg de limbi înrudite pentru a se stabili unele tendințe constante

[1] Vezi J. Lyons, *Linguistique générale*, Paris, 1970, p. 21.

în evoluția lingvistică, ilustrate în special de așa-numitele „legi fonetice".

Spre deosebire de epocile precedente, cercetarea trecutului nu însemna cîtuși de puțin preluarea unor modele de descriere proprii limbilor mai vechi. Nici un comparatist nu s-ar fi gîndit vreodată să preia modul de descriere a limbii latine, nici cînd făcea gramatică comparată a limbilor indo-europene sau romanice, nici cînd se restrîngea la descrierea uneia dintre ele.

Într-o astfel de atmosferă, se renunță la punctul de vedere raționalist, cercetarea lingvistică nemaifiind subordonată categoric logicii. Pentru a se pune în lumină dezvoltarea istorică a limbilor înrudite, nu se pornește de la ilustrarea unor categorii generale, proprii conținutului, ci de la faptele de limbă propriu-zise; se acordă astfel o prioritate absolută laturii fonetice, dar cînd e vorba de gramatică, se iau în considerare formele morfologice. Semantica și sintaxa, nivele de manifestare a conținutului, sînt lăsate pe plan secundar, și numai cercetările din epoca contemporană au suplinit lacunele metodei comparative-istorice în aceste domenii.

Pe această bază, se conturează o trăsătură fundamentală a lingvisticii istorice, și anume cercetarea substanțialistă a limbii. Astfel, pentru a explica mecanismul prin care au loc transformările fonetice, se pornește în majoritatea cazurilor de la luarea în considerare a variantelor poziționale ale sunetului. De exemplu, apariția seriei africatelor în limbile romanice trebuie explicată prin acțiunea elementului iod asupra consoanei precedente. Pentru a se explica asemenea procese, lingviștii au fost obligați să studieze atent toate detaliile evoluției limbii. De aici rezultă o altă trăsătură a acestei etape, și anume atomismul, cultul exagerat al amănuntelor. Trebuie arătat că atomismul se constituie chiar ca o doctrină subordonată unei anumite filozofii, mai precis, filozofiei pozitiviste. Dar dacă în etapele premergătoare, filozofia și logica impuneau anumite concepte care intrau ca atare în descrierea lingvistică, de data aceasta gîndirea filozofică pledează pentru subordonarea lingvisticii față de cele mai mici amănunte. S-au studiat astfel tot soiul de excepții de la fenomenele constante ale legilor fonetice—și acestea formulate numai după epuizarea amănuntelor, a cazurilor particulare.

Metodologic, deci, lingvistica secolului al XIX-lea e subordonată principiilor filozofiei pozitiviste, care au permis descrierea amănunțită a dezvoltării limbilor înrudite, precum și descrierea limbilor moderne din acea vreme. Nu se poate spune însă că n-a existat și o teorie corespunzătoare nivelului la care a ajuns lingvistica în acea vreme.

Teoria lingvistică e și ea subordonată concepțiilor filozofice dominante ale epocii. Lăsînd la o parte teoria celor două perioade în

evoluția limbii, care reprezintă doar o generalizare a problemei evoluției limbii, sînt de menționat la mijlocul veacului trecut curentul naturalist și cel psihologist [2]. Naturalismul reprezintă extinderea teoriilor evoluționiste la cercetarea faptelor de limbă, fiind deci legat tot de lingvistica istorică; psihologismul pune pe primul plan tot dinamica evolutivă, mergînd în unele variante ale sale pînă la supraestimarea conținutului individual, particular al elementelor lingvistice. Mai interesant atît prin aspectele sale filozofice, cît și prin aplicările practice a fost psihologismul. Promovat ca atare de reprezentanții școlii psihologice propriu-zise (H. Steinthal, A. A. Potebnea) precum și de școala neogramaticilor, acest curent pune la baza atît a dezvoltării limbii cît și a funcționării ei la un moment dat viața psihică, de la cele mai simple manifestări ale sale pînă la o viziune complexă asupra realității. Acest curent s-a prelungit pînă aproape în zilele noastre, mai ales în domeniul stilisticii lingvistice.

Psihologismul face o deosebire tranșantă între conținutul intelectual și cel afectiv, între vorbirea neutră, necolorată care exprimă latura intelectuală, și cea plastică, colorată, expresivă, care redă afectivitatea.

În toate cazurile însă se pornește de la faptele de expresie lingvistică, fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, care sînt cercetate prin prisma dihotomiei neutru/expresiv. Cu alte cuvinte, demersul este aici de la expresie la conținut, înțelegînd prin acesta întreaga viață psihică a individului. Metodologic vorbind, prioritare sînt deci formele lingvistice; de la ele pornește cercetătorul pentru a le lămuri conținuturile. Rare sînt cazurile de demers invers și anume de cercetare a unui conținut intelectual sau afectiv ca punct de plecare și de căutare a mijloacelor de expresie prin care el este exprimat. Nu se fac lucrări de tipul exprimării lingvistice, să zicem, a posesiunii, a indignării, a surprizei etc., ci de fiecare dată se pornește de la procedee care sînt grupate în funcție de conținutul lor. Se păstrează aici mentalitatea pozitivistă, conform căreia primordiale sînt faptele concrete. Se stabilește astfel ca un fel de axiomă faptul că nu putem vorbi de un conținut lingvistic decît acolo unde el este exprimat prin anumite forme. De pildă, se spune că există ergativ numai în limbile în care el cunoaște desinențe proprii (ca limba bască), și este interzis să se vorbească de ergativ în limbile care se folosesc de alte mijloace decît de desinențe speciale.

Excepție de la această direcție, dar numai aparentă, a făcut sintaxa, care, prin natura ei, este mult mai legată de conținut. Tocmai de aceea, ea n-a putut fi cercetată din punct de vedere istoric decît

[2] Pentru evoluția lingvisticii în ansamblu, vezi Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, ed. a III-a, 1977.

mult mai tirziu și pe baza unor considerente oarecum deosebite decît cele utilizate în fonetică și morfologie. Acest lucru a fost subliniat de cercetătorii de istorie a sintaxei, de exemplu la noi de N. Drăganu, care în cunoscuta sa lucrare *Istoria sintaxei* a arătat explicit că „de la gramatica de la Port Royal pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea gramatica a mers mînă în mînă cu logica" [3], iar în secolul al XIX-lea sintaxa logicizantă a fost abandonată, cercetătorii orientîndu-se în direcția istorică și psihologică, cum s-a arătat mai sus.

În privința descrierii limbii la un moment dat, în sintaxă putem avea impresia că s-a procedat pe baza demersului de la conținut la expresie. Sintaxa cercetează raporturi care în ultimă instanță țin de planul conținutului; de pildă, relațiile redate prin complemente sau propoziții circumstanțiale.

În orice manual de gramatică, la secțiunea consacrată sintaxei găsim descrieri în care se arată cum se exprimă, de exemplu, complementul circumstanțial de loc, de timp etc. și propozițiile corespunzătoare lor, dîndu-se impresia că se pornește de la conținut la procedeele de exprimare lingvistică a acestuia. De fapt, acest conținut se plasează undeva la mijloc, între conținuturile generale și conținuturile sintactico-semantice particularizate ale limbii.

Conținutul este însă de multe ori ambiguu, nedelimitat precis, fiind de fapt subordonat anumitor structuri lingvistice. Așa cum se observă pe bună dreptate în zilele noastre, pentru a nu lua decît un singur exemplu, ceea ce în gramatica tradițională este subiect, în realitate se referă la conținuturi foarte diferite. Exemplul clasic utilizat este de tipul: *Ion a dat o palmă*, *Ion a primit o palmă*, în care subiectul gramatical *Ion* apare în două situații foarte diferite din punctul de vedere al relațiilor de adîncime.

Trebuie însă menționată schițarea unei cotituri radicale, realizată prin unele lucrări de la începutul secolului nostru, în care se constată prezența unor eforturi remarcabile de reordonare a materialului lingvistic în funcție de conținutul exprimat, acesta fiind fie de natură general abstractă, adică relațional-sintactic, fie de natură afectivă. Din numeroasele lucrări de acest tip putem cita lucrarea lui A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine* (Paris, 1926), în care se arată explicit că nu putem studia faptele de sintaxă plecînd de la unitățile morfologice cărora le căutăm întrebuințarea. „Tipurile sintactice sînt un mijloc de a comunica gîndirea" (p. 11). Argumentul „modern" al acestui punct de vedere este că procedeul clasic „apropie fapte pe care funcția le separă, separă fapte pe care funcția le apropie" (p. 8).

[3] N. Drăganu, *Istoria sintaxei*, București, 1945, p. 19.

Pe terenul sintaxei ne găsim deci din nou în fața direcției mai vechi de la conținut la expresie. În aceeași ordine de idei poate fi pomenită lucrarea lui F. Brunot, *La pensée et la langue* (Paris, 1926, p. VII), al cărei titlu este cît se poate de explicit. Scopul lucrării, arată autorul, este o „expunere metodică a faptelor de gîndire considerate și clasificate în raport cu limbajul și cu mijloacele de exprimare care le corespund". Din numeroasele probleme teoretice și practice abordate de F. Brunot, pot fi menționate unele capitole în care punctul de vedere anunțat în titlul lucrării se reflectă clar. Astfel, se tratează în capitole distincte probleme ca : natura cuvintelor (ideile și numele lor), raportul de determinare/nedeterminare, spațiul și mișcarea, tipuri de relații și mijloacele de exprimare (cantitate, calitate, cauzalitate, consecință, finalitate, ipoteză). Din aceeași perspectivă sînt abordate și conținuturile afective. De pildă, un întreg capitol este consacrat mijloacelor de exprimare a stărilor afective de neliniște, teamă, mirare, plictiseală, nemulțumire.

Lucrările acestei direcții de cercetare se deosebesc însă radical de cercetările anterioare, proprii raționalismului ; în timp ce gramatica rațională căuta manifestarea în limbaj a unor principii universale, în cazul direcției marcate de lucrările pomenite avem a face cu descrierea unor limbi particulare sau a unor aspecte mai restrînse, care de fapt sînt ordonate în funcție de un conținut mai general, intelectual sau afectiv. Trebuie subliniat efortul deosebit de regrupare a faptelor după conținut, de lămurire a trăsăturilor generale ale acestui conținut.

*

În acest context are loc, cum se știe, cotitura hotărîtoare în istoria lingvisticii, al cărei punct de plecare îl constituie *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure. Autorul concepe limba ca un sistem de semne, opus categoric vorbirii ca realizare individuală ; sistemul e înțeles ca un ansamblu de opoziții, de fapt ca o formă opusă total substanței. Sistemul trebuie cercetat în sincronie, ca singura perspectivă care poate dezvălui trăsăturile lui opoziționale ; sincronia e opusă net diacroniei, aceasta din urmă neconținînd sistemul. Pe plan sincronic, sistemul e determinat numai de factorii interni, cei externi neavînd o influență hotărîtoare asupra lui.

Cum se vede, întreaga persectivă istorică, proprie epocii precedente, e negată cît se poate de categoric. Am putea crede că o asemenea atitudine antiistorică ar favoriza întoarcerea la lingvistica de tip raționalist. În realitate, lucrurile nu s-au petrecut așa. Nu mult timp după publicarea lucrării lui Saussure se constituie curentul structuralist, care dezvoltă ideile saussuriene, ajungînd la elabo-

rarea unei metode riguroase de cercetare a limbii. Este vorba, în primul rînd, de comutare, menită să servească la descoperirea unităților invariante ale limbii, mai ales ale fonemelor. În al doilea rînd este vorba, cum se știe, de distribuție, care se referă la posibilitățile combinatorii ale elementelor lingvistice. Dacă există diferențe între cele trei școli structuraliste (pragheză, daneză, americană) în privința folosirii acestor două procedee de bază, în schimb, toate au ca punct de plecare încercarea de dezvăluire a structurii lingvistice ca ansamblu coerent de unități invariante.

De fapt, structuralismul preconiza un nou formalism, legat de data aceasta nu de pozitivismul vechi, pentru care formalism însemna prioritatea formelor concrete, ci de neopozitivismul logic, care acordă prioritate relațiilor față de termeni, neglijînd natura acestora (materială-fonetică, ideală-semantică). Acest formalism este împins la extrem în cadrul prelucrării abstracte a structurilor relaționale caracteristice unor școli, cum sînt glosematica și distribuționalismul, reluate ulterior cu ajutorul unor mijloace logico-matematice. Se ajunge în acest caz la o desprindere mai tranșantă a descrierii de obiectul său. Se preconizează folosirea unor modele cît mai abstract posibile, care sînt utilizate deductiv, pornindu-se de la structuri logico-matematice, exemplificate cu ajutorul structurilor lingvistice. O astfel de abordare este caracteristică unor lucrări de tipul lingvisticii matematice, promovate la noi de Solomon Marcus [4].

Dealtfel, structuralismul a început cu cercetarea fonologiei, care ține de domeniul expresiei lingvistice; fonemele sînt însă descoperite prin comutare cu planul conținutului, care în acest caz apare ca fiind prioritar. În realitate, conținutul este luat în considerare numai ca probă a comutării, iar descrierea fonemelor se face fie prin trăsăturile distinctive ale expresiei, fie prin distribuție, realizată tot în planul expresiei.

Amîndouă planurile ajung să fie concepute ca două forme pure în cadrul glosematicii, care definește comutarea ca o relație între corelațiile din planul expresiei și corelațiile din planul conținutului, iar limba în ansamblu ca relația dintre forma expresiei și forma conținutului.

În ciuda eforturilor îndelungate, structuralismul n-a putut descrie planul conținutului; foarte tîrziu, prin 1964 se constituie semantica componențială [5], dar într-un nou context care o va apropia foarte repede de o nouă direcție, cea marcată de lingvistica generativ-transformațională.

[4] *Lingvistica matematică*, ed. a II-a, București, 1966.

[5] Vezi Bernard Pottier, *Vers une sémantique moderne*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, II, 1964, I.

De aceea putem spune că structuralismul a acordat prioritate planului expresiei, atît la nivelul fonemelor, cît și al unităților semnificative, al morfemelor, acestea din urmă fiind definite mai ales prin distribuția din planul expresiei. În general, alunecările spre conținut au fost adesea taxate de mentalism, îndeosebi în cadrul structuralismului american, limitat la criterii formale de distribuție.

Ca reacție față de asemenea atitudine, precum și din conștiința insuficienței metodei față de complexitatea problemei se constituie gramatica generativ-transformațională, al cărei punct de plecare este tocmai critica formalismului descrierii structurale. Se pornește de la ideea că o descriere bazată pe un corpus închis, din care se extrag structurile taxinomice, nu poate oferi imaginea mecanismelor complexe care stau la baza producerii enunțurilor. Structuralismul, cum se știe, a dezvoltat analize lingvistice plasate pe poziția receptorului, care privește limba ca pe un sistem gata constituit. De fapt, e normal ca de pe această poziție să nu se ia în considerare factorul *conținut*, a cărui prezență e mai pregnantă la polul opus al comunicării, și anume la emițător. Trăsătura cea mai importantă a gramaticii generativ-transformaționale constă în cercetarea creativității limbajului, plasată de data aceasta în ceea ce se va numi *competență* — adică posibilitatea vorbitorului de a produce și a înțelege, pe baza unui număr finit de reguli, un număr infinit de fraze.

Pentru explicarea creativității se recurge la distincția dintre structura de adîncime și structura de suprafață, de la prima trecîndu-se la a doua printr-un întreg șir de transformări. Se pornește de la principiul că există o anumită organizare a unităților în structura de adîncime, care, de fapt, se realizează la nivelul conținutului semantic.

Într-un asemenea mod de abordare a limbajului este limpede că ne aflăm din nou pe poziția de la conținut la expresie, adică de cercetare a mecanismului transformărilor prin care se trece de la structura de adîncime la structura de suprafață. Pentru gramatica generativ-transformațională esențială e componenta sintactică; aceasta explică transformările de trecere de la structura de adîncime la structura de suprafață. Un astfel de punct de vedere are analogii puternice cu *Gramatica de la Port Royal*, așa cum arată N. Chomsky în *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge, 1965 cap. I) și mai ales, în celebra lucrare consacrată acestei probleme, *Cartesian Linguistics* (New York, 1966, p. 35). La același autor găsim următoarea afirmație: „Fiecare limbă poate fi considerată ca o relație particulară între sunet și sens. Împingînd teoria de la Port Royal pînă la concluziile sale logice, trebuie să considerăm gramatica unei limbi ca un sistem de reguli care caracterizează structurile de adîncime și de suprafață și relațiile lor transformaționale și care — pentru a da seamă de

aspectul creator al utilizării limbii — le caracterizează într-un domeniu infinit de structuri de suprafață și de adîncime cuplate" [6].

La puțină vreme de la elaborarea gramaticilor transformaționale s-a arătat, pe de o parte, că prin analiza structurii de adîncime multe fenomene lingvistice rămîn neexplicate, pe de altă parte, că între sintaxă și semantică există o legătură foarte strînsă (semantica jucînd un rol central în sintaxă); astfel, interesul specialiștilor s-a îndreptat spre analiza conținutului semantic. Teza centrală în jurul căreia se dezvoltă cercetările semantice e aceea a universaliilor lingvistice pertinente tocmai la nivelul structurilor semantice.

Pe linia aceluiași efort de analiză a constantelor limbii, s-a creat în ultimii ani gramatica cazurilor, avînd ca primi reprezentanți pe Ch. J. Fillmor [7] și J. M. Anderson [8]. Formulînd ipoteza potențialităților sintactice (a categoriilor latente), care reunesc aspectul sintactic și pe cel semantic, se subliniază universalitatea relațiilor cazuale, fie că ele se exprimă sau nu prin flexiune cazuală. Ne găsim deci din nou în domeniul analizei conținutului lingvistic, cercetat aici sub aspectul său semantico-sintactic. Reprezentanții gramaticii cazurilor reproșează generativiștilor că în realitate ei nu au elaborat un concept de adevărată structură de adîncime, preconizîndu-se acum o structură mai profundă, bineînțeles universală.

Se arată că relațiile cazuale se manifestă diferit de la o limbă la alta, de la un grup de limbi la altul, fără însă ca acest lucru să constituie obiectul unei cercetări speciale. În această privință, ar trebui utilizate toate achizițiile atît ale lingvisticii tradiționale, cît și structurale pentru a se stabili diferențele, foarte importante dealtfel, în modul de realizare a cazurilor. Gramatica cazurilor ar trebui să se îmbine cu cercetările de tipologie lingvistică, luîndu-se în considerare în primul rînd deosebirea esențială dintre limbile analitice și cele sintetice. Unele încercări de tratare a deosebirilor dintre limbi se fac în cadrul gramaticilor contrastive, dar acestea vizează mai ales descrieri care să servească procesului de achiziție a limbilor străine.

Sintetizînd cele arătate mai sus se poate conchide că dezvoltarea lingvisticii a cunoscut negări succesive în cadrul relației conținut/expresie lingvistică. După dominarea foarte îndelungată a demersului de la conținut la expresie, care a durat pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, s-a produs cea mai profundă negație a acestuia în secolul al XIX-lea, care a promovat direcția opusă, de la expresia lingvistică la conținut în cadrul punctului de vedere comparativ-istoric. La

[6] *Le langage et la pensée*, Paris, 1966, p. 33.

[7] *The Case for Case*, în vol. *Universals in Linguistic Theory*, edited by E. Bach and R. T. Harms, New York, 1968.

[8] *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*, Londra-New York, 1971.

sfîrșitul veacului se produce o nouă negare, revenindu-se la perspectiva de la conținut la expresie. Această revenire nu a avut răgazul să producă un mare număr de lucrări care să lămurească numeroasele aspecte avute în vedere, mai ales în domeniul sintactic.

În prima jumătate a secolului nostru asistăm la elaborarea structuralismului, care a dat atenție expresiei fără să o subordoneze conținutului, decît ca punct de plecare metodologic în cadrul comutării. În zilele noastre se produce categoric o nouă negare, care înseamnă o revenire într-adevăr la nivel superior, la demersul raționalist, revenire subliniată mai ales de întemeietorul generativismului N. Chomsky.

Pentru ca această negare să fie într-adevăr dialectică, pe lîngă critica întemeiată a etapei premergătoare, în cazul nostru a direcției de la expresie la conținut, e necesar să se mențină și ceea ce este pozitiv din această etapă, și anume cercetarea particularităților unei limbi sau ale unui grup de limbi asemănătoare tipologic.

În felul acesta s-ar face într-adevăr o sinteză superioară în cadrul orientării de la conținut la expresie, îmbogățită cu achizițiile valoroase ale perspectivei de la expresie la conținut.

*

În cele ce urmează vom încerca o confruntare a demersului de la conținut la expresie în lumina gramaticii cazurilor cu structura gramaticală a limbii latine.

Gramatica cazurilor a fost aplicată, ca dealtfel și gramatica generativ-transformațională în ansamblul ei, în primul rînd la limba engleză sau la alte limbi analitice, cum e limba franceză. În realitate, atît denumirea cît și accepția cazurilor au fost preluate din limbile sintetice, unde existența cazurilor se baza pe flexiuni diferențiate cu ajutorul desinențelor. S-a făcut astfel un fel de inventar al tuturor cazurilor, preluate mai ales din limbile indo-europene vechi. Printre acestea un loc de prim ordin îl ocupă gramatica limbii latine, în cadrul căreia au fost identificate șapte cazuri: nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, ablativ, vocativ, locativ; acesta din urmă este atestat numai în unele construcții cu caracter arhaic, dar tocmai el a constituit în noua teorie a cazurilor punctul central, ajungîndu-se în cele din urmă la o viziune de ansamblu localistă.

Paradoxal este faptul că noua gramatică a cazurilor nu a fost aplicată la limbi cum e latina, lăsîndu-se oarecum impresia că ea ar fi apărut independent de cercetările mai vechi, tradiționale. În aceste împrejurări, o confruntare a noii direcții cu situația din latină pare cît se poate de legitimă, atît pentru a vedea punctul de plecare al gramaticii cazurilor, cît și pentru a nuanța însăși structurarea și

semnificația cazurilor latinești, așa cum sînt cunoscute din cercetările tradiționale. Aceasta cu atît mai mult cu cît în analizele mai profunde ale cazurilor latinești s-a arătat că în spatele formelor cazuale se ascund adesea sensuri mai nuanțate, unele chiar explicit formulate în termeni „localiști".

De pildă, în unele gramatici tradiționale, după explicitarea valorii cazurilor, se interpretează în capitole speciale corespondența relațiilor spațiale (și temporale, pe care însă nu le luăm în discuție) cu formele cazuale din perspectiva opoziției locativ/direcțional, opoziție fundamentală în teoria localistă a cazurilor.

Iată tabloul sinoptic al acestor corespondențe, așa cum sînt ele sintetizate de A. Ernout și F. Thomas în *Syntaxe latine*[9]:

Întrebare	*Forme întrebuințate*
ubi „unde"?	locativ: *domi, Romae, Tarenti* abl. locativ: *Athenis, Formiis, loco aperto; in urbe esse, sub colle consedere.* abl. instrumental: *continere aliquem castris.* prepoziții întrebuințate cu abl. sau cu acuz.: *apud Caesarem cenare; ad exercitum manere; stare prae (pro) castris; ante portas* etc.
quo „încotro"?	acuzativ: *Romam, domum ire; ad exercitum, in urbem proficisci; sub noctem* dativ: *appropinquare urbi; it clamor caelo* (poet).
unde „de unde"?	ablativ propriu-zis: *Roma, domo venire; ab urbe discedere, ex urbe proficisci, de muro deicere.*
qua „pe unde"?	ablativ instrumental: *via Appia profectus est* per + acuzativ: *per fines Sequanorum iter facere*

Un astfel de tablou înregistrează schematic unele principii fundamentale ale teoriei localiste:

a. Sistemul locativelor spațiale se bazează pe opoziția locativ/direcțional, determinată de natura verbului (static sau de direcție).

b. Relațiile cazuale sînt marcate în structura de suprafață prin flexiune, specifică structurii tipologice a limbii latine.

[9] Paris, 1961, p. 106 — 107.

c. Între relațiile cazuale și formele cazuale nu există raporturi univoce, cu alte cuvinte, aceeași relație cazuală poate fi realizată prin mărci diferite, sau invers, aceeași formă cazuală „ascunde" mai multe relații cazuale.

Fără să intrăm în subtilitățile teoriei localiste, menționăm doar faptul că aceasta reprezintă reorganizarea într-un nou context a unor date oferite de gramatica tradițională; în același timp se vede măsura în care inovațiile oferite de modelul teoriei cazurilor ne conduc la o mai bună cunoaștere a relațiilor sintactico-semantice, particularizate la structura limbii latine.

Folosind modelul mai economic al lui J. M. Anderson vom avea în vedere cele două cazuri fundamentale (al căror nume, dealtfel, e transparent semantic) *ablativul* și *locativul*.

Trebuie precizat de la început că cele două concepte fundamentale, locația și direcția, nu se limitează la dimensiunile spațiale, ci se aplică și relațiilor cazuale nelocale „spațializate", „idealizate" [10], „noționale" [11] (de tipul *a ajunge la un rezultat*), ceea ce lărgește mult gama valorilor locative.

Ablativul corespunde semantic limitei inițiale, originii (totalitatea din care se face alegerea, cauza, instrumentul). Lingvistic, această relație semantică e marcată prin ablativ (cu sau fără prepoziție), dativ, genitiv.

În orice gramatică a limbii latine se arată că ablativul e specific punctului de plecare (deci corespunde ablativului ca relație cazuală): *Caesar maturat ab Urbe proficisci* („Caesar se grăbește să plece din Roma"), Caesar, BG I, 7; *erant itinera duo, quibus itineribus domo exire possent* „erau două drumuri, pe care drumuri ar fi putut să iasă din patrie" (Caesar, BG I, 6).

Tot la ablativul punctului de plecare e menționat complementul comparativului, de tipul: *doctior Petro* („mai învățat decît Petru"). La complementul comparativului se face precizarea că acesta poate fi exprimat în două feluri: a) ablativul punctului de plecare, b) cu particula *quam*: *doctior quam Petrus*. Dar, dat fiind că relația semantică e aceeași, înseamnă că și în al doilea caz avem a face tot cu un ablativ al punctului de plecare, marcat în structura de suprafață prin *quam* urmat de cazul primului termen.

Iată cum luarea în considerare a dimensiunii semantice alături de cea sintactică explicitează mecanismul prin care o singură structură

[10] Vezi T. Cristea, *Relations et formes casuelles en français contemporain*, București, 1976, p. 24.

[11] Vezi B. Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 276 și passim.

de adîncime „ascunde" multiple posibilități de realizare în structura de suprafață [12].

Tot ca ablativ al punctului de plecare e discutat în gramatica latină ablativul *originii*: *Divesne prisco natus ab Inacho/Nil interest* „N-are importanță dacă ești bogat sau te tragi din Inachus cel vechi" (Horatiu, *Ode*, II, 3). Dar, în afara acestui tip, în gramatica cazurilor ablativul originii e mult mai cuprinzător. Astfel, ablativul verbelor psihologice arată punctul de plecare, originea sentimentului; de pildă, verbele *timendi* marchează ablativul mai ales prin acuzativ: *timere aliquem* „a se teme de cineva"; acuzativul *aliquem* arată persoana care provoacă starea. După verbele impersonale de sentiment, originea (cauza) sentimentului e exprimată prin genitiv: *Me pudet pigritiae meae* „mi-e rușine de lenea mea". Legat semantic de ablativul originii e ablativul *cauzei*: *doleo ab oculis* sau *oculos* „am dureri de ochi"; *ab oculis* sau *oculos* e un ablativ al cauzei, arată locul de unde provine starea. Originii îi e subordonat și *partitivul* (cu foarte multe implicații semantice) ca totalitate din care se face alegerea și care e marcat în structura de suprafață prin ablativ, genitiv, acuzativ. Pentru simplificare, putem pomeni cele trei posibilități de realizare a superlativului: *optimus ciuium*, *optimus ex civibus*, *optimus inter cives* „cel mai bun dintre cetățeni".

Opus ablativului, e *locativul* care arată fie: a) localizarea spațială după verbe de stare, fie b) limita finală după verbe de deplasare.

a. În afara locativului circumstanței menționat în gramatici, de tipul *Romae sum* „sînt la Roma", în funcție de structura verbului și de implicațiile sale semantice, la nivelul structurii de suprafață se constată o gamă variată de mărci și nuanțe. De pildă, verbele psihologice impersonale menționate mai sus se construiesc cu acuzativul locativului: în exemplul citat *me pudet pigritiae meae*, *me* este sediul sentimentului și în structura de suprafață este subiect. Dealtfel constatarea că subiectul verbelor de afect e „receptiv" și nu „activ" a fost deja făcută de mai mulți cercetători [13]. În *doleo ab oculis*, locativul persoanei care suferă e subiectivizat. Deci, în structura de suprafață, locativul poate fi obiectivizat sau subiectivizat.

O altă relație interpretată în modelul localist ca o subclasă a locativului (noțional sau spațializat) este relația de posesie. Construcția clasică a limbii latine prin care se marchează posesia este de tipul *mihi liber est* (sum pro habeo). Locativul posesorului e în dativ *(mihi)*, iar obiectul posedat e subiectivizat *(liber)*, față de construcția (ego) *habeo librum*, în care locativul e subiectivizat.

[12] În lucrarea citată, p. 171, A. Ernout și F. Thomas, în afara acestor două construcții clasice, pomenesc și alte construcții (în genitiv, dativ, prepozițional etc.).

[13] Vezi, de pildă, J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1968, p. 123 — 124.

Genitivul de posesie de tipul *haec domus patris mei est* are la bază construcția posesivă cu genitivul sau dativul: *haec domus patris mei est* sau *haec domus patri meo est.*

b. Locativul limitei finale (atinse sau neatinse) se întîlnește după verbele de deplasare și se realizează în structura de suprafață prin sintagme nominale în acuzativ, ablativ, dativ: *Nuper ventosa istaec et enormis loquacitas Athenas ex Asia commigravit* „de curînd această vorbărie goală și fără măsură s-a mutat din Asia la Atena", (Petronius, Sat. II, 7): [Caesar] *quam maximis potest itineribus in Galliam contendit et ad Genavam pervenit* „Caesar se îndreaptă spre Galia prin marșuri cît se poate de repezi și ajunge pînă la Genova" (Caesar, BG I, 7); *it clamor caelo* „un strigăt se înalță către cer" (Vergilius, En. V, 451.

În gramatica tradițională au fost sesizate o mare bogăție de nuanțe, preluate acum de noua teorie a cazurilor. De pildă, diferența dintre determinantul spațial care exprimă limita atinsă sau neatinsă e formulată prin două construcții: *in* cu acuzativul pentru a arăta că acțiunea e în curs de desfășurare (limita finală neatinsă) și cu ablativul pentru a arăta rezultatul unei acțiuni (limita finală atinsă): *O navis referent/ in mare te novi / fluctus* „O corabie, te vor duce în mare noi valuri" (Horatiu, *Ode*, 1, XIV; *occurram in triviis* „îi voi ieși în cale la răscruce" (idem, *Sat*, 1, 9). Se mai precizează că uneori după același verb se folosește fie *in* + ablativul, fie *in* + acuzativul, după cum se insistă asupra limitei finale neatinse sau atinse.

Fiind vorba de un mare număr de prepoziții, se fac observații referitoare la nuanțe subtile de semnificație. Astfel se arată că *in* marchează sensul mișcării spre interior, *ad* indică mișcarea în apropierea unui loc (vezi exemplul de mai sus, *Caesar quam maximis...*). Or, în gramatica cazurilor se deosebesc cazurile situative care exprimă informații locative suplimentare, arătînd poziția unui obiect în raport cu o limită și care se combină obligatoriu cu un caz fundamental. Numele acestora sînt și ele transparente semantic: interior (elativ, ilativ, inesiv) /exterior, superesiv/sublativ, antepozitiv/ postpozitiv.

Prin analiza exemplelor de mai sus am încercat să arăt în ce măsură datele oferite de gramaticile tradiționale pot fi completate și îmbogățite prin modelul teoriei cazurilor. Renunțînd poate la unele implicații care pretind un aparat conceptual prea complicat, cred că se poate elabora pe baza acestui model o gramatică a cazurilor pentru limba latină, care va duce la o descriere funcțională complexă, prin prisma punctului de vedere logic, semantic și sintactic. În același timp, se pot urmări diacronic posibilitățile oferite de sistemul latin în evoluția sa pentru a înțelege transformările intervenite în cadrul limbilor romanice.

*

Asistăm deci în ultimii ani la o revenire la perspectiva de la conținut la expresia lingvistică ; această revenire a comportat negații succesive. Negațiile însă nu trebuie să fie absolute, mecanice, ci dialectice, ceea ce nu presupune distrugerea totală a fazei anterioare, ci preluarea din aceasta a ceea ce este pozitiv. În cazul nostru, demersul de la conținut spre expresie trebuie să preia achizițiile etapei cînd prioritară în studiu era expresia formală, și anume desinențele cazuale. În același timp revenirea prin negarea negației se face în spirală [14], ea marcînd un nivel superior față de punctul de plecare. Or, este evident că teoria actuală a cazurilor reprezintă un nivel superior față de vechile teorii raționaliste. Inexactitățile acestora au fost corectate de rigoarea veacului al XIX-lea, care, însă, punînd pe primul plan expresia formală, a atomizat conținutul. Acesta este restituit în prezent în toată coerența lui. Ilustrarea acestor răsturnări prin „cazul" cazurilor latinești este cît se poate de instructivă și „clasic" de actuală.

[14] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, București, 1960, p. 128—132.

GABRIELA CREȚIA

FUNCȚIONALITATEA STILISTICĂ ȘI SEMANTICĂ A LAT. DIGNUS

1. Privit din perspectivă diacronică, adjectivul latin *dignus* prezintă particularități stilistice și semantice remarcabile, pe cîte știm, nesemnalate încă. Vor încerca să le înfățișeze cele ce urmează.

1.1. Pornind din zona unui vocabular special, cel religios-juridic, în care servea la exprimarea raportului de convenienţă văzut prin prisma conceptului, esențial pentru gîndirea latină arhaică, de *fides*[1], *dignus* este învestit din plecare cu o conotație „nobilă" care îl menește unei cariere îndelungi în stilul sublim. Într-adevăr, prezent încă din vechile tragedii, el persistă pînă în ultimele texte ale latinității într-o distribuție grăitoare.

1.2. De pildă, este nelipsit din pasajele încărcate de tensiune și podoabă retorică ale lui Cicero, precum și din cele sentențioase; în schimb, lucru notabil, el este, cu o singură excepție (cf. *infra*, nota 4), absent din *Comentariile* lui Caesar, a cărui sobrietate stilistică binecunoscută îl refuza. Dintre cele unsprezece atestări salustiene, *nici una* nu este plasată într-o narație, ci toate în capitole de interes ideologic sau artistic (justificări teoretice: *Cat.* 4, *Iug.* 79; mesaje politice: *Iug.* 9, 21 și 110; discursuri: *Cat.* 51; portrete de personaje proeminente: *Cat.* 54 și 55, *Iug.* 62 și 63). Lui Lucreţiu îi slujește *exclusiv* pentru locuri solemne: 3, 13 și 5, 1 — prologuri de cînt; 3, 322 și 3, 420 — pledoarii pătimașe cu adresare directă. Iar Catul îl acceptă (cu o excepție) numai în piesele mitologice (66 și 68, în cadrul unui encomion și al unui blestem).

1.3. La fel se întîmplă și mai tîrziu, cînd Vergiliu reînvie formule arhaice ca *praemia digna*, *grates dignas* și le inserează în momente intens patetice (*Aen.* 1, 600; 2, 535; 9, 250; 11, 856), cînd Horaţiu include adjectivul în contexte cu solemnitate religioasă, literară sau matrimonială (*Carm.* 1, 6, 14; 3, 11, 35; 3, 13, 2; *Epist.* 2, 1, 216, *Ars* 91).

[1] Cf. J. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, Paris, 1963, p. 392.

Exemplele s-ar putea înmulți, dar credem necesar pentru demonstrație numai adaosul a două categorii de texte bogat înzestrate cu adjectivul discutat: dintre operele cu vulgarisme, cele care au pretenție de eleganță, ca *Peregrinatio Aetheriae* și scrierile lui Iordanes; dintre inscripții, cele funerare, în care calificarea decedatului ca „demn de laudă" sau „demn de neamul său" a devenit un clișeu păstrat de-a lungul multor secole și preluat și de formularistica epitafelor creștine [2].

2. Dar persistența nedezmințită în stilul sublim nu a exclus pentru *dignus* o dezvoltare secundară în limbajul comediei și al satirei.

2.1. De bună seamă izvorul acestei linii a fost o intenție parodică. Formulele de tribunal *dignus multa, dignus exilio*, sau cele de ritual *poena digna, dignum deis*, transferate pe scenă și aplicate unor situații ridicole trebuie să fi avut mare succes, căci în spatele acestui efect comic de limbaj se ascunde derîderea unor instituții consacrate și a gravității lor. De aici abundența unor expresii plautine de tipul *dignu's hercle infortunio* (*Ci.* 239), *me malo omnes esse dignum deputent* (*Am.* 158), *magnis munditiis divis ... dignis ... sumus accepti* (*Ps.* 1253), de aici, la Lucilius, *carcer, eris vix carcere dignus* (1128), la Terențiu, *at tibi di dignum factis exitium duint!* (*Andr.* 566).

2.2. În același spirit vor scrie: Horațiu *siquis opprobriis dignum latraverit* (*Sat.* 2, 1, 85), *siquis erat dignus describi, quod malus ac fur* (*Sat.* 1, 4, 3) și Petroniu *ego ... non sum dignus qui bibam?* (20), *sua quoque confessione dignus exsilio* (81). Mai mult, adjectivul stă la baza unei invenții petroniene, derivatul pompos *dignitossus* (57) atribuit lui Trimalchio și însemnat cu un semn comic suplimentar: pronunția hiperurbană sugerată de grafia cu doi *s*.

2.3. Dacă asemenea sintagme ajunseseră să circule în vorbirea zilnică sau rămîneau numai în sfera proiecției literare a acesteia este o întrebare care aparține delicatei probleme a relațiilor dintre *sermo cotidianus* și limbajul comediei și satirei latine [3] și care depășește cadrul nostru de acum.

3. Bifurcarea stilistică discutată este rodul unei manevrări conștiente a limbii, cu scopul clar de obținere a unei anumite tonalități a discursului. Pe cît este însă de bine marcat *dignus* din acest punct de vedere, pe atît este de puțin marcat semantic.

[2] Cf. C.I.L. 3, 12402; 6, 13109; 6, 32950; 8, 2885; 8, 9080; 10, 2054; 12, 631.

[3] Cf. G. Devoto, *Storia della lingua di Roma*, Bologna, 1944, p. 139, *sq.*; L. R. Palmer, *The Latin Language*, London, 1954, pp. 54 *sq.*; I. Fischer, *Encore sur le caractère de la langue de Plaute*, Studii Clasice XIII; E. Bourciez, *Le sermo cotidianus dans les Satires d'Horace*, Paris, 1927, p. 67.

3.1. Într-adevăr, avînd a exprima *un raport* între doi termeni („A concordă cu B" „A merită B" etc.) adjectivul, dotat cu un semantism non-concret, funcţionează în fapt ca un modalizator cu valori pe care încercăm să le definim.

3.2. Expresiile plautine *dignus cruciatu (Ba.* 1056) sau *dignus verberibus multis (Mi.* 342) s-ar putea transcrie fără modificare în structura de adîncime ca *cruciandus*, respectiv *multum verberandus* sau *verberabilis*. Că ipoteza acestei transcrieri nu este hazardată ne arată însuşi Plaut: *Aul.* 4, 4, 6: *verberabilissimus*.

3.3. O situaţie similară în prologul *Conspiraţiei lui Catilina*, unde citim (4, 2): *statui res gestas populi Romani carptim, ut quaequae memoria digna videbantur, perscribere*. Sallustius a ales aici sintagma foarte uzuală *dignus memoria*[4]; dar, cu două fraze mai jos (4, 4), reluîndu-şi ideea, istoricul scrie, cu o echivalenţă perfectă în punctul care ne interesează: *nam id facinus ... ego memorabile existumo*.

3.4. Cicero (*Off.* 3, 77) reproduce un vechi proverb rustic: *cum enim fidem alicuius bonitatemque laudant, dignum esse, dicunt, quicum in tenebris mices*.

Iată însă ce formă îi va da Petroniu (44) prin gura unui comesean al lui Trimalchio: *sed rectus, sed certus, ... cum quo audacter posses in tenebris micare*. Se observă uşor cum lui *dignus* din versiunea ciceroniană îi corespunde la Petroniu, *posses* (căci *audacter* nu constituie decît un adaos emfatic). Desigur, dintre cele două variante ale proverbului, cea mai apropiată de original trebuie să fie cea de a doua, formularea lui Cicero distingîndu-se şi distanţîndu-se prin eleganţă. Dar importantă este aici echivalenţa.

3.5. O altă dublă formulare, a unui alt proverb, ne pare tot atît de interesantă. Horaţiu, cu versurile *imperat aut servit collecta pecunia cuique/ tortum digna sequi potius quam ducere funem (Epist.* 1, 10, 48) dă o expresie nouă, amplificată cu metafora funiei răsucite, unei maxime pe care o formulase înaintea lui, mai sobru, Publilius Syrus (687 *Ribb.*): *pecuniae imperare oportet, non servire*. Ideea necesităţii, prezentă în ambele formulări, are două aspecte diferite: *digna*, respectiv *oportet*.

3.6. Este de asemenea remarcabilă coincidenţa de conţinut şi de turnură între Verg. *Aen.* 9, 594 *digna indigna relatu vociferans* şi Hor. *Epist.* 1, 7, 72 *dicenda tacenda locutus*.

[4] Atît de uzuală încît o acceptase chiar şi Caesar (*BG* 7, 25).

3.7. Desigur s-ar putea adăuga aici nenumărate exemple similare, pentru care însă de cele mai multe ori lipsește atestarea unui corespondent fără *dignus*: Hor. *Sat.* 1, 3, 24 *dignus ... notari* (= *notabilis*), Liv. 9, 11, 12 *pueris dignas ambages* (= *pueriles*), Quint. 7, 2, 36 *dignius odio scelus* (= *magis odiosum*), Sen. *ad Marc.* 14, 2 *digna res lacrimis* (= *flebilis*) etc.

3.8. Pentru Lucan 9, 565 *dignas adytis voces* există o glosare antică (*ad.* l): *id est sacratas*, glosare care, propunînd echivalarea sintagmei *dignus* + substantiv cu un adjectiv, se situează tocmai pe linia unor pasaje ca Cic. *Tusc.* 2, 31 *dum tibi turpe nec dignum viro videbatur gemere* sau *Off.* 1, 151 *nihil est agri cultura melius, nihil uberius, ... nihil homine libero dignius.* Se poate ușor observa cum în exprimări ca acestea rolul lui *dignus* se mărginește la acela de indicator al categoriei gramaticale, în vreme ce încărcătura semantică a adjectivului echivalent este furnizată de substantivul pe care îl determină *dignus*: *dignum viro* = *virile.*

3.9. Rezumînd, constatăm că, formal, echivalentele lui *dignus* singur sînt:

a) verbe modale (*posse, oportere*)
b) sufixe de adjective verbale (*-ndus, -bilis*)

iar echivalentele (realizate sau ipotetice) ale lui *dignus* + substantiv sînt, în anumite contexte, adjective calificative (*odiosum, virile* etc.).

3.9.1. Statutul acestora din urmă (și deci și al sintagmei echivalente) este cel de *modalizatoare de re*, aplicabile unor nume.

3.9.2. Pentru stabilirea funcției celor dintîi este necesară analiza contextuală. De pildă, în *posses ... micare | dignus quicum mices*, din polivalența verbului *posse* se exclud atît marcarea probabilității, cît și cea a posibilității interne a subiectului și se reține cea a *posibilității externe*: situația comportă un non risc, o imunitate a actantului. Valoare identică are un pasaj plautin ca *As.* 80 *is me dignum quoi concrederet habuit.*

3.9.3. În proverbul formulat de Publilius Syrus și de Horațiu, *oportet*, deontic polivalent și el, funcționează (și, odată cu el, *dignus*) ca un *evaluativ normativ*: „este bine ca ...” De asemenea, în *memoria dignus | memorabilis, dignus notari | notabilis, digna relatu | dicenda.*

3.9.4. Dimpotrivă, contexte ca *munditiis ... divis ... dignis* sau *dignum factis exitium* conțin ideea de conformitate, iar *dignus* poate fi considerat un *adjectiv relațional de similitudine* sinonim cu *par, aequus, similis.*

4. Așadar, ca element component al unui enunț modalizat, *dignus* poate avea felurite valori contextuale. Faptul că, în ciuda acestei ambiguități funcționale, el rămîne viu pînă la sfîrșitul latinității se datorează forței lui stilistice mai sus demonstrate, forță pe care nu o au nici sufixele echivalente, nici *posse*, nici *oportere*, neutre din acest punct de vedere.

ANA FELICIA ȘTEF

MODALITĂȚILE FRAZEI CONDIȚIONALE LATINE

Clasificarea condiționalelor limbilor clasice a stîrnit un interes atît de viu printre specialiști, încît nici o altă categorie gramaticală nu credem să fi atins numărul și varietatea de criterii pe temeiul cărora s-a realizat organizarea lor. Unii merg, în această privință, pe căi demult bătătorite, încît au intrat oarecum în tradiție, alții se încumetă să abordeze criterii noi, fără ca, totuși, să fie pe deplin mulțumitoare. Aceasta se datorește faptului că structura elastică și foarte variată a condiționalelor se lasă greu prinsă în tiparele rigide ale gramaticii și faptului că, pînă în prezent, s-a luat în considerare cu precădere forma sintactică și numai prin tiparele formale diferite s-a încercat explicarea conținutului. În toate dezbaterile abordate se simte lipsa unei teorii care să explice și să încadreze într-un sistem armonios această categorie sintactică atît de suplă și, am zice, puțin docilă.

Lingvistica modernă, care acordă o atenție deosebită conținutului logic al diverselor categorii sintactice, ne-a sugerat unele idei în această problemă. Îndeosebi logica polivalentă ne-a dezvăluit unghiuri noi de vedere care merită, socotim, să fie luate în considerare în studiile de limbă. Ne-am propus deci ca, pe baza unor teoreme logice, să dezvăluim un criteriu unic după care se pot clasifica și lămuri condiționalele.

Pentru a ușura înțelegerea celor ce urmează, folosim metoda explicației din aproape în aproape și recurgem, pentru argumentare, numai la exemple latine.

1. Raportul de cauză — efect în exprimarea ipotezei

1.1. *Fraza ipotetică alcătuiește un grup adverbial*

O presupunere și consecința îndeplinirii ei se exprimă prin grupul adverbial condițional. Acesta se înscrie în sfera raportului *cauză — efect*: propoziția care exprimă condiția înfățișează cauza, iar propoziția care prezintă consecința îndeplinirii condiției date desemnează efectul. Raportului cauză-efect ipotetic îi corespund pe planul expresiei două propoziții corelate. Acestea nu constituie rezultatul transformării unui complement nominal, ca în cazul altor raporturi propoziționale. În schimb, cele două propoziții formează o singură

unitate, deoarece raportul ce se stabilește între ele constituie expresia aceluiași conținut logic : ipoteza. Dar, pentru că însăși ipoteza este un concept bilateral, forma sa de exprimare este bimembră.

1.2. *Fraza ipotetică este o propoziție moleculară*

Elementul primar al logicii vechi este conceptul ; elementul primar al logicii noi este propoziția [1]. Actul prin care spiritul ia contact cu lumea exterioară este judecata, iar formularea ei este propoziția. Actele mai simple ale spiritului, corespunzînd unor aprehensiuni primare, sînt exprimate de propoziții *elementare*, *simple* (în expresia clasică) sau *atomice* (Russel). Actele complexe, corelate, sînt exprimate prin propoziții atomice unite. Propozițiile legate în frază se cheamă propoziții *moleculare* (Russel). Legătura dintre propoziții o realizează, în general, conjuncțiile. Deoarece limba dispune de un număr limitat de conjuncții, se pot stabili anumite tipuri de propoziții moleculare după conjuncțiile care leagă propozițiile atomice componente. Fraza ipotetică latină este o propoziție moleculară, formată din două propoziții atomice, una care exprimă condiția, numită protază, cealaltă, care redă consecința, numită apodoză. Legătura dintre ele o realizează conjuncția condițională *si* și variantele ei.

1.3. *Propoziția moleculară ipotetică și problema implicației*

Cînd o propoziție, să-i zicem q, rezultă dintr-o altă propoziție, de pildă p, spunem că propoziția p implică propoziția q, pe scurt, $p \prec q$.

Raportul „cauză—efect" exprimat de fraza moleculară ipotetică este de tipul „$p \prec q$", ceea ce înseamnă că, dacă p este adevărat, și q este adevărat. De aci, implicația ipotetică poate fi definită astfel :

$$p \prec q. =. \sim (p. \sim q)$$

adică „p implică strict q" înseamnă „este fals că p este adevărat și q fals". Ca alte cuvinte, o propoziție adevărată nu poate implica una falsă și, reversul definiției, o propoziție falsă dedusă dintr-o propoziție adevărată constituie o implicație falsă.

După Russel, toate implicațiile sînt posibile, cu o singură excepție ca prima să fie adevărată, a doua falsă. Cu alte cuvinte, implicația este o lege de compoziție în care argumentele au libertatea de a lua orice valori, afară de aceea care ar însemna că primul argument este adevărat, al doilea fals. De aci, rezultă următorul tabel de adevăr

[1] Idee aplicată prima oară de Whitehead și Russel, în lucrarea lor *Principia Mathematica*, Cambridge, ed. II, vol. I, 1925, vol. II — III, 1927.

al implicației :

p	q	p≺q
A	A	A
F	A	A
A	F	F
F	F	A

Prin urmare, o propoziție falsă poate implica una adevărată, dar una adevărată nu poate implica una falsă. Sau, dintr-o propoziție falsă poate decurge una adevărată, dar invers nu. Tabelul de mai sus poate fi rezumat în următoarele cuvinte : p ≺ q este totdeauna adevărat, dacă q este adevărat, indiferent ce valori ia p, și dacă ambele sînt false.

Toate discuțiile de pînă aci se bazează pe logica bivalentă, cu două valori de adevăr (A și F). Lucrurile se complică în logica trivalentă, care implică a treia valoare : *posibil*, simbol P. Dar această nouă noțiune ridică problema modalității.

2. Modalități exprimate de perioada ipotetică

2.1. *Probleme generale*

Modalitatea este categoria logică și semantică ce exprimă raportul stabilit între locutor și enunț, între protagonist și proces. În evul mediu, s-au stabilit patru modalități ale propozițiilor, *posibil*, *contingent*, *imposibil* și *necesar*, ale căror multiple combinații au fost larg utilizate de logica scolastică. Aristotel [2] lua în considerare numai trei modalități ale propozițiilor : *realitate*, *posibilitate*, *necesitate*,[3] care au fost preluate și de Kant. Acesta a creat triada propozițiilor *asertorice*, care exprimă realitatea, *apodictice*, corespunzătoare modalității „necesar" și *problematice*, care redau modalitatea „posibil".

Dar „posibil", „necesar" și „real" nu sînt noțiuni simple. După Aristotel, ele sînt moduri ale ființei însăși și au un caracter obiectiv. În afară de aceasta, fiecare din cele trei noțiuni poate avea mai multe înțelesuri. De pildă, Aristotel menționează trei feluri de „necesar" : *indispensabil*, care corespunde unei nevoi finale, unei necesități scop ; *obligativ*, nevoia care înduplecă, silește ; *necesitate simplă*, care nu are nici o legătură cu sila nici cu scopul.

Noțiunea de modalitate a căpătat o largă extindere la unii logicieni ca Petrus Hispanus [4]. Ideea a fost preluată și dezvoltată de

[2] Vezi *Anal. priora*, I, 8 — 22.
[3] Considerînd „imposibilul" negația „posibilului".
[4] Sec. XIII, în lucrarea *Summulae logicales*.

logica modală. G. H. von Wright [5] numește logică modală logica conceptelor modale, deosebite de conceptele de adevăr. El distinge astfel patru feluri de moduri: *aletice*, *epistemice*, *deontice* și *existențiale*. Modurile *aletice* sau de adevăr, care au constituit obiectul logicii modale tradiționale, se referă fie la adevărul unei propoziții, care poate fi necesar, posibil sau contingent, fie la prezența sau absența unei proprietăți la un obiect, conținînd, la fel, cele trei modalități din primul caz. Modurile *epistemice* sau de cunoaștere cuprind modalitățile: verificat sau cunoscut ca adevărat, falsificat sau cunoscut a fi fals, și nedecis sau nici adevărat, nici fals. Modurile *deontice* sau de obligație conțin trei modalități de bază: obligatoriu, permis și interzis. În sfîrșit, modurile *existențiale* sau de existență cuprind modalitățile: universal, existent și vid. Acestea sînt numai cîteva exemple care ilustrează complexitatea problemei. Orice logică ce utilizează mai mult de două valori — este vorba de adevăr și fals din logica clasică — se cheamă logică polivalentă. La baza logicii polivalente stă logica modală a lui Jan Łukasiewicz [6].

Am văzut că logica clasică și cea a lui Russel admiteau numai două valori de adevăr pentru propoziții, A (adevărul) și F (falsul), *tertium non datur* sau terțiul se exclude. În vorbire însă apar propoziții a căror valoare nu este nici adevărul nici falsul. Exemplul dat de Łukasiewicz și de elevul său A. Tarski [7], „E posibil să fiu la Varșovia la 21 decembrie", este o propoziție a cărei valoare azi nu este nici A nici F. Concluzia ce rezultă este că, în cazul unor propoziții, valoarea de adevăr nu este nici adevărul, nici falsul, această valoare, după Łukasiewicz, este posibilul (P). Prin posibil nu înțelegem tot ce poate exista, ci ceea ce se opune necesarului, ceea ce poate să existe.

În cazul altor propoziții, apoi, valoarea de adevăr nu este nici adevărul, nici falsul, nici posibilul, ci imposibilul. Prin imposibil nu se înțelege tot ce nu poate exista, ci este negarea posibilului (non P), corespunzînd irealului din gramaticile clasice. În sfîrșit, în alte propoziții, valoarea de adevăr nu este nici necesarul, nici posibilul, nici imposibilul, ci o posibilitate bilaterală „posibil adevărat sau posibil fals", modalitate desemnată de Hugh Mac Coll [8] prin termenul *variabil*, care corespunde termenului clasic *eventual*.

[5] *An Essay in Modal Logic*, Amsterdam, 1951, p. 1 — 2.

[6] *Die Logik und das Grundlagen Problem*, în „Les entretiens de Zürich sur les fondaments et la méthode des sciences mathématiques", Zürich, 1941, p. 88 — 100.

[7] *The Concept of Truth in Formalized Languages*, Oxford, 1933, trad. în „Materialismul dialectic și științele naturii", vol. XI, București, 1966, p. 308.

[8] *Symbolic Logic and its Applications*, London, 1906, v. Anton Dumitriu, *Logica polivalentă*, București, 1971, p. 98.

2.2. Fraza ipotetică latină comportă patru tipuri de modalităţi. Fiecare modalitate poate fi exprimată prin mai multe variante. Să luăm, de pildă, aceeaşi perioadă condiţională şi, potrivit cerinţelor latinei, s-o transformăm astfel încît să redea cele patru modalităţi.

Fie exemplul: *Dacă vrei, poţi.*

1. *Si vis, potes.* „Dacă vrei, poţi".
2. *Si velis, possis.* „Dacă ai vrea, ai putea".
3. *Si velles, posses.* „Dacă voiai, puteai".
4. *Si voles, poteris.* „Dacă vei voi, vei putea".

Toate patru exemplele de mai sus conţin aceeaşi propoziţie moleculară, alcătuită din cîte două propoziţii atomice, identice ca elemente componente şi semantic, şi unite prin aceeaşi conjuncţie condiţională *si*. Singura deosebire dintre ele este modalitatea lor diferită. Prima exprimă o aserţiune care, din punctul de vedere al vorbitorului, este adevărată, se împlineşte cu necesitate şi, deci, este reală, deoarece necesitatea implică realitatea [9]. Condiţia „vrei" se împlineşte cu necesitate, de aceea şi consecinţa „poţi" se realizează cu necesitate. Prin urmare, modalitatea primei fraze este realitatea. Al doilea exemplu exprimă o aserţiune care, din punctul de vedere al vorbitorului, poate să se realizeze, dar tot aşa de bine poate să nu se realizeze sau, cu alte cuvinte, poate să existe sau poate să nu existe. Realizarea în acest caz nu mai este necesară, ci posibilă. Modalitatea frazei este potenţialitatea [10]. Al treilea exemplu redă o aserţiune care, potrivit exprimării vorbitorului, este imposibilă; din felul expresiei reiese că *n-ai putut* şi, deci, *n-ai voit*. Modalitatea acestei fraze este imposibilitatea, care are drept urmare logică falsitatea ei sau, în limbaj clasic, irealitatea ei [11]. În sfîrşit, ultima frază prezintă o aserţiune a cărei realizare, în expresia vorbitorului, este proiectată în viitor. Or realizarea este necesară şi adevărată numai în prezent şi în trecut, în viitor ea este doar contingentă [12], eventuală. Deci, în exemplul dat, *eventual voieşti* şi, ca atare, *eventual poţi*. Nimic în această expresie nu este nici necesar, nici posibil, nici imposibil, ci totul este posibil adevărat sau posibil fals, ceea ce corespunde modalităţii *variabil* sau, cu un termen clasic, *eventual*.

[9] Potrivit principiului logic: *Ab oportere ad esse valet consequentia* „De la *a fi necesar* la *a fi* e valabilă consecinţa".

[10] Potrivit principiului logic: *Ab esse ad posse valet consequentia* „De la *a fi* la *a fi posibil* e valabilă consecinţa".

[11] Potrivit principiului logic: *Ab non posse ad non esse valet consequentia*" „De la imposibil la inexistenţă e valabilă consecinţa".

[12] Vezi Aristotel, *De interpretatione*, 9, 19 a, 9.

Cele patru modalități sînt exprimate în logica lui Łukasiewicz prin următoarele simboluri[13]:

NMNp sau $\sim\Diamond\sim$ p= „non posibil non p", adică „nu este posibil ca p să fie fals", ceea ce echivalează cu „p este necesar adevărat" sau, mai simplu, „p este necesar", adică real.

Mp sau $\Diamond$p = „posibil p" sau „p este posibil", adică p este potențial.

NMp sau $\sim\Diamond$p = „non posibil p", adică „p este imposibil" sau „p este fals" sau „p este ireal".

MpNMp sau $\Diamond$p $\sim$ $\Diamond$p = „posibil p non posibil p", adică „p este posibil și p nu este posibil", sau „p are posibilitate bilaterală" sau „p este eventual".

3. Formulele implicației și cele patru modalități ale frazei ipotetice

Simbolurile de mai sus exprimă cele patru modalități în cazul unei singure propoziții (p). Fraza ipotetică însă, așa cum am văzut în rîndurile anterioare, este de tipul p$\prec$q „p implică strict q". Fiecare modalitate a frazei ipotetice poate fi exprimată printr-o anumită formulă a implicației logice. Fraza ipotetică însă, pentru aceeași modalitate, oferă mai multe variante, după cum propozițiile atomice componente sînt afirmative sau negative, una sau amîndouă. Punînd însă în ecuație algebrică formula de bază cu formula impusă de variantă, trebuie să ajungem totdeauna la un rezultat adecvat modalității respective, dacă într-adevăr fraza are acea modalitate. Putem, deci, dovedi și prin calcul propozițional faptul că fraza ipotetică are patru modalități și că fiecare modalitate se exprimă prin mai multe variante.

3.1. *Realitate.* Implicația reală poate fi exprimată, socotim, prin formula logică p$\prec$q =.$\sim$ (p. $\sim$ q)[14], care se citește: „p implică strict q" este echivalent cu „e fals că p este adevărat și q fals". Iată cîteva exemple:

Si nocte maritus aversus iacuit, periit libraria (Juvenal, *Sat.* VI, 475 — 6)

„Dacă peste noapte bărbatul s-a culcat cu spatele (la nevastă), atunci s-a terminat cu intendenta".

[13] p = propoziție
N sau $\sim$ = non
M sau $\Diamond$ = möglich, „posibil".

[14] Vezi C. I. Lewis, *A Survey of Symbolic Logic*, University of California Press, Berkeley, 1918, revizuită sub titlul *Symbolic Logic*, New York, 1932, p. 291. Vezi și Anton Dumitriu, *Logica polivalentă*, p. 95.

Formula $p \prec q = .\sim(p. \sim q)$

$\sim(p. \sim q) = p.q$

În tablele de adevăr, aceasta corespunde rubricii : $A\bar{A} = A$

În text : „E fals că, dacă bărbatul s-a culcat cu spatele (la soție), nu s-a terminat cu intendența" este echivalent cu „Dacă s-a culcat cu spatele, s-a terminat cu intendența".

O altă variantă :

Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria (PHAEDRUS, *Fabulae*, III, 17, 12).

„Dacă activitatea noastră nu este folositoare, gloria este o neghiobie".

Formula : $p \prec q = .\sim (p. \sim q)$; iar aici : $\sim (p. \sim q) = \sim p.q$

În tablele de adevăr, $\sim p.q$ corespunde rubricii $FA = A$.

Fraza aceasta nu intră însă în tiparul formulei tip : „E fals că, dacă activitatea noastră este folositoare, gloria nu este o neghiobie", ceea ce înseamnă „Gloria este o neghiobie dacă activitatea noastră este folositoare", frază care exprimă ideea tocmai pe dos. În acest caz, exprimarea este defectuoasă față de logică, deoarece cele două noțiuni „glorie" și „neghiobie" conțin două valori contrare, prima pozitivă, ultima negativă. Se impune deci amendarea exprimării astfel : „Dacă activitatea noastră nu e folositoare, gloria nu este o realizare",

ceea ce, în formulă, apare sub varianta :

$\sim (p. \sim q) = \sim p. \sim q.$

„E fals că, dacă activitatea noastră este folositoare, gloria nu este o realizare" echivalează cu : „Dacă activitatea noastră nu e folositoare, gloria nu este o realizare".

În aceeași formulă se înscrie și exemplul următor :

Si omnino aqua non est viva, cisternae faciundae sunt. (VARRO, *Res rust.*, I, 45).

„În general, dacă nu există apă în condiții naturale, sînt necesare cisternele".

Altă variantă :

Si mihi dat operam, me illi irasci iniurium est (PLAUT, *Aul.*, 699).

„Dacă mă ajută, supărarea mea pe el este nedreaptă".

Formula acestei fraze conține o implicație falsă : $\sim(p. \sim q) = p.\sim q$, deoarece cînd p este adevărat iar q fals, implicația este falsă. Aceasta se poate dovedi și cu textul : „E fals că, dacă mă ajută, supărarea mea este nedreaptă", ceea ce înseamnă : „Dacă mă ajută,

supărarea mea e dreaptă" și atunci fraza nu mai este echivalentă cu cea dată : „Dacă mă ajută, supărarea mea e nedreaptă". În tablele de adevăr, acest caz corespunde rubricii AF = F. E necesară o modificare a expresiei de felul : „Dacă mă ajută, sînt bucuros", pentru a înscrie fraza într-o implicație adevărată.

O altă variantă :

Nec non, si parit humus mures, minor fit vindemia. (VARRO, *Res rust.*, I, 45).

„Dacă pămîntul produce șoareci, producția de vin nu se întîmplă să nu fie mai mică".

Formula : $p \prec q = \sim(p.\sim q)$

iar $\sim (p. \sim q) = p. \sim\sim q$; dubla negație anulîndu-se, obținem : $\sim p.q = p.q$

În tablele de adevăr, aceasta înseamnă AA = A.

În text, formulele de mai sus s-ar reda astfel : „E fals că, dacă pămîntul produce șoareci, nu se întîmplă ca producția de vin să fie mai mică" este echivalent cu „Dacă pămîntul produce șoareci, nu se întîmplă ca producția de vin să nu fie mai mică" și, în continuare, cu „Dacă pămîntul produce șoareci, producția de vin este mai mică".

Altă variantă :

Hoc nisi fit puerum ut tu videas, nil moventur nuptiae (TERENTIUS, *And.*, 516)

„Dacă nu se întîmplă să vezi copilul, nu se pune în mișcare nici o nuntire".

Formula : $p \prec q = \sim(p. \sim q)$

aici $\sim (p. \sim q) = \sim p. \sim q$.

Fraza se înscrie în rubrica de adevăr : FF = A.

În text : „E fals că, dacă vezi copilul, nu te măriți" echivalează cu „E fals că te măriți, dacă nu vezi copilul".

3.2. *Potențialitate.* Implicației potențiale i se poate atribui următoarea formulă :

$$p \prec q = .\sim \Diamond(p. \sim q)^{15}$$

ceea ce se citește „p implică strict q" înseamnă „nu este posibil (este imposibil) ca p să fie adevărat și q fals".

[15] Vezi C. I. Lewis, *op. cit.*, postulatul 11, 02, la Anton Dumitriu, *Logica polivalentă*, p. 99.

Iată cîteva exemple :

Si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum ... me consoler (TITUS LIVIUS, *Praefatio*)

„Dacă în mijlocul acestei mulțimi de scriitori, numele meu ar rămîne în obscuritate, noblețea și măreția lor m-ar consola".

Formula $\sim \Diamond$ (p. $\sim$ q) are aici varianta $\Diamond$p. $\Diamond$q., ceea ce înseamnă P(AA = A) (posibil adevărat, posibil adevărat este egal cu posibil adevărat).

În text : „Nu este posibil ca, dacă numele meu rămîne în obscuritate, noblețea și măreția lor să nu mă consoleze" este echivalent cu „E posibil ca noblețea și măreția lor să mă consoleze, dacă numele meu rămîne în obscuritate".

Altă variantă :

Tibi has miserabilis Orpheus haudquaquam ob meritum poenas, ni fata resistant, suscitat (VERGILIU, *Georg.*, IV, 455 și urm.).

„Nenorocitul Orfeu ar stîrni contra ta aceste pedepse pe nedrept, dacă sorții nu i s-ar împotrivi".

Formula implicației potențiale p$\prec$q = . $\sim \Diamond$ (p. $\sim$ q) =. $\sim \Diamond$ p. $\Diamond$ q corespunde exact formulei de bază $\sim \Diamond$ p. $\Diamond$ q, ceea ce înseamnă P(FA = A) „posibil fals, posibil adevărat, egal cu posibil adevărat". Fraza însă nu se lasă a fi prinsă în tiparul formulei : „Nu e posibil ca, dacă sorții se împotrivesc, Orfeu să nu stîrnească pedepse", din care rezultă că „Dacă sorții i se împotrivesc, Orfeu stîrnește pedepse", or ideea este tocmai contrară. Exprimarea păcătuiește față de logică prin litota „dacă sorții nu i s-ar împotrivi", ceea ce este echivalent cu „dacă sorții i-ar fi prielnici".

În noua exprimare, fraza „Dacă sorții i-ar fi prielnici, Orfeu ar stîrni pedepsirea" se înscrie perfect în formula $\sim \Diamond$ (p. $\sim$ q) = $\Diamond$ p. $\Diamond$ q. „Nu e posibil ca, dacă sorții îi sînt prielnici, Orfeu să nu stîrnească pedepse" este echivalent cu „Dacă e posibil ca sorții să-i fie prielnici, e posibil ca Orfeu să stîrnească pedepse".

Altă variantă :

Quid non proclames, in corpore iudicis ista și videas? (JUVENAL, *Sat.*, II, 75 — 76).

„Ce proteste n-ai exprima, dacă ai vedea aste haine pe trupul judecătorului !"

Expresia *quid non proclames* „ce proteste n-ai face !" înseamnă de fapt „n-ar fi protest pe care să nu-l rostești", și, astfel, formula

- frazei este:

$\sim \Diamond (p. \sim q) = \Diamond p. \sim \sim \Diamond q$
$\sim \Diamond p. \Diamond q = \Diamond p. \Diamond q.$

În tablele de adevăr, aceasta s-ar înscrie rubricii P(AA = A). În text: „Nu este posibil ca, dacă vezi aceste haine, să nu rostești un protest" echivalează cu „Dacă e posibil să vezi aceste haine, e fals că nu e posibil să rostești un protest" și, în continuare, „Dacă e posibil să vezi aceste haine, e posibil să rostești un protest".

Altă variantă:

Quod nisi concedas, habeare insuavis (HORAȚIU, *Sat.*, I, 3, 85)
„Dacă n-ai face această concesie, ai fi socotit dezagreabil".

Fraza se poate înscrie în formula:

$\sim \Diamond (p. \sim q) = \sim \Diamond p. \Diamond q$, corespunzînd rubricii: P(FA = = A).

De fapt *insuavis* include o negație, *non suavis*, și atunci

$\sim \Diamond (p. \sim q) = \sim \Diamond p. \sim \Diamond q$, ceea ce înseamnă P(FF = A).

În text: „Nu e posibil ca, dacă faci această concesie, să nu fii socotit agreabil" echivalează cu „Dacă nu e posibil să faci această concesie, nu e posibil să fii socotit agreabil".

3.3. *Irealitate.* Fraza ipotetică ireală se poate înscrie postulatului 8 din lucrarea lui Lewis[16], același cu postulatul 18.5, sistem 1, din aceeași lucrare, revizuită: $p \prec q = \sim \Diamond q \prec \sim \Diamond p$.

Citim „p implică strict q" este echivalent cu „q este imposibil" implică „p este imposibil", ceea ce, după E. L. Post[17], duce la consecința: $\sim \Diamond p = \sim p$ adică „imposibilul este identic cu falsul".

Iată cîteva exemple:

Si esset dubium petissent a me praesidium (CICERO, *Verr.*, IV)
„Dacă ar fi existat vreun dubiu, mi-ar fi cerut ajutorul".

Aceasta înseamnă de fapt „este imposibil să-mi fi cerut ajutorul ($\sim \Diamond q$) implică „este imposibil să fi existat vreun dubiu" ($\sim \Diamond p$), iar cum imposibilitatea este echivalentă cu irealitatea ($\sim p$), rezultă că „n-a existat nici un dubiu" ($\sim p$).

[16] *A Survey of Symbolic Logic*, 1918, la Anton Dumitriu, *op. cit.*, p. 101, iar ediția din 1932, la Dumitriu, p. 122.

[17] *Introduction to a General Theory of Elementary Propositions*, în „American Journal of Mathematics", XL (1921), p. 163—183.

S-a ajuns astfel la negarea premisei de la care s-a pornit, or o propoziție care implică propria sa negație este falsă.[18]

Fraza se înscrie, deci, în formula irealității:

$p \prec q = \sim \Diamond q \prec \sim \Diamond p$.

Un alt exemplu:

Tum porro si nil esset quod inane vocaret, omne foret solidum (LUCREȚIU, I, 520 —521)

„Pe de altă parte, dacă nu există spațiu liber numit vid, universul ar fi fost o masă solidă".

Formula implicației ireale $\sim \Diamond q \prec \sim \Diamond p$ prezintă în acest caz varianta $\sim \Diamond q \prec \sim (\sim \Diamond p) = \sim \Diamond q \prec \Diamond p$, apoi, schimbînd semnele, obținem $\Diamond q \prec \sim \Diamond p$, iar $\sim \Diamond p$ este egal cu $\sim p$, adică premisa este falsă, la fel, întreaga implicație.

În text: „Dacă este imposibil ca universul să fie o masă solidă" implică „e fals că nu e posibil să existe spațiu liber numit vid" sau „e fals că e fals că există spațiu liber numit vid". Anulînd cele două negații, ajungem la expresia „există spațiu liber numit vid". Premisa care a rezultat este contrara premisei date, ceea ce denotă falsitatea acesteia din urmă; în acest caz, întreaga perioadă este ireală.

Altă variantă:

Si defendere delictum (quam vertere) malles, nullum ultra verbum aut operam insumebat inanem (HORAȚIU, *Ars poet.*, 442 — 443).

„Dacă preferai să-ți aperi greșeala (decît să o-ntorci altfel), el nu-și mai lua osteneala de prisos să mai rostească un cuvînt".

Formula implicației ireale $\sim \Diamond q \prec \sim \Diamond p$ oferă, în acest caz, varianta $\sim (\sim \Diamond q) \prec \sim \Diamond p$, în continuare, $\Diamond q \prec \sim \Diamond p$, iar $\sim \Diamond p = \sim p$.

În text: „E fals că nu e posibil ca el să fi rostit vreun cuvînt" implică „nu e posibil că ai preferat să-ți aperi greșeala". Anulînd dubla negație se obține: „Posibil el a mai rostit un cuvînt" ($\Diamond q$) implică „nu e posibil că ai preferat să-ți aperi greșeala" ($\sim \Diamond p$), ceea ce este echivalent cu „n-ai preferat să-ți aperi greșeala" ($\sim p$). S-a ajuns astfel la negarea premisei date, ceea ce denotă o implicație ireală.

În sfîrșit, ultima variantă:

Nisi te amarem plurimum, non facerem (PLAUT, *Amph.*, 525—526)

„De nu te iubeam atît de mult, n-o făceam".

[18] Anton Dumitriu, *Logica polivalentă*, p. 109.

Formula implicației ireale $\sim \Diamond q \prec \sim \Diamond p$ prezintă în acest caz varianta $\sim (\sim \Diamond q) \prec \sim (\sim \Diamond p)$, care, prin anularea dublelor negații, devine $\Diamond q \prec \Diamond p$. În text: „Dacă e fals că nu-i posibil s-o fi făcut" implică „e fals că nu-i posibil să te fi iubit". Anulînd negațiile duble, obținem: „Posibil am făcut" implică „posibil te-am iubit". Premisa obținută este contrară premisei date, este negarea ei, semn al implicației ireale.

3.4. *Eventualitate.* Implicația eventuală s-ar putea înscrie în formula:

$\sim \Diamond q \prec \Diamond p . \Diamond \sim p$ [19]

pe care o citim „non posibil q" implică „posibil p posibil non p". Această implicație este valabilă pentru acele propoziții a căror realizare are loc în viitor. Încă Aristotel [20] a arătat că „afirmația anticipată nu este mai adevărată decît negația".

Iată cîteva exemple:

Si ea (spes) decollabit, redibo huc ad senem, ad coenam asperam (PLAUT, *Capt.*, 497)

„Dacă mă va părăsi și această (speranță), mă voi întoarce aici la bătrîn, la cina lui sărăcăcioasă".

Fraza se înscrie în formula implicației eventuale sub varianta: $\Diamond q \prec \Diamond p . \Diamond \sim p$.

În text: „Posibil mă întorc la acest bătrîn" ($\Diamond$ q) implică „posibil pierd această speranță" ($\Diamond$ p), „posibil nu pierd această speranță" ($\Diamond \sim$p), ceea ce corespunde modalității variabil sau eventual.

Altă variantă:

Si tamen non ad te hoc redibit,
Tu hoc carebis commodo (LUCILIUS, *Sat.*, XXVII).

„Dacă totuși acest lucru nu ți se va înapoia, tu vei fi lipsit de acest avantaj".

Formula implicației eventuale prezintă aici varianta:

$\Diamond q \prec \Diamond \sim p . \Diamond p$.

În text: „Posibil ești lipsit de acest avantaj" ($\Diamond$q) implică „posibil acest lucru nu ți se înapoiază ($\Diamond \sim$p), posibil ți se înapoiază" ($\Diamond$ p). Această posibilitate bilaterală caracterizează modalitatea eventuală.

[19] Transcrisă după Łukasiewicz, *op. cit.*, p. 58, teza 21, CNMqKMpMNp.
[20] *De interpretatione*, p. 9.

Altă variantă:

Si ita feceris, pabulum boves non eicient (CATO, *De agr.*, VI, I) „Dacă vei proceda astfel, boii nu vor mai respinge hrana".

Fraza se înscrie în formula implicației eventuale sub varianta:

$\sim\Diamond q \prec \Diamond p . \Diamond \sim p$.

În text: „Nu e posibil ca boii să respingă hrana" ($\sim \Diamond$ q) implică „posibil procedează astfel" ($\Diamond$ p), „posibil nu procedează astfel" ($\Diamond \sim$p). Posibilitatea în două sensuri corespunde modalității eventuale.

În sfîrșit, ultima variantă:

Vilicus, si nolet male facere, non faciet. (CATO, *De agr.*, V 2)

„Intendentul, de nu va voi să facă rău, n-o va face".

Fraza se înscrie în formula eventualității sub varianta:

$\sim\Diamond q \prec \Diamond \sim p . \Diamond p$.

În text se va citi: „Nu e posibil să facă rău" ($\sim \Diamond$ q) implică „posibil nu va face rău" ($\Diamond \sim$ p), „posibil va face rău" ($\Diamond$ p). Posibilitatea bilaterală exprimă o modalitate variabilă sau eventuală. Valoarea de adevăr a tuturor frazelor ipotetice eventuale poartă calificativul *contingent*.

4. **Constatări finale.** Din examinarea celor patru modalități ale frazei ipotetice prin prisma logicii polivalente se desprind cîteva idei prețioase, care deschid perspective în cercetările de lingvistică.

Printre categoriile mai puțin deslușite se găsește implicația eventuală, pe care Łukasiewicz o definește și prin teza 19. CKMpMNp Mq care se citește: „În același timp (K) posibil p (Mp), posibil non p" (MNp) duce la „posibil q" (Mq). În acest caz, propoziția p este arbitrară și orice ar exprima ea este posibil, nimic nu este imposibil și nimic necesar, concluzie „penibilă", după expresia lui Łukasiewicz [21]. La o idee interesantă, deși paradoxală, a ajuns în această privință savantul român Gh. Moisil, care arată că dubla contingență ($\gamma\gamma x$) echivalează cu necesitatea (ν), dar intuiția noastră surprinde greu această idee [22]. Practic, în calculul propozițional, implicația eventuală a fost mai puțin studiată și, pentru o cunoaștere mai temeinică a esenței sale logice, se cer în continuare eforturi noi de investigație. În afară de aceasta, o surpriză ne-a oferit și varianta $\sim$p.q a implicației reale (la fel, varianta potențială corespunzătoare

[21] Vezi Anton Dumitriu, *Logica polivalentă*, p. 170 – 171.

[22] Vezi idem, *ibidem*, p. 262.

$\sim \Diamond p. \Diamond q$). Deși această implicație este adevărată, deci reală (FA = A), fraza ipotetică cu această secvență a membrelor sale nu se înscrie formulei tip corespunzătoare. Dar tocmai prin dificultatea pe care o creează, ea dă în vileag unele deficiențe ale expresiei față de logic, unele exprimări „defectuoase" din punctul de vedere al legilor logicii.

Din studiul modalităților se mai constată apoi că realitatea și posibilitatea au trăsături comune, formulele lor prezintă un paralelism perfect. Aceasta se datorește faptului că necesarul sau realul implică posibilul ($\sim \Diamond \sim p \prec \Diamond p$), după teorema 18,43 a lui Lewis. Cu alte cuvinte, dacă un lucru este necesar, el este și posibil. Modalitățile real și potențial se mai cheamă și modalități afirmative, deoarece ele nu-și implică propria negație. Aceste două modalități au proprietatea că se transmit de la antecedent la consecvent [23]. În schimb irealul ($\sim \Diamond p$) și posibil falsul ($\Diamond \sim p$) sînt modalități negative, deoarece își implică propria negație [24]. Ele se transmit invers, de la consecventul implicației la antecedentul ei. Acesta este cazul condiționalelor ireale și eventuale. În afară de aceasta, fiecare modalitate comportă mai multe posibilități de exprimare, datorită faptului că forma lingvistică e mai bogată și mai variată decît conținutul logic exprimat. Se constată însă că fiecare variantă a unei fraze ipotetice corespunde în conținut formulei de bază prin care definim tipul modalității respective. Se ajunge astfel la posibilitatea ca între formula definitorie și formula cazului dat să se stabilească semnul egalității și să se efectueze echivalențele cu precizie matematică. Calculul propozițional întreprins astfel pe baza modalităților reușește să desprindă echivalența logică între variante ale expresiei, și, pe baza acestei trăsături logice comune, să determine tipul modalității în sfera căreia se înscriu variantele. Acest fapt prezintă o importanță deosebită, deoarece există cazuri în limbă cînd forma de exprimare nu e un criteriu tranșant în determinarea tipului modal al unei ipoteze, deoarece aceeași formă poate reda și două modalități. De pildă, se întîlnesc cazuri în care conjunctivul prezent și perfect, care intră de regulă în structura sintactică a condiționalelor potențiale latine, să exprime condiționale ireale. În vreme ce forma nu este concludentă, calculul propozițional nu permite dubii în determinarea tipului modal căruia îi aparține o perioadă dată. Modalitatea constituie, deci, un criteriu riguros științific care clarifică și determină tipurile propozițiilor condiționale.

[23] Vezi Anton Dumitriu, *Logica polivalentă*, p. 121.
[24] Idem, *ibidem*, p. 109.

GR. BRÂNCUȘ

SEMANTICA TERMENILOR ROMÂNEȘTI DIN SUBSTRAT

Cuvintele românești din substrat comparabile cu corespondente albaneze se pot clasifica, după sensurile actuale, în felul următor[1]:

1. Omul

1.1. Vîrstă: *copil, ghiuj, moș.*
1.2. Părți ale corpului: *buză, ceafă, ciuf, grumaz, gușă, rînză.*
1.3. Îmbrăcăminte: *brîu, căciulă.*
1.4. Alimente: *brînză, urdă, zară.*
1.5. Locuință: *argea, cătun, gard, vatră.*

2. Natura

2.1. Atmosferă: *abur.*
2.2. Configurația terenului: *ciucă, groapă, mal, noian, măgură.*
2.3. Ape: *baltă, bîlc, pîrîu.*
2.4. Vegetația
2.4.1. Arbori (generalități, specii): *brad, bung(et), copac, druete.*
2.4.2. Arbuști (cu fructe necomestibile): *curpen.*
2.4.3. Legume: *mazăre, mărar.*
2.4.4. Plante erbacee (necultivate): *brustur, leurdă, spînz.*
2.4.5. Părți ale plantelor, fructe: *ciump, coacăză mugure, sîmbure, strugure.*
2.5. Fauna
2.5.1. Animale domestice: *bîră (?), măgar, mînz, mînzat, mușc(oi), țap.*
2.5.2. Animale sălbatice: *viezure.*
2.5.3. Însușiri ale unor specii de animale, fiziologie, boli: *baligă, bardzu, călbează, ciut, murg, știră.*

[1] Pentru schema clasificării (pe care am adecvat-o la fondul limitat de cuvinte autohtone), vezi R. Hallig și W. v. Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für Lexikographie*, Berlin, 1952. Modelul de clasificare propus a fost utilizat, între alții, de I. Fischer, pentru vocabularul de origine latină al românei în *Istoria limbii române*, II, București, 1969, cap. *Lexicul*, 110 — 173, iar pentru vocabularul latin din albaneză de Harald Haarman, *Der lateinische Lehnwortschatz im Albanischen*, Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1972. O clasificare semantică mai generală a fondului autohton românesc a întocmit Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943, 196 — 197.

2.5.4. Strigăte adresate unor specii de animale domestice : *bîr*.
2.5.5. Reptile : *balaur, bală* (?), *năpîrcă, șopîrlă*.
2.5.6. Insecte, viermi : *căpușă, strepede*.
2.5.7. Păsări de curte : *rață*.
2.5.8. Păsări sălbatice : *barză, cioară, ghionoaie, pupăză*.
2.5.9. Părți ale corpului păsărilor : *cioc*.

3. Raportul dintre om și natură

3.1. Agricultură (unelte, plante cultivate, forme ale produselor) : *buc, grapă, gresie;* cf. 2.4.3.

3.2. Păstorit (ocupații, animale, produse, obiecte, boli etc.) : *baci, bască, sarbăd, strungă, țarc, țeapă, zgardă*; cf. 1.2., 1.4, 1.5., 2.5.1., 2.5.3, 2.5.4., 2.5.6.

3.3. Vînătoare (instrumente) : *cursă*.

3.4. Forme ale obiectelor (transformate) : *fărîmă, grunz, scrum*.

3.5. Însușiri, calități, circumstanțe : *gata, hameș, lete, mare*.

3.6. Măsură, cantitate : *droaie, jumătate*.

3.7. Acțiuni, stări : *bucura, ciupi, scăpăra*.

Tabloul grupurilor semantice în care se organizează cele cca 90 de cuvinte provenite cu siguranță din substrat nu se modifică prin adăugarea celor cca 40 de cuvinte, cu paralele în albaneză, pe care numai cu probabilitate le atribuim fondului străvechi preroman. Din lista aproximativă a acestora se poate observa că, în general, ele se includ în seriile semantice degajate mai sus : *aică* „smîntînă", *băiat, băl, borț* „burta femeii gravide", *brîncă* „erizipel", *burduf, căpută, ceară* „spate, circă", *chelbe, codru, crăciun* (în rom. com. „buturugă"), *creț, cruța, curma, daș, dărîma, fluture, gardin(ă), ghioagă, gogă* „strigoi", *lehăi, mire, mură, murză, negură, oacără, păstaie, petec, pielm* „pospai", *pururi, rîcîi, sarică* (și *jarcă*), *scorbură, spuză, stăpîn, sterp, stînă, traistă, văpaie, vătui* „ied de un an", *volbură, zgîria*.

În româna comună, grupurile semantice și sensurile reale ale cuvintelor sînt, în linii mari, la fel cu cele de astăzi. Deosebirile, care nu sînt prea mari, se relevă prin comparația cu albaneza și, în general, prin studiul etimologic al cuvintelor respective, deci prin reconstrucție semantică. Astfel, **bung* (din care der. col. *bunget*) e posibil să fi însemnat „stejar" (comp. alb. *bung* „specie de stejar"); *bucur* (adj. presupus din onomasticile *Bucur*, Lacul *Bucura*, *București* etc.) avea, probabil, sensul de „frumos" (comp. alb. *i bukur* „id"); *bardzu*, adj. „alb" (comp. dial. *barz, bardzu* „pestriț; alb" despre lînă, pene; subst. *barză* s-a dezvoltat mai tîrziu, numai în dacoromână, dintr-o sintagmă de felul *pasăre barză*, cu dispariția determinatului și substantivarea adjectivului); sensurile de „bas-

tard; slugă" ale lui *copil* sînt secundare și, probabil, tîrzii; *copaciu* avea, probabil, înțelesul de „lemn, trunchi tăiat"; *grumaz* însemna, inițial, „gîtlej", ca alb. *gurmaz*, sens cunoscut și în româna veche.

Operația de restabilire semantică se poate extinde și asupra altor cuvinte autohtone din româna comună, dar rezultatele rămîn, în cele mai multe cazuri, doar în domeniul ipotezelor. Am avea certitudinea absolută a sensurilor reconstruite numai dacă am admite că elementele în discuție se datoresc nu transmisiunii directe din substrat, ci influenței albaneze, idee pe care nu o putem accepta. Dar și în cazul acesta, de egalitate semantică româno-albaneză, nu putem vorbi decît după o prealabilă restabilire a valorilor semantice inițiale în albaneza comună.

Termenii albanezi se pot clasifica în trei categorii din punctul de vedere al sensurilor considerate în raport cu ale corespondentelor românești:

a. Sînt identici semantic cu paralelele românești: *avull, baç, bajgë, bashkë, bredh, brez, brushtull, bung, buzë, byk, çok, çufkë, çukë, çupis, dru, flojere, gardh, gati, gropë, gushë, gjimp, gjymës, gjysh, hamës, katund, këlbazë, këpushë, kësulë, kopil, kulpër, kurthë, i le(htë), i madh, magar, magulë, mërajë, mëz, mëzat, mugull, murg, mushk, nepërkë, përrua, pupëzë, rosë, sorrë, shapi, shkardhë, shkrep, shkrum(b), shpend(ër), shtrep, shtrungë, shyt, cap, cark, i tharbët, thërrime, urdhë (udhos), vatrë, vjedhull, dhallë.*

b. Au sensuri puțin diferite față de termenii românești: *baltë* „noroi", mocirlă", *i bardhë* „alb", *berr* „vite mărunte", *bollë* „șarpe mare" (*bullar* „șarpe de apă"), *grep* „cîrlig, undiță", *gresë* „răzuitoare", *gjon* „otus scops, ciui, ciof, știoi", *hudhër* „usturoi", *kokëzë* „confetto, frutto" (din *kokë*, „Beere, Baumfrucht"), *kopaç* „buturugă, buștean, trunchi de arbore", *krundë* „tărițe", *mal* „munte", *modhull* „mazăre; măzăriche; neghină", *moshë* „vîrstă", *pellg* „groapă mare cu apă", *qafë* „gît", *rrëndës* „cheag", *thep* „vîrf ascuțit" (și *gëthapë* „cîrlig"), *thumb* „bold, ghimpe, spin", *ujanë* „ocean, loc cu apă".

c. Termeni cu sensuri mai îndepărtate față de cele ale corespondentelor românești: *i bukur* „frumos", *brenza-t* „interius, viscera" (din *brenda* „înăuntru"), *droe* „frică, groază", *sumbullë* „nasture, gămălie, nod", *shtrud* (și *sthrudhull, luleshtrydhe*) „fragola", *shtjerra-t* „turmă de miei" (dar și *shqirrë* „știră, stearpă").

Se observă că cel mai bogat grup îl reprezintă cel de sub *a*, al cuvintelor identice ca sens cu corespondentele din română. Distanța dintre sensurile termenilor de sub *b* și, mai ales, ale celor de sub *c*, în raport cu sensurile corespondentelor românești, nu este de natură să împiedice reconstrucția unor sensuri comune în substrat și, prin urmare, identificarea unor radicale comune indo-europene. Ceea ce

interesează însă în mod special din confruntarea celor două liste de termeni este faptul că și din punct de vedere strict semantic cuvintele românești atribuite substratului trebuie cercetate în legătură directă cu corespondentele albaneze.

Revenind la clasificarea semantică propusă pentru termenii românești, constatăm că cele mai multe dintre categoriile obținute se pot include în grupul cel mai numeros, acela al termenilor păstorești. Astfel, cuvintele care denumesc părți ale corpului *(ceafă, grumaz, gușă, rînză)* par să fi fost la origine în legătură exclusiv cu corpul animalelor; obiectele de îmbrăcăminte denumite prin *brîu, căciulă* sînt proprii cierului; *argea, cătun* se referă la locuințele primitive de munte, după cum *vatră* și *gard* implică, inițial, mai ales așezările sezoniere ale păstorilor transhumanți; *buc* face aluzie evidentă la prelucrarea cînepii, *groapă* la cultivarea cerealelor, iar *grește* la cositul fînului, deci toate trimit la formele unei agriculturi primare impuse de păstorit; animalele, păsările, plantele, configurațiile terenului denumite prin termeni din categoriile respective, constituie, în general, mediul înconjurător al crescătorilor de vite din zonele muntoase. Se poate spune, în concluzie, că nici unul dintre termenii care compun fondul lexical autohton comun cu albaneza nu depășește, prin conținutul său semantic, sfera de viață a păstorilor de odinioară.

La aceeași concluzie privind semantica generală a cuvintelor din substrat ajungem și prin operația de raportare a acestora la sinonimele latinești păstrate în română. Se poate întocmi o listă destul de lungă de astfel de echivalente din care se constată că între termenul autohton și cel latinesc se stabilește un raport ca de la particular la general, raport rezultat, în cele mai multe cazuri, prin specializarea semantică „pastorală" a sinonimului autohton. De exemplu, din paralela sinonimică *alb—bardzu*, se observă că termenul latin s-a impus ca general, pe cînd cel traco-dac s-a specializat pentru exprimarea însușirii de „alb" privind exclusiv animalele domestice. La fel, *lînă* denumește generalul, pe cînd *bască* „lîna de pe o singură oaie" exprimă un aspect particular. *Brînză* și *urdă* sînt, în româna comună, anumite sorturi de *caș*, iar *zară* un anumit fel de *lapte*, *strepede* desemnează numai *viermele* din brînză, *sarbăd* însemnează *acru* cu referire expresă la lapte, *baci* se cuprinde ca particular în sfera semantică generală a lui *păstor, păcurar*, iar *murg* privește culoarea *neagră* numai a animalelor.

Și din perechile care urmează se observă că termenul latin acoperă o suprafață semantică mai mare, iar cel autohton se subordonează acestuia ca specia genului, se include în sfera lui semantică: *baltă* „lac mocirlos" — *lac, apă*; *argea* „colibă sub pămînt" — *casă* „colibă"; *cătun* „sat mic" — *sat* (prin evoluția semantică a lui *fos-*

satum); *balaur* „șarpe uriaș" — *șarpe*; *dru(ete)* „bucată de lemn" — *lemn*, *pîrîu* „rîu mic" — *rîu*; *lete* (der. *letnic* „leneș") — *ușor*; *bîlc* „vale mlăștinoasă" — *vale*; *curpen* — *viță*; *leurdă* „ai sălbatic" — *ai*; *mușcoi*, *măgar* — *cal*.

Nu este exclus ca și în paralelele care urmează termenul autohton să se caracterizeze prin anumite restricții semantice în raport cu perechea latină: *copil* — *fiu*, *făt*, *fecior*; *ghiuj* — *auș*, *bătrîn*; *brîu* „brăciri late" — *brăciri*, *curea*; *scrum* — *cenușă*; *abur* — *suflare*, *suflet*; *gresie* — *cute*; *bucur* — *frumos*; *ghimpe* — *spin*; *copac* „trunchi tăiat" — *lemn*, *arbore*; *grumaz* — *cerbice*; *cursă* — *laț*; *mal* „rîpă deal, țărm" — *munte*.

Vatră însemna inițial „foc", deci avea un sens principal în raport cu cel de astăzi, dar a devenit secundar de îndată ce *focus* a luat locul lui *ignis*, iar *vatră* pe al lui *focus*.

Chiar cuvintele care, printr-o vecinătate semantică imediată, se atrag în perechi sau în grupuri mai largi ne descoperă același tip de raport, în care termenul de substrat se subordonează celui latin. Acesta pare a fi cazul unor perechi și grupuri de felul: *cioc* — *rost*, *gușă*; *ciut* — *cornut*; *țap* — *berbece* (*oaie*, *capră*, *miel*); *buză*, *ceafă*, *ciuf*, *grumaz*, *gușă*, *rînză* — *cap*, *corp*, *piept*, *picior* etc.; *mugure* — *floare*, *frunză*; *scăpăra* — *foc*. Exemplele pot continua.

Se observă așadar că termenii autohtoni din română, considerați în raport cu perechile sinonimice conservate din latină, se comportă ca elemente rezultate dintr-o veritabilă influență pe care a suferit-o latina orientală impusă în spațiul carpato-balcanic. Din idiomul matern pe care localnicii erau nevoiți să-l abandoneze în procesul însușirii treptate a latinei, aceștia au reținut, în general, elemente secundare, proprii limbajului pastoral, considerat în înțeles larg.

LOCUL ELEMENTELOR LEXICALE LATINE DIN ALBANEZĂ ÎN CADRUL ROMANITĂȚII SUD-EST EUROPENE

1. Insuficiențele și divergențele care mai persistă în acest domeniu se datoresc în mare măsură carenței materialelor și instrumentelor de lucru, precum și cunoașterii încă aproximative a procesului de romanizare a teritoriilor cuprinse între Marea Adriatică și Pontul Euxin. Acest fapt ne îndeamnă să reluăm examenul de ansamblu al lexicului de origine latină din albaneză spre a obține un suplement de precizie în domeniul stratigrafiei, răspîndirii geografice și sistematizării.

Caracterul arhaic al împrumuturilor din latină a fost pus în lumină mai întîi de W. Meyer-Lübke : el conchidea că acestea reprezintă un stadiu lingvistic mai vechi decît al oricărei limbi romanice. În schimb, paralelismele fonetice între albaneză și română sînt mai puține decît se crezuse mai înainte, în timp ce diferențele apar foarte importante [1]. La achizițiile anterioare putem adăuga considerațiile următoare, din care rezultă că anumite elemente latine din albaneză sînt mai vechi decît cele corespunzătoare din limba română sau din alte limbi romanice.

2. Anumite împrumuturi din albaneză au la bază forme simple, iar limbile romanice au păstrat derivatele lor, ceea ce arată într-o anumită măsură fie un stadiu relativ mai evoluat, fie un caracter mai popular al elementelor din limbile romanice. Latinul *cepa* a supraviețuit în albaneză *(qepë)* și în unele limbi romanice (în română, *ceapă)*, în timp ce alte limbi romanice au preferat derivatul **cepulla* (italian *cipolla*), chiar în regiuni conservatoare ca Sardinia și Dalmația. Latinul *os* a persistat în albanezul *vesh* „ureche", pe cînd toate limbile romanice sînt continuatoarele diminutivului *auricula*. Adjectivul *par* „asemenea" (plural *paria* „două lucruri asemenea"),

[1] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*, în „Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien" I, 1914, p. 1— 43. Iată ce spune el textual : «Danach stellt ... das lateinische Element im Albanischen einen älteren Sprachzustand dar, als irgendeine der romanischen Sprachen » (p. 32) ; « Diese Zusammenhänge im Lautsystem zwischen Albanesisch und Rumänisch erscheinen danach viel geringer als man früher angenommen hatte : sie beschränken sich auf dem nämlichen Rhythmus und auf die Nasalvokale ... Daneben stehen nun grosse Verschiedenheiten ».

în albaneză *par* „pereche", este anterior derivatului *paricula*, atestat tîrziu în izvoarele latine și moștenit în română *(pereche)* și în alte limbi romanice. În albaneză a supraviețuit *radix, -īcis (rikë)*, iar în Sardinia, Dacia și Gallia s-a impus diminutivul *radicīna*. Albaneza și limbile romanice occidentale au moștenit forma simplă *ramus* (alb. *rëmp, rëmb*), în timp ce în limba română a persistat derivatul *ramulus* (plural *ramuli* > *ramuri*, după care a fost refăcut singularul *ram*). Substantivul *rete* „plasă, rețea" a stăruit în albanezul *rjet* și în limbile romanice occidentale, în schimb românul *rețea* continuă derivatul *retella*. În albanezul *shpinë* „coloană vertebrală, spate" și în majoritatea limbilor romanice a supraviețuit *spina*, în timp ce în română *(spinare)* și în unele graiuri reto-romane a triumfat derivatul *spinalis* [2]. Forma simplă *truncus* se întîlnește în albaneză *(trunk, trung)* și în majoritatea limbilor romanice, în timp ce româna *(trunchi)* și spaniola *(tronco)* au pornit de la un presupus **truncŭlus*. Adjectivul *vescus, -a, -um* „slab, veșted" apare rar în textele latine[3]: el a fost moștenit pe alocuri în Peninsula Iberică și a trecut la strămoșii albanezilor *(veshkem* „mă ofilesc"), dar pentru românul *veșted* trebuie să apelăm la un derivat ipotetic **vescīdus*. Descendenții lui *vetus* și *vetranus* au în limbile romanice sensul „vechi, bătrîn": la strămoșii albanezilor a pătruns adjectivul *vetus, veteris (i vjetër)*, pe cînd în română, limbă formată în teritorii de frontieră ale imperiului, s-a impus cu acest sens termenul *veteranus, vetranus* > *bătrîn*.

Alte elemente latine care au pătruns în albaneză au de asemenea un caracter vădit arhaic în comparație cu majoritatea limbilor romanice. Latinul *capo, -onis* a persistat în albaneză *(kapúa* „cucoș"), în Italia meridională *(kapune)*, în Sardinia *(kaboni)*, adică în regiuni conservatoare, însă aiurea a ieșit biruitoare varianta mai recentă cu geminată expresivă **cappo*. La albanezi a stăruit forma de neutru *cĭcer* „mazăre" *(qiqër)*, atestată începînd de la Plaut; însă cele mai multe limbi romanice au pornit de la *cicĕre* (în dialectul aromân *țeațire*). În Italia meridională, în română și în albaneză, cu alte cuvinte în teritorii izolate sau laterale, a persistat *coctorium (cuptor, koftor)*: stăruința lui *coctorium* în regiuni conservatoare poate fi pusă în legătură și cu specificul culturii materiale din aceste teritorii în raport cu restul lumii romanice, unde s-au dezvoltat alte forme de cultură pentru care au fost alese alte nume [4]. În română *(lăurușcă)*, albaneză *(lërushkë)*, în Italia centrală și în Sardinia a triumfat *labrusca* „vie sălbatică, fructul viei sălbatice", dar în restul Romaniei

[2] *Corpus glossariorum Latinorum*, Leipzig, 1888 — 1923, t. III, p. 391, 67 *rachis spinalis*.

[3] A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1959, p. 728.

[4] Norbert Jokl, în „Balkan-Archiv", IV, 1928, p. 195 — 196.

s-a impus *lambrusca*, creație secundară. Termenul *manubrium* „toartă, mînecă", cuvînt vechi atestat la Plaut, a supraviețuit în albaneză *(mërrá, mërujë)* și în cîteva dialecte italiene, dar în latina comună și în majoritatea limbilor romanice s-a impus cuvîntul popular *manica* (în română *mînecă*). Tot o variantă mai veche, adică *pepo, pepînis* „o specie de pepene mare", s-a menținut în română *(pepene)* și în albaneză *(pjepër, pjepën)*, pe cînd toscanul *popone* și vechiul francez *popon* derivă din forma mai recentă *pepo, -ōnis*. Cuvîntul *testa* a supraviețuit în albaneză *(tshë)* cu sensul mai vechi și original „înveliș, haină, carapace", în timp ce toate limbile romanice au moștenit sensul mai nou „craniu, țeastă" [5]. Adjectivul *vitricus* a stărnit numai în arii laterale, adică în sardă, albaneză *(vitërk, vitrëk)* și în română *(vitreg)* [6], dar termenul general răspîndit era *filiaster*. În latină forma *vomis* „fier de plug" era anterioară formei *vomer*, refăcută după cazurile oblice : forma mai veche *vomis* a pătruns la strămoșii albanezilor (gheg *umb, um*), dar n-a lăsat urme în limbile romanice, care au moștenit varianta mai recentă *vomer*.

3. Spre deosebire de limba română, care a păstrat și dezvoltat pe o cale independentă compuse cu *ad-, ex-* și *in-*, unele elemente latine din albaneză ne trimit la o fază mai veche a limbii latine, caracteristică în special pentru limba literară de la sfîrșitul republicii romane. Latinul *colare* a dat în albaneză *kulloj*, în timp ce *strecura* în română a pornit de la compusul *extracolare* sau poate *transcolare*. Forma populară *quetu* pentru *quietus* a persistat în albaneză *(i qetë)* și în toate limbile romanice, însă în română ea a intrat ulterior în categoria compuselor cu *in-* (*încet*). În albaneză a persistat clasicul *renovare (arnoj, rënoj)*, iar româna are azi un compus cu *in-* și adjectivul *novus* (*înnoi*). Întîlnim în albaneză clasicul *ruinare (rrënoj)* căruia în română îi corespunde termenul popular și metaforic *extricare (strica)*. Cuvîntul *tricae,-arum* „fleacuri, nimicuri, încurcături" era folosit în cercuri familiare. Verbul *extricare* „a scoate din încurcături, a da la o parte, a ruina" apare prima oară în secolul întîi în opera lui Columella (III, 1, 3), apoi în diferite glosare pînă tîrziu în evul mediu [7]. Clasicului *salvare*, păstrat în albaneză *(shëlloj)*, îi corespunde în română un cuvînt popular, ignorat de literatură : **excappare* > *scăpa*. Substantivul *cappa* „capac, înveliș, haină"

[5] Eqrem Çabej, în „Revue roumaine de linguistique", VII, 1962, p. 197 : „eine interessante Bedeutungsentwicklung».

[6] C. Tagliavini, *Vitricus*, în *Mélanges Mario Roques*, III, Paris, 1952, p. 255—264.

[7] K. Hetzer, *Die Reichenauer Glossen. Textkritische und sprachliche Untersuchungen zur Kenntnis des vorliterarischen Französisch*, Halle, 1906, p. 173 ; J. H. Baxter — Ch. Johnson, *Medieval Latin world-list from British and Irish sources*, Oxford, 1934, *s.v.*

apare în texte tardive; compusul **excappare* însemna „a scoate de sub capac, a retrage haina și a fugi". În italiană, *scappare* „a fugi, a scăpa" este atestat în secolul al XIV-lea, în română verbul *a scăpa* poate fi folosit ca tranzitiv și intranzitiv. În albaneză întîlnim clasicul *sanare (shëroj)*, în română circulă azi un derivat tardiv *sanitosus (sănătos, a însănătoși)* [8]. Lui *turpis* din latina clasică, prezent în albaneză *(turpe* „rușine"), îi stă alături în română un presupus derivat de la *roseăs* „roșu, roșietic", anume **rosionem (rușine)*. În albaneză întîlnim și alte cuvinte curente în latina clasică, dar care n-au supraviețuit în limba română, ci au fost înlocuite cu termeni populari sau metaforici: *fides (fe)*, în română *credentia (credință)*[9]; *liber (lirë)*, în română **libertatus (iertat)*; *veritate (vërtetë)*, în română *ad de verum (adevăr)*; *voluntate (vullnet)*, în română derivatul *voință*, dezvoltat din latinul *volere*.

4. În domeniul ideologiei religioase strămoșii albanezilor au împrumutat termeni păgîni precreștini, apoi au întreținut legături neîntrerupte cu biserica occidentală, în timp ce strămoșii românilor au adoptat mai întîi o terminologie creștină populară, iar după aceea s-au orientat spre Bizanț. În consecință, în albaneză și în română întîlnim două straturi lingvistice deosebite, unul mai vechi, păgîn, și altul mai recent, creștin. Din stratul mai vechi fac parte următoarele cuvinte: *calandae* > *këllanë* „Anul nou", reflectat în română prin filieră slavă tardivă *(colindă)*; *Diana*: *Zanë* „ființă mitologică feminină" (în română *zînă)*, unde se vede că tratamentul lui *d* + + *i* + *a* a fost diferit de cel care a avut loc la un termen intrat mai tîrziu în limbă, anume *diabolus* > *djall*; *hĕbdŏmas* > *javë*, spre deosebire de varianta *hebdomáda*, moștenită de unele grăiuri romanice occidentale sau de termenul popular general *septimana*; *Hōra* > *Orë*, ființă mitologică ocrotitoare, unde *ō* nu s-a prefăcut în *e* ca în *hōra* > *herë*, probabil din cauza mai slabei circulații a cuvîntului: *imperante* > derivat *përëndi* „stăpîn, zeu", amintind de împăratul roman atotputernic și divinizat, în timp ce româna a moștenit termenul popular *domine deus* > *Dumnezeu*; *Rosalia* > *Rshaj*, plural *Rëshajë*, în română *Rusalii*, intrat ulterior prin mijlocire slavă; zilele săptămînii *Martis (dies)* > *e martë*, *Mercŭrii (dies)* > *e mërkurë* și *Saturni (dies)* > *e shtunë*. Observăm că ultimul cuvînt a supraviețuit numai

[8] Atestat în secolul al VI-lea la Oribasius 421, 6, cf. H. Mörland, *Die lateinischen Oribasiusübersetzungen*, Oslo, 1932, p. 123.

[9] C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1950, p. 65 citează un derivat ipotetic **credentia*, interesant deoarece contrastează cu *fides*. Cuvîntul poate fi debarasat de asterisc, pentru că este atestat în mod frecvent în izvoarele medievale începînd din secolul al IX-lea și are numeroase paralelisme în *-entia*, ca *maerentia* „supărare, nemulțumire", *merentia* „merit", *oboedientia, observentia, offerentia, parentia, poenitentia, praevidentia, recredentia* etc.

în albaneză, în timp ce în limbile romanice întâlnim descendenți ai variantelor de origine orientală *sabbatum*, *sambatum* și *sambata* > român *sîmbătă*.

Stratul mai nou al terminologiei creștine nu se acoperă cu cel corespunzător din limba română: lui *adorare* > *adhëroj*, păstrat în limbile romanice occidentale, i se opune în română *rogare* > *ruga*; *ecclisia* > *qishë* a rezistat în limbile romanice occidentale, pe cînd româna a optat pentru *basilica* > *biserică*; *paganus* a supraviețuit la români cu sensul „păgîn", iar la strămoșii albanezilor a intrat mai tîrziu cu înțelesul derivat și metaforic „om pîngărit, murdar" *(i pëgërë)*, păstrat și în verbul român *a pîngări* „a profana, a păta, a necinsti"; o dovadă a păstrunderii tardive la albanezi este păstrarea consoanei intervocalice *g*, care în mod normal a dispărut în elementele latine din albaneză înainte de accentul principal (compară *cogitare* > *kujtoj*, *magister* > *mjeshtër*, *quadragesima* > *kreshmë*, *regestum* > > *rrjeshtë*); termenul *Christi natale* sau *Christi natalia*, popular în Occident și adoptat de albanezi *(Kërshëndelle)*, a rămas uitat în ținuturile dunărene, unde avem în română *Crăciun*, derivat din *calatio* ori *creatio* sau poate de origine păgînă; pentru *Sanctam Trinitatem* > *Shëndërtat* putem cita la români un corespondent slav *(Sfînta Troiță)* sau o creație mai nouă de origine latină *(Sînta Treime)*. În unele privințe limba albaneză a păstrat mai bine decît limba română cîțiva termeni creștini specifici, înlocuiți, ulterior la români prin sinonime bizantino-slave, de pildă: *benedicere* > > *bekoj*, *blagoslavi*; *calice* > *qelqe*, *potir*; *episcopus* > *upeshk*, *episcop* sau *vlădică*; *evangelium* > *ungjill*, *evanghelie*; *infernum* > *ferr*, *iad*; *maledicere* > *mallkoj*, *cleveti*; *missa* > *meshë*, *slujbă*; *monachus* > *mung*, *călugăr*; *oblata* > *blatë*, *prinos*; *paradisus* > *parriz*, *rai*; *sacrare* > *shëkroj*, *sfinți*; *saeculum* > *shekull*, *veac*; *sperare* > *shpëroj*, *nădăjdui*; *tradere* > *truej*, *jertfi*. Rezultă că centrele de orientare religioasă erau diferite și că nu existau legături strînse între strămoșii albanezilor și ai românilor.

5. În limba albaneză au supraviețuit 602 cuvinte de origine latină, care pot fi rînduite în patru categorii: a) cuvinte latine de largă circulație conservate în albaneză, română și în limbile romanice occidentale (298); b) elemente latine comune albanezei și limbilor romanice occidentale (166); c) elemente latine păstrate numai în albaneză și română (41); d) elemente latine care au supraviețuit numai în albaneză (97). Abordînd prima categorie, observăm că varianta *admissariŭs* a persistat în Italia meridională și în insula Sardinia, iar varianta *armissarius* a supraviețuit în albaneză *(harmëshuar)*, română *(armăsar, harmăsar)* și în centrul Sardiniei

(armissariu)[10]: aşadar, nimic specific pentru latinitatea sud-est europeană, afară de faptul că aici a apărut ulterior aspirata *h* de proveniență locală. Varianta *aer* apare în albaneză *(ajër)*, română *(aer)*, veche italiană *(aire)*, franceză *(air)* etc., iar varianta *aera* de la acuzativul grec ἄερα s-a impus în albaneză *(erë)*, aromână *(aeră)*, italiană *(aria)*, sardă *(aera)* etc.; deci, două arii paralele în Orient și Occident. La fel putem spune despre variantele *ieiunare* și **eiunare*, dintre care ultima a persistat în arii laterale, adică în albaneză *(agjëroj, agjiroj)*, română *(ajuna)* și spaniolă *(ayunar)*. Alături de forma *axungia*, păstrată în albaneză *(ashung)* și în unele limbi și dialecte romanice occidentale, au circulat variantele *auxungia* și *ausungia* prezente în greaca bizantină (ὀξουγγι) și în română *(osîngă*, aromân *usîndză)*[11]. În albaneză *baptizare* a trecut printr-o fază „hipercorectă" **baktizare* pentru a ajunge la faza actuală *pagëzoj*, în timp ce limbile romanice au pornit de la varianta populară *battizare*, atestată în secolul al III-lea în biblia numită *Itala* și în opera lui Cyprianus[12]. Varianta *bubalus* a supraviețuit în albaneză *(buall)*, română *(bour)*, neogreacă (βούβαλος), la slavii meridionali[13] și în cymrică, adică în arii laterale, pe cînd în centrul domeniului romanic s-au impus descendenți de la *bufalus*.

6. Varianta *cortis* din latina vulgară a supraviețuit pretutindeni în Occident, apoi în greaca bizantină (κόρτη) și în dalmată *(korte)*, iar varianta *curtis* era frecventă în Gallia și în sud-estul Europei: ea a lăsat urme în greaca bizantină (κούρτης)[14], în Cipru[15], și în Creta (κούρτα)[16], dar nu s-a generalizat în Albania *(kurt)*. Prezența în albaneză *(detuor, detuar)*[17] a adjectivului *debitor* nu surprinde,

[10] M. L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, Heidelberg, 1957, vol. I, p. 144: „L'esistenza delle forme con *r* nel centro dell'Isola attesta l'autenticità della forma". Varianta *armissarius* apare în texte tardive: *Lex Salica* 38, 2; *Formulae Bituricenses*, 15, p. 175, 17, anii 764 — 765.

[11] A. Graur, „Romania", LVI, 1930, p. 105; P. Skok, „Byzantion", VI, 1931, p. 373.

[12] *Thesaurus linguae Latinae*, Leipzig, 1901, vol. II, col. 1720, 39 — 50; E. Çabej, în „Studime Filologjike" XIX, 1965, no 1, p. 37: « il subsiste pourtant des difficultés d'ordre phonétique ».

[13] P. Skok, **Bubalus** *dans les langues slaves*, în „Festschrift für Max Vasmer", Berlin, 1956, p. 510 — 512.

[14] *The Chronicle of Morea* ed. John Schmitt, London, 1904, versurile 2857, 3108, 6170, 6439, 8141, anii 1333—1335.

[15] Leontios Machairas, *Chronique de Chypre*, ed. E. Miller — C. Sathas, Paris, 1882, p. 68, anul 1435.

[16] P. Skok, în „Starohrvatska Prosvjeta", n. s., II, 1928, p. 3 — 13; P. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός (*Vie et civilisation byzantine*), tom. V, Atena, 1952, p. 523.

[17] E. Çabej, „Buletin Tirana", XV, 1961, n°2, p. 72: « Le reflet direct du mot latin est cependant *detuor, detuar, detorës*, représentant un élargissment en *-ës* comme dans *kolorës* « chevalier » face à *kaluar*, chez Buzuku *kaluor* ». Forma lărgită este întrebuințată mai ales în funcție de substantiv « datornic », cea simplă în funcție de adjectiv « dator ».

dacă ţinem seama de răspîndirea lui în toate limbile romanice. Substantivul *dolor, -is* a persistat pretutindeni în Occident, dar în albaneză *(dullje*, la Buzuku, în secolul al XVI-lea)[18] şi în română *(duroare*, secolul al XVI-lea) n-a rezistat pînă în zilele noastre. Descendenţii termenului ecleziastic **filianus* din albaneză *(fijian)*, Corsica, *(fiyano)*, dialectul neapolitan *(fil'ano)*, Croaţia *(piljan)*, Slovenia *(pilun)*, română *(fin)* şi aromână *(hil'in)* par a fi avut ca centru de iradiere dieceza Aquileia, rămasă mult timp în dependenţa imperiului bizantin, dar la o margine a lui, la limita între cultura bizantină şi cea occidentală[19]. Răspîndit în est şi vest, deşi ignorat de texte, era şi verbul *ingannare*, păstrat în albaneză *(ngënej, gënej)*, română *(îngîna)* şi limbile romanice occidentale[20]. Formei *pila*, prezentă în albaneză *(pillë)*, dalmată *(payla)* şi limbile romanice occidentale, îi corespunde în română diminutivul *piuliţa* > **pilla* > *piuă*. Varianta populară *plopus*, alături de forma literară *populus*, era cunoscută în sud-estul Europei, în Italia şi în alte regiuni ale Imperiului roman : ea a supravieţuit în albaneză *(plep)*, română *(plop)* şi în literatura bizantină (πλοῦπος)[21]. Forma *sulphur*, preluată de albanezi *(shqifur)* şi de limbile romanice occidentale, a transmis limbii române un derivat *sulfina*, atestat într-un text medical din secolul al VII-lea ca nume de plantă[22]. Substantivul *tenda* a stăruit în albaneză *(tëndë, tendë)*, în literatura bizantină (τένδα) şi în limbile romanice occidentale ca termen militar cu sensul „cort", în timp ce la români cuvîntul a ieşit din sfera vieţii militare şi s-a generalizat cu înţelesul „antret, vestibul, încăpere de intrare la casele ţărăneşti". Lui *ves* „defect fizic" din albaneză, descendent al substantivului latin *vitium*, la fel ca în limbile romanice occidentale, i se opune în română un presupus **invitiare* > *învăţa* „a căpăta unele deprinderi, a cunoaşte". Aşadar, în multe privinţe latina de la baza limbii române a mers pe o cale proprie.

[18] E. Çabej, în „Revue roumaine de linguistique", VII, 1962, p. 168.

[19] C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1950, p. 63; E. Çabej, în „Buletin Tirana", XVI, 1962, nº 1, p. 118.

[20] Verbul *ingannare* lipseşte din *Thesaurus linguae Latinae*, care înregistrează substantivul *ingannatura* (VII, 1, 1515, 29 — 30) şi forma simplă *gannare*. În glosele de la Reichenau întîlnim compusul *degannare* (129, 523, 659), cf. K. Hetzer, *Die Reichenauer Glossen. Textkritische und sprachliche Untersuchungen zur Kenntnis des vorliterarischen Französisch*, Halle, 1906, p. 38.

[21] *Corpus Glossariorum Latinorum*, edd. H. Loewe — G. Goetz, Leipzig, 1888—1923, vol. III, 428, 67 *poplus*; 538, 39 *puplii*; *Compositiones ad tingenda musiva*, ed. H. Hedfors, Uppsala, 1932, p. 145 *pluppi*; G. Rohlfs, *Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris. Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, 2. Aufl., Tübingen, 1964, p. 412, în Calabria (anul 1124) ἄχρι τῶν πλούπων, în graiul neogrec din Bova *pluppo*.

[22] A. Thomas, *Les antidotaires de Londres*, « Archivum Latinitatis Medii Aevi », V, 1930, p. 159.

7. În categoria elementelor latine care au supraviețuit în albaneză și în limbile romanice occidentale putem distinge cinci grupe și anume: a) elemente de origine cultă, cărora le corespund în română de cele mai multe ori cuvinte din latina vulgară; b) elemente latine păstrate în albaneză, dar pierdute în română; c) termeni de floră și faună specifici climatului mediteranean, care lipsesc din limba română; d) termeni ecleziastici caracteristici Occidentului catolic; e) termeni intrați pe calea comerțului și navigației maritime, în relațiile dintre Occident și Mediterana orientală.

Modul în care fiecare limbă a selectat și păstrat un anumit lexic a depins de factori ca: relieful, climatul, ocupațiile principale, relațiile cu vecinii, ambianța culturală și religioasă, dar și de alți factori ca: organizarea familiei și societății, moștenirea unor înclinări sufletești, persistența unor tradiții etc. Există un nucleu lingvistic statornic și un lexic fluctuant, schimbător de la o epocă la alta, în funcție de curentele de civilizație și deplasările de bunuri materiale și spirituale. Un cuvînt absent azi a putut fi cîndva în floare, dar la un moment dat el a fost înlocuit cu altul mai potrivit, mai precis sau mai expresiv: deci în judecățile noastre despre lumea de atunci argumentele *a silentio* n-au totdeauna o valoare absolută, ci numai una relativă, orientativă.

Constatăm mai întîi că unor termeni de origine latină din albaneză le corespund în română sinonime populare cu largă răspîndire în domeniul limbilor romanice: *creare* > *krijoj* — *facere* > *face*, *donare* > *dhuroj* — *dare* > *da*, *fatum* > *fat* — *sortem* > *soarte*, *gramen* > *gram* — *hĕrba* > *iarbă*, *ludere* > *luej* — *iocare* > *juca*, *maledicere* > *mallkoj* — *blastimare* > *blestema*, *sicla* (*situla*) > *shekë* — *caldaria* > *căldare*, *visitare* > *vështoj* — *vĭdere* > *vedea*. Acești descendenți din limbile romanice făceau parte din nucleul limbii și deci au rezistat bine pretutindeni. Pentru alte cuvinte mai puțin răspîndite româna a ales însă o cale proprie, uneori foarte originală, care o individualizează în mod pregnant: *indulgere* > *ndelej* — **libertare* (derivat de la *libertus* „sclav eliberat") > *ierta*; *malum* > *mall* — *reus* + *-tate* > *răutate*, *opera* > *veprë* — *lucrum* > *lucru*, *paucus* > *pak* — **putinnus* (variantă a lui *pusinnus*, ca *pitinnus* față de *pisinnus*) > *puțin*, *potestate* > *pushtet* — *potere* > *putere*, *solum* > *shuall* — *pavimentum* > *pămînt*, *vestigare* > *veshgoj* — *circitare* > *cercета*.

8. Demne de reținut sînt elementele latine din albaneză și din limbile romanice occidentale care au dispărut din română. Cele mai multe au fost înlocuite aici cu termeni slavi: *amicus* > *mik*, *inimicus* > *armik* — *prieten*, *dușman*; *aptus* > *i aftë* [23] — *potrivit*, *calcaria*

[23] E. Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes* (*Études d'étymologie albanaise*, vol. II, A — B, Tiranë, 1976, p. 13 și 419.

> këlqere — var, causa > kafshë — pricină, centum > qint — sută, cimice > qimkë — ploșniță, colere > kullos — hrăni, consilium > këshill — sfat, cortice > korqe — coajă, culmus > kulm — grămadă, dracone > dragua — zmeu, ductus > duq — țeavă, examen > shemë — roi, fabulare > flas — vorbi, fallere > fëjej — greși, gallus > gjel — cucoș, gracilis > grel — slab, hastile > shtijë, — suliță, liber > lirë — slobod, medicare > mekoj — hrăni, ministrare > marshtroj — pregăti, monstrum > moshtrrë — dihanie, ordine > urdhër — rînduială, parabola > pralle — poveste, ratione > arësye — socoteală, temone > dymen — cîrmă, terebellum > turjelë — sfredel, tinea > tenje — molie, torculum > torkë — teasc, trabe > tra — bîrnă, tructa > troftë — păstrăv. În ansamblu, influența slavă asupra limbii române a fost mai puternică decît asupra limbii albaneze, ceea ce constituie iarăși un argument că strămoșii românilor și albanezilor n-au trăit împreună.

Pentru unele elemente latine din albaneză avem în română împrumuturi maghiare, însă influența maghiară asupra albanezei este inexistentă : *arca > arkë — sicriu, falcone > falkue — șoim, glire > lir — hîrciog.*

Cîteva cuvinte latine păstrate în albaneză au fost înlocuite în română prin elemente de substrat : *canosa > kanushë — barză, gaudium > gas — bucurie.* Altele au făcut loc unor împrumuturi mai noi, din greaca bizantină sau de altă proveniență : *calice > qelke — potir, cuppus > kup — maldăr, retina < rretën — hăț, rhombus > rrum — buștean, *traiectarium > taftar — pîlnie, valere > vëjej — folosi.*

9. Foarte instructivi sînt termenii de floră și faună, mai ales de origine mediteraneană, prezenți în albaneză, dar absenți din română, care i-a uitat cu timpul sau poate nu i-a cunoscut niciodată. Aceste cuvinte constituie un argument în favoarea autohtoniei albanezilor, care au trăit în ținuturi apropiate de Mediterana, pe cînd româna s-a dezvoltat mai în interiorul continentului : *amyndala > mendull* „migdal", *anguilla > ngjallë*, o specie de pește ; *buxus > bush* „merișor", Buxus sempervirens ; *clupea > *cuplea > kubel*, o specie de pește ; *lucius > mlysh*, o specie de pește ; *malleolus > mënjollë* „răsad de vie", *mulus > myll* „cătir" *(mul* din aromână este împrumutat din greaca bizantină sau din italiană) ; *oleaster > voshtër* „măslin sălbatec", *oleum > voj, vaj* „ulei" ; *oliva > ulli* „măslin", *pessica > pjeshkë* „piersic", *rapum > rrep* „nap", *ricinus > rriqën* „ricin", o plantă ; *rusculus > rrushkull*, un arbust mic, o specie de iederă ; *sarmentum > sharmend*, plantă agățătoare ; *spartum > shpartë*, o specie de papură ; *vicia > vigjëz* „măzăriche".

În același sens pledează și termenii intrați în albaneză pe calea comerțului și navigației, în relațiile dintre Occident și Mediterana orientală. Aceste cuvinte lipsesc din română : *armata > rmatë, rrëmatë*

„flotă"; *balsamum* > *ballshëm*, *cannata* > *kënatë* apare de asemenea și în neogreacă (κανάτα), Italia meridională și centrală și în peninsula Iberică; *concha* > *kungë*, un obiect de podoabă; *culcitra* > *kultër* „pernă", *cyprum* > *qipër* „cupru", *fuscina* > *fushnje* „furcă de prins pește", *gunna* > *gunë* „manta cu blană", *lima* > *limë* „pilă", **lanciarium* > *lengjer* „farfurie", *lucerna* > *llugerë* „lampă", *modius* > *muz* „măsură de cereale", cuvînt atestat la Buzuku în secolul al XVI-lea [24]; *quarta* > *kartë* „pătrime, sfert de litru", atestat în secolul al XVI-lea la Buzuku [25] și prezent în literatura bizantină [26]; *quasillum* > *kashile* „coș, paner"; *soca* > *shokë* „curea, cingătoare"; *tina* > *tinë*, „butoi, teasc".

10. Elementele latine care s-au păstrat numai în albaneză și română au o importanță deosebită pentru cunoașterea mai nuanțată și pentru caracterizarea romanității sud-est europene. Ele prezintă aspecte variate, de aceea este necesar să fie repartizate și discutate sub mai multe rubrici. În primul rînd, aproape jumătate erau cuvinte de largă circulație, cunoscute și de izvoarele occidentale: ele au putut să se dezvolte în mod independent în albaneză și română. Un cuvînt cunoscut pretutindeni cum este *canticum* a supraviețuit numai în albaneză *(këngë)* și română *(cîntec)*, dar fenomenul acesta a fost întîmplător. Termenul *capitina*, un derivat în *-ina* de la *caput*, *-itis*, atestat o singură dată [27], era fără îndoială popular în Occident și Orient; faptul că el a rămas numai în albaneză *(kaptinë)* și română *(căpățînă)* nu poate surprinde. Sensul specializat „coamă de cal" al termenului *coma* care în latină însemna la început „păr" în genere, apare în izvoarele occidentale la începutul erei noastre [28], însă a persistat numai în albaneză *(komë)* și română *(coamă)*. Fonetismul *cónsocer* (albanez *krushk*, român *cuscru*) era original, adică mai vechi, în schimb limbile romanice occidentale au preferat varianta mai nouă *consócer*, rezultată dintr-o recompunere *(con + socer)*, în care accentul cădea pe al doilea *o*. Cuvîntului *galgulus*, prezent în albaneză *(gargull*, nume pentru diverse păsări ca Sturnus vulgaris, Merops apiaster, Emberiza hortulana) și română *(grangur)* îi corespunde în limbile romanice occidentale varianta *galbulus*, însă *galgulus* este atestat și în Occident [29]. Faptul că amintirea zeițelor

[24] E. Çabej, în „Studime Filologjike", XVIII, 1964, n° 3, p. 47 și 54.

[25] E. Çabej, *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*, în „Revue Roumaine de Linguistique", VII, 1962, p. 198.

[26] M. A. Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Strassburg, 1909, p. 125.

[27] *Testamentum porcelli*, p. 244; *Thesaurus linguae Latinae*, III, 348.

[28] Ovid, *Fast.* III, 452 *creditur hic* (= *eques Gorgoneus*) *caesae gravida cervice Medusae sanguine respersis comis* (în manuscrisul v = *iubis*); Lex. Visig. VIII, 4, 3 *si caballi aut cuiuscumque animalis coma vel cauda turpetur.*

[29] Plinius, *Hist. Nat.* XXX, 94.

Horae, care prezidau schimbările anotimpurilor, a stăruit numai la albanezi *(orë* „demon feminin") şi la români (aromân *ori, orle*, dacoromân *a scoate din ori* „a enerva, a necăji") [30] reprezintă o trăsătură conservatoare, nu o inovaţie comună. Persistenţa lui *imperator* în albaneză *(mbret)* şi română *(împărat)* se explică prin faptul că numai în imperiul de răsărit exista un împărat, în timp ce în Occident acest titlu a fost introdus abia după încoronarea lui Carol cel Mare (anul 800): deci limbile romanice occidentale au un termen savant. Sensul „cămaşă de in" obţinut de *linea (tunica)*, păstrat în albaneză *(linjë)* şi română *(iie)*, este atestat şi în Occident [31]. Cuvîntul *manicare* „a se scula devreme, a porni de dimineaţă", format de la adverbul *mane* „dimineaţă" şi sufixul *-icare*, după analogia unor verbe ca *albicare, rubicare* etc., era folosit în special în cercurile ecleziastice: păstrarea lui numai în albaneză *(mëngoj)* şi română *(mîneca)* s-a datorat probabil izolării sale relative. Termenul *margella* „placă subţire şi rotundă de metal imitînd moneta, folosită ca podoabă" a supravieţuit în albaneză *(marcel)*, română *(mărgea)*, sîrbocroată *(mèrdue)* şi în literatura bizantină (μαργέλλιον), prin urmare pe o arie mai largă decît cea locuită de strămoşii albanezilor şi românilor. La fel s-a întîmplat şi cu *metaxa*, prezent în albaneză *(mëndafsh)*, română *(mătase)* şi în imperiul bizantin (μέταξα, μετάξιον). Verbul *mirari* (popular *mirare*) a păstrat înţelesul primitiv „a admira, a se mira" numai în albaneză *(mërej)* şi română *(a se mira)*, pe cînd în limbile romanice occidentale a căpătat cu timpul sensul „a privi, a se uita". Ceva asemănător s-a întîmplat şi cu verbul *orare*, care însemna la început „a pronunţa o formulă rituală, o rugăciune sau o apărare"; în latina tîrzie şi mai ales în limba bisericii el a căpătat sensul de „a se ruga lui Dumnezeu", care a persistat în limbile romanice occidentale, pe cînd albaneza *(uroj)* şi româna *(ura)* au conservat sensul mai arhaic. În albaneză *(pendohem, pëndohem* „a avea o părere de rău, a se căi") şi în româna veche *(pănăta)* a stăruit verbul *poenitere*, însă limbile romanice occidentale au preferat un compus **repoenitere* (it. *ripentirsi*, fr. *se repentir* etc.), adică o inovaţie. Alături de *vigilare* preluat de toate limbile romanice, albaneza *(përgjoj)* şi româna *(priveghea)* au selectat termenul de provenienţă militară *pervigilare* „a veghea toată noaptea, a păzi". Substantivul *scortea* a lăsat urme în albaneză *(shkorsë)*, româna *(scoarţă)*, dar şi în literatura bizantină (σκορτζίδιον). Substantivul *sella* s-a dezvoltat în albaneză *(shalë)*, cu înţelesurile „şea, coapsă", iar în română cu sensurile „şea, şele". Evoluţia semantică *sessus*, albanez

[30] T. Capidan, *Raporturile albano-române*, în „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 473.

[31] Apul., *Met.* II, 7 *ipsa (Photis) linea tunica mundule amicla ...rotabat in circulum*; Hieron. *Epist.* 64, 11; Vitae patrum VII, 1, 8 *vestitum linea tunica perforata.*

shesh, român *şes* „cîmpie, întindere de pămînt joasă şi fără diferenţă de nivel", a fost însoţită în Occident de un fenomen asemănător, căci sursele tardive menţionează cuvîntul *sessus* cu sensurile „locuinţă rurală joasă, loc pentru o moară de apă": ele sugerează ideea unui loc jos şi plan [32]. În sfîrşit, înţelesul „talie, statură", păstrat de substantivul *status* în albaneză *(shtat)* şi română *(stat)*, exista şi în izvoarele occidentale.

11. Al doilea grup nu este concludent în ceea ce priveşte asemănarea cu elementele latine din română, căci el prezintă fie diferenţe importante de ordin morfologic sau semantic, fie analogii cu limbile romanice occidentale. *Bucca* > *bukë* „pîine, dejun, demnitate lucrativă" aminteşte de substantivul român *bucate* „provizii alimentare, cereale". Cuvîntul *bucca* „gură" şi *buccata* „îmbucătură, bucată" circulau pe toată întinderea Imperiului roman. Sensul „pîine" pentru *bucca* exista deja în latină, deci nu este un paralelism obligatoriu între albanezul *bukë* şi românul *bucata* [33]. *Calandae* > *kullanë* „ultima zi a anului, ajunul Anului nou" a persistat şi în unele graiuri romanice occidentale, însă cuvîntul românesc *colindă* are la bază fonetismul *calendae*, intrat prin mijlocire slavă *(koleda)*. În albaneză a persistat *cichorēum* (κιχώρειον) > *korre*, însă limba română a preferat varianta *cichorĭum*, plural *cichoria* > *cicoare*: poziţia accentului principal arată că pentru aceste variante căile de penetraţie au fost diferite. *Dirigere* > *dërgoj* „a trimite, a expedia" faţă de **derigere* > *drege* „a alcătui, a rîndui, a corecta" prezintă o evoluţie semantică specifică pentru fiecare din cele două limbi [34]. Sub influenţa ideologiei creştine, cuvîntul *draco* a căpătat sensul de „diavol", care a stăruit în albaneză *(dreq)*, română *(drac)*, greaca bizantină (δράκων) şi în unele graiuri romanice occidentale; prin urmare, acest înţeles a depăşit aria romanităţii sud-est europene. Latinul *hospitium* a ajuns pe căi deosebite în albaneză, română şi neogreacă: cuvîntul albanez *shtëpi* „casă" derivă din varianta **hostipitium*, iar forma normală, *hospitium* a dat în greaca bizantină ὁσπίτιον „ospiciu", în neogreacă σπίτι şi în română *ospăţ* „banchet". În albaneză a persistat *languere* > *lëngoj*, în sardă *languire* > *lambrire*, iar în română *languor*, *-oris* > *lîngoare* „tifos"; toate atestă o arie laterală şi conservatoare, dar nu sînt limitate la sud-estul Europei. *Lucrum* > *lokër*, *lukrë* „capră, turmă de capre" prezintă în albaneză un sens mai apropiat de latină decît evoluţia semantică a cuvîntului român *lucru* „obiect

[32] J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon minus. Lexique latin médiéval—français/anglais*, Leiden, 1954—1965, p. 967 — 968.

[33] *Thesaurus linguae Latinae*, I, 2226, 27 — 33: *duas buccas manducavi* = *buccatas*.

[34] A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II: *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1928, p. 640.

material, activitate, muncă, acțiune, faptă". Nu constatăm un paralelism complet nici pentru *mergere* ▷ *mërgoj* „a îndepărta" și *merge* din română. Cuvîntul albanez, la fel ca și vechiul italian *mergere* „a abate, a arunca la pămînt" și engadinul *schmerscher* „a arunca într-o prăpastie, a doborî copaci la pămînt" sînt verbe tranzitive, în timp ce în română *a merge* este intranzitiv. Primele reflectă o fază mai arhaică a limbii latine, cînd *mergere* avea sensul „a scufunda", iar cuvîntul român derivă din forma populară *mergere* = clasic *mergi* „a se scufunda, a merge la vale". Sensul „a merge" este atestat și în texte latine tardive din Italia [35]. Cuvîntul *palus, -dis* „mlaștină" avea și forme cu metateză *(padulis, padulem, padule* etc.); ele au lăsat urme în albaneză *(pyll)*, română *(pădure)*, în sardă *(paule)*, în dialectul toscan *(padule)*, în vechea spaniolă și portugheză *(paul)*. Numai în albaneză și română întîlnim sensul „pădure", dar acesta s-a dezvoltat și în latina occidentală, cum rezultă în mod evident dintr-un text din Italia, scris în secolul al VI-lea sau al VII-lea : *Dedi autem eis securim ... dicens ... adducite vobis ligna de palude*[36]. Nu constatăm un paralelism nici între variantele regionale ale cuvîntului *scintilla*: pentru albanezul *shkëndillë* trebuie să pornim de la o formă ipotetică **scantīllia*, iar pentru *scînteie* din română de la o variantă cu *ĭ* scurt **scantĭllia*.

12. Pentru al treilea grup de cuvinte, cel mai interesant dintre toate, urmează să căutăm cauzele în persistența Imperiului roman de răsărit și în crearea unui complex geografic și cultural care a depășit sfera relațiilor albano-române. Prin mijlocirea armatelor și sub influența cuvintelor grecești κλεῖσις „închidere" și κλείειν „a închide" cuvîntul latin *clausura* a devenit *clisura* și a persistat în albaneză *(këshyrë)*, în greaca bizantină și în neogreacă (κλεισούρα), în bulgară și sîrbocroată *(klisura)* și într-un mare număr de toponimice din sudul Dunării, dar n-a pătruns la românii de la nord de Dunăre. Latinul medieval *conventum*, termen ecleziastic, a stăruit în Occident cu sensul „mănăstire", în timp ce în Imperiul roman de răsărit forma de masculin *conventus* a circulat în administrația

[35] L. Schiaparelli, *I diplomi di Ugo e di Lotario, di Berengario II e di Adalberto*, Roma, 1924, p. 204 : *mergit per campum ... et vadit per locum*, secolul al X-lea.

[36] *Vitae patrum sive Historiae Eremiticae ...*, ed. J. P. Migne, *Patrologia Latina* XXXIII, Paris, 1879, p. 739 — 1062, partea VI, 3, 2 ; compară și III, 195 *lignis allatis de palude* ; VI, 3, 2 *sumens folia palmarum de palude* ; L. Schiaparelli, *Il Codice Diplomatico Lombardo*, Roma, 1929, vol. I, p. 368 *padulibus*, Italia, secolul VIII ; U. Balzani, *Il Chronicon Farfense di Gregorio di Catino e gli scritti di Ugo Farfa*, Roma, 1903, vol. I, p. 309 *Padules*, p. 329 *Padule*, p. 320 *cum padulibus et piscariis*, secolele IX — X, ; după G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, 1954, p. 2719 forma cu metateză este atestată în Italia după anul 754 pînă în secolul al XI-lea. P. Aebischer, *La forme métathétique padule dans les langues romanes*, în „Estudis Universitaris Catalans", XX — XXI, p. 161 — 174.

publică laică, a devenit popular și, sub înrîurirea grecescului ὁμιλία „întîlnire, discuție", a căpătat sensul „cuvînt, acord, vorbă" păstrat în albaneză *(kuvënt)*, română *(cuvînt)*, greaca bizantină (κονβέντος, κομβέντος și κομβέντιον) și în neogreacă (κουβέντα), unde a apărut și verbul κουβεστιάζειν, „a vorbi, a ține un discurs" [37]. Evoluția de sens de la „adunare, întîlnire" la „cuvînt, discuție, vorbă" a avut loc în împrejurări sociale specifice, cînd adunările provinciale ale cetățenilor *(conventus civium Romanorum)* jucau un rol important și erau răspîndite. La acest aspect s-a adăugat apoi rolul lui ὁμιλία și a slavului *zbor* „adunare, conversație". După cum vedem, evoluția de sens n-a rămas circumscrisă la relațiile albano-române, ci s-a generalizat în tot sud-estul european [38]. De la *mastiche* (μαστίχη) sau *mastice* „arbore cu suc rășinos aromatic" (Pistacia lentiscus) a luat naștere derivatul *mastichĭnus* sau *mastĭcinus*, atestat în secolul al IV-lea la Palladius (IV, 9), din care a rezultat în albaneză *mështek* sau *mushtek*, în română *mesteacăn*, formă refăcută de la pluralul *mesteceni* < *masticĭni* [39]. Latinul *sagitta* a dat în română *săgeată* și a supraviețuit în greaca bizantină (σαγίττα), de unde a trecut în dialectul aromân *(săită)*. În albaneză *(shëgjetë, shejetë)* a ajuns cîrziu, adică în cadrul Imperiului roman de răsărit, deoarece altfel nu putem explica păstrarea lui *g* intervocalic, care în elementele latine impurii cădea. Așadar, din punct de vedere cronologic românescul *săgeată* nu poate fi clasat în aceeași arie lingvistică și în același strat cu cele două variante albaneze [40]. Grecul στῦλος „stîlp" a pătruns de timpuriu în latina sud-est europeană cu pronunțarea *stŭlus* și a supraviețuit în albaneză *(shtull, shtullë)*, româna veche și dialectul aromân *(stur)* și în dalmată *(stollo)*. În Occident a circulat varianta *stĭlus*.

13. Pentru a explica originea cuvîntului albanez *kodër (kodrë)* „colină, deal" și a românescului *codru* „munte împădurit, pădure deasă, bucată de pîine" cei mai mulți cercetători au recurs la forma latină reconstituită **codrum* = *quodrum*. Varianta *quadra* „bucată

[37] Ph. Meyer, *Die Hauptlurkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig, 1894, p. 224. 13: ἀπὸ ἄλλαις κουβένταις „din alte adunări", secolul al XVII-lea; I. Kalitzounakis, *Conventus* — κόμβεντος — κουβέντα, «Εἰς μνήμην Σπ. Λαμπροῦ» Atena, 1935, p. 470 — 474.

[38] G. Ivănescu, în „Studii și cercetări lingvistice", VIII, 1957, p. 509 — 513.

[39] A. I. Candrea — O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementul latine*, București, 1907 — 1914, n° 1089. E. Çabej contestă originea latină a cuvîntului albanez în „Lingua Posnaniensis", VIII, 1960, p. 91 — 92.

[40] Norbert Jokl reconstituie o formă ipotetică **shetël* pornind de la derivatul *shetëlar* săgetător" atestată o singură dată în secolul al XVII-lea. Într-adevăr acest presupus *shetë* a putut deriva din latinul *sagitta*, v. „Revue internationale des études balkaniques", III, 1936, p. 52.

de pîine" este atestată în operele lexicografice şi nu lasă nici o îndoială [41]. Forma *codra* „piaţă publică" apare într-un glosar tardiv [42]. Dealtfel înţelesurile descendenţilor din albaneză şi română nu se acoperă, ceea ce l-a determinat pe P. Skok să considere sensul „pădure" din română drept un calc după paleoslavă, unde *dĕlŭ* însemna „colină, deal", dar şi „pădure" [43]. Pe de altă parte H. Barić contesta originea latină a cuvîntului albanez [44]. Diferenţierea semantică putea fi mai veche, iar originea latină *(codrum)* a celor două cuvinte rămîne certă.

Derivarea albanezului *fshat* „sat, regiune" şi a românescului *sat* din latinescul *fossatum* a fost pusă la îndoială, împotriva majorităţii specialiştilor, de către Eqrem Çabej [45] şi Gustav Weigand [46]. În română ne-am aştepta în mod normal la o formă ipotetică **fusat*, însă pierderea lui *u* se explică prin poziţia slabă a silabei iniţiale. Latinescul *fossatum* era cunoscut pretutindeni şi a avut pînă tîrziu în evul mediu sensuri variate, şi anume: „şanţ, canal, dig, întăritură, tabără militară întărită, armată, cetate întărită" [47]. Cele mai multe din aceste sensuri au supravieţuit în limbile romanice occidentale. Cuvîntul φοσάτον era foarte răspîndit în greaca bizantină cu înţelesurile „tabără militară, oaste în mişcare, armată" şi a supravieţuit în neogreacă (φουσάτο) cu sensul „armată, oaste". Izvoarele istorice şi resturile arheologice arată într-adevăr că tabăra militară romană şi bizantină era aşezată de obicei pe un spaţiu îngust, care nu putea adăposti o populaţie civilă [48]. Totuşi din timpurile de după secolul al III-lea şi pînă la ultimele cruciade au persistat numeroase întăriturі, şanţuri şi ziduri de apărare, ale căror nume s-au păstrat pînă azi şi în care populaţia civilă se refugia în cazuri de primejdie: deci popularitatea şi bogăţia de înţelesuri a cuvîntului *fossatum* pledează în favoarea opiniei că avem a face în albaneză şi români cu o moştenire romană, înrădăcinată adînc în cadrul împărăţiei romane şi apoi a celei bizantine [49].

[41] *Corpus glossariorum Latinorum*, Leipzig, 1888 — 1923, t. III, 218, 45 *franga quadras* = κλάσον ψωμούς; III, 461 şi 472 *quadra* = βρόμος; V, 652, 49 *quarta pars panis dicitur quadra.*

[42] *Ibid.*, t. III, 183, 46 *codra* = ομός „piaţă publică, regiune, ţinut".

[43] În „Archiv für slavische Philologie", XXXVII, 1920, p. 83 — 84.

[44] *Albanorumänische Studien*, I, Sarajevo 1919, p. 40.

[45] „Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës. Seria shkencat shoqërore", XVI, 1962, n° 1, p. 109 — 110 îl consideră autohton.

[46] „Balkan-Archiv", III, 1927, p. 213 propune în schimb forma latină **masatum*.

[47] I. F. Niermeyer, *op. cit.*, p. 449 — 450.

[48] R. Grosse, *Die römisch-byzantinische Marschlager vom 4. — 10. Jahrhunert*, în „Byzantinische Zeitschrift", XXII, 1913, p. 90 — 121; *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920.

[49] În favoarea originii latine toţi romaniştii români şi străini, în special V. Bgrea, în „Dacoromania", II, 1920—1921, p. 253 — 257; P. Skok, în „Zeitschrift fur romaische Philologie", L, 1930, p. 518; A. Rosetti, în „Bulletin linguistique" X, 1942, p. 88 — 90.

14. Elementele latine păstrate numai în albaneză constituie un mijloc complementar de a aprofunda cunoașterea limbii latine și furnizează indicații privind spațiul și timpul influenței culturii romane în ținuturile locuite de strămoșii albanezilor. Astfel anumiți termeni care arată căderi de apă, mlaștini, locuri însorite și cutremure sugerează prezența unui relief specific, așa cum apare el în Albania de azi: *barathrum* > *balladër*, *ballandër*, „cascadă, cădere de apă" [50], *luteum* > *lucë* „mîl, mlaștină", *solanum* > *shullë* „loc expus la soare, căldură, arșiță"; *terrae motus* > *tërmet* „cutremur de pămînt".

Flora, în parte de origine mediteraneană, a conservat cîteva derivate în *-aster* și *-īnum*, care n-au supraviețuit în alte părți: **medicaster* > *mëgashter* „jaleș, plantă medicinală"; **novaster* > *noshter* „mugure", *olivaster* > *ullashtër* „măslin sălbatic", **carasinum* > *qershi* „cireș, cireașă", **porrinum* > gheg *purri* „usturoi sălbatic". Unele nume au fost date după aspectul exterior, altele au circulat pe calea comerțului: *abiegnius* > *vgjë* „o specialitate de arbore rășinos", *foliata* > *fojletë*, „o specie de arbore" [51], *furcata* „creangă în formă de furcă" > *furatë* „creangă, ramură", *lapathum* > *lepjetë*, *lëpjetë* „măcriș, plantă purgativă", **salviella* > *sherbelë*, „o specie de plantă medicinală", **trimensana* > *tërshëre* „ovăz", **visculum* > *veshtulë* „vîsc".

Fauna numără, între altele, ființe care trăiesc pe înălțimi sau în locuri umede: *accipiter* < *qift* „pasăre de pradă, uliu", *bolea* > **bola* > *bollë* „șarpe mare", *catta* > *gatë* „bîtlan", *chersydrus* (χέρσυδρος) > *kulshedër* „balaur", **gruilla* > *koirrilë*, *kurrilë* „cocor", **musconea* > *mushkonjë* „țînțar", *otus* > *ut* „bufniță, pasăre de noapte", *virgarius* > *vërgar* „animal necastrat". Cîțiva termeni privind părțile corpului au supraviețuit numai în albaneză: **falcinea* > *fëlqinjë* „falcă", *laxa (cutis)* > *lafshë* „creastă de cucoș", *os* > *vesh* „ureche", **spleneticum* (derivat de la *splen, -nis*) > *shpnetkë*, *shpetkë* „splină".

15. Strămoșii albanezilor de azi au cunoscut realizările și relațiile de producție din agricultura romană și tehnica ei [52]. Plugul și cîteva din părțile sale constitutive au în albaneză nume de origine latină: *apparamentum* „pregătire pentru arat, plug" [53] > *parmëndë* „plug", termen general; *vomis* > *um*, *umb* „plug", numai în dialectul gheg, *stiva* „corman de plug" > *shti*, *shtizë* (cf. *shtiza e parmëndës* „cor[illegible] plugului"), **vertia* (cf. *verter*[illegible]. Cuvîntul

[50] E. Çabej, în „Buletin ... Tiranë", XIV, 1960, n° 4, p. 41 și 91.

[51] E. Çabej, în „Revue roumaine de linguistique", VII, 1962, p. 196.

[52] N. Jokl, *Linguistischkulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin, 1923, p. 136.

[53] Atestat în Gallia, cf. *Corpus inscriptionum Latinarum*, XII, 1567.

bubulcus „bouar, păstor" a ajuns să însemne în albaneză *bujk* „țăran în genere, agricultor": faptul dovedește predominanța păstorilor în anumite regiuni. Rolul păstoritului, a pășunilor de iarnă și a transhumanței rezultă și din alți termeni: **exmulgia* (cf. *emulgere*, **exmŭlgere* „a mulge") > *zmojle* „paraginǎ" [54], adică loc unde se mulg oile; **maiarium* (cf. *maialis* „porc castrat, porc îngrășat") > *mahajër* „pămînt nelucrat, țelină, adică loc unde sînt îngrășați porcii cu laptele de la oi" [55], *hibernalia* > *mërrajë* și *hiberninum* > *verri* „pășune de iarnă" [56], **pasturaticum* > *pashtrak* „taxă pentru pășunat sau de cosit" [57] (spre deosebire de **terraticum* > *tratk* „taxă pentru pămînt cultivabil, arendă, dijmă"), *sarcinarius* > gheg *shelknuer*, tosc *shelqeror* „răstel, prepeleag în care păstorii atîrnă uneltele de pregătit produse lactate", *trifurcus* > *tërfurk* „furcă cu trei coarne".

Între ocupațiile principale și legăturile de rudenie sau organizarea socială și politică existau anumite raporturi care se reflectau și în limbă. Spre deosebire de limbile romanice occidentale, care au moștenit varianta *compater*, sau limba română, unde a stăruit *commater* > *cumătră*, prin filieră slavă, în albaneză s-a impus varianta literară *cómpăter* > *kumptër*, *kumtër* „cumătru". În Occident, termenul *matricula* a păstrat sensul administrativ „matriculă, registru", pe cînd în limba albaneză el are azi înțelesul „doică, femeie care alăptează sau hrănește un copil". Numai albaneza a conservat termeni specifici ca **maritatio* > *martesë* „măritiș, nuntă", *pallia* „mantale, piese principale din îmbrăcămintea anticilor" (cf. *palliatus*, *palliolum*, *palliolatus* etc.) > *pajë* „dotă, zestre primită de mireasă", *famulus* > *famull* „fin" și *fornix*, *-icis* + *-i* > *furëqi* „destrăbălare" [58].

Numele unor unelte de muncă sau al unor produse de artizanat dovedesc contacte îndelungate și schimburi comerciale cu Occidentul: *aŭlaeum* + *-mentum* > *avlëmend* „covor sau cortină care desparte locuința de curte" [59], *conucla* > *kanurkëz* „mosor cu fir împletit la țesutul stofelor de lînă", *cova* > *kovë* „vas de lemn", *frictarium* > *fërtere* „tigaie de gătit", **fundarium* > *fënер* „pîlnie" și **pistarium* > *shter* „unealtă de pisat, piuă, piuliță", **manubrium* > *mëru* „mîner, toartă", *machina* > *mokërë*, *mokrë* „rîșniță de măcinat" (intrat prin mijlocire dalmată, cf. vegliot *mukna*, cu același înțeles), **nappa* > *napë* „filtru, strecurătoare".

[54] N. Jokl, în „Balkan-Archiv", [illegible]

[55] E. Çabej, în „Revue roumaine de linguistique", VII, 1962, p. 197.

[56] N. Jokl, *Untersuchungen*, p. 264.

[57] E. Çabej, în „Studime Filologjike", XIX, 1965, nr. 1, p. 40.

[58] E. Çabej, în „Buletin ... Tiranë", XVI, 1962, nr. 1, p. 116.

[59] M. Lambertz, în „Zeitschrift fur vergleichende Sprachwissenschaft", LIII, 1925, p. 304.

16. Dacă o privim în ansamblu, în latura ei formală, constatăm că influența latină s-a exercitat în primul rînd în domeniul substantivelor și verbelor, apoi în domeniul adjectivelor, iar celelalte părți de vorbire sînt mai slab reprezentate : numerale *(centum > qint, milia > miji)*; adverbe *(aut > a, per intu > mrënda, postea > poshtë, totun > dot)*, prepoziții *(contra > kundër, per > për)* și o conjuncție *(quod > që)*. Pentru a ne da seama de varietatea formelor latine și spre a putea aprecia frecvența lor să trecem în revistă prefixele și sufixele :

-acea : *gallinacea > gëlasë* „găinață" ;

-alia : *hibernalia > mërrajë* „pășune de iarnă", *mortalia > murtajë* „molimă", *Rosalia > Rshajë* „Rusalii" ;

-arius, -a, -um : **filicaria > fjer* „ferică", *frictarium > fërtere* „tigaie", **fundarium > fënet* „pîlnie", ** lanciarium > lengjere* „farfurie", **maiarium* (> cf. *maialis* „porc gras") > *mahajër* „pîrloagă, loc de îngrășat porci", **pistarium > shter, shterë* „vas de pisat, piuă, piliță", **traiectarium > taftar* „pîlnie", *virgarius > vërgar* „armăsar" ;

-aster : *filiaster > fjeshtër, thjeshtrë* „fiu vitreg", **medicaster > megashtër, mëgashter*, o specie de plantă medicinală, **novaster > noshtër* „mugur", *olivaster > ullashtrë* „măslin sălbatic" ;

-aticum : **pasturaticum > pashtrak* „taxă de pășunat", **terraticum* „taxă pentru cultivat pămîntul, zeciuială" ;

-ellum, -ella : **canticellum > kângël* „cîntec mic", *castellum > është jell* „castru mic, cetate", **salviella > shërbelë*, o specie de plată medicinală, *terebellum > turjelë* „sfredel" ;

ex- : **excloppus > shqep* „șchiop", **excurtus > i shkurtë, *exmulgia - zmojlë* „pîrloagă, loc necultivat", **expeditare > shpëtoj* „a salv, a scăpa" ;

-a > ĭa : *manĭa > manīa > mëri* (cf. român *mînie*) ;

-care : **inrussicare* > derivat *dryshk* „grătar", *manicare > mëngoj* „a e scula de timpuriu" ;

-nus, -ĭna, -inum : *capitina > kaptinë* „căpățînă", *columba + -ina - kullumbri*, o specie de prun, *consobrinus > kushri, kushëri* „văr, *hiberninum > vërri* „pășune de iarnă", **molinum > mulli* „moară", **porrinum > purri* „usturoi sălbatic" ;

-ĭus, -ĭna : *mancĭnus* (cf. *mancus* „infirm") > *i mëngjër* „stîng", *mastĭnus* (cf. *mastiche* „mastic") > *mështek* „mesteacăn", *retĭna* (cf. *re* „rețea") > *rretën* „fir, frînghie" ;

-io **maritatio > martesë* „măritiș, nuntă" ;

-mentum : *apparamentum > parmëndë* „plug", *aŭlaeŭm + -mentum > gëmënt* „război de țesut", ** gaŭdimentum > garment* „bucurie", *sarmentum > shermend* „desiș, tufiș" ;

-onea : **musconea* > *mushkonjë* „țînțar";
per- : **perdolere* > *përdellej* „a se milostivi", *pervigilare* > *përgjoj* „a priveghea";
-ula : *glandula* > *gjëndër* „ghindură", *spatula* > *shpatullë* „omoplat" **vittula* > *vetullë* „sprînceană";
-ura : *clausura* > *kështyrë* „strîmtură", *factura* > *fytyrë* „făptură", *iunctura* > *gjymtyrë* „mădular", *ligatura* > *likëtyrë* „legătură", *unctura* > *yndyrë* „untură".

17. Analiza împrumuturilor de origine latină din albaneză arată că influența culturii romane s-a exercitat sub formele cele mai variate și aproape în toate compartimentele lexicului, adică în domenile : natură neînsuflețită, mediu ambiant, spațiu și timp, metale, floră și faună, părțile corpului, locuință, încălzire și luminat, unelte de producție, agricultură, pescuit, navigație, măsuri și greutăți, recipiente, țesături, îmbrăcăminte, încălțăminte, găteli, arme, activitate militară, medicină, înrudire, organizare socială și politică, activitate spirituală, religie și calendar ; iar în cea ce privește structura limii, în sferele substantivelor concrete și abstracte, adjectivelor, verbelor, particulelor și sufixelor. Această influență a început de timpuru, și anume aproximativ în secolul al II-lea înaintea erei noastre i a continuat aproape fără întrerupere timp de un mileniu, în așa fel încît azi e greu uneori să distingem cu precizie elementele de origine latină de cele italiene. Cele mai multe din aceste cuvinte avea o întrebuințare generală pe toată întinderea Imperiului roman și au lăsat urme în toate sau în majoritatea limbilor romanice. A doua categorie, mai puțin numeroasă, cuprinde elemente păstrate în albaneză și în limbile romanice occidentale. Cuvintele rămase numai în albaneză și română reprezintă un procent mai mic de 7 % ele s-au constituit în cadrul Imperiului roman de răsărit și de cele mai multe ori depășesc sfera relațiilor româno-albaneze. În sfîrșit elementele latine care au supraviețuit numai în albaneză converg spre romanitatea occidentală. În consecință, avem probe care ne permit să susținem autohtonia albanezilor. Influența Romei a acționat în sud-estul Europei pe căi diverse, într-o lungă perioadă de timp, și a dus la rezultate diferite și specifice în fiecare din cele două regiuni geografice locuite de strămoșii românilor și ai albanezilor.

I. COTEANU

DORUL, PERSONAJ DE MIT?

Ne ocupăm în acest articol de posibilitatea pe care o are un cuvînt, în speță *dor*, să dea naștere în anumite împrejurări la o reprezentare nouă a obiectului denumit de el, iar această reprezentare să ducă la prefigurarea unui personaj de mit. Urmărim deci o modalitate de creare a unei semnificații deosebite de cea dedusă din reflectarea pură și simplă a unei realități.

Fenomenul seamănă în multe privințe cu ceea ce retoricile tradiționale includ în așa-numitele figuri de cuvînt, dar cercetarea noastră nu este decît în mod accidental analiza condițiilor de apariție a unei conotații, fiindcă reprezentarea cea nouă ne obligă să aducem în discuție elemente care depășesc mecanismul de personificare a lui *dor* din „dorință" în *dor*, „ființă protectoare a dragostei dintre tineri", metafora implicată în proces fiind foarte limpede.

În lirica românească populară, dorul este personificat în mai multe feluri: cînd ca însoțitorul insistent al unuia dintre tinerii îndrăgostiți sau al amîndorura, cînd ca mesager, deși nu neapărat persoană, al iubirii lor, cînd ca unul din cei doi îndrăgostiți sau ca amîndoi, cînd, în sfîrșit, ca protector al lor. Afară de ultima ipostază la care vom reveni, în celelalte se manifestă tendința firească, dacă, putem spune astfel, de transformare a unui fenomen spiritual într-o ființă mai mult ori mai puțin clar concretizată. Aceasta este, de pildă, situația în versurile:

Asară și-alaltă sară[1]
Mă cerea doru' pe-afară,
Pe-afară pe la fîntînă
Cu-o ploscuță verde-n mînă:
—Na, mîndruță, și-mi închină!

(RVB, 250)

[1] RVB Matthias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukovina, Liebeslieder*, Wurzburg, 1940.

GFM Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925.

JBD I.U. Jarnik și A. Bîrseanul, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1964 (ed. C. Ciuchindel).

RD Petru Rezuș, *Dochița împărătița, basme și poezii populare din Țara-de-sus*, București, 1972.

Contrul acelui „cu o ploscuță verde în mînă" care propune închinarea în cinstea sa rămîne în mod voit neprecizat pentru a lăsa liberă alegerea între feciorul dorit de fată și o ființă nedefinită în amănunte, dar ființă. O ambiguitate similară conțin și versurile :

Ș-a mnieu doruț o pliecat.
Tînăr o fo' nenvățat,
Și-nt-on izvor o pchicat ;
N-o pchicat în apă lină,
C-o pchicat în apă creață [...]

(GFM, 35)

Această categorie de transpuneri are în expunerea de față doar valoare ilustrativă [2], în timp ce transpunerile în care *dorul* stă în mijlocul codrului (uneori în vîrf de munte) într-un lăcaș cu porți ferecate ca un crai stăpîn de curți împărătești, cunoscător al iubirii dintre oameni, schițează altă ipostază a personificării :

La mijlocul codrului
Zării casa dorului.
Mă poftește doru-n casă
Și mă pune după masă.
Doru mă prișepi bini,
Că mai am pe oarișini.

(RVB, 81)

După poftirea la masă făcută de gazdă ca în orice casă țărănească, în unele variante urmează cinstirea bucatelor, dar cum cel poftit este singur și gîndul lui este la celălalt, îi păstrează și lui din mîncare, iar dorul știe sau pricepe de ce invitatul său procedează astfel.

Și mai limpede rezultă rolul său ca personaj de mit din versurile :

La mijlocu' codrului,
Undie stau porțile-nchise,
Fetiele pe tablă scrise,
Prindie doru-a mă-ntreba :
—Doară cați pă cinieva ?
Cat pă cel cu pană verdie,
Sus îi, Dumniedzău nu-l răbdie,
Cat pă cel cu pan-albastră etc.

(GFM, 5)

[2] Pentru alte exemple și situații, vezi I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 160 ș.u.

Pe o asemenea imagine s-a întemeiat L. Blaga numindu-și un volum de poezii „La curțile dorului".

Deosebirea esențială dintre personificarea din urmă și cea curentă constă în faptul că *dorul* nu mai apare ca dorință de dragoste întruchipată în ființa care constituie obiectul iubirii. Între *Mîndra dorul și-l întreabă*: — *De unde vii, bădiț' dragă?* (JBD, 68) sau între *Dorul badei unde șede? Colea-n grădiniță verde*; *Mereu cîntă și sădește, Păru-n flori și-l împletește* (JBD, 81) și *dorul* ca ființă instalată în inima pădurii este o mare distanță. În această ultimă transformare, el are un atribut mitologic: stă retras de lume, într-un loc greu accesibil, dar unde iubiții speră să se regăsească și să se bucure de un mediu prielnic și de protecție: *în poiana codrului Unde-i ciuca dorului, Acolo te-am căutat Și-ntre flori eu te-am aflat, Și pe ochi te-am sărutat.* (RVB, 81). Afară de aceasta, dorul se poartă părintește cu tinerii ajunși la el. În mod paradoxal, el este însă pasiv. Deși numele său înseamnă „dorință", el ca atare nu se amestecă în nașterea iubirii, nu o provoacă, nu săgetează inimi, nu insuflă pasiuni care să apropie oamenii cu forță mistică și nici nu mijlocește întîlnirea iubiților. El nu transmite dragostea sub nici o formă. Paradoxul este cu atît mai evident, cu cît ca sentiment *dorul* are în lirica românească populară efecte răscolitoare: arde ca focul, despică inima, o rupe, o înnegrește, doboară la pat ca o boală, scutură ca febra, usucă, îngheață, îmbătrînește, ucide, iar în altă serie de imagini stă lîngă om ca mielul lîngă oaie, este floare, se seamănă, răsare, se răsădește, devine holdă verde, pom roditor etc. Personajul mitic se află însă totdeauna în afara unor asemenea bucurii, năzuințe ori suferințe, ca și cînd altceva sau altcineva le-ar fi făcut să apară.

Această discordanță merită toată atenția, fiindcă din perspectivă strict lingvistică, modalitățile de concretizare a sentimentului de dor se explică fără dificultate prin etimologia cuvîntului și prin dezvoltarea lui pe terenul limbii române. Nici una, nici cealaltă nu au nimic excepțional. De la lat. *dolus*, însemnînd „durere, suferință" fizică sau morală, s-a trecut printr-o încrucișare ulterioară cu verbul *a dori*, el însuși apărut din *dor*, la înțelesul de „dorință", deci virtual și la acela de „dorință de dragoste".

Ne-am fi așteptat așadar ca, în calitatea lui de personaj de mit, *Dorul* să fie un zeu al iubirii triumfătoare, al suferinței provocate de iubire sau al amîndorura ca în multe alte mitologii. Dar din paradigma lui lipsește tocmai însușirea cea mai frecvent întîlnită la alți zei ai dragostei: nota de senzual. Ea apare însă în lirica populară românească, dar numai cînd *dor* înseamnă dorință, vezi, bunăoară: *Dorurile cît de multe Nu cad pe plete cărunte, Ci cad pe pletele negre, Să aibă cine le crede, Să le ducă ani merei Numai cei ce-s voinicei.* (RD, 361)

sau : *Cînd a fost la sărutat, Ea m-a pus la frămîntat, Cînd a fost să-mi stîmpăr dorul, Ea m-a pus să arz cuptorul* (JBD, 68); *Eu holtei, mîndra copilă Dorul plînge şi suspină*; *Eu holtei, mîndra nevastă, Dorul plînge sub fereastră*; *Eu holtei, mîndra văduvă, Dorul plînge-n zori de ziuă* (JBD, 68).

Pasivitatea, ce-i drept îngăduitoare, dar tot pasivitate, a *Dorului* nu se explică aşadar printr-o transgresare a semanticii cuvîntului de la nivelul la care sentimentul denumit se manifestă adesea în toată plenitudinea sa. Pare că între personificările produse spontan şi cea reprezentată de un *Dor* retras din tumultul vieţii a intervenit ceva care a interzis introducerea senzualităţii printre trăsăturile caracteristice ale personajului. S-a produs în felul acesta o suprinzătoare diferenţă între creaţia populară spontană şi înfăţişarea personajului amintit, încît nu ne rămîne decît să presupunem că între ele s-a instalat un gol şi firul a fost rupt, căci nu este normal ca unul din elementele dominante ale imaginaţiei populare spontane să dispară fără urmă din portretul unui virtual zeu al iubirii.

Evitarea sacralizării senzualului nu poate avea drept cauză decît intuiţia că acest lucru reprezintă încălcarea unei mitologii mai puternice şi că această încălcare ar fi adus după sine riscul căderii în păcat. Nu este nevoie de prea multe căutări spre a descoperi cauza interdicţiei. Ea se află în mitologia iudeo-creştină, în mentalitatea creată de această mitologie, potrivit căreia nici zeul suprem, nici slujitorii lui (arhangheli, sfinţi, îngeri) nu sînt decît forţe spirituale, păzitori ai sufletului detaşat de tentaţiile vieţii pămînteşti. Numai printr-o convenţie, justificată în ochii clerului de necesitatea de a îndepărta omul de ispitele lumii acesteia, se îngăduie ca adversarii sufletului, forţele răului, diavolii, să fie încărcaţi cu cele mai diverse semne ale păcatului. Vechile cazanii sînt pline de predici şi de sfaturi îndreptate împotriva plăcerilor trupului, împotriva lăcomiei, a dorinţei de dragoste senzuală şi cu deosebire împotriva acesteia din urmă.

O probă concretă cu referire anume la *dor* în sensul celor arătate nu se poate aduce uşor, între altele şi fiindcă unii cercetători au ipostaziat conceptul în discuţie, refuzînd într-un fel sau altul să ia în seamă faptul că polisemia binecunoscută a cuvîntului nu duce obligatoriu la întrebuinţarea lui într-un cîmp semantic vag şi nu este exact că totdeauna el denumeşte o stare de nostalgie sau de melancolie nedefinibilă. Lirica populară românească contrazice această interpretare unilaterală din mintea acelora care au îngrămădit într-un sens inefabil toate înţelesurile particulare ale termenului, clar diferenţiate însă în diverse contexte populare. Pe această cale nu putea decît să se piardă din vedere unul dintre cele mai interesante elemente semantice ale cuvîntului şi bineînţeles personajul de mit

la care ne referim nu avea ceva de cîștigat. Este deci de presupus că o cercetare nouă cu luarea în considerație a unui număr cît se poate de mare de contexte populare să aducă date suplimentare în sensul arătat de noi.

Pînă atunci, e momentul să observăm că din explicația propusă aici nu rezultă numai cauza pasivității *Dorului*, personificat cum am văzut, ci și aceea a izolării lui de lume, a retragerii sau, poate, a existenței lui de la început undeva unde nu se ajunge cu ușurință, chiar dacă locul se află pe tărîmul acesta. Prezența *Dorului* într-un spațiu îndepărtat de oameni trebuie pusă desigur în legătură și cu basmul popular, căci și acolo se petrec întîlniri miraculoase între oameni și ființe supranaturale, la care eroii basmului ajung fără să treacă totdeauna pe tărîmul celălalt, dar numai după lungi și obositoare căutări.

Pe scurt, ipoteza noastră este următoarea. Lirica populară românească tindea să facă din *dor* „dorință de dragoste" un personaj de mit asemănător unui zeu. El a și fost schițat ca atare în unele versuri, dar nu i s-a atribuit cea mai puternică trăsătură a zeului iubirii, aceea de stăpîn, de creator și de provocator al iubirii, lăsîndu-i-se numai dreptul de a proteja blînd, dar pasiv. Absența trăsăturii de stăpîn al dragostei rezultă, după părerea noastră, din presiunea mută, dar insistentă a mitologiei creștine, care a împiedicat înclinarea populară spontană de construire a unui zeu al iubirii cu toate atributele lui.

Interesul ipotezei expuse, în cursul căreia nu am mai subliniat faptul de la sine înțeles că genul gramatical al cuvîntului cerea ca ființa mistică inventată să fie un zeu, nu o zeiță, ni se pare că rezidă în încercarea de a demonstra că, pornindu-se de la termenul de dor, cu o evoluție semantică limpede, se surprinde posibilitatea generării unui personaj de mit, datorită necesității de concretizare a semnificațiilor cuvîntului atît de frecvent în lirica populară românească. Ar mai fi de menționat în concluzie și împrejurarea, nu lipsită de însemnătate, că personajul la care ne referim nu a pătruns în creația populară epică. Foarte probabil că, dacă lucrul acesta s-ar fi petrecut, trăsăturile lui s-ar fi precizat, fiindcă ar fi trebuit să i se dea calitate de făptuitor și de părtaș la acțiune. Prin lirică însă, nu a putut să fie decît schițat ca proteguitor al iubirii.

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

SOCIOLINGVISTICĂ ȘI SEMANTICĂ (TERMENI DE ADRESARE ÎN SCHIȚELE LUI I. L. CARAGIALE)

I. Preliminarii

Cercetările de semantică ilustrează, în mod curent, două direcții pe care le-am putea numi: (a) *semantica limbii* (în accepția saussuriană a termenului), ale cărei constatări se întemeiază pe materialul furnizat de dicționare, și (b) *semantica textului* (cu precădere a textului poetic), urmărind să contribuie la decodarea acestuia, mai ales prin glosarea termenilor care, în context, capătă semnificații distincte de cele înregistrate în dicționare.

Deși în semantică, mai mult decît în oricare alt domeniu al lingvisticii, sistemul și procesul nu pot fi concepute separat, între cele două modalități de abordare semnalate nu se stabilește întotdeauna relația necesară. Confruntarea între modul de organizare semantică a microstructurilor (cuvinte) și a macrostructurilor (ansamblul vocabularului), la nivelul sistemului și la acela al textului, cu relevarea constantelor și a variabilelor, a punctelor de identitate și de divergență, ar permite o adîncire a cunoașterii felului în care funcționează limba.

Analiza pe care ne-o propunem intenționează să aducă unele repere pentru o astfel de confruntare, pornind de la un material limitat: apelativele folosite ca termeni de adresare în schițele lui I. L. Caragiale[1] (excludem deci din discuție adresarea pronominală și adresarea prin nume proprii). Am avut în vedere numai adresarea în cadrul *dialogului*, în situațiile de comunicare verbală directă *(face-to-face)*; ca atare, nu ne vom referi la termenii prezenți în pasajele redactate sub forma unor telegrame, scrisori, adrese oficiale, extrase din ziare, în relatări sau în pasajele de monolog interior.

Alegerea acestui obiect de analiză se motivează printr-o serie de elemente, dintre care menționăm:

1. caracterul prin excelență oral al prozei satirice a lui Caragiale și faptul că modalitățile adresării reprezintă un aspect tipic al ora-

[1] Trimiterile se vor face la I. L. Caragiale, *Opere*, 2, ediție critică de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, [București], ESPLA, 1960. Am folosit integral materialul oferit de schițele publicate în volume (p. 9 — 288); cîteva exemplificări au fost extrase din schița „La Peleș" (p. 550 — 552), publicată în „Moftul român".

lității. În felul acesta, putem formula observații valabile atît pentru limba vorbită curentă, cît și pentru limba literaturii și putem sesiza mai exact măsura și direcția „prelucrării" în literatură;

2. interesul pe care îl prezintă termenii de adresare pentru evidențierea rolului contextului situațional în alegerea și actualizarea unităților lingvistice. Se poate releva astfel utilitatea introducerii unei perspective sociolingvistice în cercetarea semantică;

3. faptul că adresarea implică prezența anumitor caracteristici gramaticale (în primul rînd, a mărcilor vocativului), ceea ce oferă posibilitatea unor observații asupra relației dintre forma gramaticală și semnificațiile lexicale.

II. Inventarul termenilor de adresare din schițele lui I. L. Caragiale

Ca „indice diagnostic" [2] social, diferitele tipuri de adresare reflectă natura și sfera relațiilor dintre interlocutori. Există formule distincte după capacitatea de a exprima relații de reciprocitate — relații între egali — sau relații nereciproce [3]. În cadrul familiei, caracterul nereciproc al relațiilor este dat de diferențele de vîrstă, mai exact, de generație; în societate, nereciprocitatea este determinată, în primul rînd, de diferențele de statut social dintre indivizi și, într-o măsură mai mică, de vîrstă, dar poate fi și rezultatul faptului că vorbitorii nu se cunosc suficient între ei.

Termenii de adresare excerptați din schițele lui Caragiale sînt, de obicei, forme de vocativ și, mai rar, folosiți ca determinanți, forme de nominativ ale unor :

a. Substantive :

1. nume generice referitoare la persoane;
2. nume de rudenie;
3. nume de funcții sau profesii;
4. nume de animale domestice sau nume generice referitoare la animale, folosite metaforic;
5. nume cu valoare de calificare;

b. Adjective sau adjective substantivate care implică o apreciere subiectivă :

1. a relației cu interlocutorul;
2. a însușirilor interlocutorului.

[2] Vezi W. Bright, *The Dimensions of Sociolinguistics*, în W. Bright (ed.), *Sociolinguistics*, The Hague, 1966, p. 13; cf. și versiunea românească din Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Dumitru Chițoran, *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, 1975, p. 50.

[3] Vezi Roger Brown și Albert Gilman, *The Pronouns of Power and Solidarity*, în T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, New York — Londra, 1970, p. 257. Acest criteriu de clasificare a fost folosit de Adriana Stoichițoiu, în *Formule de adresare în opera lui M. Sadoveanu*, în LL, 1974, I, p. 35 — 46.

Mulţi dintre aceşti termeni se grupează în serii perechi, în funcţie de sexul destinatarului.

a.1. O primă serie de nume generice referitoare la persoane este constituită din termenii *domnule, coane/doamnă, (co)coană, madam*, care se caracterizează prin trăsăturile: [[+ animat] [+uman] [+ adult] [{(+ masculin) / (+ feminin)}] [+ reverenţă]]; la aceştia se adaugă *domnişoară*, care introduce în plus referirea la starea civilă a unei femei. Valoarea lor generică se conjugă cu o valoare de reverenţă. Prin aceasta, termenii apar adecvaţi, în primul rînd, pentru exprimarea unor raporturi nereciproce în societate, adică a unor raporturi între persoane de vîrste diferite, cu statut social deosebit sau care nu se cunosc suficient.

a.1.1. Folosirea lui *domnule* în schiţe este, în cea mai mare parte a cazurilor, conformă cu norma sociolingvistică [4] determinată de caracterizarea semantică a termenului: acesta apare frecvent în situaţii de comunicare tranzacţionale [5], adică în situaţii cu un caracter oficial mai pronunţat, în care indivizii se comportă în virtutea statutului lor social. *Domnule* este utilizat fie singur (vezi, de exemplu, „Un pedagog de şcoală nouă", 22, 23, 25; „Petiţiune", 164 — 167; „Art. 214", 203, 207, 211 etc.), fie însoţit de determinanţi indicînd profesia sau calitatea oficială („25 de minute", 16; „Justiţie", 34 — 37 etc.), numele sau prenumele interlocutorului („Reportaj", 72, 73; „O cronică de Crăciun", 237, 242, 243 etc.).

Prezenţa termenului în discuţie în situaţii de comunicare personale — între prieteni şi cunoscuţi vechi sau ocazionali („CFR", 63 — 64; „O lacună", 180, 181 etc.), mai rar în adresarea femeilor către cunoştinţe întîmplătoare bărbaţi („Întîrziere", 137) — este legată de modificări ale configuraţiei sale semantice: valoarea generică trece pe primul plan, iar cea de reverenţă îşi pierde din importanţă. Ca atare, *domnule* capătă o semnificaţie abstractă, devenind, în multe situaţii, un termen fără referent univoc. Funcţia conativă a termenului trece, în asemenea cazuri, într-o funcţie fatică, de menţinere a contactului între interlocutori, care se abordează reciproc numai prin prisma condiţiei lor de receptori ai unor mesaje. Unul dintre comentariile lui Caragiale relevă valoarea de extremă

[4] Pentru problema sistemului de reguli care definesc norma sociolingvistică a unei comunităţi, vezi Susan M. Ervin-Tripp, *Sociolinguistics*, în J. A. Fishman (ed.), *Advances in the Sociology of Language*, I, The Hague—Paris, 1971, p. 17 — 45.

[5] Distincţia interacţiune verbală personală/interacţiune tranzacţională apare la J. J. Gumperz, *On the Ethnology of Linguistic Change*, în W. Bright (ed.), *vol. cit.*, p. 35 — 37; cf. şi Liliana Ionescu-Ruxăndoiu şi Dumitru Chiţoran, *vol. cit.*, p. 215 — 216.

generalitate a adresării prin *domnule*:

„... o cocoană scoate capul dintr-un vagon și strigă, *către cine nu se poate ști*:
— Ce dracu, *domnule*!" („Întîrziere", 135).

În situații de comunicare personale, formula *domnule* + prenume, utilizată mai ales în adresarea femeilor către bărbați, introduce o notă de intimitate („Mitică", 86; „Inspecțiune", 187), pe cînd formula *domnule* + numele de familie semnalează fie caracterul oficial al unui mesaj („Triumful talentului", 195), fie apariția unor modificări recente în relațiile dintre anumite personaje („O lacună", 182: dra. Pavugadi nu s-a obișnuit cu noua ei condiție, de logodnică). Formula *domnul meu* exprimă răceala, distanțarea ironică în relațiile dintre cunoscuți („Greu de azi pe mîine", 262; „Antologie", 270) sau chiar o stare de tensiune („Greu de azi ...", 263).

Două dintre utilizările lui *domnule* în schițe par să contravină normei sociolingvistice curente: prezența lui în formula *domnule maior*, folosită de un adult către un copil îmbrăcat în uniformă militară („Vizită", 235, 236), și în formula *domnule Mialache*, prin care soacra se adresează ginerelui („Tren de plăcere", 147). Situația concretă de comunicare permite decodajul exact al semnificației formulelor citate. În primul caz, trăsătura [+ adult] se neutralizează ca urmare a unei atitudini individuale opuse celei care ia forma așa-numitului „baby talk", dar care are o sursă similară cu acesta: tendința de apropiere față de un interlocutor copil. Respectul este mimat prin folosirea tipului de formulă caracteristic relațiilor tranzacționale (vezi *supra*). În al doilea caz, prezența formulei menționate într-o situație de comunicare personală, în relații de familie, se datorează dispoziției de moment a emițătorului: enervarea determină tratarea adresantului ca un străin.

Folosirea formei de plural *domnilor* este specifică relațiilor tranzacționale, marcînd caracterul oficial al unor situații („Congresul...", 30 — 33) sau avînd valoarea unei formule profesionale, reverențioase, dar stereotipe (vezi, de exemplu, conductor → călători: „Dl. Goe", 121; „Tren de plăcere", 144; „Bubico", 218).

În situații personale, adresarea cu forma *domnilor*, calchiind procedeul specific situațiilor oficiale, capătă conotații ironice și rol de caracterizare a unui anumit mediu social (al funcționarilor mărunți).

a.1.2. Pentru feminin, alternativele din seria termenilor generici de adresare sînt mai numeroase. Deși descrierea dată sensului de bază al termenilor *doamnă, (co)coană, madam* în dicționare este asemănătoare, încadrarea lor în straturi etimologice diferite se re-

percutează asupra distribuției în enunțuri. În schițe, cei trei termeni sînt folosiți, de obicei, în adresarea bărbaților către femei.

Doamnă este prezent, neînsoțit de determinanți, atît în situații de comunicare tranzacționale („Art. 214", 209, 210, 212), cît și în situații personale, în relațiile dintre cunoștințe recente („Diplomație", 217; „Bubico", 222, 223) sau chiar între persoane necunoscute („La Moși", 126). Termenul are valoare de reverență, semnificația sa fiind foarte generală și neutrală afectiv.

Folosirea formei de plural *doamnelor* — ca și a masculinului *domnilor* — este marcă a unor situații oficiale (vezi, în schița „O conferență", formulele mai complicate cu pluralul: p. 249—251).

Prezența formei *doamnelor* într-un cadru neoficial semnalează o schimbare de registru explicabilă situațional (vezi, în „Five o'clock", trecerea de la *cuconițelor* (95) la *doamnelor* (96), cînd scandalul devine iminent).

Termenul *madam*, însoțit, de obicei, de numele de familie al personajului, exprimă reverența firească în relațiile personale dintre prieteni sau cunoscuți de sexe diferite (vezi, de exemplu, „Five o'clock", 94; „Cadou", 199; „Lanțul slăbiciunilor", 231, 232 etc.) În schița „Five o'clock", apariția unei asemenea formule în discuția dintre două femei (Tincuța → Mândica: *madam Potropopescu*, 96) are o motivare conjuncturală: Tincuța își maschează dispoziția reală, adoptînd față de rivală o atitudine „hipercorectă". Și în schița „Bubico", încălcarea regulilor curente ale reverenței prin folosirea termenului *madam* neînsoțit de un determinant (219) este legată tot de starea de moment a emițătorului.

Cocoană are întotdeauna la Caragiale conotații specifice, explicabile, probabil, prin evoluția sistemului formulelor de adresare în epocă: termenul s-a depreciat în limbajul curent, întrucît aparținea unui strat lexical legat de alt moment istoric, stratul grecismelor.

Folosit în situații de comunicare tranzacționale, *cocoană* are adesea valoare deictică și predictivă[6]: personajele cu un anumit ascendent social își plasează interlocutorii într-o categorie inferioară, exprimîndu-și, în același timp, disprețul față de condiția acestora. Termenul este folosit către destinatare aparținînd lumii mahalalelor („Un pedagog ...", 27; „Art. 214", 204, 205). Conotațiile sînt puse în evidență în texte prin prezența opoziției *cocoană/doamnă* (vezi *infra*). Alteori, utilizarea termenului este motivată de evoluția necorespunzătoare a unei tranzacții: registrul neutru, specific acestui tip de relații, este abandonat, în favoarea exprimării unei atitu-

[6] Pentru valoarea deictică și predictivă a termenilor de adresare, vezi Delphine Perret, *Les appelatifs. Analyse lexicale et actes de parole*, în „Langages", 1970, vol. 17, p. 115 — 117.

dini individuale (conductor → călătoare fără bilet : „Dl. Goe", 122).

În situații de comunicare personale, *cocoană* capătă, în mod obișnuit, conotații de ordin emoțional, determinate de starea de enervare a emițătorului, indiferent dacă interlocutorii sînt membri ai aceleiași familii (soț → soție : „De închiriat", 116 ; ginere → soacră : „Tren de plăcere", 144, 147 — 149) sau cunoștințe întîmplătoare („Bubico", 221, 223).

În forma *coană*, însoțit de determinanți indicînd numele („Ultima emisiune", 176) sau profesia destinatarei („Situațiunea", 132), termenul în discuție funcționează, de asemenea, ca indice al statutului social al celor la care se referă. Utilizarea lui dă exprimării o nuanță de intimitate (vezi tranziția de la *madam Ionescu* la *coană moașă* — „Situațiunea", 132).

Domnișoară, termen de adresare pentru persoane de sex feminin necăsătorite, este folosit la Caragiale în conformitate cu normele curente — singur sau însoțit de numele destinatarei —, în adresarea bărbaților către femei tinere („O lacună", 182 ; „Inspecțiune", 187 ; „Art. 214", 207).

a.1.3. Termenii aparținînd perechii *conașule/(co)coniță* sînt caracterizați de dicționare drept diminutive ale lui *cocon* și *cocoană*, sinonime cu *domn* și *doamnă*. Diferențele de distribuție constatate în schițe între cele două perechi de sinonime reflectă însă statutul special al primei perechi în limba epocii. Fiind la origine termeni de adresare folosiți de țărani către boieri, *conașule* și *(co)niță* căpătaseră conotații sociale și temporale. Folosirea termenului masculin și a celui feminin este numai parțial simetrică. Prezența lor în situații tranzacționale, în adresarea servitorilor („Five o'clock", 96 ; „Mici economii", 172 ; „Art. 214", 206 etc.) sau a unor persoane care îndeplinesc funcții similare („Mitică", 84 ; „Repausul dominical", 286) către cei de care depind este o trăsătură comună, mai strîns legată de vechiul sistem al normelor de adresare.

(Co)coniță se folosește însă și în situații de comunicare personale, fie între prieteni, fie către cunoscuți cărora emițătorul vrea să le cîștige bunăvoința. Ideea de dependență implicată la origine de acest termen, conjugată cu valoarea hipocoristică, specifică diminutivelor, au fost convertite, cu timpul, în conotații de ordin afectiv („Întîrziere", 135, 137 ; „Cadou", 199 ; „Diplomație", 217 etc.).

a.1.4. Perechea de termeni *omule/femeie* are, ca și perechea *domnule/doamnă*, valoare generică, dar se distinge de aceasta prin absența trăsăturii [+ reverență] ; ca atare, este firească folosirea ei între egali sau în adresarea de la superior la inferior.

La Caragiale, prezența membrilor acestei perechi trădează, de obicei, enervarea celui care îi folosește, fie că este vorba despre

relații între membrii aceleiași familii („Tren de plăcere", 147) sau între prieteni („Reformă", 40; „Lanțul slăbiciunilor", 231), fie că este vorba despre situații oficiale („Justiție", 35). Uneori, enervarea este atenuată de un sentiment de compasiune față de interlocutor („Duminica Tomii", 264).

a.1.5. Substantivul *băiat* păstrează la vocativ semnificația generică numai la plural; *băiete* desemnează o profesie, fiind parțial sinonim cu *țal*. Pluralul apare în adresarea de la superior la inferior, nu numai către destinatari copii („Un pedagog ...", 24), ci și către adulți („Inspecțiune", 186). Atitudinea pe care o exprimă este aceea de familiaritate deliberată a unui emițător conștient de superioritatea poziției sale.

a.1.6. Ca termen de adresare, *amice* poate fi încadrat tot în clasa numelor generice. Mai familiar decît *domnule*, *amice* nu desemnează un anumit tip de relații între indivizi. Ca dovadă, la Caragiale, el este rar folosit între prieteni. Însoțit de prenumele personajului, termenul exprimă disprețul („Mare secătură ești, *amice Lache*!" — „Amici", 92) sau ironia binevoitoare (*amice Ghițică* — „Triumful talentului", 194) față de interlocutor.

Prezent și în adresarea superiorilor către inferiori, *amice* trădează efortul de stăpînire a unei enervări de moment, prin adoptarea unei atitudini deliberat amabile („Reportaj", 73; „Art. 214", 204; „Căldură mare", 224).

În toate cazurile, folosirea lui *amice* implică autosituarea emițătorului pe o poziție de superioritate socială sau morală.

Amică apare în schițe o singură dată, însoțit de determinări (prieten → prietenă: *scumpa mea amică* — „Țal", 255).

a.2. În limbajul curent, la vocativ, se produce adesea un sincretism între cîmpul lexical al numelor de rudenie și cîmpul termenilor generici de adresare: unii termeni funcționează în ambele cîmpuri lexicale, desemnînd în anumite contexte un grad precis de rudenie, în altele avînd valoare neutră în raport cu criteriul înrudirii. De exemplu, *frate* poate fi folosit în adresarea către orice persoană, indiferent de sex; *soro* — ca termen de adresare către orice femeie; *țață* — în adresarea către orice femeie mai în vîrstă; *mamă*, *maică*, *taică* — în adresarea către o persoană mai tînără etc. Utilizările de acest tip presupun însă neutralizarea trăsăturilor semantice care definesc linia de înrudire (directă sau colaterală), uneori și a trăsăturilor care definesc generația și/ sau sexul destinatarului, și adăugarea, în schimb, a trăsăturii [+ familiaritate]. Ca urmare, adresarea prin nume de rudenie apare adecvată pentru relații de tip personal; în cazul relațiilor tranzacționale, ea este posibilă numai în direcția superior → inferior.

a.2.1. La Caragiale, folosirea termenilor care aparţin perechii *frate/soro* nu este simetrică.

Frate apare în situaţii de comunicare personale, schimbat mai ales între prieteni — singur („Amici", 89; „Amicul X", 141; „Ultimă oră", 150 — 152 etc.) sau însoţit de numele personajului („Mici economii", 170, 171)—, dar şi între cunoştinţe ocazionale bărbaţi („CFR", 61, 62) sau în adresarea femeilor către bărbaţi, chiar dacă întîlnirea lor este întîmplătoare („Întîrziere", 136; „Diplomaţie", 217 etc.). În acest ultim caz, familiaritatea adresării [7] nu corespunde normelor curente, sugerînd faptul că personajele feminine îşi atribuie un anumit ascendent în societate, în relaţiile cu bărbaţii.

Între membrii aceleiaşi familii, *frate* este folosit, ca termen de adresare, fără nici o referire la gradul de rudenie (soacră → ginere: „Tren de plăcere", 147).

În situaţii tranzacţionale, utilizat de superior către inferior, *frate* este însoţit de numele de familie („O cronică ...", 243) sau — în condiţiile unei distanţe sociale mai mari — de prenumele personajului (*ibidem*, 243). Uneori, termenul funcţionează ca indice al solidarităţii de grup („Congresul ...", 29). La plural, el este folosit cu rol persuasiv („25 de minute", 19).

Cînd personajele sînt legate prin alt tip de relaţii sociale, constatăm, pe de o parte, folosirea lui *frate* cu valoare de maximă generalitate („CFR", 61), pe de altă parte, o abatere de la norma sociolingvistică obişnuită, explicabilă prin starea de moment a personajului (solicitant → funcţionar: „Petiţiune", 165).

Soro este, prin excelenţă, termenul folosit în cercul familiei, în adresarea către femei. El apare şi în relaţiile dintre surori, fără a implica însă cu necesitate referirea la înrudire („Five o'clock", 94), dar şi în alte tipuri de relaţii: soţ → soţie („25 de minute", 16; „La Peleş", 551), fiică adultă → mamă („La Peleş" 551), mamă → fiică adultă („Dl. Goe", 122; „La Peleş", 550, 551). De remarcat că toate apariţiile acestei forme sînt corelate cu starea de enervare a emiţătorului. Structura semantică a termenului apare astfel modificată: trăsătura [+ afecţiune] sau [+ simpatie], asociată acestuia în limbajul curent, nu funcţionează.

Uneori, termenul apare şi în discuţiile dintre cunoştinţe femei, „amice" de ocazie, exprimînd acea solidaritate pe care o dă similitudinea condiţiei de moment; valorile ironice sînt evidente („De închiriat", 116).

[7] Caracterul familiar al adresării cu termenul *frate* a fost semnalat de Iorgu Iordan; vezi *Stilistica limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1975, p. 106.

În totală contradicție cu norma sociolingvistică, forma *soro* este folosită, într-o situație oficială, de una dintre membrele elitei feminine a unui orășel de provincie, în adresarea către suverană („25 de minute", 15). Reducerea statutului reginei la acela al inside-rilor comunității locale, prin îngroșarea trăsăturii [+ familiaritate], pune în evidență o mentalitate specifică micii burghezii.

a.2.2. Selecția termenilor *nene (neică)/ țață* este dependentă, în limbajul curent, de relația de vîrstă dintre interlocutori: norma sociolingvistică prevede folosirea lor în adresarea către frații mai mari sau unchi și, respectiv, către surorile mai mari sau mătuși, iar prin extensiune, către orice bărbat sau femeie mai bătrîni decît emițătorul. Structura semantică a termenilor în discuție implică deci trăsăturile [+ vîrstă superioară], [+ reverență].

La Caragiale, valoarea de reverență a acestor termeni este complet anulată, nota predominantă fiind familiaritatea. Distribuția contextuală a formei pentru masculin și a celei pentru feminin se caracterizează printr-o simetrie parțială.

Nene este prezent, de obicei, în situații de comunicare personale, între membrii aceleiași familii sau între prieteni și cunoscuți. Folosirea lui în adresarea soției către soț („Cadou", 200) devine una dintre cheile înțelegerii intrigii, întrucît subliniază diferența de vîrstă dintre aceștia. În relațiile dintre prieteni sau cunoscuți de sex masculin, termenul este utilizat — uneori, alternativ cu *neică* („Mitică", 83) — atît în conformitate cu norma curentă („Situațiunea", 129—130), cît și independent de caracteristicile de vîrstă ale interlocutorilor („CFR", 62, 64, 65; „Atmosferă încărcată", 99, 100; „Ultima oră", 151, 152 etc.) sau chiar de către personajul mai în vîrstă către cel mai tînăr („25 de minute", 16). În toate aceste cazuri, *nene* apare fie singur (vezi *supra*), fie însoțit de numele colocutorului („Tren de plăcere", 146; „Cadou", 197, 199, 200; „Diplomație", 214, 217 etc.). Însoțit de prenumele personajului, *nene* este folosit și de femei în adresarea către cunoștințe bărbați, exprimînd familiaritatea („O conferență", 251).

În cazul relațiilor tranzacționale, folosirea lui *nene* — prezent exclusiv în adresarea de la superior la inferior — are două semnificații: ori sugerează o atitudine binevoitoare, prin încercarea de adaptare la normele grupului social reprezentat de interlocutor („O conferență", 248) sau ca expresie a unei solidarități de moment („O lacună", 181), ori sugerează familiaritatea rezultată din enervarea produsă de comportamentul destinatarului („Reportaj", 73; „O cronică ..." 242, 243).

Țață servește în schițe ca termen de adresare în familie nu numai în cazul relației nepoată → mătușă („La Moși", 127, 128), ci și în

alte cazuri, de exemplu, în adresarea unui personaj feminin către mama și sora sa („Dl. Goe", 123). Abaterea de la norma comună este maximă în schița „Art. 214", în care *tațo* este folosit de o femeie către bărbați, atît în situații de comunicare personale, (mamă → fiu — 204; cuscră → cuscru — 212), cît și într-o situație tranzacțională (clientă → avocat — 211). *Tațo* apare astfel ca un arhitermen de adresare, uneori lipsit practic de referent („război e ala, ce? te joci, *tațo*, nu-i caută că e fata lui popa Petcu" — 203).

a.2.3. Nu vom insista asupra folosirii în schițe a altor nume de rudenie ca termeni de adresare, întrucît distribuția lor este mai aproape de uzul curent. Semnalăm faptul că *mamă* și *maică*, de exemplu, sînt utilizate, în conformitate cu normele așa-numitului *baby talk*, în adresarea unor persoane adulte către copii [8] („Vizită", 234, 236; „Dl. Goe", 132), iar *mamițo* și *mamițico*, prin extensiune, — în adresarea stăpînei către animalul favorit („Bubico", 218, 219). Menționăm, de asemenea, că *taică* este folosit numai de un preot („Art. 214", 207, 209), în virtutea acelorași reguli ale alocuțiunii inverse, iar *unchiule* și *nepoțică* sînt schimbate între prieteni de sexe diferite („O conferență", 251), primul apărînd pe baza relației de sinonimie cu *nene*, celălalt — ca termen pereche de răspuns.

a.3. Adresarea prin numele profesiei sau al funcției nu pun probleme deosebite. În schițe, ea urmează normele limbajului curent, definind natura tranzacțională a relațiilor dintre interlocutori. Adăugăm precizarea că, în situații personale, numele profesiei este utilizat numai în adresarea către militari („Amicul X", 142; „Ultima oră", 152) sau preoți („Ultima emisiune", 177; „Art. 214", 212 etc.).

a.4. În concordanță cu normele sociolingvistice, unele nume de animale sînt folosite ca termeni de adresare numai în cadrul familiei: *puică* (soț → soție — „Mici economii", 171), *cocoșelule* (soție → soț — *ibidem*, 171, 172), *puișorule* (bunică → nepot — „Dl. Goe", 122 — 124; mătușă → nepot — *ibidem*, 124). Valorile lor metaforice și hipocoristice sînt consacrate de uz (vezi DEX), dar distribuția în textul schițelor le conferă valori suplimentare (vezi *infra*).

Formele *boule*, *măgarule*, *vită*, *animale*, folosite și în limbajul curent ca insulte, caracterizează la Caragiale adresarea de la superior la inferior, indiferent de natura relațiilor de comunicare („25 ... Un pedagog ...", 23, 25 — 28; „High-life", 80

[8] Pentru această utilizare a formelor de vocativ, denumită „alocuțiune inversă", vezi Lorenzo Renzi, *Mamă, tată, nene ecc.: il sistema delle allocuzioni inverse in rumeno*, în „Cultura neolatina", XXVIII (1968), fasc. 1, p. 89 — 99; vezi, de asemenea, Iorgu Iordan, *Stilistica* ..., p. 116, și precizările lui Arthur Beyrer, din „*Adresare inversă*" *în românește?*, în LR, XXVIII (1979), nr. 1, p. 91 — 94.

își manifestă ostentativ superioritatea socială sau exteriorizează o stare de enervare provocată de interlocutor.

Iritarea determină folosirea insultelor și între egali, colegi sau prieteni („Inspecțiune", 184, 185).

a.5. Pentru substantivele cu valoare de calificare *(loază, mangafache, craiule* etc.), vezi *infra*, sub **II. b.2.**

b.1. Comentariul asupra adjectivelor și a adjectivelor substantivate care presupun aprecierea subiectivă a relației cu destinatarul se va limita la formele *dragă, monșer* și *mașer*.

Dragă este folosit în limbajul curent între persoane legate prin relații de simpatie. La Caragiale îl întîlnim frecvent în situații de comunicare personale, între prieteni și prietene — singur („Amicul X", 142) sau însoțit de prenumele colocutorului („Reformă" 39, 40; „Lanțul slăbiciunilor", 229 — 231 etc.) —, dar și în situații tranzacționale, în relația șef → subaltern, însoțit de numele destinatarului („Reportaj", 76).

Franțuzismele *monșer* și *mașer* alternează liber în adresare cu *dragă*, fiind ortografiate în funcție de statutul sociocultural al celor care le utilizează [9]. Cu ortografia din franceză, ele apar, de obicei, în situații tranzacționale, în relațiile superior → inferior („Greu de azi...", 260) sau în relațiile dintre intelectuali („Duminica Tomii", 264). Cu ortografie fonetică, sînt prezente în cazul relațiilor dintre „amici" și „amice", la Caragiale mic-burghezi agramați, care imită superficial modelele verbale ale păturilor sociale superioare („Amici", 89; „Five o'clock", 96; „Situațiunea", 129, 132 etc.). Valoarea generică, neutră, pe care o au adesea se explică, probabil, prin poziția lor specială în sistemul limbii.

Prezența termenilor *monșer* și *dragă* în situații tranzacționale, în adresarea de la inferior la superior (*monșer*: solicitant → funcționar — „Petițiune", 161; *dragă*: doamnă din elita orășelului Z... → regină — „25 de minute", 17), reprezintă o abatere de la norma sociolingvistică, a cărei funcție umoristică și critică e evidentă.

b.2. Adjectivele substantivate care implică o apreciere subiectivă a însușirilor interlocutorului sînt folosite în schițe în situații tranzacționale, în adresarea de la superior la inferior, și au, de obicei, valoare depreciativă. Ele apar în cazul relațiilor: profesor → elev *(prostovane, prostule* — „Un pedagog ...", 22, 27), client → chelner *(sur-* [illegible] — „[illegible] încărcată", 100), funcți[illegible] o'clock", 96).
— „Reformă", 40; *prostio,* [illegible]"

[9] Cf. Luiza și Mircea Seche, *Procedee grafice pentru realizarea comicului în opera satirică a lui I. L. Caragiale*, în LR, III (1954), nr. 4, p. 68.

În situații personale, acest tip de adresare traduce starea de iritare a emițătorilor. Aceștia au, uneori, un anumit ascendent asupra destinatarilor, prin statutul lor familial (mamă → fiu : *prostule* — „Art. 214", 212) sau social (maior → gazetar : *mișălule* — „High life", 81 ; preot → declasați : *pîrliților* — „Ultima emisiune", 177); alteori, este vorba despre relații între egali (colegi : *neghiobule* — „Inspecțiune", 185 ; „amice" : *obraznico, mojico* — „Five o'clock", 97) sau chiar despre un emițător inferior ca vîrstă destinatarului (Goe → un călător : *urîtule* — „Dl. Goe", 121). Modalitățile de adresare în discuție definesc fără echivoc natura personajelor și a raporturilor dintre ele.

Aceleași particularități de utilizare și valori stilistice se constată și în cazul substantivelor cu conținut de calificare exprimînd atitudini depreciative, prezente atît în situații tranzacționale (profesor → elev : *loază* — „Un pedagog ...", 24, 26, 27 ; stăpînă → servitoare : *șoangherița dracului* — „De închiriat", 117), cît și în situații personale (mamă → fiu : *mangafache* — „Art. 214", 202).

Puține sînt adjectivele substantivate și substantivele care exprimă, în situații personale, atitudini de alt tip : bunăvoință protectoare *(mititelule* — „Dl. Goe", 121) sau prietenească *(maladețule* — „Identitate", 280), deferență față de persoane mai tinere *(tînărule* — „Triumful talentului", 193 etc.) sau chiar un anumit fel de admirație (tanti Mița → Goe : *procopsitule* — „Dl. Goe", 121 ; doamnă → Bubico : *craiule* — „Bubico", 221, 222).

La granița dintre cele două categorii semantice menționate se află *nenorocitule* („Five o'clock", 97), care, folosit într-un sens apropiat de cel etimologic, exprimă o atitudine de compătimire ironică.

III. Distribuția termenilor în funcție de situația de comunicare și de relația dintre interlocutori

a.1. *Relații nereciproce (asimetrice) în situații de comunicare tranzacționale*

a.1.1. *Superior → inferior.* Acestui tip de relații, concretizat în situații tranzacționale, îi corespunde, în general, în planul adresării, o relativă uniformitate a formulelor folosite. Pentru situații oficiale, formulele sînt protocolare, implicînd, de obicei, prezența lui *domnule*, însoțit de numele destinatarului sau de indicarea funcției acestuia (pentru exemple, vezi *supra*, sub **II.a.1.1.**). În situații neoficiale, în cazul unor diferențe sociale nete între interlocutori, adresarea personajelor cu statut superior fie că este neutrală afectiv (vezi adresarea prin numele profesiei), fie că traduce două atitudini opuse : bunăvoința reală ori conjuncturală *(nene* sau *frate* (+ numele personajului) ; numele profesiei + numele personajului ; *amice* ; *dră-*

guță) sau dispreț total, exprimat în forme injurioase *(mișelule, proasto, obraznico)*.

Importanța statutului social relativ al personajelor ca selector al formulelor de adresare este evidentă în condițiile în care emițătorul și situația de comunicare rămîn constante, dar se schimbă destinatarul. În schița „Un pedagog ...", la examenul elevilor, profesorul se adresează mamei sărace cu termenul *cocoană*, dar folosește formulele ceremonioase *onorată doamnă, ilustră doamnă* către mama din „înalta societate" (27 — 28).

În adresarea de la superior la inferior, un loc special ocupă relația profesor → elev, în cazul căreia diferența netă de vîrstă dintre interlocutori intervine ca element suplimentar, care accentuează condiția de inferioritate a destinatarului. Poziția de dependență absolută a elevului față de profesor este pusă în evidență prin alegerea unor formule de adresare similare ca tip cu acelea folosite în cazul relației stăpîn → servitor: sfera selecției este reprezentată, în ambele situații, de termeni depreciativi, injurioși chiar (substantive sau adjective depreciative: *loază, prostule, prostovane*; metafore injurioase: *boule, măgarilor, vită, animale* etc.).

Evoluția atitudinii emițătorului față de destinatar, ca rezultat al comportării sau al acțiunilor acestuia din urmă, este printre puținii factori care pot determina o anumită varietate a formelor utilizate în adresarea de la superior la inferior. În schița „O cronică ...", comportarea „bizară" a reporterului Caracudi determină schimbarea dispoziției directorului ziarului, care trece de la formulele reverențioase, exagerat protocolare chiar *(stimate domnule Caracudi, iubite confrate)*, la formule familiare, investite în contextul situațional dat, cu semnificații ironice, uneori sarcastice, exprimînd nemulțumirea *(nene, nene Caracudi, drăguțule)*, pentru ca, în final, explicația furnizată de subaltern (emoțiile produse de nașterea unui copil) să aibă ca efect adoptarea unei atitudini de umană solidaritate, transpusă și prin alegerea formulei *frate Caracudi*. Modalitățile de adresare la care apelează personajul cu statut superior urmează deci nemijlocit curba stării sale de spirit; ele servesc la conturarea individualității acestuia.

a.1.2. *Inferior → superior.* În acest caz, formele adresării se caracterizează, în ansamblu, printr-o maximă uniformitate. În schițele lui Caragiale, predomină situațiile în care modalitățile utilizate în adresare nu dezvăluie nici o trăsătură cu rol de individualizare a personajelor, ci funcționează ca mijloace mecanice, stereotipe, de răspuns la intervențiile interlocutorilor cu statut superior, care conduc întreaga discuție. Este cazul formulelor protocolare folosite în situații oficiale *(măria-ta, măriile-voastre, sire*; *domnule* + numele funcției — pentru exemple, vezi *supra*, sub **II.a.1.1.**; formule ca:

onorat domnule inspector, care exprimă un grad înalt de reverență), dar și al formulelor folosite de servitori către stăpîni sau către alte persoane cu statut superior *(domnule, coane, conașule, coniță)* ori al formulei folosite de elevi în adresarea către profesor *(domnule* sau *dom'le)*.

Poziția de subordonare socială determină limitarea cîmpului selecției lingvistice. Starea de spirit a personajelor cu statut inferior nu acționează ca selector în relațiile verbale cu interlocutori cu statut superior : modalitățile adresării sînt invariabil aceleași. Simpla confruntare a formulelor de adresare prezente în dialogul reporter → directorul ziarului, din schița „O cronică ...", ilustrează acest aspect. Gama bogată a formulelor folosite de director, a căror selecție este motivată emoțional, are un singur corespondent în exprimarea lui Caracudi : formula reverențioasă *domnule director*.

Cazurile în care apar alte tipuri de formule de adresare decît cele menționate intră integral sub incidența abaterii de la norma sociolingvistică a epocii, semnalînd un comportament de rol aberant. Folosirea formulelor se caracterizează și în aceste condiții prin uniformitate și stereotipie, dar ea trădează incapacitatea personajelor de a identifica în mod corect relațiile de rol [10] care se stabilesc și de a distinge între diversele tipuri de situații de comunicare. Adresarea se realizează invariabil în forme familiare, specifice relațiilor între egali și situațiilor curente. Vezi, de exemplu : folosirea formei *țață* — invariantă a adresării în limbajul Tarsiței Popeasca din schița „Art. 214" — într-o situație tranzacțională, în care relația de rol este clientă → avocat ; confuzia pe care o face solicitantul din „Petițiune" între o situație tranzacțională și situația în care se află în mod obișnuit : la berărie, între prieteni, reflectată de folosirea, alături de forma adecvată *domnule*, a formelor *monșer* și *frate*, specifice unor relații de tip personal ; totala inadecvare a termenilor familiari *soro* și *dragă*, în relația doamne din elita provincială → regină, din schița „25 de minute".

Semnificația acestor abateri de la normă este umoristică și critică. Lipsa de maleabilitate sociolingvistică a unor personaje pune în evidență una dintre trăsăturile tipice mentalității burgheziei mici și mijlocii : reducerea întregii vieți sociale la dimensiunile propriului ei univers și sistem de existență. Relațiile sociale sînt concepute de asemenea personaje exclusiv ca relații în rețele închise [11],

[10] Pentru definiția noțiunii de *rol*, vezi J. J. Gumperz, *Types of Linguistic Communities*, în *Language in Social Groups*, Stanford, California, 1971, p. 100 ; cf. și trad. rom. în Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Dumitru Chițoran, *vol. cit.*, p. 115 — 116.

[11] Pentru distincția între rețele închise și deschise, vezi J. J. Gumperz, *On the Ethnology ...*, p. 35 ; cf. și trad. rom. în Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Dumitru Chițoran, *vol. cit.*, p. 214.

în care toți indivizii se cunosc între ei; de aici anularea oricăror mărci ale deferenței.

a.2. *Relații nereciproce (asimetrice) în situații de comunicare personale*

Ne referim la relațiile între membrii aceleiași familii, în cazul cărora, ca selectori ai formelor adresării funcționează vîrsta relativă a persoanelor și tipul de înrudire (naturală sau prin alianță).

În privința relației adulți → minori, în familie, se constată o anumită diferență de grad de afectivitate între formulele folosite de mame și cele folosite de bunici sau de alte rude: mamele utilizează, conform normelor așa-numitului *baby talk*, termenul cu care sînt chemate de către copii *(mamă)*; bunicile însă și, uneori, și alte rude de sex feminin apelează la metafore cu conținut hipocoristic *(puișorule*[12], *puișorul mamii)*. Ultimul procedeu capătă în text valori umoristice: comportamentul copiilor subliniază prin contrast caracterul inadecvat al acestor metafore.

Dispoziția de moment a părinților poate acționa, de asemenea, ca selector al formelor de adresare: starea de enervare determină apelul la formule injurioase (tată → fiu: *măgarule*, în schița „25 de minute").

Adresarea copiilor minori către adulții din familie este stereotipă *(mamițo, mam'mare, tanti)*; lipsesc complet formulele caracterizate prin mărci speciale ale afectivității.

În adresarea părinților către copiii lor majori se constată tendința de substituire a formelor adresării asimetrice, prin forme ale adresării simetrice, reciproce; copiii sînt considerați egali, relația de rudenie și diferența de vîrstă trec pe un plan secundar: în schițele „La Peleș" sau „Dl. Goe", mama se adresează fiicei cu termenul *soro*, iar în „Art. 214", Tarsița folosește către fiul ei termenul *țațo* (suprimînd și funcționarea distincției de sex).

Pentru adresarea copiilor majori către părinți este caracteristică o anumită oscilație între formele specifice relațiilor simetrice și cele specifice relațiilor asimetrice. Fiicele se adresează, de obicei, mamelor cu termenul *mamițo* — folosit din copilărie —, dar apelează și la termenul *soro*. Motivarea folosirii ultimului tip de forme nu este totuși aceeași ca în cazul relației părinți → copii majori; elementul de diferență care intervine este dat nu numai de condiția egală, de adult, a interlocutorilor, ci și de mobilitatea socială ascendentă[13] a generației mai tinere. Prin formele caracteristice adresării

[12] Vezi și precizările lui Iorgu Iordan, în *Stilistica ...*, p. 107.

[13] În legătură cu tipurile de mobilitate socială, vezi William Labov, *The Effec t of Social Mobility on Linguistic Behavior*, în Stanley Lieberson (ed.), *Explorations in Sociolinguistics*, The Hague, 1966, p. 64 — 66; cf și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Dumitru Chițoran, *vol. cit.*, p. 200 — 203.

între egali, fiicele majore își subliniază superioritatea socială față de părinți. De aceea, folosirea unor asemenea forme în momente de iritare nu ne apare ca întîmplătoare.

Un mecanism similar explică și modul de adresare a ginerilor către soacre. În schița „Tren de plăcere", Mialache folosește invariabil formula *cocoană* (vezi *supra*, sub **II.a.1.2.**, observațiile asupra conotațiilor de ordin social ale acestui termen, și precizările de sub **III. a.1.1.** asupra opoziției *cocoană/doamnă*).

În aceeași schiță, în adresarea soacră → ginere, alegerea formelor verbale este guvernată de modul de abordare a opoziției rudenie naturală / rudenie prin alianță. Opoziția menționată este tratată în funcție de dispoziția relativă a interlocutorilor. Starea de enervare atrage adîncirea opoziției și, ca atare, utilizarea către ginere a formulelor destinate relațiilor cu stăpînii, mai oficiale *(domnule Mialache)* sau mai familiare *(frate)*. În momentele de tensiune, soacra intervine ca un tampon în relațiile între soți: atitudinea ei față de ginere este de bunăvoință prevenitoare. Opoziția dintre tipurile de rudenie este neutralizată, formula de adresare fiind aceea utilizată către propriii copii *(Mialache mamă)*.

b. *Relații reciproce (simetrice)*

Acest tip de relații se manifestă exclusiv în situații de comunicare personale, în familie sau între prieteni și cunoștințe.

Selecția formulelor de adresare folosite între soți: *soro*, *puică* și, respectiv, *nene*, *cocoșelule*, este numai în aparență rezultatul acțiunii factorului afectivitate. Așa cum precizam anterior, situația de fapt ilustrată în schițe este alta: prezența lui *soro* traduce o stare accentuată de nervozitate („25 de minute", „La Peleș"); *nene* subliniază diferența de vîrstă dintre soți, furnizînd indicații suplimentare pentru decodarea substratului ironic al textului („Cadou"), iar *puică* și *cocoșelule* capătă conotații sarcastice, acțiunea schiței dezvăluind rolul lor de a masca relațiile reale din familie („Mici economii"). Modalitățile de adresare între soți reprezintă unul dintre mijloacele satirei lui Caragiale, evidențiind cu subtilitate contrastul dintre esență și aparență în viața socială a epocii.

În relațiile dintre cunoscuți și prieteni, selectarea formulelor de adresare se realizează în funcție de sexul interlocutorilor. Specifică pentru adresarea femeilor către bărbați este nota accentuată de familiaritate (*frate* este termenul cel mai frecvent folosit), care sugerează, între altele, caracterul limitat și relativ uniform al contactelor sociale ale femeilor, îngustimea sferei lor de viață. Adresarea bărbaților către femei este adesea protocolară (vezi frecvența formulei *madam* + numele de familie al personajului), adresarea neprotoco-

lară realizîndu-se în forme mai variate, a căror selecție este guvernată de atitudinea afectivă a emițătorului. În raport cu această trăsătură, ierarhizarea formelor adresării este următoarea: *doamnă* este termenul neutral, *(co)coniță* implică o atitudinea de simpatie pentru interlocutoare, iar *cocoană* și *madam*, folosite în momente de enervare, exprimă o atitudine de dispreț.

Formulele de adresare prezente în relațiile dintre „amice" îndeplinesc o funcție satirică, evidențiată prin schimbarea rapidă de registru: formulelor specifice conversației între persoane educate le iau locul formule vulgare, insultătoare (vezi trecerea de la *mașer* la *obraznico*, în schița „Five o'clock"). Personajele își trădează astfel adevărata esență.

În relațiile dintre „amici", deși adresarea se realizează printr-o gamă largă de formule: *domnule*, *nene*, *neică*, *frate* (+ numele), *monșer*, *dragă* + numele, toți termenii folosiți își pierd mărcile semantice din limbajul curent, devenind sinonimi în virtutea funcției lor comune (de adresare). Există diferențe superficiale, de nuanță afectivă, între aceste sinonime, *domnule* fiind mai aproape de adresarea neutrală, iar *dragă* + numele traducînd o anumită simpatie — motivată uneori conjunctural (vezi, de exemplu, „Lanțul slăbiciunilor") — față de interlocutor. În general, însă, alternarea lor în text este liberă. Resorturile „amiciției" la Caragiale nu sînt deci de ordin afectiv.

Enervarea poate determina și între „amici" apelul la termeni injurioși (vezi, de exemplu: *boule*, *măgarilor*, *neghiobule*, în schița „Inspecțiune").

IV. Considerații finale

1. Comentariile de mai sus ne permit să conchidem că domeniul adresării oferă posibilitatea unei ilustrări clare a felului în care intervenția factorilor gramaticali și stilistici modifică atît structura semantică a cuvintelor, cît și distribuția lor în cîmpuri semantice.

Apariția mărcii gramaticale [+ vocativ] la unele tipuri de nume determinate, în limbajul curent, reorganizări importante ale formulei lor compoziționale, de obicei, în sensul generalizării unei trăsături — adesea secundare — și al anulării anumitor trăsături distinctive (vezi, de exemplu, *frate*, *soro*: folosirea lor ca termeni de adresare determină frecvent anularea trăsăturilor care îi caracterizează drept termeni de rudenie și trecerea pe prim plan a ideii secundare de apropiere spirituală, de afecțiune). Aceste modificări se conjugă cu cele determinate de atitudinea afectivă a vorbitorului față de interlocutorul său (vezi, de exemplu, folosirea metaforică a numelor de animale la vocativ, ca termeni depreciativi).

În literatură, modificările semantice legate de adresare sînt mai complexe, dat fiind faptul că scriitorul se poate supune normelor curente, dar își poate lua, în mod deliberat, și o anumită libertate față de acestea, în funcție de intențiile sale artistice (vezi *supra* comentariile asupra folosirii lui *soro* și *țață* ca termeni de adresare la Caragiale și a funcției critice a abaterilor de la normă).

2. Opozițiile semantice de bază exprimate prin intermediul termenilor de adresare sînt reverență vs. familiariate și afectivitate vs. non-afectivitate. Sub acest aspect, sînt specifice pentru schițele lui Caragiale:

— preponderența familiarității în limbajul femeilor, pentru care distincțiile situaționale (determinate de relația dintre statutul relativ al interlocutorilor, locul și momentul comunicării) sînt frecvent suprimate;

— distribuția limitată a termenilor caracterizați prin trăsătura [+ afectivitate], prezenți numai în cazul relației părinți (sau rude) → copii minori; valorile afective originare ale unora dintre termenii de adresare folosiți între soți sînt convertite, în context, în valori ironice;

— frecvența deosebită a termenilor care posedă sau primesc semnificații neutrale afectiv, generice.

3. Interpretarea semantică a termenilor de adresare din schițele lui Caragiale presupune identificarea corectă a factorilor extralingvistici care guvernează selecția acestora. Din acest punct de vedere, sexul interlocutorilor pare a fi un selector mai important decît statutul lor social relativ, iar dispoziția de moment a vorbitorului acționează, de obicei, ca un selector suplimentar (corelat cu alții); vîrsta interlocutorilor apare, de multe ori, ca un selector secundar.

Există și cazuri de neutralizare a acțiunii tuturor selectorilor sau a unora dintre selectorii de bază; efectul este apariția automatismelor verbale, atît de caracteristice exprimării personajelor lui Caragiale (vezi *supra* comentariile privind folosirea lui *soro*, *țață* sau *nene* la unele personaje).

Sistemul termenilor de adresare prezenți la Caragiale și particularitățile semantice ale acestora plasează fără echivoc acțiunea schițelor într-un anumit cadru temporal și social, definindu-i specificul pe multiple planuri; opțiunile verbale ale scriitorului fac din procedeele adresării modalități subtile ale ironiei și satirei [14].

[14] Procedeele la care ne-am referit oferă o bună ilustrare a funcțiilor limbajului la Caragiale, identificate de T. Vianu. Vezi *Aspecte ale limbii și stilului lui I. L. Caragiale*, în *Studii de stilistică*, București, 1968, p. 246.

THEODOR HRISTEA

SCHIMBĂRILE SEMANTICE ȘI IMPORTANȚA LOR PENTRU CERCETAREA ETIMOLOGICĂ

1. Studiind cauzele și tipurile schimbărilor semantice, la a căror cunoaștere a adus numeroase și importante contribuții, acad. Al. Graur a subliniat cu justețe că sensul unui cuvînt face parte dintre *elementele cele mai mobile ale unei limbi*, iar modificările de ordin semantic (în ansamblul lor) reprezintă unul dintre cele mai interesante aspecte ale dinamicii vocabularului.[1] Pentru a înțelege și mai bine importanța schimbărilor de sens ale cuvintelor, este necesar să mai subliniem că ele constituie însăși tema centrală a semanticii diacronice și una dintre laturile fundamentale ale cercetării etimologice moderne. „Quiconque veut écrire aujourd'hui l'étymologie d'un mot — scrie Walther von Wartburg — ne doit pas se contenter de constater la disparition d'une signification ou l'adjonction d'une signification nouvelle. Il doit se demander encore quel est l'heureux concurrent, héritier de la signification disparue, ou à quel mot il a ravi sa nouvelle signification. *La première condition* (sublinierea noastră, TH.H.) pour effectuer cette recherche est une exacte compréhension de la sémantique et des conditions dans lesquelles se développe la vie des mots".[2] Împărtășind această concepție aproape general admisă astăzi, adăugăm că un bun dicționar etimologic (ori care dă și indicații etimologice) n-ar trebui să omită nimic din ceea ce este esențial în evoluția semantică a unui cuvînt. Aceasta înseamnă

[1] Pentru întreaga problemă a schimbărilor de sens, vezi capitolul astfel intitulat din *Studii de lingvistică generală* (SLG). *Variantă nouă*, București, 1960, p. 212 — 219. În legătură cu modificările care au intervenit în semantismul unor neologisme românești și care nu au fost întotdeauna acceptate de uzul general, vezi, de asemenea, Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, p. 145 — 148 și „*Capcanele*" *limbii române*, București, 1976, p. 43 — 56 et passim.

[2] Vezi Walther von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique* (deuxième édition, augmentée et refondue), Paris, 1963, p. 125. Pentru importanța acordată evoluției semantice în procesul de reconstituire a istoriei unui cuvînt (condiție esențială a etimologiei moderne), vezi, de asemenea, prefața lui W. von Wartburg la *Französisches Etymologisches Wörterbuch*; Kurt Baldinger, *L'Étimologie hier et aujourd'hui* (mai ales fragmentul reprodus de Alain Rey în vol. *La lexicologie. Lectures*, Paris, 1970, p. 153 — 158: „La biographie des mots") și Stephen Ullmann, *Sémantique et étymologie*, în „Cahiers de l'Association internationale des Études français", 11, 1959, p. 323 — 335.

că, ori de cîte ori semnificația cuvintelor diferă de a etimonului lor pînă într-atît, încît se poate vorbi de o deplasare a raportului existent, inițial, între s e m n i f i c a n t și s e m n i f i c a t u l lui (ceea ce echivalează cu o evoluție semantică), este absolut necesar ca această diferență să fie relevată și explicată cît mai succint cu putință. În caz contrar, admitem, fie și indirect, că există o echivalență de sens între cuvîntul a cărui etimologie o urmărim și etimonul pe care i-l atribuim (justificat în întregime sub raport formal, dar numai parțial din punct de vedere semantic). Recurgînd la un exemplu, care a fost semnalat, mai întîi, de către acad. Al. Graur [3], vom spune că rom. *defecțiune* nu se explică suficient nici prin lat. *defectio,-onis*, nici prin fr. *défection* și nici prin amîndouă aceste forme luate împreună (ca în DLRM și în DN_3, s.v.), fiindcă sensul lor este acela de „părăsire a unui partid" și (prin extensiune) de „abandonare a unei cauze", „dezertare" [4]. Pentru folosirea lui *defecțiune* cu aceste sensuri, singurele cunoscute de dicționarul lui I. A. Candrea și de cel al lui August Scriban (vezi CADE și SDLR, s.v.), a pledat și G. Călinescu într-un articol special consacrat „chestiunilor de limbă" [5]. Oricît de ciudat ar părea, aceste sensuri atît de înrudite sînt, astăzi, aproape inexistente. Poate și de aceea ele sînt omise în DEX, unde neologismul *defecțiune* primește următoarea și singura definiție: „deranjament, defect care împiedică buna funcționare a unei mașini, a unui aparat, a unui mecanism, desfășurarea normală a unei acțiuni etc.". În DN_3 (s.v.) este înregistrat atît sensul vechi și etimologic al cuvîntului — ceea ce e bine —, cît și cel nou, care este, însă, considerat „impropriu". Numeroasele atestări de care dispunem dovedesc, fără umbră de îndoială, că noul sens este definitiv intrat în uzul general și că el e foarte frecvent chiar în scrisul oamenilor instruiți și cultivați. La încetățenirea în limbă a acestui sens a contribuit, desigur, și televiziunea, care utilizează sistematic expresia *defecțiune tehnică* (inexistentă, în limba franceză, sub forma așteptată: **défection technique*). O altă precizare care se impune este că, în vorbirea și în scrisul actual, *defecțiune* se substituie tot mai mult lui *defect* (de orice natură), lui *deficiență* (fizică, organizatorică etc.) și lui

[3] Vezi *Introducere în lingvistică* (ediția a III-a revizuită și adăugită), București, 1972, p. 225.

[4] Vezi, printre altele: *Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (abreviat, în continuare, *ROBERT*), Paris, 1978, s. v.; *Lexis. Dictionnaire de la langue française* (abrev. *LEXIS*), Paris, 1976, s. v. și *Dictionnaire encyclopédique Quillet*. Nouvelle édition entièrement remaniée sous la direction de Raoul Mortier (abrev. *QUILLET*), Paris, 1965, s.v.

[5] Vezi „Contemporanul", nr. 21 din 25 mai 1962, p. 1 sau volumul *Cronicile optimistului*, București, 1964, p. 357.

lipsă (în general). Iată numai o parte dintre atestările care confirmă cele spuse mai sus : „Nu ni se repartizează hîrtie din cota de export, ci tot din cota internă, executată deci în mod obișnuit și cu *defecțiunile* cunoscute”[6]; „Se vădește aici una din *defecțiunile* învățămîntului nostru superior : insuficienta organizare a cercetării științifice la catedră ...”[7]; „Există, de asemenea, o serie întreagă de *defecțiuni* organizatorice, cum este supraaglomerarea cu studenți a unor unități economice ...”[8]. Dacă la cele spuse mai adăugăm că s-a ajuns chiar la *defecțiuni* în funcționarea unor organe interne, rămîne hotărît lucru că sîntem foarte departe de sensul originar sau etimologic al neologismului în discuție : „Față de 95 la sută obezi exogeni, există doar cinci la sută din cei ce se îngrașă din pricina *defecțiunilor* vreunei glande”[9].

Admițînd că *defecțiune* cu noile lui sensuri este o formație românească, fie ea și nefirească, de la *defect* + suf. (neologic și neproductiv) *-iune*, obiecția noastră referitoare la felul în care e rezolvată etimologia acestui neologism continuă să rămînă în picioare. Și aceasta fiindcă nu e normal să explicăm o creație internă a limbii române printr-un etimon străin, care e fr. *défection* și care, pe deasupra, nu concordă cîtuși de puțin din punct de vedere semantic cu presupusul derivat românesc. Formarea în interiorul limbii noastre a lui *defecțiune* (2) nu este însă nicăieri admisă, așa că e mai bine să nu vorbim aici de omonimie, ci de o greșită înțelegere a neologismului împrumutat din franceză și, eventual, din latină. Odată pătruns în românește, acesta a fost analizat în *defect* + suf. *-iune* de către vorbitorii obișnuiți (adică nelingviști), care, în chip firesc, au asupra limbii pe care o vorbesc o viziune exclusiv sincronică. Analogia cu *perfect — perfecțiune*, *infect — infecțiune* etc. și deci înțelegerea lui *defecțiune* ca derivat de la *defect* a fost hotărîtoare pentru evoluția semantică a acestui neologism. Că aceasta e realitatea rezultă indirect și din afirmațiile acad. Al. Graur, care consideră că de la *defect* „sau mai bine zis de la verbul *a se defecta*, trebuia format un derivat ca *defectare* sau, eventual, *defectație* în nici un caz însă *defecțiune*, care e format de la o temă latină și trebuia păstrat cu valoarea lui originară”[10]. Întrucît acest lucru nu s-a întîmplat, iar cuvîntul nostru s-a îndepărtat prea mult de semnificația fr. *défection* și a

[6] În „Scînteia”, nr. 7711 din 23 mai 1968, p. 3, col. 6.

[7] Afirmă acad. Eugen Bădărău în „Scînteia”, nr. 7695 din 7 mai 1968, p. 4, col. 7.

[8] Vezi „Lupta de clasă”, nr. 1 din ianuarie 1972, p. 58.

[9] Vezi „Scînteia”, nr. 10.915 din 23 sept. 1977, p. 5, col. 6. Mai greu de precizat este sensul lui *defecțiune* în următorul citat din „România liberă”, nr. 9983, din 29 noiembrie 1976, p. 2, col. 7 : „N-ar fi o inovație, pentru că, ici-colo, sistemul înlocuirii unui gestionar care este în concediu prin altul se practică fără nici o *defecțiune*”.

[10] Vezi Al. Graur, *„Capcanele” limbii române*, p. 62.

lat. *defectio, -onis*, e bine să completăm actuala lui etimologie cu o indicaţie suplimentară, menită să explice discordanţa semantică prea izbitoare dintre rom. *defecţiune* şi etimonul general admis în dicţionare.

2. Despre o evoluţie semantică sui-generis se poate vorbi şi în cazul lui **probă**, iar meritul de a o fi relevat, fie şi în treacăt, îi revine tot prof. Al. Graur (v. *Scrieri de ieri şi de azi*, p. 174). Din dicţionarele noastre recente, rezultă că neologismul *probă* (explicat prin lat. *proba*), este întrebuinţat şi cu un sens mai nou, definit astfel în DLRM şi în DEX (s.v.): „fiecare dintre întrecerile sportive organizate în cadrul unei competiţii mai largi". Corespondentul franţuzesc al rom. *probă* este *preuve*, dar nici acesta şi nici lat. *proba* nu cunosc sensul citat mai sus. Pentru a denumi cursele, concursurile şi întrecerile sportive de tot felul franceza se foloseşte de cuvîntul *épreuve*, pe care redactorii noştri sportivi (arată acad. Al. Graur) l-au confundat cu *preuve* şi l-au tradus în româneşte prin echivalentul acestuia, care e *probă*. În felul acesta s-a ajuns la *probe de înot* şi *probe cicliste* (citate în lucrarea amintită mai sus). Examinînd întreaga frazeologie a fr. *épreuve* şi a rom. *probă*, se poate uşor constata că, de fapt, confuzia în discuţie este ceva mai veche şi depăşeşte limitele terminologiei sportive. Astfel, dacă, în limba română, se spune, de multă vreme, *probe practice*, *probe scrise* şi *probe orale* (în legătură cu diverse examene şi concursuri), aceasta se datoreşte faptului că nu am găsit o traducere mai fericită a expresiilor franţuzeşti *épreuves pratiques*, *épreuves écrites* şi *épreuves orales*. Tot aşa, dacă în limbajul nostru juridic se foloseşte unitatea frazeologică *probe judiciare*, ea este un reflex indiscutabil al expresiei franţuzeşti *épreuves judiciaires*.

Cît priveşte terminologia sportivă, aceasta abundă în combinaţii frazeologice calchiate după modele franţuzeşti. Le citǎm pe cele mai cunoscute, indicînd, de fiecare dată, modelul imitat (inserat în ROBERT, LEXIS, QUILLET etc., s.v. *épreuve*):

probe sportive (cf. fr. *épreuves sportives*),
probe de atletism (cf. fr. *épreuves d'athlétisme*),
probe de viteză (cf. fr. *épreuves de vitesse*),
probe de fond (cf. fr. *épreuves de fond*),
probe de rezistenţă (cf. fr. *épreuves de résistance*),
probe eliminatorii (cf. fr. *épreuves éliminatoires*),
probă de slalom (cf. fr. *épreuve de slalom*),
probă finală (cf. fr. *épreuve finale*) etc.

În ultima vreme se foloseşte tot mai mult expresia *probă contracronometru*, care nu este înregistrată în dicţionarele noastre şi

care e calchiată după fr. *épreuve contre la montre*. Completările și precizările făcute aici sînt suficiente pentru a ne convinge că rom. *probă* și-a lărgit considerabil sfera semantică sub influența fr. *épreuve*, dar aceasta nu rezultă din nici un dicționar mai vechi sau mai nou al limbii române. Numai în DEX se arată că *probă* vine „din lat. *proba* (cu sensuri după fr. *preuve*)", ceea ce ni se pare corect, însă cu totul insuficient. Alături de *preuve* trebuie să figureze și paronimul lui, *épreuve*, pentru ca indicația etimologică să fie completă și conformă cu realitatea lingvistică. Cu ajutorul lui *probă* și al altor neologisme de același gen poate fi ilustrat un anumit aspect al fenomenului pe care acad. Al. Graur l-a numit atît de potrivit : e t i m o l o g i e m u l t i p l ă .[11]

3. Într-o situație asemănătoare oarecum cu a lui *probă* se află neologismul turneu, explicat în toate dicționarele noastre care îl înregistrează prin fr. *tournée*. Din cît sîntem informați, nimeni n-a observat că în conținutul semantic al rom. *turneu* este inclus, de fapt, și cel mai răspîndit dintre sensurile pe care fr. *tournoi* le are, astăzi, în terminologia sportivă. Că aceasta este realitatea înțelegem mai bine dacă încercăm să-l traducem pe *turneu* în franceză împreună cu principalele îmbinări frazeologice în care el apare ca element constituent (de obicei determinat) :

rom. *turneu electoral*/fr. *tournée électorale*
rom. *turneu teatral*/ fr. *tournée théâtrale*
rom. *turneu dramatic*/ fr. *tournée dramatique*
rom. *turneu de inspecție*[12], / fr. *tournée d'inspection*
rom. *turneu de tenis*/ fr. *tournoi de tennis*
rom. *turneu de șah* / fr. *tournoi d'échecs*
rom. *turneu de bridge* / fr. *tournoi de bridge*
rom. *a lua parte la un turneu* / fr. *prendre part à un tournoi*.

Cele două serii de combinații frazeologice arată cît se poate de clar că, din punct de vedere s e m a n t i c , rom. *turneu* corespunde

[11] În legătură cu acest concept (aproape unanim acceptat în lingvistica românească), vezi Al. Graur SLG (p. 67 — 77) și *Etimologii românești*, București, 1963 (p. 11 — 18), unde se afirmă și se demonstrează că „teoria trebuie luată în considerație și pentru sufixe" (p. 18). Pornind de la teza acad. Al. Graur, am încercat să demonstrăm că principiul etimologiei multiple se aplică, de asemenea, în cazul unor prefixe și al unor unități frazeologice care au caracter internațional și care au putut să pătrundă, în limba română, din două sau trei surse diferite. Studierea atentă a acestei foarte fecunde teorii ne-a mai condus la concluzia că există chiar o e t i m o l o g i e m u l t i p l ă i n t e r n ă, de care ne-am ocupat pe larg în LR an. XX (1971), nr. 5, pp. 479 — 488.

[12] Pentru o atestare a acestei îmbinări frazeologice (care e mai puțin cunoscută decît celelalte), vezi DLRLC, vol. I (s.v. *turneu*), unde se citează din romanul „Răscoala" al lui Liviu Rebreanu : „A întreprins *turneul de inspecție* ... convins profund că țăranii, văzîndu-l și ascultîndu-l, vor fi ... sugestionați de autoritatea lui"...

atît fr. *tournée*, cît și lui *tournoi* (al cărui cel de-al treilea sens este astfel definit în ROBERT, s.v.: „concours, compétition à plusieurs séries d'épreuves ou de manches"). În LEXIS (p. 1815, col. 1, s.v. *tournoi*), același sens e definit prin „compétition comprenant plusieurs séries de manches, mais ne donnant pas lieu à l'attribution d'un titre". Din acest ultim dicționar, mai înțelegem că sensul pe care fr. *tournoi* îl are în terminologia sportivă datează de pe la 1500, ceea ce înseamnă că este posterior celui definit în aceeași lucrare lexicografică prin: „Jeu guerrier qui se pratiqua surtout du XIIe au XVIe s. et qui consistait en un combat à «armes courtoises» (c'est-à-dire émoussées), à cheval, soit un contre un («joute») soit par troupes" (în LEXIS, s.v. *tournoi*). Sensul la care ne referim trebuie considerat, desigur, și derivat din cel primordial sau originar, citat mai sus, deoarece competițiile sportive moderne au multe note comune cu celebrele turnire medievale, care se desfășurau într-un cadru festiv și care dădeau posibilitatea cavalerilor (îmbrăcați cu zale și armuri) să se întreacă în mînuirea armelor[13]. În mod surprinzător, dicționarele noastre îl înregistrează numai pe *turnir* (< germ. *Turnier*), dar nu conțin un termen care să corespundă atît formal, cît și semantic fr. *tournoi*. Poate și pentru că acesta din urmă era mai greu de adaptat morfologic, iar în Germania turnirele s-au menținut pînă în secolul al XVII-lea, a fost preferat cuvîntul nemțesc, atestat ca împrumut românesc încă din veacul trecut (vezi CADE, DLRLC și DLR ms., s.v.). În momentul în care nu s-a mai putut evita împrumutarea lui *tournoi* cu sensul de „întrecere sportivă", el a fost confundat cu mai vechiul *turneu*, care îi semăna mult din punct de vedere formal și aproape deloc sub raport semantic. Nedîndu-și seama că e vorba de două cuvinte (cu sensuri și etimoane total diferite), autorii ultimelor noastre dicționare l-au tratat pe *turneu* într-un singur articol, iar în DLRM, în DEX și în DN_3 (s.v.) l-au explicat exclusiv prin fr. *tournée*. Acest etimon poate fi considerat corect și suficient numai în dicționarele românești mai vechi, care aparțin lui L. Șăineanu, I. A. Candrea și A. Scriban și care nu cunosc cel de al doilea sens fundamental al rom. *turneu*. Ignorîndu-se destul de mult realitatea lingvistică, cele două sensuri ale cuvîntului sînt, pentru prima oară, amestecate în DLRLC (vol. IV, p. 526), unde *turneu* primește următoarea definiție, care va fi preluată aproape fără nici

[13] Împreună cu întregul ceremonial care le preceda, vestitele turnire ale cavalerilor medievali (denumite în franceză t o u r n o i s) sînt amănunțit descrise în *Nouveau Larousse illustré* (f.a.), vol. 7, p. 1076. În această lucrare se precizează că, în Franța, încă de la mijlocul secol. al XVI-lea, turnirele au început să fie părăsite (mai ales după moartea regelui Henric al II-lea „tué au tournoi de la rue Saint-Antoine"). Noul sens al lui *tournoi* a apărut cu puțin înainte de dispariția acestor jocuri războinice, dar și sportive în același timp.

o modificare în DLRM și în DEX (s.v.): „deplasare pe care o face un artist sau un ansamblu artistic în mai multe localități sau țări, pentru a da o serie de reprezentanții după un program dinainte stabilit; deplasare pe care o face un sportiv sau o echipă sportivă *în mai multe localități sau țări* (sublinierea noastră, Th. H.), pentru a susține o serie de meciuri, de întîlniri". Există, desigur, și situații cînd un mare sportiv ori o întreagă echipă se deplasează în străinătate pentru mai multe competiții succesive și în acest fapt trebuie să vedem un alt element care a putut facilita confundarea lui *tournoi* cu mai vechiul *turneu*. În principiu, însă, ceea ce se numește în sport t u r n e u nu reprezintă altceva decît un concurs sau o întrecere care se desfășoară între mai mulți competitori și aproape întotdeauna într-o singură localitate. În acest sens se vorbește, spre exemplu, de *turneele internaționale de tenis* de la Wimbledon, Forest Hills și Roland Garros sau de așa-numitul *turneu al campionilor*, în cadrul căruia se întrec cei mai buni tenismani ai lumii, dar tot într-o singură localitate. Că turneele sportive nu implică neapărat deplasarea participanților în mai multe țări sau localități rezultă limpede și din următoarele atestări, pe care ni le furnizează presa cotidiană centrală dintr-o singură zi: „A luat sfîrșit *turneul internațional de judo* de la Budapesta"; „În runda a doua a *turneului interzonal de șah* de la Novi Sad au fost înregistrate următoarele rezultate ..."; „După patru *turnee* desfășurate în săli, campionatul de handbal masculin se întrerupe ... în vederea Jocurilor Olimpice"; „În *turneul* feminin [de șah] s-au jucat partidele întrerupte" etc.[14] În toate citatele de mai sus, *turneu* înseamnă pur și simplu „întrecere sportivă" și la fel trebuie înțeleasă și sintagma *turneu olimpic*, din ce în ce mai mult folosită în ultimul deceniu.[15] Întreaga discuție de pînă aici ne conduce la concluzia că atît definiția care i se dă lui *turneu* în dicționare, cît și etimologia lui trebuie atent revizuite. Deși sensul de „competiție sportivă" e cel mai important în planul sincroniei, el a fost totuși adăugat ulterior și nu se poate explica decît prin confuzia care s-a produs, la un moment dat, între *turneu* și fr. *tournoi*. O bună indicație etimologică ar trebui să reflecte acest „accident" cu consecințe de ordin semantic.

[14] Vezi pentru aceste atestări „Scînteia", nr. 11.554 din 17 oct. 1979, p. 5, col. 1 — 3 și „România liberă", nr. 10.877 din 17 oct. 1979, p. 5, col. 7 — 8. „Informația Bucureștiului", nr. 8105 din aceeași zi, an 1979 ne oferă încă o atestare pentru același sens: „În *turneul* de șah de la Novi Sad, Florin Gheorghiu a remizat ... cu un reprezentant al gazdelor..." (vezi p. 7, col.). Pentru alte zeci de atestări ale lui *turneu* cu sensul care ne interesează aici, vezi Radu Voia, *Tenis. Mică enciclopedie*, București, Editura Sport-turism, 1979, p. 39, 64, 117, 119, 125, 136, 137, 141, 143, 147, 235 etc.

[15] Cf. „Aici, la Molson, s-a desfășurat *turneul olimpic* de hochei" (la Romeo Vilara, *Montreal, '76*, București, 1977, p. 162).

4. Un alt neologism al cărui conținut semantic concordă numai în parte cu al etimonului (sau al etimoanelor sale) este **pastel**, pe care dicționarele noastre mai noi îl explică atît prin franceză, cît și prin italiană (vezi DLR, DEX, MDE_2 și DN_3, s.v.). Numai în DLRM se admite că neologismul în discuție provine exclusiv din franceză, însă acest dicționar nu ține seama decît în mod cu totul excepțional de principiul etimologiei multiple. Dealtfel, chiar dacă admitem că *pastel* are, în română, o dublă proveniență, n-am spus chiar tot ce se poate spune în legătură cu etimologia acestui cuvînt. Examinînd structura semantică a termenului românesc comparativ cu a celor două etimoane admise în dicționarele citate, am observat că atît fr. *pastel*, cît și it. *pastello* înseamnă în primul rînd „creion de pictură moale și colorat, făcut din pigmenți pulverizați amestecați cu talc și gumă arabică". Prin extensiune, același termen a mai căpătat, în limbile amintite, și sensul de „tablou sau desen care este executat cu ajutorul unui astfel de creion și care de foarte multe ori reprezintă un peisaj după natură". După ce a fost împrumutat cu aceste două sensuri (mai întîi în terminologia artelor plastice), *pastel* a ajuns să denumească, în românește, și o binecunoscută specie literară care are afinități cu desenul. Deși noul sens este, în mod evident, derivat și metaforic, el e totuși trecut pe primul plan în DLR, care definește cuvîntul în felul următor: 1. „Poezie descriptivă cu fond liric, în care poetul exprimă stări afective prin zugrăvirea unor tablouri după natură" (vezi tom. VIII, partea 1, fasc. *P-PĂZUI*, p. 170). De-abia după sensul al doilea („lucrare muzicală lirică, descriptivă sau compusă pe versurile unui pastel (1)"), sînt definite și ilustrate prin citate celelalte două sensuri ale cuvîntului, considerate de noi etimologice și amintite mai sus. Filiația sensurilor lui *pastel* (așa cum este ea prezentată în DLR) nu se justifică, după opinia noastră, și chiar surprinde într-o lucrare lexicografică prin excelență istorică. Este foarte adevărat că sensul din terminologia literară e atestat (după DLR) înaintea celor specifice picturii, dar aceasta nu dovedește decît că și în cazul de față atestările cu care lucrează lexicografii noștri sînt insuficiente și neconcludente. Nu încape îndoială că primul sens, în ordine cronologică, este și la noi cel de „creion de pictură", atestat în franceză încă din 1676 (LEXIS, s.v.) sau chiar cu un an mai devreme, judecînd după informațiile furnizate de ROBERT (p. 1374, col. 1) și de alte lucrări lexicografice franțuzești.[16] Al doilea sens (de asemenea împrumutat) este de „tablou

[16] Vezi, spre exemplu, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique (NOUV. DICT. ÉTYM.)* par Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand (deuxième édition revue et corrigée), Paris, 1971 (p. 540, col. 2), unde *pastel* cu sensul de „crayon" e atestat tot din an. 1675.

sau desen realizat cu ajutorul pastelului" și din el s-a născut cel de „poezie descriptivă cu fond liric". Acest ultim și foarte cunoscut sens (care este al treilea în ordine cronologică) nu există, după știința noastră, decît în limba română, unde a fost introdus de către Vasile Alecsandri, care (în 1875) și-a intitulat un ciclu de poezii lirice-descriptive : „Pasteluri". Grație autorității poetice a bardului de la Mircești, precum și calității artistice a versurilor amintite (publicate mai întîi în „Convorbiri literare", 1860—1869), noul sens al lui *pastel* s-a generalizat treptat-treptat și a ajuns chiar mai frecvent decît sensurile pe care cuvîntul le are și astăzi în terminologia artelor plastice. Interesant de remarcat e faptul că, înaintea lui V. Alecsandri, *pastel* apare folosit cu un sens similar la Théophile Gautier, a cărui influență asupra poetului român a fost pe larg dovedită de către Charles Drouhet. După opinia acestui istoric literar, „chiar termenul *pastel* întrebuințat de Alecsandri ca denumire a culegerii poeziilor sale descriptive i-a fost foarte probabil sugerat tot de Théophile Gautier, care în dragostea sa de a reda efectele picturii cu mijloacele poeziei, a numit *pastel* cuatrenurile sale celebre asupra «portretelor îngălbenite ale frumoaselor de altădată»"[17].

Nu este cîtuși de puțin exclus ca Théophile Gautier să-i fi sugerat lui V. Alecsandri titlul sus-numitului ciclu de poezii, însă sensul metaforic al lui *pastel* nu s-a impus decît în uzul general al limbii române. O dovadă că, în franceză, el a rămas în stadiul de simplă inovație semantică individuală găsim și în faptul că derivatul *pastelliste* nu înseamnă „poet care compune pasteluri", ci exclusiv „pictor de pasteluri" și mai ales „artist care face desene sau tablouri cu ajutorul pastelurilor"[18]. Aceasta fiind situația, considerăm că dicționarele noastre nu procedează bine, explicîndu-l pe *pastelist* (cu ambele lui sensuri) prin fr. *pastelliste* (vezi DLR, DEX și, mai recent, DN_3, s.v.). Cu sensul de „poet care compune pasteluri", *pastelist* este indiscutabil un derivat românesc de la *pastel* (3) + suf. *-ist* și el ar trebui tratat într-un alt articol decît cel consacrat omonimului *pastelist* (pictor), împrumutat, desigur, din limba franceză și, eventual, din italiană. Precum vedem, și în cazul de față, studiul atent al structurii și evoluției semantice a unui cuvînt ne ajută să-i rezolvăm în mod științific etimologia, iar aceasta — odată clarificată

[17] Vezi Ch. Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, București, „Cultura națională", 1924, p. 45.

[18] Majoritatea dicționarelor franțuzești definesc cuvîntul prin „artiste qui fait du dessin au pastel" sau pur și simplu prin „peintre en pastel". Vezi ROBERT, LEXIS, QUILLET și *Petit Larousse illustré* (ultimele ediții), s. v. *pastelliste*. Cu același sens se mai întrebuințează it. *pastellista*, span. *pastelista* și engl. *pastel(l)ist*. Cît privește pe *pastel*, acesta denumește în engleză și un anumit „gen de schiță literară" sau „proză scurtă și neînsemnată", deci fără vreo legătură cu sensul 3 al cuvîntului românesc, rezervat pentru denumirea unei specii a genului liric eminamente descriptivă.

— ne dictează să procedăm într-un anumit mod în tratarea lexicografică a cuvîntului.

5. Alături de *pastel*, poate fi pus tabletă (< fr. *tablette*), care a dezvoltat și el un sens specific românesc, definit astfel în DEX (s.v.): „Articol publicistic de mici dimensiuni de obicei pe o temă de actualitate și adesea ca formă a pamfletului". Specia publicistică pe care ne-am obișnuit s-o numim *tabletă* a fost creată de Tudor Arghezi, care are chiar un volum de proză satirică intitulat *Tablete din Țara de Kuty* (București, 1933). Mai ales după apariția celebrelor tablete publicate în „Bilete de papagal" și în cotidianul „Adevărul", noul sens al cuvîntului s-a impus definitiv în limbă, dar în dicționare el nu a pătruns decît foarte tîrziu. Spre marea noastră surprindere, vol. al IV-lea din DLRLC (apărut în 1957) nu ne oferă nici o atestare a lui *tabletă* cu sensul pe care i l-a acordat Arghezi. La G. Călinescu și la alți critici sau istorici literari, cuvîntul apare adesea cu acest sens, care, astăzi, cîștigă tot mai mult teren: „Într-o altă nu mai puțin extraordinară *tabletă* este vorba de un zburător, de o ființă cu înfățișare îngerească, găsită moartă în apele mării"[19]. În legătură cu inovația semantică în discuție, este de presupus că Arghezi n-a pornit de la sensul de „preparat farmaceutic comprimat" al lui *tabletă* (cum pare a rezulta, fie și indirect, dintr-o lucrare de specialitate)[20]. Deși „micimea" și „concentrația" caracterizează atît specia literară, cît și produsul farmaceutic denumit prin același cuvînt, ni se pare mult mai firesc ca inovația argheziană să aibă la bază analogia cu tableta scribului din antichitate și chiar de mai tîrziu. Precum se știe, pe vechile tablete (sau tăbliță de lemn cerate), romanii își făceau diverse însemnări, folosindu-se de un condei, pe care îl numeau *stylus*. Întrucît o astfel de tăbliță (numită în latină *tabella*, iar în franceză *tablette*) era de dimensiuni reduse, pagina realizată de scrib era și ea, prin forța lucrurilor, extrem de „condensată". Pornind de la tabletele de scris, rămase multă vreme în uz[21], Arghezi a putut să inoveze în sensul arătat aici și limba română a avut de cîștigat, ca și în cazul lui *pastel*, de care ne-am ocupat mai înainte. Într-un viitor dicționar etimologic al limbii noastre, vor trebui explicate cît mai succint cu putință cele două sensuri specifice

[19] Vezi G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (capitolul „Tudor Arghezi"), București, 1941, p. 736, col. 1.

[20] Ne referim la *Dicționar de termeni literari*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976, p. 433.

[21] Cum rezultă din mai multe izvoare (îndeosebi lexicografice), printre care și *Nouveau Larousse illustré* (f.a.), vol. 7, p. 895, unde se poate citi: „Les tablettes à écrire minces planchettes d'os, d'ivoire ou de bois, enduites de cire, sur lesquelles on prenait des notes au moyen d'un stylet, demeurèrent en usage jusqu'au XVIIe siècle. On les remplaça par des tablettes d'ivoire sur lesquelles on écrivait avec un crayon".

românești, cu atît mai mult cu cît ele fac parte dintre puținele inovații semantice scriitoricești perfect asimilate de limba comună.

6. Pornind de la premisa că „o inovație este interesantă numai dacă e adoptată de întreaga colectivitate sau cel puțin de o mare parte a ei" (Al. Graur, *SLG*, p. 328), vom examina, în continuare, alte neologisme, al căror semantism a suferit modificări notabile pe terenul limbii române. Scopul urmărit este și de data aceasta tot corectarea sau numai precizarea unor etimologii, așa cum acestea ni se înfățișează în dicționarele românești care înregistrează cuvintele respective. Începem discuția cu **scafandru**, care, în limba română, se folosește atît cu sensul fr. *scafandrier*, cît și cu cel de „costum special (impermeabil și închis ermetic), de care se servesc scafandrierii cînd lucrează sub apă, iar (prin extensiune) cosmonauții și aviatorii care zboară la mari altitudini" [22]. În mod indiscutabil, cuvîntul provine din franceză (unde a fost dealtfel și creat), dar în această limbă, ca și în toate celelalte care îl folosesc, el nu cunoaște decît sensul de „costum", nu și pe cel de „scafandrier". Nu încape îndoială că, inițial, aceeași a fost situația și în limba română. Dovada o găsim în faptul că unele dicționare (de pildă DER și cel al lui Lazăr Șăineanu) înregistrează numai sensul etimologic (de „costum"), nu și pe cel mai nou și specific românesc de „scafandrier". Candrea, Scriban și, mai recent, MDE_2 inserează ambele sensuri ale cuvîntului, dar consideră, pe bună dreptate, că cel de „costum" este primul în ordine cronologică. În DLRLC (vol. IV, p. 35), sensul de „scafandrier" a trecut, pentru prima oară, pe primul plan ca o consecință a faptului că a devenit mai frecvent, ceea ce se oglindește și în relativ recentul DEX (s.v. *scafandru*). Fără nici o justificare, cele două sensuri ale aceluiași cuvînt au fost transformate în omonime cu plurale diferite (*scafandri* și *scafandre* „costume"), mai întîi în DLRM și apoi în DN_3 (de unde mai aflăm că *scafandru* cu sensul de „scafandrier" ar fi de origine italiană). Consultarea principalelor dicționare și enciclopedii ale acestei limbi [23] ne-a condus la concluzia că it. *scafandro* denumește exclusiv „costumul scafandrierului", deci ca în franceză, engleză și germană [24]. Pentru denumirea noțiunii de

[22] Diversele tipuri de *scafandre* (sau costume de protecție) sînt pe larg descrise în MDE_2 și mai ales în *Dicționar enciclopedic român* (DER), vol. IV, p. 318.

[23] Vezi, spre exemplu: C. Devoto și G. C. Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze, 1971; Fernando Palazzi, *Novissimo dizionario della lingua italiana*, Milano, Ceschina, 1961; *Dizionario enciclopedico italiano* (în 12 volume), Roma 1955–1961 și altele (s.v. *scafandro*).

[24] Deși înregistrate de unele dicționare ale acestor limbi, engl. *skaphander* și germ. *Skaphander* sînt totuși foarte rar folosite în raport cu *diving dress/suit* („îmbrăcăminte/costum pentru scufundare") și, respectiv, *Taucheranzug* (literal: „costum de scufundător"). Cf. și rus. *vodolaznti kostium* „costum de scafandrier".

scafandrier, italiana se folosește de vechiul cuvînt *palombaro*, care înseamnă „scufundător". În același fel procedează engleza, care recurge la *diver* (derivat de la verbul *to dive* „a se scufunda") și germana, care întrebuințează tot un nume de agent cu sensul de „scufundător", și anume *Taucher*, provenit de la *tauchen* „a (se) scufunda", „a sta sub apă" etc. Cf. și compusul rusesc *vodolaz* (literal): „care se bagă (adică se scufundă) în apă". În urma întregii discuții putem conchide că sensul de „scafandrier" al cuvîntului românesc este indiscutabil mai nou, că el s-a născut în interiorul limbii noastre și că e rezultatul unei greșite înțelegeri a acestui cuvînt. Aplicat inițial numai costumului de protecție pe care îl poartă cei ce lucrează sub apă, *scafandru* a început, cu timpul, să denumească și persoana echipată cu un asemenea costum, ceea ce s-a soldat cu eliminarea parțială din limbă a derivatului *scafandrier*, împrumutat din franceză.[25]

7. Un alt neologism internațional care a dezvoltat un sens specific românesc este *sifon*, atestat în limba noastră încă din prima jumătate a secolului trecut[26]. Într-unul dintre dicționarele românești mai vechi (vezi CADE, p. 1148), cuvîntul este înregistrat numai cu următoarele două sensuri etimologice: 1. „Tub îndoit, cu două brațe inegale, care servește la trecerea unui lichid dintr-un vas într-altul"; 2. „Sticlă ce conține apă gazoasă care se pompează cu ajutorul unui tub închis cu o supapă". Peste vreo 10 ani, Scriban va adăuga în dicționarul său și sensul de „apă gazoasă", localizat de acest lexicograf în vestul țării.[27] Pentru a înțelege această interesantă deplasare de sens, trebuie să pornim de la sintagma (încă în uz) *sticlă cu sifon*, în care termenul *sifon* a denumit, inițial, exclusiv tubul și garnitura de metal prevăzută cu un mîner, pe care se apasă pentru a se scurge lichidul acidulat ținut sub presiune. Pusă alături de *sticlă cu vin* (= sticlă care conține vin) sau de alte îmbinări sintactice cu o structură analoagă, sintagma *sticlă cu sifon* a fost greșit înțeleasă, ajungîndu-se ca prin *sifon* să se denumească și apa gazoasă, deci conținutul sticlei respective. Noul sens, explicabil prin această sinecdocă

[25] În DEX, acest derivat este, pe bună dreptate, considerat „rar".

[26] Pentru primele atestări și pentru etimologia cuvîntului, vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura științifică, 1962, p. 278, col. 1.

[27] Vezi SDLR (p. 1198) și MDE_2 (p. 885), unde noul sens primește o definiție completă și mai științifică: „Apă gazoasă și acidulată obținută prin saturarea sub presiune cu bioxid de carbon a apei potabile".

sui-generis[28], s-a impus definitiv în româna literară și, astăzi, dacă vrem să-l traducem în diverse limbi de cultură și civilizație, care cunosc cuvîntul *sifon*, sîntem obligați să recurgem, spre exemplu, la fr. *soda, eau de Seltz, eau gazeuse* ori *eau gazéifié*, la it. *(acqua di) selz, (acqua) gassosa*, la engl. *soda (water)*, la germ. *Soda Wasser* ș.a.m.d.

8. O evoluție semantică destul de ciudată a suferit, în limba română, și neologismul **aperitiv**, împrumutat din franceză *(apéritif)* și acolo din latină *(aperitivus*, un derivat de la vb. *aperire* „a deschide"). În românește, cuvîntul a pătruns cu sensul pe care îl are în sintagmele *boisson apéritive, liqueur apéritive* și altele, din care s-a desprins substantivul *apéritif* „băutură care deschide sau stimulează apetitul". În dicționarele noastre mai vechi, termenul este inserat numai cu acest sens (existent și în engleză, germană, rusă etc.)[29]. În DLRLC, DLRM, MDE_2 și DN_3, *aperitiv* nu mai este înregistrat cu sensul amintit mai sus, ci cu cel mai nou și incomparabil mai frecvent de „gustare luată înainte de masă pentru a stimula pofta de mîncare". Numai în DEX (p. 44), cuvîntul figurează cu ambele sensuri, dar cel de „gustare" trece pe planul întîi, din cauză că este mult mai cunoscut decît cel de „băutură alcoolică consumată înainte de masă", care rămîne singurul sens justificat etimologic al acestui neologism. Întrucît băuturile alcoolice destinate stimulării apetitului se consumă, de obicei, paralel cu așa-zisele „antreuri", sensul lui *aperitiv* s-a putut ușor deplasa înglobîndu-le și pe acestea, pentru ca, în cele din urmă, să se refere mai ales (dacă nu chiar exclusiv) la ele. Oricît de bizar ar părea, principalul sens al franțuzismului românesc *aperitiv* trebuie tradus în limba franceză prin *hors-d'oeuvre* !

9. Și mai complicată este, într-un fel oarecare, situația a două cuvinte care aparțin unei sfere semantice comune și care provin tot din limba franceză. E vorba de **manichiură** și **pedichiură**, ale căror etimoane franțuzești *(manucure* și *pédicure)* înseamnă „manichiurist(ă)" și, respectiv, „pedichiurist(ă)". În ROBERT, spre exemplu,

[28] Cu rezervele de rigoare o considerăm în felul acesta, pentru că avem și aici un aspect al exprimării *„mai multului prin mai puțin"*, relație cantitativă care stă la baza celor mai multe sinecdoce. Pentru caracteristica amintită a sinecdocei și pentru aspectele ei principale (ilustrate prin numeroase exemple), vezi cele scrise de acad. I. Coteanu în *Limba română contemporană*, vol. II: *Vocabularul* (în colaborare cu Angela Bidu-Vrănceanu), București, EDP, 1975, p. 47 — 50.

[29] Vezi pentru aceasta CADE (p. 64, col. 2), unde *aperitiv* primește următoarea definiție, conformă cu realitatea lingvistică de acum o jumătate de veac și de mai înainte: „băutură alcoolică luată înaintea mesei pentru a deschide pofta de mîncare". Pentru celelalte limbi, vezi: *Fremdwörterbuch*, Leipzig, 1966, p. 44; *The Random House Dictionary of the English Language* (The Unabridged Edition), New York, 1964, p. 69; *Slovar inostrannih slov* (ediția a IV-a), Moscova, 1954 p. 65 etc.

fr. *manucure* este foarte clar definit prin : „Personne chargée des soins esthétiques des mains, des ongles", după care urmează citatul : „*Les manucures* d'un salon de coiffure, d'un institut de beauté" (p. 1148, col. 2) [30].

În DLR (tom. VI, s.v. *manichiură*) se arată că acesta provine din fr. *manucure, manicure*, care înseamnă „manichiuristă", însă aceeași discordanță semantică mai există între rom. *pedichiură* și fr. *pédicure*. De aceea era bine ca etimonul francez să fi fost tradus și în cazul de față, chiar dacă DLR înregistrează varianta *pedicur* (cu forma și sensul din limba franceză)[31].

Urmărind cele două cuvinte de origine franceză în alte limbi europene, am constatat că, în general, ele au dobîndit un nou sens, care s-a adăugat celui originar și care, de obicei, a trecut chiar pe planul întîi sub raportul importanței, cum dovedesc următoarele forme :

it. *manicure* „manichiură" și „manichiurist(ă)"
engl. *manicure* „manichiură" și „manichiurist(ă)"
germ. *Maniküre* „manichiură" și „manichiurist(ă)"
it. *pedicure* „pedichiurist(ă) și (mai rar) „pedichiură"
engl. *pedicure* „pedichiură" și „pedichiurist(ă)"
germ. *Pediküre* „pedichiură" și „pedichiurist(ă)".

Spre deosebire de limbile citate și de altele, rusa folosește ambele cuvinte (*manikiur* și *pedikiur*) cu sensul pe care ele îl au și în limba română. De aici nu vom trage concluzia că e vorba de o influență a rusei asupra românei ori viceversa, ci numai că avem de-a face cu o evoluție semantică analoagă în cele două limbi, care (tot în mod independent una de alta) și-au mai creat derivatele *manikiurșa/manichiuristă* și *pedikiurșa/pedichiuristă*. Nevoia creării unor nume de agent similare a fost simțită și în engleză, unde, paralel cu *manicure* și *pedicure*, se folosesc derivatele *manicurist* și *peaicurist* (sinonime cu cele dintîi în sensul lor etimologic sau primordial). Prin apariția acestor derivate, s-a încercat evitarea unei eventuale confuzii

[30] O definiție similară i se dă în aceeași lucrare lexicografică și lui *pédicure* : „personne qui soigne les affections épidermiques et unguéales du pied". Pentru cei doi termeni, vezi, de asemenea, LEXIS, QUILLET etc. (s.v. *manucure* și *pédicure*).

[31] În dicționarele noastre mai vechi (vezi CADE, SDLR etc.), ultimul cuvînt figurează sub forma *pedicur* și exclusiv cu sensul de „pedichiurist". Aceasta ne face să presupunem că, sub raport semantic, și *manichiură* va fi corespuns, la început, termenului franțuzesc din care provine, însă totala lipsă de atestări ne împiedică, deocamdată, să depășim stadiul simplelor supoziții.

provocate de dubla semnificație a lui *manicure* și *pedicure* (tot mai puțin folosite, astăzi, cu sensul de „manichiurist" și „pedichiurist") [32].

La întrebarea de ce în toate limbile care au împrumutat din franceză pe *manucure* și *pedicure* sensul acestora s-a schimbat nu există, se pare, decît un singur răspuns mai sigur. E vorba de faptul că cele două compuse franțuzești nu au aspect clar de nume de agent, ci mai degrabă de nume de acțiune (cum au și fost ele simțite în celelalte limbi, deși franceza nu are termeni speciali prin care să denumească „manichiura" și „pedichiura"). Consecința acestei înțelegeri a fost fie schimbarea radicală a sensului (ca în română și în rusă), fie adăugarea unui sens nou, care a devenit mai important decît cel originar. Că structura celor două cuvinte nu a fost bine înțeleasă rezultă și din faptul că majoritatea dicționarelor englezești, nemțești etc. văd în partea a doua a acestor compuse subst. latin *cura, -ae* „îngrijire", pe cînd cele franțuzești le explică pornind de la verbul *curo, -are* „a îngriji" (vezi ROBERT, LEXIS, NOUV. DICT. ÉTYM. etc., s.v.). Precum vedem, etimologic vorbind, cele două cuvinte înseamnă „care *îngrijește* mîinile sau picioarele", nu „*îngrijirea* mîinilor ori a picioarelor" (cf. lat. *pes, pedis* „picior") [33].

10. Privite în ansamblu, faptele discutate în contribuția de față constituie inovații semantice consacrate de uzul general și, din această cauză, acceptate de limba literară. Ele trebuie deosebite cu grijă de acele schimbări de sens care au numai perspectiva generalizării (spre exemplu folosirea lui *fortuit* cu înțelesul de „forțat") și mai ales de simplele improprietăți semantice cu caracter absolut acciden-

[32] În The *American Heritage Dictionary of the English Language*, New York etc., 1969 (p. 794), sensul vechi și etimologic al lui *manicure* nici nu mai este înregistrat, în schimb există derivatul *manicurist*. Aceeași situație o descoperim în *Webster's New World Dictionary of the American Language*, Cleveland-New York, 1974 (p. 861), dar nu și în *The Random House Dictionary of the English Language* (ediția citată), *Webster's New Collegiate Dictionary*, Springfield-Mass, 1977 și altele, care înregistrează atît pe *manicurist*, cît și pe *manicure* cu sensul derivatului sinonim. Cel mai clar sînt prezentate lucrurile în *The Oxford Dictionary of English Etymology* (Edited by C. T. Onions), 1967, unde se arată că *manicure* este împrumutat din franceză, că primul lui sens (atestat în 1880) este de „manichiurist"(ă), și că al doilea sens (apărut ulterior, mai precis în 1887) este cel de „manichiură" (vezi p. 552, col. 1). Ca și în alte lucrări lexicografice, fr. *manicure* (atestat în 1877) este considerat aici un compus din lat. *manus* + *cura, -ae* „grijă" și „îngrijire".

[33] Pentru etimologia celui de al doilea termen, vezi, de asemenea, Oscar Bloch și W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française* (ediția a III-a), Paris, 1960, unde *pédicure* (atestat în 1781) e astfel explicat; „Composé avec les mots lat. *pes, pedis* „pied" et *curare* „soigner" (p. 466, col. 1). *Manucure*, atestat cu aproape un secol mai tîrziu și format după modelul lui *pedicure* (ceea ce rezultă și din existența var. *manicure*), lipsește din acest dicționar.

tal [34]. Dintre concluziile care pot fi trase pe baza faptelor cunoscute și a celor analizate aici, trei ni se par mai importante, și anume:

a. Indicațiile etimologice care se dau unui cuvînt trebuie să acopere întregul conținut semantic al acestuia și să explice foarte succint orice schimbare de sens mai importantă care s-a adăugat semnificației primitive sau originare. Aceasta înseamnă că în cazul lui scoarță, spre exemplu, nu e suficient să indicăm etimonul latin *scortea*, deoarece cuvîntul românesc are și unele sensuri neologice și „frazeologice", care nu pot fi explicate decît invocîndu-se influența ulterioară a fr. *écorce*. Cf. expresiile *scoarță terestră* și *scoarță cerebrală* (care sînt calcuri frazeologice după fr. *écorce terestre* și *écorce cérébrale*). În aceeași ordine de idei vom spune că și cîmp este insuficient explicat în dicționarele noastre prin lat. *campus*, întrucît acesta nu cunoaște nici unul dintre sensurile pe care continuatorul lui românesc le are în cel puțin 20 de combinații frazeologice, începînd cu *cîmp electric* sau *magnetic* și terminînd cu *cîmp semantic* ori *lingvistic*[35].

b. Aceleași fapte și multe altele (care au mai fost semnalate ori pe care spațiul nu ne-a permis să le atragem în discuție), demonstrează pînă la evidență că aproape fiecare cuvînt își are „istoria lui semantică", mai mult ori mai puțin deosebită de a celorlalte cuvinte. Dacă aceasta este realitatea, înseamnă că niciodată nu va fi posibilă formularea unor „legi" pe care să le numim semantice și care să poată fi comparate (prin constanța și regularitatea lor) cu cele fonetice. Din acest punct de vedere, Leo Spitzer se considera îndreptățit să afirme că „nimeni n-a reușit să ne ofere măcar un exemplu de lege semantică" [36]. În același mod opinează și acad. Al. Graur, care afirmă că „oricum am grupa schimbările de

[34] Din această categorie poate fi citat neologismul *torționar*, cărula un ziarist i-a atribuit accepția foarte clară de „purtător de torță", cînd, de fapt, el înseamnă „care torturează", pentru că este derivat, în ultimă analiză, din lat. *tortionare* „a chinui". Pentru unica atestare de care dispunem a sensului greșit, vezi „România liberă", nr. 10.321 din 30. dec. 1977, p. 1, col. 1.

[35] Alte exemple și o argumentare mai detaliată a acestei păreri se găsesc în articolul nostru *Contribuții la studiul etimologic al frazeologiei românești moderne*, în LR, an. XXVI (1977), nr. 6 (mai ales p. 593 și urm.).

[36] Vezi „Modern Language Quarterly", IV, p. 427.

înțeles, nu vom putea ajunge la legi ale semanticii" (vezi *SLG'* p. 218 — 219).[37]

c. Ultima concluzie se referă la c a u z e l e schimbărilor semantice, care au fost mult studiate, fără ca problema să fie în întregime elucidată. Măcar în parte, faptele discutate de noi dovedesc încă o dată complexitatea acestei probleme, confirmînd, totodată, opinia acad. Al. Graur, care arată, cu deplină justețe că multe cuvinte își schimbă sensul pentru că nu sînt înțelese cum trebuie ori sînt înțelese „numai pe jumătate" (vezi *op. cit.*, p. 217).

[37] Împotriva stabilirii de legi semantice s-au mai pronunțat Michel Bréal și (mai categoric): Antoine Meillet, Hugo Schuchardt, L. Weisgerber, Otto Jespersen, Pierre Guiraud și alții. Pentru o discuție asupra acestei probleme și pentru preocuparea de a descoperi „legi" care guvernează procesele semantice, vezi mai ales V. A. Zveghințev, *Semasiologhiia*, Moscova, 1957, p. 253 și urm. sau *Antologie de semantică* (sub redacția prof. dr. Lucia Wald și conf. dr. Elena Slave), București, C.M.U.B., 1976, p. 190 — 241.

NARCISA FORĂSCU

PROBLEME ALE ANALIZEI SEMICE ÎN STUDIUL SINONIMIEI ADJECTIVALE

0.1. Studiul de față urmărește să pună în discuție posibilitățile pe care semantica structurală le oferă pentru cercetarea lexicului și problemele pe care le ridică analiza semică în delimitarea și descrierea sinonimiei.

Restrîngînd cercetarea la sinonimia adjectivală (problemele descrierii diferă de la o parte de vorbire la alta), ne propunem să discutăm posibilitățile de efectuare a unei analize semice și în ce măsură aceasta poate servi la delimitarea seriilor sinonimice și la punerea în evidență a diferențelor, mai mari sau mai mici, între cuvintele considerate sinonime.

0.2. Lucrările de semantică structurală care abordează probleme teoretice sau practice subliniază dificultățile pe care le presupune investigarea unui domeniu atît de vast și de complex cum este vocabularul [1]. Deși în aceste lucrări se afirmă că teoria și descrierea semantică nu pot progresa independent una de cealaltă și că o descriere semantică trebuie să fie integrată într-o teorie semantică generală, majoritatea studiilor se limitează la aspecte teoretice susținute prin exemple, de obicei, din domenii privilegiate [2].

1.0. Pentru cercetătorul care își propune examinarea relațiilor de sinonimie dintre adjective, bogăția și varietatea materialului de studiat reprezintă o condiție a unor concluzii solid fondate. Apare aici însă o primă problemă cu importante consecințe practice: în condițiile alegerii arbitrare (prin sondaj) a inventarului (și este de preferat ca acesta să fie cît mai variat pentru a nu omite tipuri importante), termenii nu se mai constituie în ansambluri structurate;

[1] Lexicul este partea cea mai sensibilă la modificările impuse de factorii sociali, culturali, tipuri de comportament etc.; vezi J. și Cl. Dubois (1971), p. 37, Ullmann (1952), p. 173, Hjelmslev (1957), p. 102 — 105, Coteanu (1960-a), p. 33, Coseriu (1964-a), p. 141, Greimas (1966), p. 6 — 7.

[2] Vezi M. Alinei (1974), p. 20, unde se afirmă că o critică ce poate fi adusă analizei componențiale este aceea de a fi luat din afară ariile lexicale care se pretează cel mai bine unor clasificări sistematice. Aceasta este una din principalele limite ale analizei componențiale, structurarea totală a lexicului rămînînd încă problema fundamentală de rezolvat.

ca urmare, degajarea unităților semantice elementare (seme) nu se poate efectua pe baza opozițiilor succesive între termeni [3] la nivelul unui (sub)ansamblu[4].

1.1. Avînd în vedere că operația de delimitare a semelor nu se poate face nici la nivelul unei unități lexicale izolate (în aceste condiții, doza de arbitrar este și mai mare și nici nu avem posibilitatea de a proba caracterul distinctiv al trăsăturilor), unica posibilitate de abordare a sensului rămîne apelul la comentariul lexicografic : *parafrazele sinonimice ale cuvîntului-intrare și exemplele (contextele)*.

Pornind de la premisa că definițiile lexicografice pot fi utilizate ca un punct de plecare în analiză, prin compararea unui mare număr de parafraze adjectivale, se constată că în acestea pot fi regăsite un număr de elemente specifice, particularizante, care servesc la delimitarea trăsăturilor semantice. În aceste condiții, apare o a doua problemă și anume aceea a alegerii unui limbaj al descrierii convenabil care să pună de acord definiția lexicografică cu analiza componențială.[5]

1.2. Pentru a folosi ca sursă în analiză comentariul lexicografic și pentru a releva avantajele și limitele metodei, se impune stabilirea unor principii cu caracter de premisă care să stea la baza interpretării definițiilor de dicționar.

1.3. În acest scop, în cercetarea materialului concret am utilizat sugestiile oferite de lucrările anterioare [6] care s-au ocupat de analiza adjectivelor sau a altor părți de vorbire, selectînd și adaptînd o serie de date în funcție de necesitățile practice impuse de cercetarea *sinonimiei adjectivale*.

2.1. În urma examinării unui mare număr de parafraze, observăm că dicționarele utilizează modalități diferite de definire [7], dintre care cele mai frecvente tipuri sînt :

[3] Ideea necesității de a degaja trăsăturile distinctive pe baza opozițiilor succesive, aspect important, este subliniat și de M. Alinei (1974), p. 16.

[4] Vezi analizele întreprinse pînă acum de A. Bidu-Vrănceanu (1976), (1970-b), (1975), Lounsbury (1966), Mounin (1965-a), (1965-b), Barthes (1967), Ducháček (1960), Coseriu-Geckeler (1974), p. 117 — 125.

[5] Pentru această problemă, vezi P. M. Lavorel (1975), p. 46 ș.urm.

[6] Vezi Alinei (1974), care întreprinde un studiu semantic al adjectivelor (și a altor părți de vorbire), R. Sîrbu (1974), de unde se pot desprinde unele sugestii, deși analiza este făcută pentru substantive.

[7] În ceea ce privește modalitățile de definire, vezi Lyons (1970), p. 310—311, 326 — 328, Mounin (1972), p. 17, Russell (1964) care face o distincție între conceptele ce se pot defini exclusiv ostensiv și cele care se pot defini numai prin alte cuvinte; de altfel, definiția ostensivă, cel puțin în cazul de față, nu rezolvă toate problemele. Parafrazele lexicografice destinate să claseze un semn în raport cu ansamblul lexicului sînt grupate de P. M. Lavorel (1975), p. 47 în cinci mari clase, după criterii aproape toate împrumutate din metodele de definiție ale teoriei mulțimilor.

a) *Adjective definite printr-o parafrază sinonimică.* Dacă la unele adjective, de obicei cele primare, parafraza sinonimică este formulată în termeni care diferă de cuvîntul definit, la cele derivate definiția cuprinde în mod consecvent termenul-bază al derivării:

acut = „cu evoluție rapidă, cu caracter de criză"
cherchelit = „ușor amețit de băutură"
absorbant = „care absoarbe lichide, vapori"

b) *Adjective glosate printr-un sinonim* definit, la rîndul lui, printr-o parafrază:

bizar = „ciudat, straniu"
ciudat = „care iese din comun"
aprig = „iute, înfocat, nestăpînit"
iute = „care se mînie ușor"

c) *Adjective definite printr-un sinonim care, la rîndul său, trimite la primul* — tipul cunoscut de definiție circulară:

desăvîrșit = „complet, deplin, absolut"
deplin = „complet, desăvîrșit, perfect"
complet = „întreg, desăvîrșit, deplin"

Caracterul circular al definițiilor ar putea fi interpretat, teoretic, ca o garanție a posibilităților de substituire reciprocă a cuvintelor, deci ca o garanție a sinonimiei. Cu toate acestea, nu putem decide asupra echivalenței a doi termeni pe baza unui simplu procedeu lexicografic fără a întreprinde, pe cît posibil, o analiză semantică. Aceasta ar putea releva mici diferențe, exprimabile la nivel semic, între cuvintele bănuite a fi sinonime.

d) *Adjective definite prin negarea antonimului* sau, la cele derivate, prin negarea bazei de derivare:

fals = „care nu este adevărat"
intraductibil = „care nu poate fi tradus"

e) *Adjective definite prin cumul de sinonime.* În această categorie intră adjectivele glosate prin mai multe cuvinte, parțial echivalente cu termenul de definit; cuvintele indicate drept sinonime par să funcționeze ca niște trăsături care, toate la un loc, au ca rezultat sensul cuvîntului definit, de exemplu:

afabil = „binevoitor, cordial"
amabil = „prietenos, binevoitor"

În afara tipurilor amintite, pentru precizarea sensului, definiția este uneori dublată de menționarea antonimului:

adevărat = (în opoziție cu *mincinos*) „conform cu adevărul"
adevărat = (în opoziție cu *fals*) „veritabil, autentic"

Dată fiind varietatea definițiilor, cît și caracterul adesea circular al acestora, utilizarea lor în scopul delimitării trăsăturilor semantice ridică importante probleme teoretice și practice dintre care cea mai dificilă pare să fie aceea a *asigurării caracterului omogen al trăsăturilor*.

Pe de altă parte, în lipsa posibilităților de a degaja semele pe bază de opoziții la nivelul unei paradigme, apare și dificultatea de a degaja *toate* elementele de conținut care diferențiază termenul analizat de alții.

2.2.0. Pentru a face unele observații asupra problemelor enunțate, vom expune în continuare modalitatea în care definiția lexicografică poate fi utilizată în analiza semantică a sinonimelor, insistînd asupra rezultatelor și limitelor acestui procedeu.

Considerînd că definițiile intrărilor de dicționar cuprind termeni ce pot fi reduși la un limbaj al descrierii [8] și că parafrazele sinonimice dau informații asupra naturii gramaticale și semantice a cuvîntului-intrare, o primă operație este încercarea de a delimita tipurile de informații furnizate de definiție.

După cum s-a mai remarcat, definițiile lexicografice cuprind două părți distincte: (A) o primă parte care cuprinde *expresii tipice*, elemente specifice, care se repetă în definiția fiecărui adjectiv [9] și (B) o a doua parte care conține elemente eterogene și care descrie conținutul semantic al adjectivelor.

[8] Vezi Cantineau (1952), p. 15 și precizările făcute de Bendix (1970), p. 102. Definiția minimală a sensului unei forme este formula componenților semantici care sînt suficienți pentru a-l distinge, din punct de vedere paradigmatic, de sensurile tuturor celorlalte forme ale limbii. Modalitatea de a opera o selecție printre semele semnificaților pune diverse probleme; printre acestea se impune ca necesar să ne oprim numai la semele comune a două sinonime sau de a releva pe acelea pe care se bazează nonidentitatea, vezi Mignot (1972), p. 9. Tot în legătură cu această problemă, se poate vedea punctul de vedere al lui Brekle (1975), p. 95: pe plan teoretico-științific un asemenea procedeu lexicografic presupune ca unitatea folosită în definiție (parafrază) să aparțină limbajului descriptiv sau metalimbajului în care sînt efectuate aserțiuni asupra limbajului-obiect. Idealul spre care tinde lexicograful constă în precizarea cuvîntului din limbajul său descriptiv într-un anume mod, destul de sistematic, pentru a ajunge la capătul operei sale la un inventar minimal de semne de bază (primitive terms).

[9] Vezi Alinei (1974), p. 75 ș. urm. și Evseev (1974), p. 20 care discută existența unor elemente specifice în definițiile verbului și a altor părți de vorbire.

2.2.1. Conform părerii general acceptate în lingvistica structurală că sensul unei unități lexicale se definește în limitele unui sens gramatical[10], considerăm că expresiile lexicografice specific adjectivale pot fi interpretate ca transpunerea în limbaj lexicografic a unor unități de conținut, *seme de categorizare gramaticală*[11]. Deși destul de variate, printre acestea se poate face o distincție:

a) Toate definițiile adjectivale conțin expresia care (pentru notarea căreia folosim simbolul α). Aceasta, reprezentînd existența unei însușiri arată că se definește un adjectiv și nu o altă parte de vorbire.

b) În afară de aceasta, prima parte a definiției mai conține și alte elemente specific adjectivale care aduc precizări suplimentare și care reprezintă, de fapt, o restricție a domeniului; pentru notarea acestui tip de informații vom utiliza simbolul k. Expresiile lexicografice de acest fel pot fi grupate în serii de elemente (cvasi)echivalente[12] pentru a simplifica limbajul descrierii:

1. *propriu, specific, caracteristic, privitor la, referitor la*

agrar = „*referitor la* proprietatea funciară"
alegoric = „*caracteristic* alegoriei"

2. *asemănător cu, în formă de, cu aspect de, ca al*

cilindric = „*în formă de* cilindru"
cangrenos = „*cu aspect de* cangrenă

3. *conform cu*

adevărat = „*conform cu* adevărul"

4. *demn de, vrednic de*

admirabil = „*vrednic de* a fi admirat"
sărman = „*vrednic de* milă"

Această distincție este foarte utilă în cercetarea sinonimiei, întrucît diferențiază nuanțele semantice ale lui k. El poate apărea

[10] Lyons (1970), p. 334 discută problema raportului dintre *sensul lexical* și *sensul structural*. Sensul lingvistic total al unui enunț rezultă din sensul lexical al cuvintelor individuale la care se adaugă sensul structural. Pentru Lyons, problema sensului gramatical nu se poate pune decît în termenii sensului structural, vezi p. 133 — 136. Categoria de sens gramatical este proba incontestabilă a interdependenței care există între sintaxă și semantică.

[11] Acest tip de seme sînt oarecum asemănătoare cu ceea ce Evseev (1974), p. 14 numește categorii lexical-gramaticale care au o natură hibridă, întrucît aparțin atît nivelului lexical, cît și nivelului gramatical.

[12] Metoda este utilizată și de Alinei (1974) în descrierea conținutului semantic al unor adjective. La p. 170 ș. urm. vezi *tipuri lexematice adjectivale*.

sub forma k_1, k_2, k_3, k_4, după cum notează elemente din seriile (1), (2), (3), (4) înfățișate mai sus. În formula compozițională a oricărui adjectiv va intra deci simbolul α (reprezentînd expresia care) și unul din simbolurile k_1, k_2, k_3, k_4 (reprezentînd elemente dintr-una din seriile amintite.

2.2.2. Cea de a doua parte a definiției conține elemente eterogene care informează asupra punctului de vedere din care se face aprecierea, prezența sau absența unei însușiri, gradul de manifestare a acesteia etc.

Și aceste elemente etogene pot fi într-o oarecare măsură sistematizate și reduse la trăsături de conținut, considerate deci ca aparținînd unui limbaj al semanticii. Le vom examina pe rînd :

2.2.2.1. *Însușirea, punctul de vedere* din care se face aprecierea reprezintă o primă posibilitate de grupare a adjectivelor în clase, o primă bază pentru punerea în relație a sinonimelor. În afară de marea varietate a acestor însușiri și de dificultatea sistematizării lor, chiar de la o primă cercetare a materialului concret constatăm că unele definiții (considerate ca o primă analiză în unități de conținut)[13] conțin, exprimată explicit, însușirea pe baza căreia se face aprecierea[14] (de exemplu : *cald* = „care se găsește la o *temperatură* relativ înaltă" sau *nerezistent* = „lipsit de *rezistență*).

Reducerea expresiilor lexicografice la un limbaj al semanticii, identificarea, pe baza comentariului lexicografic, a trăsăturilor[15] și alcătuirea unui inventar al acestora ridică însă numeroase probleme de ordin teoretic.

Prima dintre ele este aceea a imposibilității practice de a formula trăsăturile semantice altfel decît utilizînd cuvinte ale limbii. Astfel poate părea ciudat să afirmăm că un adjectiv cum ar fi *concentrat* se definește pe baza trăsăturii [concentrație].

[13] Vezi M. Alinei (1974), p. 32, care consideră că, pe această bază, se poate ajunge la ipoteza de lucru că definițiile lexicale dintr-un dicționar tradițional ar fi o imagine aproximativă și rudimentară a definițiilor formale în trăsături, unde trăsăturile formale sînt cuvintele care compun orice definiție de dicționar. Desigur definițiile unui dicționar tradițional nu pot fi considerate propriu-zis analize în trăsături distinctive ale unității lexicale, dar este evident că ele sînt analitice și că trebuie să conțină date care să coincidă, fie și în parte, cu trăsăturile unei analize componențiale pure; vezi și Brekle (1975), p. 19 : „Expresiile limbajelor naturale pot aparține la diferite straturi lingvistice (de ex. diferite limbaje de grupuri, limbaje profesionale și de alt gen, social condiționate), pot avea funcțiuni de limbaj-obiect sau metalimbaj".

[14] Vezi M. Alinei (1974), p. 32 : „Riscul experimentului e că multe trăsături vor fi absente și multe trăsături prezente vor fi redundante".

[15] Vezi Marcus (1970-b), p. 88.

Singura soluție convenabilă este aceea de a accepta unele noțiuni ca *date*, deci lipsite de definiție — *cuvinte-axiomă* [16]. Aceste cuvinte-axiomă trebuie considerate ca nedefinibile, aparținînd limbajului descrierii, deși dificultățile pe care le implică delimitarea unui asemenea inventar nu sînt deloc neglijabile. Trebuie făcută deci distincția clară între limba-obiect și limbajul descrierii.

În ceea ce privește modalitatea practică de degajare a trăsăturilor, în condițiile date această operație presupune cel puțin două etape.

1) Într-o primă etapă se delimitează trăsăturile care revin frecvent în definiții și care servesc la gruparea adjectivelor în clase de termeni caracterizați pe baza unei trăsături comune (de exemplu: *slab*, *diluat*, *subțire*, *lung*, *tare*, *vîrtos*, *concentrat* se grupează pe baza trăsăturii ± [concentrație]. Uneori aceste trăsături se găsesc formulate ca atare în definiție, iar alteori se formulează de cercetător prin abstractizarea și sintetizarea informațiilor furnizate de dicționare.

2) Într-o a doua etapă, pe baza *analizei comparative* a termenilor dintr-o clasă, se pot degaja noi trăsături care diferențiază între ei termenii clasei. În urma acestei operații rezultă *trăsături comune* unui număr oarecare de sememe adjectivale și *trăsături specifice* numai unora dintre ele.

În delimitarea trăsăturilor se impune observației problema *caracterului omogen* al acestora, pe care am enunțat-o mai sus.

Examinînd expresiile lexicografice reductibile la un limbaj al descrierii, constatăm că unele ca *dimensiune*, *temperatură*, *greutate*, *concentrație*, *extensiune*, *verticalitate*, prezente în conținutul unui număr mare de sememe adjectivale, au un grad mai mare de generalitate; în definiția altor adjective apar, dimpotrivă, elemente mai puțin generale și care caracterizează un număr mic de termeni (uneori chiar unul singur). Acesta reprezintă fie baza de derivare, în cazul termenilor derivați (de exemplu: *cleios* = „care are aspectul cleiului", *cețos* = „plin de *ceață*") fie alte elemente din definiție (de exemplu: *chel* = „care nu are *păr*", *ciung* = „căruia îi lipsește o *mînă*").

Cum, în cazul, de față, apelul la datele furnizate de definiția lexicografică pare a fi unica modalitate convenabilă de abordare a

[16] Adoptăm aici punctul de vedere al lui Marcus (1970-b), p. 88, care consideră că, la fel ca într-o teorie matematică, unde anumite noțiuni sînt considerate ca *date*, deci lipsite de definiție (de ex. noțiunea de *mulțime* în teoria mulțimilor), și în vocabular trebuie să acceptăm existența unor cuvinte date, numite cuvinte-axiomă. Dacă vrem să dăm în dicționare definiții satisfăcătoare exigențelor logicii, atunci trebuie să sacrificăm un număr de cuvinte care vor fi cuvintele axiomă ale dicționarului; pentru această problemă, vezi și M. Nicolescu (1968).

Ideea cuvintelor nedefinibile a fost discutată și mai înainte (de ex. J. Locke).

sensului, ne aflăm în situația de a admite ca în inventarul de trăsături, alături de [temperatură], [greutate], [dimensiune], [concentrație], să apară trăsături ca [mînă], [clei], [păr], deci elemente cu grade diferite de generalitate. Punerea alături, în aceeași listă, nu este totuși o inconsecvență; ea se justifică prin faptul că înseși semnele adjectivale supuse analizei au grade de generalitate diferite: *mare* de exemplu, se găsește la un alt nivel în ierarhia conceptuală decît *ciung* sau *migdalat*. Putem adopta aici punctul de vedere al lui M. Alinei care, la o analiză semică efectuată cu ajutorul calculatorului asupra întregului vocabular, constată că analiza se desfășoară la mai multe nivele: fiecare unitate care poate fi considerată *trăsătură* la un anumit nivel al analizei este decompozabilă, la rîndul său, în trăsături la nivelul superior [17].

2.2.2.2. O altă categorie de informații pe care ne-o furnizează (chiar dacă nu consecvent) dicționarul este aceea referitoare la *modul* în care se face aprecierea. Sub acest aspect, se relevă următoarele tipuri principale de adjective:

1) *Adjective care exprimă o apreciere în plus sau în minus* a unei însușiri în raport cu un anumit punct de referință care este considerat a fi măsura medie, gradul normal de manifestare a acesteia. De exemplu, în *înalt* și *scund* se apreciază că extensiunea verticală depășește și, respectiv, se află sub punctul care ar exprima măsura medie. Această măsură medie reprezintă totuși o apreciere subiectivă, fiind variabilă în funcție de vorbitor și de situația dată, de exemplu punctul de referință față de care se face aprecierea este diferit în *munte înalt* și *om înalt*.

De menționat că, cel puțin în limba română, rareori punctul de referință este lexicalizat, măsura medie exprimîndu-se cel mai frecvent prin adjective ca *normal, potrivit, obișnuit* sau prin perifraze.

Din examinarea definițiilor lexicografice, constatăm că acestea conțin (uneori) elemente ce ar putea fi reduse la trăsături semantice exprimînd *modul* în care se face aprecierea, de exemplu *scund* = = „de înălțime *mai mică decît cel obișnuit*". Adoptînd simboluri care notează trăsăturile m o d a l e, aprecierea medie, punctul de referință s-ar putea nota cu [a^{m}], iar aprecierea în plus sau în minus față de acesta cu [a^{+}/ și, respectiv [a^{-}].

[17] Vezi M. Alinei (1974), p. 21—22, 36 ș.urm. unde se precizează că definițiile dicționarelor tradiționale și limbajul curent fac, inconștient, un mecanism de schimb de funcțiuni care *transformă* constant lexemele, chiar în formule abreviate ale reprezentărilor conceptuale în unitatea inițială a unei noi ierarhii conceptuale; la p. 156 se afirmă că trăsăturile sînt lexeme care și-au schimbat funcția și au devenit bază pentru crearea de noi lexeme. Este vorba aici, de fapt, de caracterul convențional al opririi la un anumit nivel al analizei.

2) *Adjective care exprimă o apreciere în plus* față de un punct de referință notat cu [a^0] reprezentînd prezența însușirii în grad zero; acesta este un fapt obiectiv, și nu o apreciere relativă ca în cazul precedent, de ex. *înclinat* = „care are o poziție oblică față de o direcție dată", față de *plat* = „fără înclinație" (înclinație zero).

Formula compozițională a adjectivelor din cele două tipuri amintite va conține unul din simbolurile menționate, care notează trăsăturile modale: [a^0], [a$^+$], [a$^-$], [a].

3) A treia categorie de adjective o formează *cele care exprimă prezența sau absența unei însușiri prin raportare la un antonim.* Este cazul adjectivelor de tipul *apt — inapt, celibatar — căsătorit,* unde sensul unui termen se definește nu prin raportare la o măsură apreciată ca medie, ci prin raportare la celălalt termen. Fiecare dintre membrii perechii antonimice reprezintă punctul de referință în raport cu celălalt. Adjectivele din această categorie se definesc prin plus sau minus setul de trăsături respective delimitate pe baza definiției lexicografice.

4) A patra categorie de adjective o formează *cele care exprimă prezența sau absența unei însușiri în mod absolut,* de ex. *cilindric* = „care are forma unui cilindru", *arhitectonic* = „referitor la arhitectură", *estival* = „de vară". Menționăm această categorie, cu observația însă că ea nu este relevantă pentru punctul de vedere al modului în care se face aprecierea.

2.2.2.3. O altă categorie de informații semantice care se desprinde din definițiile lexicografice este aceea referitoare la *gradul de* manifestare a însușirii [18]. Această problemă se pune, evident, numai pentru însușirile care pot exista în grade diferite de exemplu *înclinația, concentrația, inteligența, intensitatea* etc. Se impune deci o distincție între adjective care exprimă o însușire *gradabilă* și cele care exprimă o însușire *negradabilă.*

Pentru o analiză cît mai cuprinzătoare, în formula compozițională a adjectivelor care apreciază o însușire gradabilă, va trebui să includem s e m e g r a d u a l e care vor reprezenta *gradul de manifestare a însușirii.*

Se impune aici o altă observație interesantă, și anume că semele graduale se referă nu la adjectivul supus analizei, ci la *însușirea* exprimată de acesta, cu alte cuvinte, la trăsătura formulată anterior. Aceasta ar presupune găsirea unei modalități, introducerea unor simboluri care să noteze *relațiile dintre trăsături,* problemă pe care o semnalăm, fără însă a o lua în discuție deocamdată.

[18] Se poate vedea analiza întreprinsă și din acest punct de vedere de R. Sîrbu (1974).

Din analiza materialului cercetat se impun cîteva observații privitoare la posibilitatea de a determina gradul în care este apreciată însușirea:

— La unele adjective acest grad nu se poate preciza, el putînd să fie mai mic sau mai mare în funcție de situația concretă: de ex. *lung* exprimă existența unei dimensiuni longitudinale mai mari sau mai mici (dar întotdeauna depășind măsura medie) în *creion lung*, *păr lung*, *drum lung*. În acest caz, considerăm că termenul în discuție este *nemarcat gradual*, trăsătură pentru care propunem simbolul [$\bar{g}$].

— O a doua categorie o formează adjectivele pentru care se poate preciza gradul de manifestare a însușirii, fie că este exprimat explicit în definiție (de exemplu *obez* = „*extrem* de gras", *cherchelit* = „*ușor* amețit de băutură", *calic* = „*foarte* sărac"), fie că, în absența precizărilor din definiție, acesta rezultă din analiza comparativă a mai multor adjective din aceeași clasă. Termenii de acest tip sînt *marcați gradual*. Pentru notarea convențională a semelor graduale propunem următoarele simboluri: [g_1] pentru prezența însușirii în grad foarte mic (ex. *călduț*), [g_2] pentru prezența însușirii în grad (foarte) mare (ex. *fierbinte*), [g_3] pentru prezența însușirii în grad extrem de mare (ex. *clocotit*). Se poate vorbi deci despre un caracter gradual atunci cînd distanța este fragmentabilă în puncte lexicalizate.

Luînd ca exemplu o clasă de adjective caracterizate prin trăsătura [temperatură], acestea se grupează astfel, potrivit notațiilor adoptate mai sus:

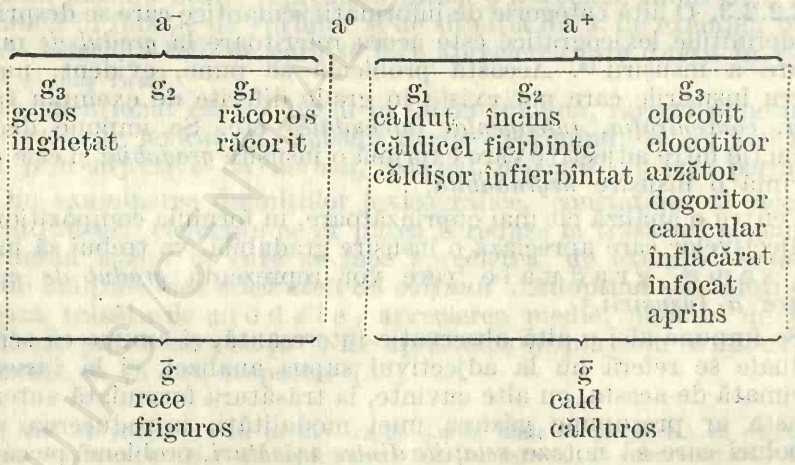

2.2.2.4. O altă categorie de informații pe care o oferă (uneori) dicționarele sînt indicațiile referitoare la restricțiile contextuale. Acestea sînt de o importanță specială întrucît, contribuie la rafinarea

analizei semice și, pe de altă parte, reprezintă un factor hotărîtor în organizarea seriilor sinonimice.

Analiza relațiilor sintagmatice interesează, în cazul de față, însăși analiza paradigmatică, contribuind la precizarea semelor. Aceasta pare a fi o modalitate convenabilă, deoarece relațiile sintagmatice, mai ușor sesizabile și mai ușor de formalizat, sînt puse în evidență în cadrul lanțului și pot servi la delimitarea trăsăturilor de conținut. De aceea, semele sînt, de fapt, trăsături semantico-contextuale.

Astfel ținînd seama de preferințele de combinare contextuală a cîtorva termeni înfățișați în schema de mai sus : *arzător*, *dogoritor*, *aprins*, *clocotitor*, *clocotit* [19] și care se caracterizează toți prin trăsăturile [temperatură], [apreciere în plus], [grad maxim], constatăm că între aceștia se pot stabili diferențe pe baza posibilităților combinatorii ; aceste diferențe împiedică plasarea adjectivelor menționate în aceeași serie sinonimică, deși ele coincid sub aspectul formulei compoziționale : *clocotit* și *clocotitor* se combină cu substantive denumind lichide sau materii lichefiate, iar *arzător*, *aprins*, *dogoritor* cu substantive denumind obiecte. Între acestea din urmă, *dogoritor* se distinge ca avînd în plus trăsătura + [emanație de căldură] rezultată în urma analizei comparative a termenilor.

3. Trăsăturile semantice obținute pe baza datelor oferite de definiția lexicografică, prin analiza comparativă a termenilor clasei și pe baza preferințelor combinatorii alcătuiesc mulțimi de trăsături care descriu conținutul semantic al fiecăruia dintre adjectivele luate în discuție. Sensul unui adjectiv este descris deci printr-o mulțime ale cărei elemente reprezintă trăsături semantice.

În continuare, ținînd seama de identitatea (totală sau parțială) a două mulțimi și de posibilitățile combinatorii ale adjectivelor respective, se poate ajunge la o posibilitate mai precisă și obiectivă de organizare a seriilor sinonimice. Totodată, această modalitate de abordare a sensului permite punerea în evidență a nivelului la care apar mici diferențe între cuvintele considerate de obicei sinonime și delimitarea principalelor tipuri de sinonime [20].

În același timp, dispunem de o posibilitate de a aprecia cînd și în ce condiții opozițiile semantice dintre cuvinte se neutralizează, iar acestea sînt utilizate ca sinonime. Problema neutralizării, a anulării în anumite situații a unor diferențe reprezintă o sursă și un aspect deosebit de interesant al sinonimiei.

4.0. Ținînd seama de variatele probleme pe care le ridică analiza semică și de specificul sinonimiei, observațiile de mai sus ne permit să desprindem cîteva concluzii din acest punct de vedere.

[19] Termenii sînt luați în discuție numai pentru sensul lor propriu.
[20] Pentru această problemă, vezi Forăscu (1974).

4.1. În cercetarea sinonimiei, alegerea prin sondaj a inventarului de termeni presupune că aceștia nu reprezintă un ansamblu structurat care să permită degajarea trăsăturilor de conținut pe baza opozițiilor la nivelul unei paradigme. De aceea, singura modalitate convenabilă de abordare a sensului este apelul la definiția lexicografică. Aceasta pune la dispoziția cercetătorului date care, interpretate și sintetizate, pot fi reduse la un limbaj al semanticii.

4.2. Din interpretarea datelor de dicționar se pot delimita următoarele tipuri de informații: *seme de categorizare gramaticală* tipice pentru fiecare parte de vorbire, *trăsături semantice propriu-zise* dintre care unele sînt comune, iar altele diferențiază un termen de altul, *seme modale*, exprimînd modul în care se face aprecierea și *seme graduale* care precizează gradul de manifestare a însușirii.

4.3. Definiția lexicografică reprezintă, pe de o parte, o sursă în analiza semică și, totodată, doar un punct de pornire. Aceasta înseamnă că, dacă unele trăsături semantice pot fi delimitate pe baza datelor oferite de definiție, altele, mai de detaliu, reies numai într-o a doua etapă, din opozițiile imediate între termeni. Nu se pot face precizări în privința tipurilor de seme delimitabile exclusiv pe baza definiției sau exclusiv pe baza analizei comparative a cuvintelor. Altfel spus, comentariul lexicografic ne oferă un punct de plecare în analiză, dar prezintă totuși unele limite.

În actualul stadiu de dezvoltare a semanticii, nu toate datele furnizate de definiție pot fi abstractizate și sistematizate, în așa fel încît să fie reduse la un limbaj semantic; este vorba deci de unele imperfecțiuni metodologice. Pe de altă parte, definiția nu oferă *toate* elementele necesare unei analize semantice complete, iar alte date sînt redundante. În această situație, sarcina cercetătorului este de a opera o selecție între acestea, reținînd numai elementele care îi servesc în analiză și completîndu-le cu date obținute din analiza comparativă.

4.4. În strînsă legătură cu aceasta, apare problema epuizării în analiză a sensului cuvîntului, altfel spus, identificarea *tuturor* trăsăturilor de conținut. Dincolo de faptul că acest lucru nu este, credem, nici măcar teoretic posibil, o asemenea investigație nu prezintă vreun interes deosebit. Orice metodă trebuie să fie, în principiu, subordonată unui scop. De aceea, o analiză semantică nu este interesantă *în sine*, ci numai în măsura în care servește scopului propus. În descrierea sinonimiei ni se pare necesară și suficientă degajarea acelor trăsături capabile să dea seama de micile diferențe între cuvintele considerate sinonime, chiar dacă prin aceasta nu se ajunge la epuizarea sensului. Totodată, nu putem trece cu vederea faptul că,

mai mult decît în oricare alt domeniu, în cercetarea sinonimiei, necesitatea stabilirii unor criterii riguroase de analiză este imperios necesară; și aceasta, deoarece concluziile desprinse sînt în strînsă dependență de sistemul de analiză adoptat. Rezultatele unei cercetări care se oprește la un anumit nivel ar putea fi infirmate de un alt sistem de analiză care adîncește descrierea.

4.5. O altă problemă importantă este aceea a stabilirii unei diferențe clare între limbajul-obiect și limbajul descrierii. Ținînd seama de imposibilitatea de a evita formularea trăsăturilor folosind cuvinte ale limbii, trebuie precizat că, acestea, odată acceptate ca făcînd parte din metalimbaj, sînt monosemantice și orice omonimie dintre ele și cuvintele din limbă încetează.

4.6. În sfîrșit, un alt aspect important care se relevă din tipul de analiză discutat mai sus este acela al *omogenității trăsăturilor*. După cum a rezultat, trăsăturile semantice delimitate pe baza definițiilor lexicografice se găsesc pe trepte diferite de generalitate, nesatisfăcînd astfel exigențele semanticii structurale. Este de admis totuși că, din moment ce însești adjectivele supuse analizei se găsesc pe trepte diferite în ierarhia conceptuală, nici trăsăturile delimitate nu pot fi omogene. Funcționînd ca trăsături la un anumit nivel al analizei, ele sînt decompozabile la nivelul superior.

4.7. Problemele de analiză, numeroase și variate sînt, pe de o parte, rezultatul unor imperfecțiuni ale metodei în stadiul actual, dar, pe de altă parte, țin și de specificul sinonimiei.

Cum însă orice cercetare presupune adaptarea, adecvarea unei metode la specificul domeniului cercetat, considerăm că, în pofida limitelor semnalate, o analiză semică avînd ca punct de plecare definiția lexicografică ar oferi perspective interesante în descrierea sinonimiei adjectivale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Alinei, M., 1974 *La struttura del lessico*, Edizione il Mulino.

Barthes, R., 1967 *Système de la mode*, Edition du Seuil.

Bendix, E. H., 1970 *Analyse componentielle du vocabulaire général*, „*Langages*", 20, dec., 1970, Paris, reluarea articolului *Componential Analysis of General Vocabulary*, Indiana University Press, Mouton, 1966.

Bidu-Vrănceanu, A., 1970-b *Une modalité de description paradigmatique au niveau du lexique*, „*Revue roumaine de linguistique*", XV, 6.

„ (1975) v. Coteanu, I.

„ (1976) *Systématique des noms de couleurs — Recherche de méthode en sémantique structurale*, Editura Academiei R.S.R., București.

Brekle, H., 1975 *La semantica*, Edizione italiana a cirra di Romeo Galassi, Bologna, Società Editrice il Mulino.

Cantineau, J., 1952 *Les oppositions significatives*, „*Cahiers Ferdinand de Saussure*", vol. 10.

Coseriu, E., 1964-a *Pour une sémantique diachronique structurale*, „*Travaux de linguistique et de littérature*", Stassbourg, 1964, II, 1.

Coseriu-Geckeler, H., 1974 *Linguistics and Semantics* în *Current Trends in Linguistics*, Edited by Th. Sebeok, vol. 12 — *Linguistics and Adjacent Arts and Sciences*, Mouton, The Hague, Paris.

Coteanu, I., 1960-a *În legătură cu sistemul vocabularului* în *Probleme de lingvistică generală*, II, Editura Academiei R.S.R., București.

Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A., 1975 *Limba română contemporană, II*, Editura didactică și pedagogică, București, 1975.

Dubois, J. et Cl., 1971 *Introduction à la lexicographie : le dictionnaire*, în „Langue et langage", Larousse.

Duchâček, O., 1960 *Le champ conceptuel de la beauté en français moderne*, Praga.

Evseev, I., 1974 *Semantica verbului*, Editura Facla, Timișoara.

Forăscu, N., 1974 *Description structurale des relations de synonymie* (I), „*Revue roumain de linguistique*", XIX, 6.

Greimas, A. J., 1966 *Sémantique structurale. Recherche de la méthode*, Larousse, Paris.

Hjelmslev, L., 1957 *Pour une sémantique structurale*, „*Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*", XII, p. 97 ș.u.

Lavorel, P. M., 1975 *Eléments pour un calcul du sens*, „*Documents de linguistique quantitative*", nr. 27, Service de l'Université Pierre et Marie Curie.

Lounsbury, G. F., 1966 *Analyse structurale des termes de parenté*, „*Langages*", I.

Lyons, J., 1970 *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique*, Larousse, Paris.

Marcus, S., 1970-b *Définitions logiques et définitions lexicographiques*, „*Langages*", sept., 19, p. 87—91.

Mignot, X., 1972 *Les notions d'homonymie, de synonymie et de polysémie dans l'analyse ensembliste du signe*, „*Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*", LXVII, fasc. 1, p. 1—22.

Mounin, G., 1965-a *Essais sur la structuration du lexique de l'habitation*, „*Cahiers de lexicologie*", XI, 1, p. 9.

„ 1965-b *Un champ sémantique : la dénomination des animaux domestiques*, „*La linguistique*", PUF, 1965, 1.

„ 1972 *Clefs pour la sémantique*, Edition Seghers, Paris.

Nicolescu, M., 1968 *Problèmes du dictionnaire axiomatique*, „*Cahiers de linguistique théorique et appliquée*", București, Editura Academiei R.S.R.

Russell, B., 1964 *Human Knowledge. Its Scope and Limits*, p. 63 ș.u. Simon and Schuster, New York.

Sîrbu, R., 1974 *Analiza semică a unor antonime care denumesc sentimente în limba română*, „*Studii și cercetări lingvistice*", 3, 1974.

Ullmann, St., 1952 *Précis de sémantique française*, Berne.

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

STRUCTURA DENUMIRILOR FENOMENELOR SONORE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

0.1. Analiza de față se înscrie pe linia celorlalte descrieri făcute unor (sub)ansambluri din limba română contemporană. Considerînd, ca și alți lingviști, că vocabularul constituie *o structură* mai greu de dezvăluit pentru ansamblul lui [1], ne mărginim, deocamdată, să demonstrăm *existența acestui sistem și particularitățile lui la nivelul unor fragmente*, pe care le denumim *(sub)ansambluri* sau *(sub)mulțimi* [2]. Într-un (sub)ansamblu sînt incluși termenii care satisfac *anumite particularități comune de sens alese pentru analiză*. În felul acesta se definește (sub)ansamblul și ca *paradigmă lexico-semantică*, întrucît proprietățile de sens comune corespund criteriilor propuse pentru aceasta [3].

Alegerea (sub)ansamblului **denumirilor sunetelor** este parțial întîmplătoare [4]. Motivele care au determinat totuși preferința sînt două : pe de o parte, faptul că sunetele, ca și culorile [5] sînt un domeniu mai puțin abstractizat al lexicului [5] și ca atare ridică mai multe probleme în ce privește specificul structurii lui. Pe de altă parte, o serie de studii ale unor autori care prezintă interes teoretic și practic [7] își propun să facă analiza structurală a acestui (sub)ansamblu. În consecință, vom încerca să stabilim mai întîi ceea ce considerăm convenabil pentru analiza noastră din lucrările acestor autori.

[1] Cf. Alinei (1974), p. 27.

[2] Pentru a evita, pe de o parte, complicațiile utilizării termenului *cimp (lexical, semantic* etc.) și, pe de altă parte, pentru a obține o delimitare pe baza unui criteriu mai riguros.

[3] Coseriu (1967-b), p. 489 definește paradigma lexico-semantică astfel : „substanță semantică continuă".

[4] Unii lingviști consideră alegerea pentru analiză a acestor (sub)ansambluri ca determinată de faptul că ar fi mai „convenabile" din punct de vedere structural.

[5] Analogii în analiza sunetelor și culorilor au mai fost făcute de Coseriu (1967-a), p. 497.

[6] Atît sunetele, cît și culorile sînt strîns legate de percepții. Totuși, interjecțiile care exprimă sunete nu vor fi analizate aici (pentru descrierea lor v. *Limba română contemporană*, vol. I, p. 316—325).

[7] Coseriu (1969) și Alinei (1974). Vezi reluarea analizei făcute de Coseriu la Baldinger (1977), p. 114—118.

0.2. O primă problemă care se pune este aceea a delimitării *subsistemelor* care alcătuiesc *sistemul denumirilor sunetelor*.

M. Alinei face următoarele delimitări [8]: (1) (sub)sistemul *sunetelor animalelor* avînd, la rîndul lui, mai multe subdiviziuni: sunetele cîinelui, calului, păsărilor etc., (2) *sunetele omului* și (3) *sunetele artificiale* și *naturale* sau *sunetele lucrurilor*.

Întrucît denumirile sunetelor din limba română sînt foarte numeroase [9], considerăm că o asemenea delimitare este convenabilă și utilă pentru analiza practică (cel puțin într-o primă etapă), urmînd ca, eventual ulterior, prin comparație, să se urmărească problemele comune sau specifice. Dealtfel, aceste (sub)mulțimi pot fi considerate ca *paradigme lexico-semantice diferite* întrucît, pe lîngă anumite seme comune, au alte seme distinctive, realizînd opoziții specifice fiecărei paradigme.

Analiză efectuată de E. Coseriu se oprește la unitățile generale care desemnează „fenomene sonore" (cum ar fi *sunet/zgomot/răsunet/ecou*)[10]. Acest aspect, neluat în considerație de M. Alinei, constituie un alt nivel al analizei denumirilor sunetelor.

În consecință, analiza denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană se va face la nivelul următoarelor (sub)sisteme (considerate paradigme lexico-semantice): I analiza termenilor generali care desemnează fenomene sonore, II analiza denumirilor sunetelor emise de om, III analiza sunetelor emise de animale, IV analiza sunetelor lucrurilor (sunete naturale și sunete artificiale).[11]

În ce privește aceste subdiviziuni mai trebuie făcută o precizare cu caracter practic: analiza semantică structurală presupune, în general, *dezambiguizarea termenilor polisemantici*. În cazul (sub)ansamblului denumirilor sunetelor operația este foarte importantă, nu numai pentru că *majoritatea termenilor sînt polisemantici*, ci și pentru că *diferitele sensuri ale unuia și aceluiași cuvînt* intră în mai multe dintre subdiviziunile delimitate mai sus. De aceea, pornind de la diferitele sensuri ale cuvintelor polisemantice din DEX [12],

[8] E adevărat că, în altă parte, același autor consideră că aceste delimitări ar strica unitatea sistemului v. Alinei (1974), p. 155.

[9] Chiar după eliminarea interjecțiilor. Analiza se va face la nivelul limbii literare standard, fără a include termenii specializați care pot fi, de asemenea, destul de numeroși.

[10] Analiza este făcută pentru termenii respectivi în limba germană.

[11] Am preluat denumirile propuse de M. Alinei în ce privește delimitarea: sunete naturale/sunete artificiale, deși, poate, termenul „sunete artificiale" nu corespunde exact realității.

[12] V. Coteanu (1975), p. 92.

vom trata *fiecare sens ca omonim artificial* [13] și îl vom nota cu indice, ca în cazul omonimiei obișnuite,[14] de exemplu SUNET$_1$, SUNET$_2$.

0.3. Tot în legătură cu problema delimitării materialului, M. Alinei consideră că nu e indicată analiza pe părți de vorbire diferite pentru termenii care se definesc prin aceleași trăsături semantice [15]. Desigur, nu negăm justețea acestei afirmații, căci pentru termenii din aceeași familie, trăsăturile semantice sînt, în cea mai mare parte, aceleași. Dar, tot pentru motive de ordin practic, vom face analiza la nivelul *a două părți de vorbire*: *substantiv* și *verb*[16]. Au fost alese aceste două părți de vorbire întrucît definițiile lexicografice prezintă elementele necesare delimitării semelor caracteristice tipului respectiv de fenomen sonor fie la substantiv, fie la verb (deci trimiterea de la unul la celălalt e, de multe ori, obligatorie). În al doilea rînd, paralelismul între cele două părți de vorbire pune în evidență o serie de diferențe [17], care arată că nu putem accepta integral teoria lui M. Alinei în ce privește faptul că apartenența la părți de vorbire diferite nu modifică semele fundamentale prin care se definesc termenii din aceeași familie. Cum se va vedea mai departe, polisemia se dezvoltă diferit pe părți de vorbire; dar, mai ales, sensurile se definesc diferit în funcție de combinațiile contextuale specifice.

0.4. O altă problemă care se pune este aceea a degajării *trăsăturilor semantice distinctive (semelor)* pe baza cărora se va face analiza structurală la nivelul fiecărei paradigme delimitate.

Într-o primă etapă, vom urmări, în ce măsură semele propuse de cei doi autori citați convin, mai ales din perspectiva descrierii pentru limba română. În acest scop, se va face confruntarea cu definițiile lexicografice ale termenilor analizați din limba română.

E. Coseriu stabilește șase serii de seme (caracteristici semantice), care acoperă definițiile termenilor pe care îi analizează: (1) audibil, (2) autoprodus/non-autoprodus (produs mecanic) (3) propagat/non-propagat, (4) reproiectat, (5) omogen/neomogen, (6) calificat. Aceste caracteristici sînt deduse din definițiile pe care le propune un lingvist, considerat precursor în semantica structurală, Heyse [18]; valoarea opozitivă a acestor trăsături (rezultînd adică din relațiile

[13] M. Alinei nu face această delimitare și confruntarea termenilor analizați cu un dicționar al limbii italiene duce la unele ambiguități.

[14] În cazul în care apare omonimia naturală, se va face precizarea.

[15] Alinei (1974), p. 52.

[16] Spre deosebire de celelalte (sub)ansambluri din limba română contemporană, unde analiza s-a limitat la o singură parte de vorbire.

[17] Dacă am extinde analiza la adjective, ar apărea probleme și mai diferite.

[18] V. Coseriu (1967-a), p. 489.

dintre termeni, așa cum proceda în general E. Coseriu) este aici numai dedusă, implicită. Din această cauză valabilitatea trăsăturilor, mai ales sub aspectul capacității lor de a fi utilizate și pentru definirea altor termeni desemnînd fenomene sonore concrete (neanalizați de E. Coseriu), presupune precizări:

— Caracteristica „a u d i b i l" (sau „f e n o m e n s o n o r" „a e m i t e f e n o m e n e s o n o r e"[19] se poate înfățișa cu oarecari diferențe în funcție de părțile de vorbire analizate. Dealtfel, aceste seme ar putea fi reformulate împreună cu altele (care sînt redate mai jos), dacă se admit ca elemente ale metalimbajului /s u n e t/vs/z g o m o t/.

— Distincția a u t o p r o d u s (prin producerea dinamică a tonului ca produs al organismului animal)/n o n-a u t o p r o d u s (sau p r o d u s m e c a n i c, adică produs de vibrațiile de diferite tipuri și din diferite cauze ale corpurilor naturale inanimate) pare a fi clară și satisfăcătoare pentru diferiți termeni. S-ar putea preciza valorile semului /a u t o p r o d u s/ prin raportare la semele propuse de M. Alinei: /c a r a c t e r i s t i c o m u l u i/ și /c a r a c t e r i s t i c a n i m a l e l o r/. Reformularea acestor seme ar fi astfel următoarea: /a u t o p r o d u s d e o m/ și /a u t o p r o d u s d e a n i m a l e/. Pe de altă parte, se mai constată că /p r o d u s m e c a n i c/ definește, în general, *sunetele lucrurilor* (după M. Alinei).

— Distincția p r o p a g a t/n o n-p r o p a g a t (definită ca „dispărînd pe undele aerului"[20]) e considerată caracteristică pentru *răsunet*. Se pune însă întrebarea dacă „n o n-p r o p a g a t" poate fi preluat ca sem, căci, în principiu, toate fenomenele sonore sînt „transmise pe undele aerului" sau „propagate". Deci /p r o p a g a t/ trebuie înțeles în sens restrîns, cum arată chiar E. Coseriu, ca aspect al caracteristicii complexe „r e p r o i e c t a t" (care conține în același timp „p r o p a g a r e a" și „r e p r o i e c t a r e a"[21]).

— Semul „r e p r o i e c t a t (d e u n c o r p)" (pentru care nu se propune valoare opozitivă; s-ar putea considera însă astfel, absența lui,

[19] E. Coseriu formulează acest sem ca *„audibil"* (hörbar, p. 491), indiferent că se referă la substantive sau la verbe, ceea ce nu ni se pare satisfăcător. Credem însă că e mult mai convenabilă formularea care corespunde distincțiilor dintre părți de vorbire propusă de Alinei (1974), p. 47, 49, 66 ș.u.: „sunet" (înțeles ca fenomen sonor în general) și „a emite sunete".

[20] V. Coseriu (1967-a), p. 491.

[21] Totuși E. Coseriu definește pe Hall *(răsunet)* numai prin semul /p r o p a g a t/, și îl opune lui Wiederhall (e c o u), caracterizat atît prin (p r o p a g a t), cît și prin /r e p r o i e c t a t/ (unde /r e p r o i e c t a t/ este deci trăsătură distinctivă). Celelalte caracteristici ale acestor termeni nu apar clar în diferitele reprezentări grafice propuse de E. Coseriu pentru sistemul sunetelor în germană. De exemplu, în reprezentarea după modelul Pottier (p. 494), apare /a u t o p r o d u s/, ceea ce nu mai rezultă din modelul propus de E. Coseriu însuși.

De asemenea, fără a se menționa explicit, din analiza făcută de E. Coseriu ar rezulta că *răsunet* și *ecou* sînt „indiferente" față de semele o m o g e n/n o n-o m o g e n, ceea ce ar putea fi interpretat ca însemnînd că ele sînt fie s u n e t e, fie z g o m o t e.

ceea ce sugerează, dealtfel, și E. Coseriu) este distinctiv pentru *ecou*. Cum spuneam înainte, E. Coseriu face precizarea că trebuie înțeles ca o caracteristică complexă, deci corelativ cu /p r o p a g a t/. Este deci, o caracteristică specială, la marea majoritate a termenilor manifestîndu-se doar negativ.

— Trăsăturile semantice distinctive o m o g e n[22]/n o n-o m o g e n sînt precizate mai ales în ce privește valoarea pozitivă: „o m o g e n" înseamnă „un sunet continuu, curat". Rezultă că „n e o m o g e n" ar fi o caracteristică a diferitelor tipuri de zgomote. În felul acesta, se pune problema dacă e mai bine ca s u n e t/z g o m o t să fie și termeni ai metalimbajului semantic[23] (cum apar la M. Alinei) sau se poate evita dublul lor statut, utilizînd semele „f e n o m e n s o n o r" + „o m o g e n" (SUNET) vs „f e n o m e n s o n o r" + „n e o m o g e n" (ZGOMOT). Din motive de economie a descrierii (pentru că redau două seme sau un semem) este posibil să fie convenabile semele /s u n e t/vs/z g o m o t/. Din altă perspectivă, aceea a posibilității de a se crea confuzii, mai ales între limbă și metalimbă, e preferabil să se utilizeze numai semele care indică diferența s u n e t/ /z g o m o t (cum face E. Coseriu).

— Semul c a l i f i c a t (fără termen opozitiv) este definit ca „specificare calitativă" și este considerat distinctiv numai pentru *ton* („cînd un sunet e determinat sonor și intră în raport cu alte sunete"[24]). Aceste precizări dau naștere la nedumeriri, pentru că, în principiu, orice sunet trebuie să fie în raport cu alte sunete, căci (cum spune E. Coseriu în altă parte) el face parte dintr-o structurare și este rezultatul „alegerii lexicale" (în urma relației paradigmatice cu alți termeni). Pe de altă parte, credem că orice sunet este c a l i f i c a t și aceasta este valabil mai ales pentru diversitatea termenilor concreți care desemnează diferite fenomene sonore repartizate în diferitele paradigme delimitate la **0.2.** Din acest punct de vedere, termenul „c a l i f i c a t" poate avea variate valori concrete, delimitabile la nivelul fiecărui subsistem (sau paradigme).

[22] Coseriu (1967-a), p. 491 mai introduce și semele „c o n t i n u u" /„n o n-c o n t i n u u" pentru a caracteriza „sunetul plăcut urechii, produs de un corp care vibrează în întregime și a cărui substanță este *omogenă* și *continuă* (subl. n.) și care include caracteristica „c u r a t". De fapt, caracteristica „continuu" presupune precizări, căci ea poate fi utilizată ca trăsătură distinctivă pentru *sunet* (în sensul propus de E. Coseriu), dar și pentru *zgomot* (cum se procedează în fonetică și fonologie: *consoană continuă* (care comportă un zgomot de frecare) și *consoană non-continuă*.

[23] Din acest punct de vedere metalimbajul lexicografic este de multe ori ambiguu (v. și nota 42). Aceasta mai ales pentru că (așa cum rezultă din analiza definițiilor lexicografice), *sunet* este și un element al metalimbajului, desemnînd în această situație *orice fenomen sonor* (deci și diferite tipuri de *zgomote*). În felul acesta se diferențiază criteriile lexicografice (care se manifestă și în alte descrieri lingvistice, de exemplu la M. Alinei) de cel pur științific, unde *sunet* reprezintă un fenomen sonor cu totul diferit de *zgomot*. În aceste condiții e surprinzător criteriul de clasificare adoptat de *Dicționarul analogic și de sinonime* (1978), în care termenul *sunet* nu apare *nicăieri*, iar toate fenomenele sonore sînt clasificate sub *zgomot*.

[24] V. Coseriu (1967-a), p. 491.

Cu alte cuvinte, pentru descrierea unor *varietăți de fenomene sonore concrete*, repartizate în diferite paradigme, majoritatea semelor propuse de E. Coseriu pot fi preluate numai pentru caracterizarea generală: „a u d i b i l" (sau „f e n o m e n s o n o r"), „a u t o p r o d u s"/„n o n a u t o p r o d u s", „o m o g e n"/„n e o m o g e n" (pentru a indica dacă e o varietate de „s u n e t" sau de „z g o m o t"). În schimb, semul „c a l i f i c a t" ar putea fi convenabil numai dacă îl înțelegem (cum spuneam mai sus) ca posibilitate de a indica diferite caracteristici ale sunetului, cum ar fi „durata", „intensitatea" și altele. Deci, sub semul „c a l i f i c a t", înțeles la modul general, se pot grupa diferitele caracteristici concrete care au, practic, valoare distinctivă pentru varietățile de fenomene sonore.

Din acest punct de vedere, vom urmări în ce măsură semele propuse (pe subdiviziuni sau paradigme) de M. Alinei pot fi convenabile. Într-adevăr, M. Alinei delimitează și el semul /d e o c a l i t a t e d a t ă/[25] și, practic, propune o mare varietate de trăsături ca: /i n a l t/, /p u t e r n i c/, /ș o p t i t/, ș.a., fără însă ca aceste trăsături să fie stabilite relațional, prin opoziții dintre termeni și fără a fi sistematizate în perechi[26].

Pe de altă parte, o altă deficiență a semelor propuse de M. Alinei este că nu precizează statutul elementelor în metalimbaj[27]. Credem că este obligatoriu să precizăm acest statut mai ales pentru termenii care desemnează tot sunete sau varietăți concrete de sunete (căci la nivelul termenilor generali *sunet/zgomot*, precizările sînt mai ușor de făcut). Astfel, seme ca *rumoroso* („gălăgios, zgomotos"), *somesso* „șoptit"[28] sînt ambigue. Reținem însă precizarea utilă făcută de Alinei că anumite trăsături pot fi mai importante în diferite subdiviziuni, cum ar fi „s e n t i m e n t" în definirea „sunetelor ciinelui", față de „calitatea sunetelor", sem mai important în alte subdiviziuni.

Întrucît am preluat subdiviziunile delimitate de M. Alinei (pe care le vom considera paradigme), vom utiliza, cel puțin în parte și semele corespunzătoare: „c a r a c t e r i s t i c o m u l u i"[29] c a r a c t e r i s t i c a n i m a l u l u i, r e s p e c t i v c i i n e l u i,

[25] V. Alinei (1975), p. 66 — 67.

[26] E adevărat că Alinei admite două principii, aplicate cu regularitate: acela al schimbului de funcțiuni (p. 35) și al existenței cuvintelor-axiomă (p. 200).

[27] Deși izolat delimitează ansambluri de acest fel: *suoni alti/suoni bassi /suoni ripetuti/suoni acuti /suoni profondi*.

[28] Alinei (1974), p. 67.

[29] Id., *ibid.*, p. 39, 48.

c a l u l u i ...", „s e n t i m e n t d e d u r e r e / d e p l ă c e r e / / d e f o a m e / d e f u r i e ..."

De aceea, semele discutate mai sus trebuie confruntate și revizuite în raport cu *definițiile lexicografice* ale termenilor care desemnează fenomene sonore în limba română contemporană. E adevărat că analiza definițiilor lexicografice prezintă o serie de deficiențe în ce privește sistematizarea semelor din punct de vedere structural[30]. Totuși considerăm că definițiile lexicografice [31] sînt și trebuie să fie germenele[32] sau baza analizei componențiale, căci astfel se asigură un grad de obiectivitate mai mare. Dealtfel, chiar *formularea semelor* poate fi cît mai apropiată de definiția lexicografică [33], altfel arbitrariul oricărei analize semantice poate fi sporit. Ceea ce este esențial pentru analiza componențială și trebuie corectat în definiția lexicografică este obligația de a cerceta sistematic, în corelație, definițiile tuturor termenilor analizați, cu scopul de a sublinia pentru fiecare *ceea ce-l diferențiază de toți ceilalți termeni în interiorul aceluiași sistem* [34]. De asemenea, este necesar să se stabilească *natura ierarhică a relațiilor dintre termeni*, ceea ce se poate face tot numai prin studiul relațional [35].

Admițînd aceste considerații de principiu, diferitele valori ale semului „d e o a n u m i t ă c a l i t a t e" se vor stabili concret, prin comparația definițiilor lexicografice și sistematizarea lor în fiecare subdiviziune sau paradigmă [36]. De aceea aceste valori pot fi foarte variate și se pot referi la aspecte ale fenomenelor sonore foarte diferite din punct de vedere științific. În această privință este cazul să precizăm că nu încercăm să impunem o sistematizare a termenilor care denumesc fenomene sonore dintr-o perspectivă extralingvis-

[30] Cum arată Alinei, id., p. 33.

[31] Chiar dacă există o serie de defecte generale în dicționarele tuturor limbilor, cum ar fi : circularitatea, redundanța, caracterul intuitiv și mai ales, nesistematic.

[32] Cum spune Alinei (1974), p. 32 „o imagine aproximativă și rudimentară a definițiilor formale în trăsături".

[33] Cu condiția să nu fie echivocă la nivelul (sub)ansamblului analizat, cum este cazul semului „c u v o c e t a r e" propus de Bucă-Evseev (1967), p. 69 care devine ambiguu în raport cu semele caracteristice diferitelor tipuri de fenomene sonore („caracteristic omului", „de o anumită calitate"—„tare").

[34] V. și Alinei (1974), p. 45.

[35] Nu considerăm studiu relațional al termenilor genul de trimitere din dicționare, în loc de definiție, de la un sinonim la altul, fără a da nici unuia definiția.

[36] Unele dintre aceste valori au fost stabilite la nivelul sufixelor sau derivatelor cu sufixe, v. Vasiliu (1973), p. 648. De exemplu, verbele în *-ni* exprimă „acțiuni momentane" sau „de scurtă durată" *(crîcni)*, verbele în *-ăni* exprimă „acțiuni durative" *(bălăngăni, trăncăni)* sau „iterative" *(-ăi : tîrșăi, -oci : clipoci)*. Rezultă că sub „o a n u m i t ă c a l i t a t e" poate fi grupată și „d u r a t a s u n e t u l u i".

tică [37], ci facem această analiză la nivelul unui vorbitor mediu, așa cum rezultă din definițiile lexicografice. În afară de aceasta, se ține seama de *relațiile semantice* dintre cuvinte (așa cum rezultă, pe de o parte, din definițiile lexicografice și, pe de altă parte, din relațiile cu alte cuvinte într-un context).

0.5. În fine, o altă precizare metodologică este cea privind *rolul contextului* în analiza semantică pe care o efectuăm. În general, analiza componențială practicată de noi a considerat rolul contextului doar implicit. De data aceasta, vom încerca să stabilim *contextele diagnostice pe sensuri* [38], deci corespunzător unei anumite definiții componențiale [39]. În cazurile în care se constată că asemenea contexte nu se pot stabili, se va indica aceasta și ne vom limita la definiția componențială.

0.6. În consecință, analiza semantică structurală a denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană va respecta principiile expuse mai sus și se va desfășura în următoarele etape: analiza **denumirilor generale ale fenomenelor sonore** (I), urmînd ca în alte etape să se facă analiza celorlalte paradigme: **sunetele caracteristice omului** (II), **sunetele caracteristice animalelor** (III), și **sunetele caracteristice lucrurilor** (IV).

1.0. Termenii generali din limba română contemporană care denumesc fenomene sonore sînt: *sunet, zgomot, răsunet, vuiet, ecou, larmă, gălăgie, vacarm, vuiet* (ca substantive) și verbele corespunzătoare: *a suna, a răsuna, a vui*.

Conform principiilor expuse înainte, se va efectua mai întîi dezambiguizarea sensurilor cuvîntului polisemantic, transformate în omonime artificiale. Se vor indica formulele componențiale pe sensuri menționîndu-se contextele în care se realizează. În al doilea rînd, se vor stabili relațiile dintre termenii analizați astfel (identități și opoziții).

[37] Deci nu e o clasificare acustică sau din alte puncte de vedere. Dealtfel nu ni se poate obiecta aceasta la nivelul analizei nici unuia dintre (sub)ansamblurile descrise, căci criterii foarte importante pentru anumite științe nu au fost luate în considerație dacă nu sînt operante la nivelul definiției lexicografice accesibile unui vorbitor obișnuit. În ce privește complexitatea redării realității în limbă reținem ideea susținută de Coteanu (1977), p. 16 că decuparea continuumului realității reprezintă consecința unui proces cu direcție permanent dublă, ceea ce e numit funcția reflexivă a limbii.

[38] V. Apresjan (1966).

[39] Aceasta interesează mai ales din perspectiva posibilității „transformărilor" de la sistemul substantival la cel verbal, adjectival, cum procedează Alinei (1974), p. 56 — 67, 88 ș.u. termenii unui subsistem se descriu cu ajutorul a două seme principale, cum sînt (cane) (*suona) și a cîtorva „transformatori" (care corespund semelor lexicale). Credem totuși că există și diferențe chiar semantice, dar mai ales contextuale, care sînt neglijate la nivelul acesta de prezentare generală.

1.1.1. Analiza termenului SUNET [40] este următoarea:

$SUNET_1$ = /a u d i b i l/ /o m o g e n/ /c u r a t/ [41] a u t o p r o d u s sau p r o d u s m e c a n i c.

Nu are contexte caracteristice: sunetele *se transmit ușor*, sunete *ușoare, plăcute.*

$SUNET_2$ = /a u d i b i l/ /o m o g e n/ /c u r a t/ c a l i f i c a t c a t o n/ /p r o d u s m e c a n i c/ [42].

Acest sens se realizează în contexte în care e urmat de un determinant în genitiv, care indică instrumentul [43]:

sunetul { *clopotului* / *pianului* ...

$SUNET_3$ [44] = $RĂSUNET_1$ [45] = ECOU [46] = /a u d i b i l/ /p r o p a g a t/ /r e p r o i e c t a t/ /a u t o p r o d u s sau p r o d u s m e c a n i c/.

Contextul caracteristic este cel în care e urmat de un substantiv în genitiv indicînd autorul sunetului.

sunetul / răsunetul / ecoul { *căruței* / *buzduganului* / *tunurilor* / *vocei*

$SUNET_4$ = /a u d i b i l/ /o m o g e n/ /a u t o p r o d u s d e o m/ /a r t i c u l a t/ [47].

[40] Vom nota cu majuscule lexemele (mai ales pentru a evita confuzia cu metalimbajul).

[41] Ceea ce corespunde definiției lexicografice „senzație înregistrată de ureche datorită mișcării ondulatorii a unui mediu, cu o frecvență convenabilă".

[42] Corespunzător definiției lexicografice „vibrație muzicală".

[43] Alinei (1974) îl numește „complement de specificare".

[44] Am procedat la enumerarea termenilor care au aceeași definiție lexicografică, ceea ce corespunde definirii prin sinonime pe care o dă DEX pentru acest sens („răsunet, ecou").

[45] *Răsunet*$_1$ e definit „sunet puternic, prelungit prin ecou". După cum rezultă din definiția lexicografică, între acest termen și *ecou* nu se stabilește relația /± r e p r o i e c t a t/, ca în analiza făcută pentru termenii respectivi din germană (definiți ambii de E. Coseriu prin /± p r o p a g a t/, iar /r e p r o i e c t a t/ e distinctiv numai pentru Wiederhall „ecou"). Rezultă deci că, pornind de la definiția lexicografică, cei doi termeni românești sînt echivalenți (întrucît *răsunet* e definit prin *ecou* în metalimbaj). De asemenea, sînt echivalenți cu *sunet*, definit tot prin cei doi termeni. O altă problemă este dacă *răsunet* este un tip de /s u n e t/ sau de /z g o m o t/, definiția lexicografică a termenului românesc este ambiguă, căci nu se precizează cu care dintre accepții e utilizat termenul *sunet* în metalimbaj (probabil, trebuie înțeles ca $SUNET_1$).

[46] *Ecou* e definit „repetare a unui sunet datorită reflectării undelor sonore de un obstacol".

[47] Corespunzător definiției „element al vorbirii orale care comportă o emisiune cu caracter muzical". De fapt, sunetele caracteristicii omului (sau autoproduse de om) pot fi „articulate" sau „nearticulate".

Apare numai în contexte cu determinanți care precizează sensul definit mai sus:

sunetele { *vorbirii* / *în limbă* / *vocale* sau *consoane*

Analiza termenului ZGOMOT, căruia i se opune, în primul rînd SUNET, este următoarea:

ZGOMOT$_1$ = /a u d i b i l/ /c o n f u z/ /e t e r o g e n//a u t o p r o d u s sau p r o d u s m e c a n i c /[48].

Apare în contexte în care este obiectul unui verb, fiind urmat facultativ de un determinativ privitor la diferite calități ale zgomotului (mai ales intensitate); subiectul verbului indică autorul zgomotului poate fi indicat prin subiect sau printr-un determinant în genitiv:

trenul / *Ion* { *face* (*un*) **zgomot** (*asurzitor*, *mare* ...)[49]

poarta / *cartea* { *se închide* cu **zgomot**

zgomotul { *mașinii de treierat* / *turbinii*

ZGOMOT$_2$ = LARMĂ [50] = GĂLĂGIE[51] = VUIET$_2$[52] = VACARM [53] = HĂRMĂLAIE [54] = TUMULT [55] = ZARVĂ = TĂRĂBOI = / *audibil*/ / *confuz*// *eterogen*//*intens*//*caracteristic grupurilor de oameni*//*sentiment de emoție, ceartă*/.

Apare în contexte în care e urmat de un substantiv colectiv (sau substantiv, animat la plural) în genitiv, indicînd autorul zgomotului:

zgomotul / **larma** / **vuietul** { *alaiului* / *gloatei*, *mulțimii* / *clasei* / ...

[48] Ceea ce corespunde definiției lexicografice „sunet (sau amestec de sunete) puternice, confuze, lipsite de armonie, discordante". Se poate constata că „*sunet*" apare aici ca termen în metalimbajul lexicografic (fiind utilizat în definiție). În asemenea condiții, opoziția dintre *sunet*/*zgomot* (foarte importantă la nivelul științei) se neutralizează, *zgomotul* fiind un tip de *sunet*.

[49] Parantezele indică (în exemple) caracterul facultativ al apariției termenului.

[50] *Larmă* e definit de dicționare ca „zgomot mare".

[51] *Gălăgie* e definit „zgomot mare, făcut mai ales de oameni (care rîd, vorbesc)".

[52] *Vuiet*$_2$ e definit „zgomot mare, gălăgie, vacarm, larmă".

[53] *Vacarm* e definit „zgomot asurzitor" și prin sinonime se trimite la *hărmălaie*.

[54] *Hărmălaie* e definit „zgomot mare (de strigăte, de glasuri)".

[55] *Tumult* e definit „zgomot mare, larmă, zarvă, vacarm".

VACARM admite doar teoretic contextele de mai sus, fiind urmat mai ales de inanimate, cînd pierde semele /caracteristic grupurilor de oameni/ și /autoprodus/:

vacarmul { *instrumentelor* / *gării* / (*oamenilor, mulțimii*) }

Termenii acestei serii mai apar, de asemenea, însoțiți de mai mulți determinanți: fie în contextul *de glasuri* (mai ales pe lîngă ZGOMOT$_2$), fie privind intensitatea:

(se aude) { **un zgomot** / **o larmă** / **o gălăgie** / **un vacarm** } *de glasuri* { *asurzitor* / *puternic* / . . . / *îngrozitor* }

Mai apare ca subiect al verbului *este*, precedat facultativ de indicarea locului:

în clasă, curte, . . . / *pe stradă, . . .* } *este* { **zgomot** / **larmă** / **vacarm** / **gălăgie** / **zarvă** / **tărăboi** }

1.1.2. Pornind de la termenii de mai sus, se stabilesc următoarele relații în acest (sub)ansamblu:

SUNET$_1$ și SUNET$_2$ (1) se opun lui ZGOMOT$_1$ (2) prin semele perechi care au capacitate definitorie: /omogen/ vs /eterogen/ /curat/ vs /confuz/ primele fiind caracteristice pentru SUNET, cele de-al doilea definind pe ZGOMOT.

SUNET$_1$ și SUNET$_2$ se opun lui SUNET$_3$, RĂSUNET$_1$, ECOU, VUIET$_2$ (3) prin semele /propagat/, /reproiectat/, distinctive pentru seria (3).

Între termenii seriei (3) și HĂUIT[56] se stabilește o opoziție, întrucît ultimul termen este marcat în plus prin semul /prelungit/.

SUNET$_1$ se opune lui ZGOMOT$_2$, LARMĂ, GĂLĂGIE, VUIET$_2$, VACARM, TAPAJ(4) prin semul /puternic (intens)/, distinctiv pentru seria a (4)-a.

Între termenii seriei (4) se stabilește, în continuare, o diferențiere semantică prin semul /mare/, care e distinctiv pentru toți membrii acestei serii, opunîndu-i astfel lui ZGOMOT$_2$, nemarcat de acest sem.

[56] Termenul *hăuit* e definit „răsunet prelung".

Se mai stabileşte o opoziţie între ZGOMOT$_1$ şi VUIET$_1$[57] pentru cel de-al doilea termen fiind distinctive semele /propagat/ şi /prelungit/.

1.1.3. Verbele care exprimă fenomene sonore în general se definesc pornind de la polisemia lui a SUNA. Vom prezenta, deci, mai întîi, analiza acestuia.

A SUNA$_1$[58] = /a emite sunete/ /omogene sau neomogene/ /continue sau non-continue/ /curate sau confuze/ /autoproduse sau produse mecanic.

Rezultă că A SUNA$_1$ apare ca arhilexem pentru paradigma a III-a — *sunetele lucrurilor*, întrucît, în funcţie de context, se actualizează unul dintre semele-perechi. Subiectul lui nu poate fi însă decît inanimat (instrumente sau fenomene ale naturii):

clopotele, *coasa*, *sirena* } sună — *apele*, *vîntul* } sună

A SUNA$_{2,3}$[59] = A RĂSUNA$_2$[60] = A VUI$_2$[61] = /a emite sunete// /propagat//reproiectat//omogen sau neomogen/.

Apare în contexte în care subiectul indică locul unde se produc sunetele. Toţi termenii acestei serii pot fi urmaţi de determinanţi reprezentaţi de un substantiv desemnînd un fenomen sonor, precedat de prepoziţia *de* şi urmat de un substantiv în genitiv care indică autorul fenomenului sonor respectiv:

valea, *pădurile*, *codrul*, ... } { sună, răsună, vuia(u) } { *dezgomotul*, *de cîntul*, ... } { *mulţimii*, *paşilor*, *păsărilor*... }

A SUNA$_4$[62] = A CÎNTA = /a emite sunete/ /omogen/ /curat// calificat ca ton/ /autoprodus caracteristic omului/.

[57] VUIET$_1$ e definit „zgomot prelungit produs de diferite lucruri în mişcare sau în vibraţie".

[58] Corespunzător definiţiei lexicografice „a scoate, a produce sunete".

[59] Conform definiţiei „a suna tare şi prelung".

[60] A RĂSUNA$_2$ e definit de dicţionare „a se umple de sunete puternice (şi a le trimite prin ecou)".

[61] A VUI$_2$ este definit de dicţionare numai prin sinonimie „a răsuna".

[62] A SUNA$_4$ definiţia lexicografică: „(despre oameni). A cînta dintr-un instrument muzical".

Apare în două tipuri de contexte : (1) în care subiectul e animat şi poate fi urmat facultativ de indicarea instrumentului (printr-un substantiv cu prepoziţie) sau (2) în contexte în care subiectul e obligatoriu numele unui instrument (inanimat) :

(1) *Ion* / *el* { sună / cîntă } *din frunză* / *din cobuz* (2) *fluierele* / *buciumul* { sună / cîntă }

A SUNA$_5$[63] = /a emite sunete/ /produs mecanic// repetat/, cărora li se mai adaugă facultativ alte seme : /scurt// repetat/. Tot facultative sînt şi semele privind calităţile sunetului, în sensul că se poate realiza una dintre valorile semelor pereche /omogen sau non-omogen/, /curat sau confuz/.

Apare în contexte în care se indică autorul sunetului, care e întotdeauna un instrument, construit în context fie ca subiect, fie cu prepoziţiile *la*, *din* :

telefonul / *pianul* / ... } sună — a suna { *la telefon* / *din trîmbiţe* / *din tobe*

Relaţiile semantice care se stabilesc între verbele care exprimă „a emite fenomene sonore (în general)" sînt, cum rezultă de mai sus, următoarele :

A SUNA$_1$(1) se opune lui A RĂSUNA$_1$ [64], A VUI$_1$[65] (2), opoziţie realizată prin semele /tare/ şi /prelung/, distinctiv pentru al doilea termen.

[63] A SUNA$_5$ e definit „a anunţa, a vesti ceva prin sunete de clopot sau suflînd într-un instrument". Ultimul sens, *a suna*$_6$ se defineşte prin seme care îl includ în alte (sub)ansambluri.

[64] A RĂSUNA$_1$, e definit de dicţionare „a suna (tare şi prelung) pînă departe". Dealtfel, distincţia dintre cele două sensuri ale lui A RĂSUNA nu apare foarte clar la nivelul definiţiei lexicografice, căci /propagat/ este un sem comun ambelor sensuri şi nu e foarte clar că /reproiectat/ e caracteristic numai pentru A RĂSUNA$_2$ (v. şi nota 45).

[65] A VUI$_1$ este definit aproape la fel cu termenul anterior „a produce un zgomot puternic, prelungit...". Dacă „a suna" ar însemna în metalimbajul lexicografic „a emite orice fenomen sonor (sunete şi zgomote)", corespunzător lui A SUNA$_1$, atunci l-am putea opune pe A RĂSUNA$_1$ lui A VUI$_1$, pe baza semelor (sunet) vs (zgomot). Din păcate, definiţiile lexicografice nu sînt foarte precise în ce priveşte statutul elementelor în metalimbaj. În ce priveşte cele două sensuri ale lui A VUI, distincţia nu e, de asemenea, foarte evidentă (nu e clar că semul /reproiectat/ e caracteristic numai pentru A VUI$_2$). S-ar părea că o distincţie clară apare mai ales la nivel contextual, căci A VUI$_2$ apare în contexte specifice, pe lîngă substantive care arată locul unde se produce sunetul (*vuiau*, *codrii*, *pădurea* ...), spre deosebire de A VUI$_1$, care se combină cu felurite substantive indicînd obiecte, instrumente, fenomene ale naturii sau grupuri de oameni.

Tot A SUNA$_1$ se opune seriei constituită din A SUNA$_{2,3}$, A RĂSUNA$_2$ și A VUI$_2$ (3), prin semele /propagat/, /reproiectat/, distinctive pentru seria (3).

De asemenea, A SUNA$_1$ se mai opune și seriei constituită din A SUNA$_4$, A CÎNTA (4), care se definesc prin semele /calificat ca ton/ și /autoprodus caracteristic omului/.

2.0. Analiza semantică a termenilor de mai sus poate fi sistematizată prin reprezentări grafice. Dintre diferitele modele propuse de E. Coseriu [66], preluăm aici pe acela sub formă de tablou.

2.1. Pentru a face mai ușor comparația între sistemul denumirilor fenomenelor sonore în română și cel din germană vom reda, mai întîi, relațiile semantice descrise înainte (la 1), respectînd întru totul rubricile și notațiile propuse de E. Coseriu (v. tabloul 1). Cele șase trăsături semantice în funcție de care se definesc fenomenele sonore sînt notate numai sub aspectul valorii pozitive (+ prezența) sau negative (— absența trăsăturii respective) și prin Ø trăsătura indiferentă (concepută în sensul că se poate manifesta fie prin valoarea pozitivă, fie prin cea negativă, dar utilizată și pentru situațiile cînd trăsătura respectivă nu e utilă pentru caracterizare).

Confruntînd reprezentarea prin tabloul de mai sus (T_1) cu analiza detaliată făcută anterior (la 1), rezultă mai multe observații:

— Așa cum este conceput aici, Ø nu este clar pentru caracterizare: el redă atît o caracteristică indiferentă în sens strict (care nu e utilă pentru definire), cît și situația cînd se realizează ambele valori ale unor trăsături-pereche.

— Multe dintre caracteristicile semantice ale termenilor românești rezultate din definițiile lexicografice nu sînt redate prin acest mod de a reprezenta tabloul.

— În comparație cu același tablou efectuat pentru termenii corespunzători din limba germană, rezultă că ceea ce germana redă *prin termeni diferiți* [67], româna redă *prin polisemia* cîtorva termeni (SUNET$_1$ sau A SUNA$_1$ apar ca arhilexeme în română). Totuși, în felul acesta, nu se acoperă toate valorile corespunzătoare din germană (de exemplu verbul *a răsuna* din română față de numeroșii corespondenți din germană, care desemnează diferite aspecte ale acestui fenomen sonor) [68].

[66] Coseriu (1967 a) propune mai multe modele grafice de reprezentare a sistemului sunetelor în germană, corespunzînd celor preconizate de reprezentanții de frunte ai semanticii structurale paradigmatice (Greimas, p. 493, Pottier, p. 494 și însuși autorul, p. 494).

[67] Dealtfel, E. Coseriu (1976 a), p. 490, remarca bogăția de expresie a germanei în ce privește acest cîmp analizat.

[68] Idem, p. 496.

Seme / Lexeme	audibil	autoprodus	propagat	reproiectat	omogen	calificat
$SUNET_1$	+	0	0	0	0	0
$SUNET_2$	+	−	0	0	+	+
$SUNET_3$ $RĂSUNET_1$ ECOU	+	0	+	+	0	0
$SUNET_4$	+	+	0	0	+	+
$ZGOMOT_1$	+	0	0	0	+	+
$VUIET_1$	+	0	+	0	−	−
$ZGOMOT_2$ LARMĂ GĂLĂGIE $VUIET_2$ VACARM HĂRMĂLAIE	+	+	0	0	−	−
$SUNA_1$	+	0	0	0	0	0
$SUNA_{2,3}$ $RĂSUNA_2$ VUI_2	+	−	+	+	+	0
$RĂSUNA_1$	+	0	+	−	0	0
VUI_1	+	0	+	−	−	−
$SUNA_4$ CÎNTA	+	+	0	0	+	+
$SUNA_5$	+	−	0	0	0	0

2.2. Ținînd seama de observațiile de mai sus, pentru a sistematiza cît mai exact analiza termenilor care redau fenomene sonore în limba română contemporană, vom reface tabloul (T_2). În T_2 vom nota cu Ø numai situația în care trăsătura respectivă nu e utilă pentru definiția termenului respectiv[69]. Vom include, apoi, rubrici suplimen-

[69] Întrucît ni se pare că e o situație diferită în caracterizarea termenilor posibilitatea de a se actualiza fie una, fie cealaltă dintre valorile unor trăsături-pereche, față de situația în care trăsătura nu e utilă pentru definiție. Mai precizăm că am considerat valoarea Ø în sensul indicat mai sus numai în situațiile în care aspecte ca /d u r a t a/, /i n t e n s i t a t e a/ nu intervin în definiția lexicografică (faptul că aceste valori s-ar putea exprima sintagmatic nu interesează la acest nivel al analizei).

Tabloul T_2

Lexeme \ Seme	audibil	autoprodus: caracteristic omului	autoprodus: caracteristic animalelor	produs mecanic caracteristic lucrurilor	omogen	curat	propagat	reproiectat	ca ton
$SUNET_1$	+	±	±	±	±	±	0	0	±
$SUNET_2$	+	−	−	+	+	+	−	−	+
$SUNET_3$ $RĂSUNET_1$ ECOU	+	±	±	±	±	±	+	+	0
HĂUIT	+	±	±	±	±	±	+	+	+
$SUNET_4$	+	+	−	−	+	+	−	−	+
$ZGOMOT_1$	+	+	+	+	−	−	0	0	−
$VUIET_1$	+	−	−	+	−	−	+	−	−
$ZGOMOT_2$ LARMĂ GĂLĂGIE	+ +	+ +	− −		−	−	−	−	−
$VUIET_2$ VACARM HĂRMĂLAIE	+ + +	+ + +	− − −	+ −					
$SUNA_1$	+	−	−	+	±	±	+	+	0
$SUNA_{2,3}$ $RĂSUNA_2$ VUI_2	+ + −	+ + −	+ + +	+	±	±	+	+	0
$RĂSUNA_1$	+	+	+	+	±	±	+	+	0
VUI_1	+	+	+	+	−	−	+	+	−
$SUNA_4$ CÎNTA	+	+	−	+	+	+	0	0	+
$SUNA_5$	+	−	−	+	±	±	−	−	±

calificat					sentimentul asociat sunetului			
intensitatea		durata						
tare	slab	momentan	repetat	prelungit	de durere	de plăcere	emoție	nedeterminat
0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0
+	−	−	+	−	0	0	0	0
+	−	−	+	+	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0
+	−	−	−	+	0	0	0	0
+	−	0	0	0	−	−	+	−
+	−	0	0	0	0	0	0	0
+	−	−	−	+	0	0	0	0
+	−	−	−	+	0	0	0	0
+	−	−	−	+	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0
±	±	±	0	0	0	0	0	0

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITARY LIBRARY

tare, impuse de analiza mai complexă pe care am efectuat-o, reprezentînd astfel atît toate aspectele rezultate din definițiile lexicografice ale termenilor românești analizați, cît și trăsături semantice propuse de mai mulți autori [70]. În cazul în care se poate realiza fie valoarea pozitivă, fie cea negativă a unei trăsături-perechi, vom nota cu $\pm$ [71].

Pe marginea tabloului T_2 se pot face următoarele observații:

— Notația $\pm$ apare mai ales în situațiile în care se face diferența dintre /s u n e t/vs/z g o m o t/ prin caracteristicile /o m o g e n/vs/n o n-o m o g e n/, /c u r a t/vs/c o n f u z/. Aceeași notație mai apare pentru semele /c a r a c t e r i s t i c omului/, /c a r a c t e r i s t i c a n i m a l e l o r/. În general deci, această notație apare în cazurile în care unul dintre sensurile cuvintelor polisemantice care desemnează fenomene sonore funcționează ca arhilexeme.

— Semele /p r o p a g a t/ și /r e p r o i e c t a t/ apar ca mărci distinctive pentru anumite sunete sau zgomote, desemnînd aspecte particulare ale manifestării lor; în rest, nu interesează în definirea fenomenelor sonore.

— Semele /c a r a c t e r i s t i c omului/, /c a r a c t e r i s t i c a n i m a l e l o r/, /c a r a c t e r i s t i c l u c r u r i l o r/ sînt utile pentru diferențierea dintre mai multe sensuri ale unui cuvînt polisemantic (de exemplu SUNET$_{2,4}$ față de celelalte sensuri ale lui SUNET sau SUNA$_5$ față de celelalte sensuri ale lui SUNA), mai ales în condițiile în care toate aceste sensuri exprimă fenomene sonore diferite.

— La nivelul termenilor analizați în această primă etapă, semul privind caracterul /c a l i f i c a t/ al sunetului, sub diferitele lui aspecte, este, în destul de mică măsură, utilizat la nivel paradigmatic [72].

— De asemenea, termenii analizați pînă acum se caracterizează cu totul izolat (în cazul seriei ZGOMOT$_2$, LARMĂ,...)[73] prin semul privind /s e n t i m e n t u l/ care provoacă sau e asociat cu sunetul [74].

3.0. Pe marginea descrierii efectuate se pot trage o serie de concluzii care privesc nu numai (sub)ansamblul respectiv ca tip de structură lexico-semantică **(3.1)**, ci și analiza componențială în general (statutul și clasificarea unor seme, raportul dintre analiza paradigmatică și cea sintagmatică ș.a.) **(3.2)**.

[70] Preluînd atît semele propuse de Coseriu (1967), cît și de Alinei (1974).

[71] În general, în acest caz este vorba de faptul că, în funcție de contextul concret, termeni ca SUNET$_1$, RĂSUNET$_1$,... pot desemna fie /s u n e t e/, fie /z g o m o t e/ (ceea ce definițiile lexicografice nu precizează întotdeauna).

[72] Pe cale sintagmatică se pot exprima diferite valori, realizate însă de determinanți variați. Se stabilește astfel o analogie cu numele de culori, unde se exprimă pe cale sintagmatică mult mai multe valori ale „aproximării" decît pe cale paradigmatică.

[73] Vor fi seme utile în analiza termenilor concreți, repartizați în diferite paradigme (ca și în cazul analizei efectuate de M. Alinei).

[74] Corespunzînd deci accepției unuia (SUNET$_1$) dintre sensurile cuvîntului polisemantic SUNET.

3.1. (Sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore are o structură paradigmatică complexă [75], ca majoritatea (sub)ansamblurilor lexico-semantice [76]. În schimb, toţi termenii desemnînd fenomene sonore (chiar cînd sînt cuvinte polisemantice), se repartizează numai în acest cîmp, ceea ce determină o reţea de asociaţii mai simplă din acest punct de vedere [77].

Analiza efectuată mai ridică problema teoretică şi practică a delimitării (sub)ansamblurilor lexico-semantice sau cîmpurilor în limitele unei singure părţi de vorbire sau a mai multora. În această privinţă, unii lingvişti [78] susţin, mai mult implicit, că un cîmp cuprinde lexeme aparţinînd unei singure părţi de vorbire (argumentele în acest sens fiind mai ales de natură practică), iar alţii [79] sînt de părere că, în măsura în care au o parte din seme comune, apartenenţa la diferite părţi de vorbire nu interesează. Spre deosebire de analizele anterioare [80] descrierea de faţă a putut cuprinde două părţi de vorbire diferite, substantive şi verbe (deşi au rezultat unele probleme diferite, mai ales în ce priveşte caracteristicile contextuale).

3.2. În ce priveşte problemele analizei semice se pot desprinde mai multe concluzii:

— Este necesar să se precizeze că în metalimbajul lexicografic şi semantic /s u n e t/ înseamnă /f e n o m e n s o n o r/ [81], fără a se specifica dacă reprezintă un *sunet* sau un *zgomot* în sens strict. Fără această precizare se pot crea confuzii sau definiţia este inoperantă (cum este cazul definiţiilor lexicografice pentru termenii româneşti RĂSUNET, VUIET, RĂSUNA, VUI). Pentru a se evita eventuale confuzii [82], este convenabil să se utilizeze semele (propuse de E. Coseriu) care fac distincţia SUNET/ZGOMOT (chiar dacă pare mai puţin economic).

[75] V. discuţiile privind clasificarea cîmpurilor Bidu-Vrănceanu (1979).

[76] Cum rezultă şi din clasificarea cîmpurilor făcută după alte criterii de Coseriu (1975) sau din interpretarea ca tipuri de structuri a cîmpurilor din limba română contemporană, Bidu-Vrănceanu (1975).

[77] Marea majoritate a cuvintelor limbii aparţine la mai mult de un cîmp (v. şi Lyons (1979), p. 268) ţinînd seama de relaţiile de sens obiective stabilite în funcţie de numărul şi tipurile lor de sensuri sau pe baza semelor prin care se definesc. Un exemplu n acest sens este dat de Coteanu (1975), p. 114 — 116.

[78] Cum ar fi, de exemplu, Geckeler (1976), p. 305.

[79] Alinei (1974), p. 52.

[80] V. Bidu-Vrănceanu (1975), p. 219 — 267.

[81] Rezultă că semele propuse de E. Coseriu la nivelul termenilor generali desemnînd fenomene sonore sînt convenabile în mare măsură, dar nu sînt suficiente. Cu atît mai mult, ele nu satisfac descrierea unor fenomene sonore concrete (pe care, desigur, E. Coseriu nu le-a avut în vedere).

[82] Sub aspect teoretic se dovedeşte încă o dată că nu se poate vorbi de caracterul universal al semelor sau că analiza aceluiaşi cîmp în limbi diferite impune să se opereze cu seme parţial diferite, ca urmare a relaţiilor semantice specifice fiecărei limbi.

— În descrierea pe care am efectuat-o s-a dovedit că este nu numai util, ci şi chiar necesar să se îmbogăţească inventarul de trăsături semantice distinctive cu care s-a operat la nivelul analizei întreprinse de alţi autori (E. Coseriu şi M. Alinei). Astfel, la nivelul tabloului T_2 s-a operat cu un inventar de seme care combină, pe de o parte, semele propuse izolat de cei doi autori citaţi, cu semele care rezultă din definiţiile lexicografice ale termenilor româneşti, pe de altă parte. În acelaşi timp, trebuie făcută precizarea că *acest inventar de seme este susceptibil în continuare de a fi îmbogăţit* sub aspectul diferitelor valori ale semului /c a l i t ă ţ i l e (s u n e t u l u i)/ la nivelul analizei termenilor desemnînd diferite aspecte concrete ale fenomenelor sonore.

Semele pe baza cărora se descriu termenii desemnînd fenomene sonore au, în general, un caracter abstractizat. Pentru repartizarea în diferitele paradigme ale acestui (sub)ansamblu au importanţă semele: /s u n e t/ (sau /f e n o m e n s o n o r/) şi /a u t o p r o d u s d e o m/, /a u t o p r o d u s d e a n i m a l e/ şi /p r o d u s m e c a n i c/[83].

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Alinei, M., 1974 *La struttura del lessico*, Società Editrice Il Mulino, Bologna.

Apresjan, J., 1966 *Analyse distributionnelle des significations et champs sémantiques structurés*, în „Langages", nr. 1 („Sémantique structurale"), Paris.

Baldinger, H., 1977 *Teoria Semantica. Hacia una semantica moderna*, Ediciones Alcalá, Madrid.

Bidu-Vrănceanu, A., *Observaţii privind cîmpurile lexicale şi tipologia lor*, în SCL, nr. 2, 1979.

Bucă, M., Evseev, I., 1976 *Probleme de semasiologie*, Editura Facla.

Coseriu, E., *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantik*, în „To honor Roman Jakobson", Mouton.

Coseriu, E., 1975 *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie" XXVII, II.

Coteanu, L., Bidu-Vrănceanu, A., 1975 *Limba română contemporană*, vol. II — *Vocabularul*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti.

Coteanu, I. şi colectiv (Ciompec, Georgeta, Dominte, C., Guţu-Romalo, Valeria, Mîrza Clement, Vasiliu, E.), *Limba română contemporană*, vol. I., Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1974.

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, sub conducerea acad. I. Coteanu, M. Seche, Luiza Seche, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1975.

[83] Ultimele trei ducînd la delimitarea celor trei paradigme lexico-semantice pe baza cărora vom efectua în viitor analiza termenilor desemnînd fenomene sonore în limba română contemporană.

Dicționar analogic și de sinonime, de M. Bucă, I. Evseev, Fr. Kiraly, D. Crașoveanu, Livia Vasiluță, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.

Geckeler, J., 1976, *Semántica estructural y teoría del campo lexico*, Editorial Gredos, Madrid.

Lyons, J., 1978, *Semantics*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge—London—New York—Melbourne.

Vasiliu, Laura, 1973 *Observații asupra semanticii sufixelor verbale* în SCL, XXIV, 1973, nr. 5, p. 647—652.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

HIPERURBANISME LEXICALE

Titlul acestui articol are nevoie de o justificare, din cauza aspectului oarecum insolit pe care îl are împerecherea cuvintelor alcătuitoare. În mod obişnuit, dacă nu cumva chiar exclusiv, se foloseşte termenul hiperurbanism, înlocuit în vremea din urmă tot mai frecvent prin hipercorectitudine, cînd e vorba de fenomene fonetice sau, mult mai rar, gramaticale. Eu cred că el poate fi întrebuinţat şi în legătură cu unele fapte lexicale, cum sper să rezulte destul de clar din cele ce urmează.

În ce constă, din punct de vedere psihologic, fenomenul lingvistic numit hipercorectitudine, sau, altfel şi mai clar spus, ce proces psihic stă la baza lui? Este, cum s-a recunoscut de multă vreme, teama de a greşi, şi, drept consecinţă, intervine dorinţa de a evita greşeala prin corectarea formei considerate de către vorbitorul în cauză drept eronată. Teama şi corolarul ei, care este voinţa de mai bine, pot avea şi chiar au efectiv numeroase nuanţe. Deseori, sînt sigur că teama este aproape inexistentă, ceea ce însemnează că rămîne numai dorinţa de a vorbi corect, ba chiar frumos, elegant sau distins. Nuanţele acestea, adesea subtile, sînt în funcţie de instrucţiunea celui ce vorbeşte şi, ceea ce nu este exact acelaşi lucru, de poziţia lui socială, de mediul în care trăieşte. Teama de a greşi este foarte mare la oamenii modeşti în toate sensurile, sau cu grijă pentru modul lor de comportare în toate împrejurările. Aceeaşi dimensiune maximă o are la dînşii şi dorinţa de a se „corecta", şi din acelaşi motiv. Aş folosi un termen mai cuprinzător, deşi aparent banal, şi anume pe cel de „cuviinţă". Nu se „cuvine", îşi zic ei, fără a-şi da bine seama, să ieşi în lume oricum, ca îmbrăcăminte, ca ţinută, ca fel de a vorbi. Pe măsură ce ne ridicăm în ierarhia socială — expresia este cam nepotrivită, dar are avantajul scurtimii şi al clarităţii — teama se atenuează, în schimb creşte dorinţa de a folosi un limbaj corect, frumos etc.

Explicaţia propusă aici este destul de banală, poate şi din cauza mea, în orice caz însă din cauza fenomenului psihic însuşi, uşor sesizabil „pe viu", şi de aceea mi se pare corespunzătoare realităţii. Ea este valabilă şi pentru toate speciile de hipercorectitudine lin-

gvistică, în ciuda deosebirilor dintre fonetică și gramatică de o parte, și lexic de altă parte. Aceste deosebiri, cel puțin în ce privește efectul lor în vorbire, nu sînt de esență, ci de calitate. Starea de spirit care dă naștere fenomenului în discuție este aceeași în toate cazurile. Recunosc totuși că explicația pe care o propun se potrivește mai bine pentru hipercorectitudinea lexicală, și aceasta, nu fiindcă ea mă preocupă în acest moment, ci din cauza naturii lingvistice a faptelor. În general, vorbitorii sînt mai atenți la vocabularul pe care îl folosesc ei înșiși și partenerii lor decît la aspectul fonetic și cel gramatical al materialului utilizat în conversațiile curente. Faptul se datorește naturii elementelor alcătuitoare ale compartimentelor limbii. Vocabularul este mai accesibil, mai bogat, mai mobil și chiar mai necesar într-un anumit fel. (Oamenii se pot înțelege, la nevoie, numai cu ajutorul cuvintelor, eventual chiar greșit pronunțate și incorecte ca formă gramaticală.)

Considerațiile de pînă aici mă determină să întrebuințez pentru faptele aparținînd vocabularului în cadrul acestei discuții termenul *hiperurbanism*, care mi se pare mai potrivit decît hipercorectitudine. Căci deosebirile de ordin lexical sînt mai vizibile sau, poate, numai mai sensibile pentru vorbitori, cînd între ei există deosebiri de ordin social, în cazul de față, cel puțin pînă nu de mult și în special la noi românii, după originea rurală (sau presupusă astfel) și cea urbană. Faptele discutate în cercetarea de față nu sînt numeroase și, poate, nici totdeauna foarte convingătoare. Amănuntul interesează mai puțin, pentru că intenția mea este, înainte de toate, să pun problema și nu s-o rezolv, cu speranța că voi îndemna astfel pe alții s-o urmărească și s-o supună unei cercetări mai temeinice. Încerc să le grupez după gradul de sensibilitate a vorbitorilor, așa cum am înțeles această noțiune ceva mai sus, altfel spus, după măsura în care ei își dau seama de ele și le „judecă", dacă pot zice așa. O distincție după natura lor lexico-gramaticală nu intervine în gruparea lor, fiindcă nu s-ar justifica din nici un punct de vedere. Cîte o dată am înregistrat, pentru mine (și fără ... nume), formația intelectuală a celor care mi-au furnizat exemplele (în sensul că i-am auzit vorbind).

Revăzînd fișele, constat că marea lor majoritate conțin fapte care sînt produsul în întregime al dorinței oamenilor de a se exprima cult (sau „elevat", cum se spune adesea, tot ca efect al hiperurbanizării lexicale).

Suficient pentru *destul* sau *de-ajuns*. O doamnă, cu simpla instrucțiune dobîndită cu 40 — 50 ani în urmă în școala elementară, spunea totdeauna *suficient*, cel puțin în legătură cu mîncarea, cu dormitul ș.a.

Dificil în loc de *greu*. L-am înregistrat la un nivel socio-cultural ceva mai ridicat, dar în condiții psihologice foarte asemănătoare

cu *suficient* (atracţia mare pe care o exercită chiar şi fonetic vorbind): *E dificil să merg aşa de departe.*

A servi. S-a discutat de multe ori despre apariţia frecventă în situaţii nepotrivite a acestui verb, şi în toate modurile, adică serios şi ironic, cu numeroase nuanţe. Partea curioasă a semantismului complex şi foarte vag în vorbirea multor oameni, de obicei cu o instrucţiune modestă, o constituie, ca efect gramatical, folosirea lui, fără alegere, atît ca tranzitiv, cît şi ca intranzitiv cu complement prepoziţional, precum şi trecerea uşoară de la sensul activ la cel ca să zic aşa pasiv: *serviţi îngheţată?*, alături de *să vă servesc îngheţată?*, şi, evident, cu conţinut semantic foarte diferit de la un caz la altul. Exemple în plus mi se par de prisos.

Decedat pentru *mort*: *tata decedat ieri* (într-o telegramă a unei persoane cu studii liceale)[1].

Dînsul, -a etc. în locul lui *el, ea* etc., şi nu numai la nominativ şi precedate de prepoziţii, ci şi la genitiv-dativ. Fapt înregistrat şi discutat de multă vreme, şi aceasta, din cauză că apariţia lui este de dată veche. Interesantă şi, într-o oarecare măsură, curioasă mi se pare folosirea lui *dînsul* etc. şi de către vorbitorii de formaţie universitară. Un coleg, valoros din punct de vedere ştiinţific, fost decan, nu se deosebea în această privinţă prin nimic de oamenii cu o modestă instrucţiune, la care cred că, cel puţin la început, a intervenit dorinţa de a fi politicoşi: *dînsul* e simţit ca mai politicos decît *el*, la fel cu *al său* în comparaţie cu *al lui*. Aş mai adăuga amănuntul, care corespunde, cred, adevărului, că fenomenul e caracteristic mai cu seamă, aş zice, poate, chiar exclusiv, unor vorbitori munteni (sau, mai exact, bucureşteni?). Numeroşi moldoveni recurg, în schimb, la *dînsul* etc., cînd e vorba de obiecte propriu-zise, adică de lucruri, totdeauna însă cu prepoziţie înainte. A. Philippide, de pildă, şi scria aşa: cînd era vorba, să zicem, de anumite cărţi de specialitate, el spunea: *pe dînsele le-am citit toate.*

A se reîntoarce în loc de *se întoarce* (dintr-o călătorie) este foarte răspîndit şi n-are nevoie de o explicaţie, decît, cel mult, din punctul de vedere al originii, dacă, adică, este un produs intern al limbii noastre sau un fel de calc după franceză *(se retourner)*. Aş răspunde la această întrebare oprindu-mă la a doua posibilitate. Certitudine deplină în acest sens am cu privire la *a resimţi* pentru *a simţi*: *resimt o durere* etc. (după fr. *ressentir*, care, în limba lui de origine, este aş zice obligatoriu, din cauză că *sentir* însemnează mai des altceva decît

[1] Într-o telegramă similară de acum peste 60 de ani, un învăţător anunţa acelaşi eveniment dureros folosind pe *mort*. Intervine, cred, la *decedat* şi o uşoară atenuare a durerii.

„a simți"). Ca reflexiv, *resimți*, construit cu prepoziții, se justifică și chiar se impune : *mă resimt de pe urma* (sau din *cauza*) *muncii îndelungate.*

Aici este atît din punct de vedere socio-cultural, cît și ca origine, locul lui *a conduce* pentru *a duce* în construcții ca aceasta : *Discuția de pînă aici conduce la concluzia că ...* (după fr. *conduire*). Uzul este aproape general în limbajul scris și vorbit al intelectualilor noștri, mai puțin scrupuloși în materie de norme lingvistice.

Manieră în loc de *mod, fel* sau *chip*, în locuțiunea adverbială *de așa manieră* : *Plantele se dezvoltă de-așa manieră, încît ...* (într-o emisiune la Radio, autor, un inginer agronom). Și aici avem a face cu o influență franceză, ajutată de „distincția" sau „eleganța" cuvîntului *manieră.*

O serie de verbe, vechi în limba noastră (unele moștenite), apar în construcții neobișnuite pînă nu tare de mult, și tot ca urmare a dorinței de a vorbi și a scrie mai „cult".

Exemple : *apreciez că, în cazul de față, problema este pusă greșit* în loc de *cred că ...* sau *sînt de părere că ...* Tot așa se construiește *a considera*, devenind astfel sinonim cu *a aprecia* : *Consider că tovarășul N. se înșeală, cînd face această afirmație.* În sfîrșit, *a cunoaște* apare pentru *a ști* : *În prezent cunoaștem că în declanșarea bolii ...* (într-o emisiune medicală la Radio). Aș invoca modelul rus *zna(va)t'*, care însemnează și „a ști" și „a cunoaște", dar numai în ce privește aspectul semantic al fenomenului, nu și construcția sintactică. Uzul consacrat prin tradiție literară cere ca toate aceste trei verbe să fie urmate de obiecte în acuzativ.

A solicita în locul lui *a cere* : *I-am solicitat un articol pentru volumul omagial X., i-am solicitat o audiență* etc. Sînt înclinat să cred că începutul acestui uz a avut loc în condiții de „inferioritate" socială a locutorului față de cel „solicitat".

A suporta pentru *a suferi*, într-o construcție ca aceasta : *Regulamentul suportă unele modificări* (în stilul administrativ). Sensurile date aici ale acestor două verbe există și în modelele lor din franceză, și din dicționare, judecînd după clasificarea lor semantică, rezultă că ele au apărut mult mai tîrziu decît celelalte, ceea ce dovedește că și în limba de origine s-a produs o modificare asemănătoare cu cea presupusă de mine la corespunzătoarele românești. La *solliciter* Le petit Robert dă explicația imaginată de mine.

În sfîrșit, la cel mai înalt nivel socio-cultural se situează *a realiza* cu sensul „a sesiza, a înțelege, a-și da seama etc." : *Nu realizez cum s-au petrecut lucrurile.* După fr. *réaliser*, care, la rîndul lui, după ce a fost împrumutat de engleză, s-a întors la sursă, cu înțelesul acesta nou, dobîndit în alt mediu spiritual.

LAURA VASILIU

ASUPRA SINONIMIEI DERIVATELOR SUFIXALE ÎN ROMÂNĂ

1. Cercetarea noastră intenționează să urmărească modul de funcționare a fenomenului de sinonimie la derivatele sufixale pornind de la presupunerea că structura semantică specifică cuvîntului derivat determină anumite trăsături caracteristice pentru relațiile de sinonimie contractate de cuvintele derivate în contrast cu cele nederivate.

2. Întrucît interesul nostru constă în analiza faptelor și nu în construirea unei t e o r i i a sinonimiei, nu vom întreprinde o prezentare a diverselor accepții care au fost date, în literatura de specialitate, conceptului de sinonimie [1].

Definiția sinonimelor de care vom uza în operația de selectare a faptelor va fi o reformulare a definițiilor curente [2] și anume : sînt sinonime (în întregime sau numai prin unele sensuri ale lor [3]) cuvintele cu d e f i n i ț i i i d e n t i c e sau e c h i v a l e n t e (= care pot fi reduse, printr-un procedeu neformal, la aceeași formulă).

Această definiție are un scop limitat practic : acela de a permite utilizarea datelor pe care le oferă dicționarele (cuvintele cu sensul sau sensurile lor așa cum sînt ele decupate și definite în articolele de dicționar) fără a le transforma în mod substanțial [4]. Această poziție față de material ne scutește de o reanalizare și, implicit, reformulare a tuturor sensurilor cuvintelor avute în vedere [5]. Această definiție ne scutește, de asemenea, de verificarea sinonimiei în diferite

[1] Pentru o asemenea prezentare critică, vezi Narcisa Forăscu, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*, București, 1978, p. 21 — 33.

[2] Vezi, de exemplu, Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954, p. 122 : „cînd sensurile a două cuvinte concordă în linii mari, putem spune că ele sînt sinonime, neglijînd nuanțele".

[3] Cp., spre exemplu, cu distincțiile determinate de mono-, respectiv polisemantismul cuvintelor, precum și de gradul de asemănare a sensurilor lor : sinonime absolute și parțiale, perfecte și aproximative, la Otto Ducháček, *Contributions à l'étude de la sémantique des synonymes*, Orbis, XIII, 1, 1964, p. 36.

[4] Vezi mai jos în ce situații am considerat necesar să intervenim totuși în structura articolelor de dicționar sau/și în definiții.

[5] Vezi o astfel de analiză făcută în termenii analizei componențiale la Angela Bidu-Vrănceanu, *Systématique des noms de couleurs*, București, 1976 și la Narcisa Forăscu, *lucr. cit.*

contexte [6], întrucît definiţiile din dicţionar presupun o asemenea verificare, oricît ar fi ea de sumară.

3. O distincţie între cuvîntul derivat şi cel nederivat esenţială, după părerea noastră, pentru discuţia de faţă este că, în contrast cu cuvîntul nederivat, care comportă un singur tip de definiţie, definiţia lexicografică, cuvîntul derivat comportă o definiţie lexicografică şi una derivaţională [7].

Definiţia lexicografică, care apare în dicţionare, are în vedere sensul global al cuvîntului, indiferent dacă el este sau nu este derivat. Definiţia derivaţională reflectă structura derivativă a cuvîntului, este deci o formulă de compunere a sensurilor elementelor lui constitutive [8].

Definiţia derivaţională se construieşte pe baza datelor oferite de definiţia lexicografică. Definiţia lexicografică, la rîndul ei, o implică şi o actualizează pe cea derivaţională.

Definiţia lexicografică poate să fie identică cu cea derivaţională adică să fie formulată în termenii semanticii derivaţionale (*mărime* „însuşirea de a fi mare" DLR s.v. *mărime* I, *măruncior* „diminutiv al lui mărunt" DLR s.v.) sau poate să fie numai echivalentă cu aceasta, diferenţele vizînd termenii în care sînt formulate definiţiile (*mîrlaci* „berbec bun de prăsilă" / „cel care face acţiunea de a se mîrli") sau/şi cantitatea de informaţie oferită (plusul conţinut de definiţia lexicografică este nerelevant pentru cea derivativă : *merindare* „şervet sau ştergar (cu înfloriturі sau cu cusături) în care se învelește (sau, rar, pe care se așază) la țară merindea (mai ales la cîmp)" DLR s.v. *merindare*[1] / „obiect destinat merindei" [9].

O situaţie specială prezintă :

— derivatele al căror sens e (aproximativ) egal cu sensul bazelor lor (sufixul are valoarea zero [10])

— derivatele neanalizabile semantic cel puţin cu mijloacele oferite de definiţiile lexicografice : *măgăreaţă* „acoperişul de lemn al cuptorului de pîine construit afară" (DLR s.v. *măgăreaţă* 5), *măciuchiţă* „ferigă" (DLR s.v. *măciuchiţă* 2), *minunea* „cucuvea (Aegolius

[6] Vezi, de exemplu, Stephen Ullmann, *The Principles of Semantics*, 1951, p. 108 — 109 : „Only those words can be described as synonymous which can replace each other in any given context, without the slightest alteration either in cognitive or in emotive import". Aplicarea celor două criterii formulate aici îl conduce pe autorul citat la distincţia între sinonime pure şi pseudosinonime.

[7] Vezi Laura Vasiliu, *Preliminarii la o tratare sistematică a semanticii derivatelor sufixale*, SCL XXIX (1978), p. 389.

[8] Vezi id. *ib.*, p. 388 — 389.

[9] Vezi şi exemplele date în articolul citat în nota precedentă, la p. 389 — 390.

[10] În *Formarea cuvintelor în limba română, II, Prefixele* (Bucureşti, 1978, p. 270) se vorbeşte despre prefixe asemantice.

funereus), privighetoare (Luscinia megarhynchos)" (DLR s.v.), *minuniță* 1. „Aegolius...", 2. „numele unei insecte nedefinite mai de aproape" (DLR s.v.) [11]. Aceste cuvinte, deși derivate, nu comportă definiții derivaționale (în cazul celor polisemantice e vorba desigur numai de unele din sensurile lor).

4. În funcție de definiția propusă pentru sinonime și de dublul caracter al definițiilor cuvintelor derivate, se pot distinge două situații privind raporturile de sinonimie dintre derivate. Fie două cuvinte, C^1 și C^2:

a) atît definițiile derivaționale, cît și definițiile lexicografice ale cuvintelor C^1 și C^2 sînt identice sau echivalente: cuvintele C^1 și C^2 sînt sinonime; exemplu: *mahalagioaică* și *mahalagiță* „corespondentul feminin al m a h a l a g i u l u i" / „femeie care locuiește într-un cartier mărginaș, la periferia orașelor" (DLR s.v.; la *mahalagiță* sensul e indicat prin sinonimul „mahalagioaică");

b) definițiile derivaționale ale cuvintelor C^1 și C^2 sînt identice sau echivalente, dar definițiile lor lexicografice sînt diferite: cuvintele C^1 și C^2 nu sînt sinonime; exemple:

mînaș și *mînător* „cel care face acțiunea de a mîna" / „vizitiu" și, respectiv „persoană care mînă animalele (la pășune, la plug etc.); barcagiu" (DLR s.v.);

mățăgoi și *mățălău* „augmentativul lui m a ț" / „maț lung" și, respectiv „loc de arătură lung și îngust; fir de urzeală care n-a avut loc să treacă prin ițe și prin spată" (DLR s.v.);

mîzdar și *mîzdaș* „cel care percepe m î z d a" (= mită; camătă) / „persoană care primește mită" și, respectiv „cămătar" (DLR s.v.).

După cum o arată exemplele de sub b, diferențele dintre definițiile lexicografice necorelate cu diferențe în definițiile derivaționale, dar determinante pentru calitatea de nesinonime a cuvintelor respective sînt de mai multe tipuri:

— diferența privind cantitatea de informație conținută de definițiile lexicografice este corelată cu referenți distincți [12] *(mînaș/mînător)*;

— sensul unuia dintre cuvinte este figuratul celuilalt: *mățălău* față de *mățăgoi*;

[11] *Mucezeală* „firicică (Filago germanica)" și *mucezică* „id." (DLR s.v. *mucezeală* 3., *mucezică*) sînt în aceeași situație după datele oferite în DLR. Definiția dată pentru *firicică* în DA (s.v.: „plantă cu peri lînoși") permite însă o definiție derivațională: „cel care are trăsături asemănătoare cu trăsătura denumită prin bază".

[12] „Orice sinonimie presupune identitatea obiectului denumit de mai multe cuvinte" (I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, București, 1975, p. 77).

— sensurile celor două derivate se raportează la două sensuri, distincte, ale bazei: *mîzdar/mîzdaş*.

5. Compararea definiţiilor derivaţionale ale cuvintelor, după ce au fost lăsate la o parte notele particulare constituite de sensurile bazelor, conduce la descrierea seriilor de sufixe sinonime. Astfel cuvintele: *magă, magheniţă, maghistă, măgăreaţă, măgăriţă, măscuroaică, măscuroaie, moldoveană, moldoveancă, monahă, monahie, morărească, morăriţă, moroaie, moroaică, moroniţă, moroşniţă* (DLR s.v.) în întregimea lor sau prin unele din sensurile lor determină seria de sufixe sinonime cu sens moţional: *-ă, -că, -easă, -eaţă* [13], *-èniţă, -ie, -istă, -niţă, -oaică, -oaie, -oşniţă*.

Seriile de sufixe sinonime astfel degajate au caracter virtual datorită faptului că sînt constituite prin neglijarea contribuţiei bazelor de derivare la definiţii. Ele se actualizează în măsura în care apar serii de cuvinte la care identitatea definiţiilor derivaţionale este corelată cu identitatea definiţiilor lexicografice. Actualizarea se face în subserii mai mici sau mai mari de derivate care determină grupări diferite în interiorul seriilor de sufixe sinonime. Astfel, derivatele, respectiv sufixele menţionate mai sus se grupează în modul următor în cadrul seriei de sufixe moţionale înregistrate aici: *magă*, **-eniţă**, **-istă**; *măgăreaţă*, **-iţă**; *măscuroaică*, **-oaie**; *moldoveană*, **-că**; *monahă*, **-ie**; *morărească*, **-iţă**; *moroaie*, **-că**, **-niţă**, **-oşniţă**.

Întrucît, după cît se pare, sufixele monosemantice sînt extrem de rare, termenii seriilor sinonimice sînt în majoritatea cazurilor sufixele printr-unul din sensurile lor. La nivelul sufixelor, aceste serii reprezintă cazuri de sinonimie parţială [14]. Le vom numi totuşi, convenţional, serii de sufixe sinonime.

6. Relaţiile contractate de sufixe prin diversele lor sensuri (diversele serii sinonimice la care participă ele) corespund diferitelor grupări care se pot detaşa în interiorul inventarului general de sufixe după cum sufixele participă la relaţii de sinonimie prin mai mult de un sens al lor.

Astfel, sufixul *-an* participă la următoarele serii sinonimice [15]:

— „(cel) care e purtătorul calităţii redate de adjectivul bază

[13] Din *măgăreaţă* am detaşat un sufix *-eaţă* conform cu etimologia cuvîntului (cf. DLR s.v.; *măgăreţ* este explicat în acelaşi loc ca derivat regresiv de la *măgăreaţă*). Sincronic însă derivatul poate fi analizat şi prin *măgăreţ* + *-ă*.

[14] Vezi Mihai Dinu, *Modèle ensembliste de la synonymie lexicale*, RRL XIX (1974), 3, p. 220: clasele de sinonimie parţială.

[15] Sînt înregistrate numai seriile ilustrate, în materialul excerptat de noi din DLR, prin derivate sinonime. Sufixele substantivale sînt înregistrate (conform cu datele oferite de corpus) fie la masculin, fie la feminin, fie la ambele genuri, întrucît distincţia de gen e relevantă pentru substantiv. Sufixele adjectivale sînt înregistrate într-o singură formă (cea de mseulin) întrucît genul adjectivului e impus exclusiv prin acord.

(al trăsăturilor specifice obiectului denumit de substantivul bază)" : *-an, -ai, -al, -at, -ilă, -oci, -oi, -os, -ulean* (*murgan* (2), -ai, -at, -ulean, -ilă[2], -oci[2] (1 substantivat), -oi (1); *momentan* „de scurtă durată" (I.1), -al (1), -os (1));

— „cel care face o anumită acțiune în legătură cu obiectul denumit de substantivul ..." : *-ant, -aș, -ian, -uș* (*muzician* „persoană care execută compoziții muzicale" (sensul parțial al cuvîntului înregistrat în DLR), -ant, -aș, -uș);

— „cel care face acțiunea verbului redat prin bază" : *-an, -aci* (*mîrlan*[2], -aci);

— „cel care este ipostaza depreciată a obiectului denumit de bază" : *-cană, -oi* (*muiercană*, -oi (2));

— „cel care posedă obiectul denumit de bază" : *-an, -aș* (*moșian*, -eș);

— „care se referă la obiectul denumit de bază..." : *-an, -os* (*momentan* (I.2) „care se referă la momentul de față", -os (2));

— „care rezultă din obiectul denumit de bază : *-ian, -ic* (*microbian*, -ic);

— „(cel)[16] care aparține obiectului denumit de bază" : *-an, -ez, -ian, -ist* (*malaian*, -ez (1); *miciurinian* (1), -ist (1));

— „(cel) care este adept al teoriei emise de persoana indicată prin bază" : *-ian, -ist* (*miciurinian* (2), -ist (2)).

În afara acestor serii organizate pe diversele lui sensuri (mai sus identificate), sufixul *-an* apare într-o serie de derivate (aproximativ) identice ca sens cu bazele lor. Am putea vorbi aici de o serie sinonimică constituită pe valoarea zero a sufixelor, uneori însoțită de o notă de expresivitate : *-an, -can, -ofan, -oman, -ălău, -ecău, -icios, -eș, -îu, -oc* (*molan*[1] (1), -can, -ofan, -oman, -ălău, -ecău, -icios (2), -îu (I.2), *moaleș*; *mîțan*, -oc (1))[17].

Sufixul *-an* apare și într-o serie de derivate sinonime aparținînd terminologiei ihtiologice populare, neanalizabile semantic. Seria de sufixe detașată din aceste derivate ar putea fi numită numai în mod abuziv sinonimică; o consemnăm totuși deoarece reprezintă o relație de sinonimie la nivelul cuvintelor (al derivatelor) : *molan*[1] (2), -eac, -ete[2] (I), -îu (II.1), -oi (2) „pește mic din apele de munte, cu corpul cilindric, cu solzi mici și rari (Nemachilus barbatulus)".

[16] Prin tehnica închiderii în paranteză a substitutului *cel* indicăm faptul că derivatele care exprimă sensul definit sînt substantive și adjective.

[17] Notăm că în articolul *Sufixul* -an al Marietei Pietreanu (SMFC II, p. 93 — 97) sînt consemnate două sensuri în plus („asemănarea" și sensul augmentativ) față de sensurile prin care, conform materialului nostru, sufixul *-an* intră în relații de sinonimie cu alte sufixe.

Prin raportarea seriilor sinonimice în care intră un anumit sufix la totalitatea sensurilor lui se obține gradul de participare a sufixului respectiv la fenomenul de sinonimie [18]. Cu cît numărul de serii sinonimice e mai apropiat de numărul total al sensurilor sufixului respectiv, cu atît gradul lui de participare la sinonimie e mai ridicat.

Diversele serii sinonimice stabilite așa cum se propune mai sus sînt descrise fără a se ține seama de diferitele distincții determinate de apartenența cuvintelor la graiuri, stiluri sau perioade diferite [19]. O descriere realizată în acest fel poate fi rafinată prin luarea în considerare a distincțiilor menționate.

7. În cele ce urmează vom încerca să facem o demonstrație de aplicare a sumarelor observații formulate mai sus la un inventar de fapte finit, anume derivatele sufixale [20] sinonime cu baze comune înregistrate în tomul VI al DLR (litera M).

Deși observațiile noastre sînt în aceeași măsură valabile pentru derivarea prefixală ca și pentru cea sufixală, ne-am limitat la derivatele sufixale [21] deoarece acestea sînt în general mult mai numeroase decît cele prefixale (am excerptat din volumul VI al DLR aproximativ [22] 3000 de derivate sufixale și 13 derivate prefixale analizabile [23]) și, totodată, derivatele sufixale sinonime de la aceeași bază sînt relativ foarte numeroase pe cînd cele prefixale sînt rare [24] (dintre derivatele sufixale excerptate, aproximativ 1180 contractează relații de sinonimie, în timp ce dintre derivatele prefixale menționate nici unul nu contractează astfel de relații).

Ne-am limitat la derivatele cu baze comune deoarece obiectul interesului nostru e sinonimia în derivare, deci sinonimia la nivelul derivativelor și nu la acela al bazelor.

În principiu ne-am alcătuit inventarul de sinonime pornind de la datele oferite de dicționarul menționat : cuvintele tratate ca sinonim explicit (prin trimitere de la unul la altul) sau implicit (prin definiții

[18] Bineînțeles, o asemenea raportare presupune caracterul exhaustiv al cercetării : atît în ce privește inventarul seriilor sinonimice de sufixe (deci al derivatelor sinonime), cît și în ce privește sensurile sufixelor.

[19] „La determinarea ei [a sinonimiei, n. n. L. V.] trebuie să se țină seama : a. de repartiția dialectală a termenilor, b. de repartiția stilistico-funcțională a lor" (I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *lucr. cit.*, p. 77).

[20] Analizabilé în limba română, indiferent dacă sînt formate aici sau sînt împrumuturi.

[21] De aceea și ilustrarea observațiilor introductive am făcut-o exclusiv prin derivate sufixale.

[22] Rezerva exprimată prin termenul „aproximativ" se datorește cazurilor care comportă mai multe soluții de analiză și în care am fost nevoiți să ne oprim la una din ele fără a o putea raporta la o lucrare exhaustivă de tipul celei consacrate prefixelor.

[23] Cuvinte sau sensuri ale unor cuvinte.

[24] Vezi *Formarea cuvintelor în limba română*, II, p. 271 — 273.

identice sau echivalente, fără trimiteri) cu sensul sau sensurile lor așa cum sînt ele definite. Am intervenit (transformînd sau renunțînd la articolele respective) atunci cînd datele cuprinse în dicționar sînt prezentate neadecvat pentru cercetarea noastră. De exemplu:

— Derivatele tratate în DLR ca monosemantice cu definiții care implică polisemantismul din punctul de vedere al derivării (*machiaj* „acțiunea de a (se) machia și rezultatul ei", *mijire* „acțiunea de a miji și rezultatul ei", *macedonean* (2) „care aparține Macedoniei ...", originar din ...", *mulgătură* „muls, laptele muls") au fost dezambiguizate, iar sensurile obținute au fost reținute în măsura în care au fost ilustrate prin exemple. Sensurile neilustrate prin exemple nu au fost reținute (*macedonesc* (1), definit prin sinonimul *macedonean*, conține un exemplu ilustrativ numai pentru sensul „apartenența").

Derivatele tratate ca monosemantice definite printr-un sinonim tratat ca polisemantic nu au fost reținute atunci cînd nu sînt ilustrate prin citate (*milcuiciune* e definit prin *milostivire*, iar acesta are o definiție generală ambiguă din punctul de vedere al derivării, „acțiunea ... și rezultatul ...", căreia îi sînt subordonate trei sensuri).

Întrucît unitățile inventarului nostru sînt derivatele sinonime cu baze comune, derivatele care nu îndeplinesc această condiție nu sînt înregistrate chiar dacă în DLR sînt tratate ca sinonime. Această situație privește în mod indiscutabil derivatele cu baze complet diferite, dar și derivatele ale căror baze sînt formate una de la cealaltă atunci cînd definițiile lor derivaționale nu pot fi formulate în așa fel încît să statueze relația cu aceeași bază. De exemplu: *mierior* (1) „diminutiv al lui m i e r i u[1] "/*mieruț* „diminutiv al lui m i e r u", *mîlituros* „care conține m î l i t u r ă" / *mîlos* „care conține m î l".

Am făcut excepție pentru cazurile cînd definiția cuvîntului cu baza derivată poate fi formulată, prin exprimarea analitică a definiției bazei, de așa manieră încît să facă raportarea la baza nederivată. De exemplu: *măcelărie* (2) cf. *măcelar* „ocupația măcelarului"/ *măcelărit*[1] cf. *măcelări* (1) „practica (întreprinsă în mod profesional) a acțiunii de a tăia carnea ... așa cum o face m ă c e l a r u l".

8. Sinonimele excerptate din DLR (litera M) conform cu restricțiile formulate sub § 7 permit izolarea următoarelor serii sinonimice sufixale[25] (în continuarea fiecărei serii sînt menționate exemple pentru grupurile de formații prin care seria este actualizată):

[25] Am lăsat la o parte derivatele verbale (pe care le-am avut în vedere în stabilirea numărului total de derivate) deoarece, după cum am încercat să arătăm (*Observații asupra semanticii sufixelor verbale*, SCL XXIV (1973), 5, p. 650): „clasele semantice care se pot stabili în cadrul majorității derivatelor verbale sînt relevante pentru structura lor de cuvinte f o r m a t e ... și nu pentru elementele formative (sufixe)".

1. „acțiunea (în sens larg [26] a) verbului redat prin bază" : *-aj, -anie, -are*$_1$[27], *-ere, -ire, -at*$_1$, *-it*$_1$, *-ație, -ăciune, -iciune, -ământ, -ărici, -ărie, -ărime, -ătoare, -ătură, -itură, -eală, -et*$_1$ [27], *-ie, -ință, -iș, -iște, -uș* (*model*aj [2], -are, -at; *metis*aj, -are, -ație; *mărturis*anie (2), -ire (6), -itură (4); *măsur*are, -at [1], -ăciune, -ătoare, -ătură, -iș, *măsor*iște; *mîneca*re (1), -at [1] (1), -ătoare; *măcăi*re, -it, -itură, -ială; *mugi*re, -it, -itură, -et; *măcin*are (1), -at [1], -ătură (1), -iș (1); *mărit*are (1), -at [1], -iș, -uș; *mișc*are (I.4), -ământ (1); *mîntui*re (2), -itură (2), -ință (2); *murgi*re, -eală, -ilă [1] (1); *mîncări*ci, -ărie, -ărime, -ătură (9); *mers*ătură, -et, -ură); „acțiune (alta decît cea a verbului de bază) săvîrșită în momentul caracteristic pentru desfășurarea acțiunii verbului de bază" : *-are*$_1$, *-at*$_1$ (*mîneca*re (2), -at [1] (3) „utrenie") sau „momentul caracteristic pentru producerea acțiunii verbului de bază" : *-at*$_1$, *-uș* (*mîneca*t [1] (2), -uș);

2. „acțiunea verbului ... și acțiunea specifică obiectului ..." : *-eală, -ie, -ire, -it*$_1$ (*milo*geală, -ie, -it [1]; *mozavir*ie, -ire);

3. „rezultatul acțiunii verbului ..." : *-aj, -ație, -ătate, -ătoare, -oare, -ătură, -itură, -ură, -eală, -enie, -ie, -ire, -iș* (*marc*aj (1), -ație; *mîngîi*etate, -etură (1); *mulș*oare (2), -ură (2) [28]; *murătoare* (3◆), -ătură (1); *măcinătură* (2), -iș (3); *mînji*tură (1), -eală (I.2); *miros*enie (1), -ire (3); *moștenie*, -ire (1));

4. „rezultatul acțiunii verbului..., caracteristice pentru obiectul denumit... sau caracterizat prin trăsătura ... și atitudinea, fapta caracterizată prin trăsătura ... sau caracteristică pentru obiectul..." : *-adă, -enie, -iciune, -ie, -nicie, -ire, -itate, -itură* (*mascar*adă (2), *măscări*ciune, -ie, -nicie, -itură; *milostiv*itate, -enie, -ie, -ire (2));

5. „starea caracterizată prin trăsătura denumită de adjectivul ..., caracteristică pentru obiectul ..., ca rezultat al acțiunii ver-

[26] În DLR, abstractele verbale sînt definite prin „acțiunea ..." sau prin „faptul...". Pentru unele observații asupra acestui mod de tratare, vezi LR XXII (1981), nr. 2, p. 128.

[27] Notăm prin *-are*$_1$ sufixul din formații ca *mîncare* pentru a-l distinge de sufixul *-are*$_2$ din *măsălare*.

Notăm prin *-et*$_1$ sufixul neaccentuat din formații ca *muget* pentru a-l distinge de sufixul *-et*$_2$, accentuat, din formații ca *mutieret, mumbășiret*.

[28] Înregistrate de Florența Sădeanu (*art. cit.*, la nota 39, p. 50, 58) ca derivate colective.

bului (cauzativ sau eventiv)[29]...": *-aj*, *-at*$_1$, *-ătate*, *-itate*, *-enitate*, *-ătură*, *-itură*, *-eală*, *-eață*, *-enie*, *-ere*, *-ire*, *-iciune*, *-ie*, *-ime*, *-ină*, *-ism*, *-iște*, *-lîc*, *-oșag* (*minorat*, -itate (1), -enie; *măcriciune*, -ime, *mahmureală* (1), -ie; *moleață* (1), -iciune (5◆); *miopie*, -ism; *moiște*, -ină, *moloșag*; *martiraj*, -ism; *mufeală*, -enie (1), -ie (1), -itură, *mutism*; *mofluzenie*, -ie, -ire, -îlc);

6. „calitatea caracterizată prin trăsătura denumită de adjectivul ..., caracteristică pentru obiectul ..., ca rezultat al acțiunii verbului[30] (de atribuire a calității)...": *-ătate*, *-eală*, *-enie*, *-ulenie*, *-ețe*, *-ie*, *-ime*, *-ire*, *-ism*, *-itură*, *-oste* (*micșorătate*, -ime; *mucezeală* (1), -ime, -itură; *mîndrenie*, -ulenie, -ețe (2); *monahie*[2], -ism (1); *mîndrie* (1), -oste; *micie*[1], -ime (1); *măreță*, -ie, -ime, -ire);

7. „(cel) care face acțiunea verbului ...": *-aci*, *-an*, *-ant*, *-ar*, *-aș*, *-ator*, *-ător*, *-itor*, *-ăcios*, *-icios*, *-ăuș*, *-elnic*, *-er*, *-ind*, *-înd*, *-ist*, *-iș*, *-itură*, *-iță*, *-oaică*, *-or*, *-os* (*mulgaci*, -ar (2), -aș (1), -ător (2); *mîrlaci*, -an[2]; *manipulant*, -ist, -ator (1); *muricios*, -itor (1); *mîngîicios* (1, 2), -etor (I, II.1), -os (II.1,2); *mîncător* (I.1◇), -ăuș[31] (în expr. *de oameni*); *mîntuielnic*, -itor (1); *marcator* (II.1),

[29] Am tratat numele de acțiune distinct de numele de stare pentru că: a) numele de stare sînt formate atît de la verbe cît și de la nume (*martirism*, *miopie*), b) în contrast cu derivatele nominale care comportă definiția propriu-zisă a numelui de stare, derivatele verbale au un conținut semantic mai complex ele presupunînd o definiție subiacentă, anume „rezultatul acțiunii verbului (eventiv, cauzativ" (*mofluzire* „faliment" = „rezultatul acțiunii de a face pe cineva să devină mofluz" → „starea celui mofluz".

Elena Carabulea și Magdalena Popescu-Marin (SMFC IV, p. 300), ocupîndu-se de numele de acțiune exprimate prin infinitiv și supin, afirmă: „Prin valoarea de nume de acțiune se înțelege acțiunea propriu-zisă... și starea (atunci cînd verbul exprimă stări)". Însă, între cele două exemple pe care le dau pentru numele de stare unul nu e format de la un verb de stare (*ferici*), iar definițiile amîndurora sînt făcute prin referire la numele derivate de la verbele de bază și nu la verbele însăși („stare ... în care omul se consideră f e r i c i t" — vezi, dealtfel, și DA s.v. *fericire*: cuvîntul și-a pierdut ... sensul de abstract verbal și l-a luat pe acela de abstract adjectival al lui *fericie*—, „stare de t i h n ă". Vezi și Magdalena Popescu-Marin, *Categorii de abstracte în formarea cuvintelor*, SCL XXIV (1973), 4, p. 409 — 410, unde numele de stare derivate de la verbe sînt asimilate la abstractele acțiunii, conform concepției formulate în articolul citat mai sus, termenul de abstract al stării fiind rezervat pentru derivatele substantivale.

[30] Vezi la Elena Carabulea, *-ame și -ime în limba română* (SMFC I, p. 67) formații în *-ime* exprimînd calitatea derivate de la verbe.

[31] În DLR *mîncăuș* e explicat prin *mîncău* + *-uș*. Preferăm analiza *mînca* + *-ăuș* (așa cum o face și Elena Carabulea în SMFC II, p. 206), fără intermediul unui *mîncău*, întrucît cumulul de sufixe pentru nume de agent nu e un fenomen obișnuit în principiu și, în plus, în cazul particular al acestui cuvînt, sensul (peiorativ al) bazei prezumate (*mîncău* „... care mănîncă cu lăcomie") nu se recunoaște în sensul (neutru al) derivatului. (E.C., în articolul citat, p. 202, consideră posibilă provenienta sufixului compus *-ăuș* din sufixul *-ău* tocmai pentru că are valoare de nume de agent.)

marcher (2); *mișcăcios*, **-ător** (I.1), **-înd**; *magnetizator*. **-or**; *mirător*, **-oare** (II), **-iș**, **-itură**, **-oaică** [32]; *mîrlitoare*, **-iță**[1] (1)); acțiunea e săvîrșită în mod exagerat sau îndeplinirea ei e privită ca o caracteristică și, în consecință, derivatul are funcție de epitet [33]: *-aci*, *-ăcios*, *-ău*, *-ălău*, *-ăreț*, *-ător* (*mîncaci*, **-ăcios**, **-ău**[1], **-ălău**, **-ăreț**, **-ător** (I.1◆◆)), *-ău*, *-ea*, *-eală*, *-ilă*, *-itură*, *-oce*, *-oi* (*molfău*, **-ăilă**; *mogorogea*, **-ilă**; *miorcăială*, **-itură**; *mișcoce*, **-oi**[1]);

8. „cel care face acțiunea verbului ... și cel care face acțiunea denumită de substantivul ...": *-aci*, *-ici*, *-ț*, *-agiu* (*măscăraci*, **-ici**, **-ț** (1) cf. *măscări* [1] (1), *mascaragiu* (1) cf. *mascara* (2));

9. „care e pe punctul de a săvîrși acțiunea ...": *-ibund*, *-ind*, *-itor* (*muribund*, **-ind** (2), **-itor** (3));

10. „care poate fi supus la acțiunea ...": *-abil*, *-ar*, *-aș*, *-ăreț*, *-ător* (*mîncabil*, **-ăreț** (2), **-ător** (3); *mulgară* (1), **-așă** (2), **-ăreață** (1), **-ătoare** (1));

11. „care provoacă acțiunea ...": *-abil*, *-alnic* (*mirabil*, **-alnic**);

12. „cel cu care se face acțiunea verbului ....": *-ar*, *-ăriță*, *-ătoare*, *-ătură*, *-itură*, *-ău*, *-ălău*, *-eală*, *-ară*, *-ează*, *-ire* (*mestecar*, **-ău** (1), **-ălău**; *mulgar* (3 s.n.), **-ăriță**; *muietoare* (II), **-etură** (2); *mărturiseală* (2), **-ire** (3), **-itură** (3); *mitralieră*, **-ează**);

13. „cel care este obiectul acțiunii verbului ...": *-are*$_1$, *-at*$_1$ (*mîncare* (3), **-at**[1] (2));

14. „(cel) care face o acțiune în legătură cu obiectul denumit prin substantivul ...": *-agiu*, *-angiu*, *-an*, *-ant*, *-ar*, *-areț*, *-aș*, *-at*$_2$, *-ător*, *-izator*, *-ează*, *-ial*, *-ier*, *-ist*, *-iu*, *-arnic*, *-ur*, *-ean*, *-uș* (*malahian*, **-ist**, **-iu**; *moftangiu*, **-urean**; *muzicant*, **-aș**, **-uș**; *meșteșugar*, **-areț** (1), **-arnic**, **-aș** (1); *mangalagiu*, **-ar**, **-izator** [34]; *manichiureză*, **-istă**; *manufacturial*, **-ier** (2); *miresmat*, **-ător**);

15. „cel care face acțiunea verbului ... și cel care face o acțiune în legătură cu obiectul ...": *-ar*, *-aș*, *-or*, *-ator*, *-ist*, *-uitor* (*modelar*, **-ator**, **-ist**, **-or**; *mîglaș* (2), **-uitor**);

[32] Se poate considera că raporturile sînt contractate pe genuri: *-ător*/*-iș*, *-ătoare*/*-itură*/*-oaică*. Derivatul în *-itură* însă poate fi asimilat la subgenul comun (vezi la Mioara Avram, „*Genul comun*" *în limba română*, SCL XVIII (1967), 5, p. 481: „epitete de subgen comun" exprimate prin derivate în *-ea*, *-ică*, *-ilă*, *-olcă*) și în felul acesta el contractează relații atît cu derivatele feminine, cît și cu cele masculine.

[33] Vezi Mioara Avram, *Sufixele românești* **-ilă** *masculin și* **ilă**/**zilă** *feminin*, SMFC II (1960), p. 152.

[34] Un verb *mangaliza* nu există.

16. „cel cu care se face o acțiune asupra obiectului ...": *-ar*, *-ariță*, *-arniță*, *-aș*, *-ător*, *-ău*, *-iu*, *-oi* (*mămăligar* (II.1), *-ător*, *-ău* (2), *-oi* (2); *mucări* pl. (1), *-ariță*, *-arniță*; *mijlocar* (III.1), *-aș* (II), *-iu* (II.3));

17. „(cel) care e purtătorul calității [35] exprimate prin adjectivul ... sau caracteristice pentru obiectul denumit prin substantivul...": *-ai*, *-al*, *-an*, *-ar*, *-aș*, *-at*$_2$, *-it*$_2$ [36], *-atic*, *-ean*, *-ulean*, *-esc*, *-eu*, *-ic*$_2$ [37], *-eic*, *-icesc*, *-ilă*, *-in*, *-ism*, *-iș*, *-iu*, *-nic*, *-oci*, *-oi*, *-os*, *-uș*; *-ătate*, *-ătate*, *-enie*, *-ie*, *-ime*, *-ință*, *-ism*, *-it*$_3$, *-lîc* (*murgai*, *-an* (2), *-at*, *-ulean*, *-ilă* [2], *-oci* [2] (1. substantivat), *-oi* (1); *momental* (1), *-an* (I.1), *-os*; *mijlocar* (I.14), *-aș* (I.4); *muieratic* (1), *-esc*, *-os* (1); *moinatec*, *-os* (1); *mocănesc* (1), *-it*; *marmorean* (2), *-eic*, *-eu*, *-iu*; *martiric*, *-icesc*; *mărunțiș* pl. (III.1), *-uș* pl. (III.1); *mijlocin* (1), *-iu* (I.2); (sinonime aproximative) *mișelesc*, *-nic*, *-os*; *mișelătate*, *-ie*, *-ință*; *mîrșăvenie*, *-ie*; *machiavelism*, *machiavelîc*; *misticism*, *-itate*; *mulțic*, *-ime* (1), *-it*^{1} s.n.); derivatul are funcție de epitet: *-ălău*, *-ulică* (*mutălău* (2), *-ulică* (I.1));

18. „care e purtător potențial al calității obiectului ...": *-ac*, *-al* (*mortac*, *-al* (3));

19. „care manifestă starea, sentimentul exprimat ...": *-it*$_2$, *-os*, *-uitor* (*mîrsios* „căruia îi place sarea" (cf. *mîrsei* „dorință de plăceri"), *-it*; *milos* (I.1), *-uitor* (1));

20. „(cel) care aparține obiectului ..., e adept al teoriei emise de ...: *-al*, *-an*, *-ian*, *-ar*, *-aș*, *-ean*, *-elnic*, *-esc*, *-ez*, *-ic*$_2$, *-icesc*, *-ier*, *-ist*, *-os* (*muzical* (1), *-esc*^{1}, *-os*; *mlaian*, *-ez*; *miciurinian*, *-ist*; *marinar*, *-ier*; *mesaș*, *-ean*, *-elnic*, *-eri* (2) pl.; *monarhic*, *-icesc*, *monarșesc*);

21. „(cel) care posedă obiectul ..."; *-an*, *-ar*, *-aș*, *-at*$_2$, *-ean*, *-ilean*, *-ic*$_2$, *-icesc*, *-ios*, *-ist*, *-oriu* (*moșian*, *-eș*; *milionar*, *-ist*; *măciu-*

[35] Purtătorul calității poate fi abstract sau concret. Am grupat separat concretele de abstracte.

[36] Am înregistrat sufixele *-at*, *-it* numai în derivatele formate de la baze nominale. Nu am înregistrat sufixele propriu-zis participiale deoarece exprimă în mod mecanic valoarea modului (cu unele variații în funcție de sensul verbului). Am procedat în mod diferit cu sufixele infinitivului și al supinului (vezi p. 321—322) deoarece acestea au mai multe valori datorită cărora derivatele respective contractează multiple relații de sinonimie cu derivatele formate cu celelalte sufixe de abstracte verbale.

Am distins un sufix *-at*$_2$, *-it*$_2$ care derivă substantive de la adjective față de sufixele *-at*$_1$, *-it*$_1$, care derivă substantive de la verbe (supin), și, respectiv *-at*$_2$, *-it*$_2$, care derivă adjective de la nume, pe baza derivatului *mulțit*^{1} „mulțime, număr, cantitate mare" care, datorită sensului lui, nu poate fi explicat decît prin adjectiv (vezi și DLR s.v.).

[37] Reprezentăm prin *-ic*$_1$ sufixul accentuat cu valoare diminutivală, iar prin *-ic*$_2$, sufixul neaccentuat cu diferite alte valori.

cat (1), -os; *mintilean*, -os; *meşteşugesc* (1, 2), -os (1, 2); *metodic* (1), -icesc; *misteric*, -ios; (sinonime aproximative) *meritoriu*, -os);

22. „(cel) care e destinat obiectului ...": *-ai, -al, -ar, -are*$_2$, *-ariță, -ăriță, -arnică, -niță, -arniță, -cioară, -eață, -oaie, -os, -uță* (*măsai* (1), -ar (3), -arnică, -ăriță [1] (1), -oaie (2), *mescioară*(I.2) „față de masă"; *mormîntal* (1), -os; *măsălar* (1), -are (I), -arniță, -niță, *măselariță* (1); *merindar* [2], -ariță, -eață; *mînecariuri* pl. (2), -uță (3));

23. „care se referă la obiectul ...": *-an, -os* (*momentan* (2), -os (2));

24. „care e originar, rezultă din ...": *-ian, -ic*$_2$, *-it*$_2$, *-liu* (*microbian*, -ie; *moscovit* (2), -liu);

25. „(cel) care e interesat de obiectul ...": *-ar, -arel, -atic, -cea, -elnic, -eț, -giu, -os, -otcă* (*muierar*, -areț, -atic (2), -elnic, -eț, -os (2); (cu funcție de epitet) *muiercea*, -giu, -otcă);

26. „(cel) care e asemănător cu obiectul ...": *-at*$_2$, *-cios, -etic, -eț, -ic*$_2$, *-istic, -iu, -os*, eventual și *-ie, -iură* [38] (*moarat*, -iu; *mălaicios*, -etic, -eț (1), -os; *machiavelic*, -istic; *melcie*, -iură „cu coarne mici și răsucite în spirală");

27. „care e conform cu obiectul ...": *-ist, -os* (*modist* (1), -os);

28. „care e prevăzut cu obiectul ...": *-aceu, -it*$_2$, *-ărit*$_2$, *-os* (*micaceu*, -os; *mucegărit*, *mucegăios*; *măzănăios*, -it);

29. „(cel) care e făcut din obiectul ...": *-aș, -etic, -ic*$_2$, *-icesc* (*măieș*, -etic; *metalic*, -icesc);

30. „cel care e produs de obiectul...": *-adă, -ărie, -ie* (*muschetadă*, -ărie; *mărchidănărie*, -ie (3));

31. „(cel) care se află în locul denumit ...": *-ar, -aș, -ean, -os* (*mărginar* (II.2), -aș (5); *mărginar* (I), -aș (2), -ean (1); *mărginaș*(1) -ean (2), -os);

32. „cel care domină obiectul ...": *-ar, -aș* (*miar* (1), -aș);

33. „cel căruia i s-a atribuit obiectul ...": *-ar, -or* (*mandatar* (1), -or);

34. „cel care e acționat prin intermediul obiectului ...": *-ar, -ei, -el, -ie, -ior* (*mîner*, -ei (1), -el, -ie [2], -ior);

35. „locul unde se face acțiunea verbului ..., unde se află, se produce obiectul ...": *-ărie, -ătoare, -ătură, -ău, -ie, -ină, -iș, -iște,*

[38] Sufixe adjectivale, după cît se pare, nesemnalate pînă acum.

-iștină, -uș (*mîi*etoare, -etură; *meriz*ătoare, -iș, -iște, -uș; *mîzg*ărie -ău, -uș; *mucăv*ărie (2), -ie [2]; (sinonime aproximative) *mălă*ină (1), -iș, -iște (1), -iștină); -„locul unde se află obiectul ... și locul unde se află rezultatul acțiunii (de a depune obiectul) ...": *-iște, -itură* (*mîl*iște, -itură) [39];

36. „cel care este o specie a obiectului ...": *-ică, -ice, -ișcă, -oi, -ușă, -ușcă, -uță* (*mătur*ică(3), -ice (3), -ișcă (3), -oi (2), -uță „mătură (6), unealtă de mestecat ..."; *muier*ușă (2), -ușcă (I.2) „femelă");

37. „cel care este mai mic [40] decît obiectul ...": *-aș, -că, -uică, -ean, -ulean, -ă, -uștean, -el, -ea, -icel, -ea, -ulea, -ușel, -urel, -ea, -utel, -enci, -ic*$_1$*, -ă, -ulică, -ușică, -ice, -iche, -ior, -oară, -cior, -oară, -ișor, -oară, -ulioară, -ușor, -oară, -or, -oară, -iș, -ișcă, -iță, -uliță, -ușiță, -uc, -ă, -iuc, -ă, -uluc, -ă, -ug, -uleț, -eață, -ureț, -uluie, -uș, -ă, -ușcă, -ăruș, -elușă, -iguș, -uț, -ă, -eluț, -ă, -icuță, -uluț, -ă* (*măgăr*aș (1), -el, -uș (I), -uț; *mioar*că [2], *mior*ea, -ică, -iță, -uță; *măic*uleață, -uluță; *mătur*ică (1), -ice (1), -ișcă (1), -iță (I.1); *mănunch*eaș (I), -el (2), -ior, -uleț; *măzăr*ică (1), -iche (1); *movil*iș, -iță, -uță; *mîndr*ișoară, -uică, -uleană (2), -ulică (2), -ulioară, -uliță (2), -ulucă (2), -uluță, -uță (II); *meliț*ucă, -uică; *măi*ug (I. 1), -or, -uț (I.1); *mîț*ică, -ișoară (I), -ucă (I), -ulică (I), -uluie, -uță; *mure*luș, -uță);

38. „care prezintă calitatea denumită de adjectivul ... în mod diminuat": *-ac, -el, -utel, -ic*$_1$*, -iț, -șor, -uț, -uruț* (*măruntac, mărunț*el (I. 2), *măruntic*; *mich*iț, -șor, -uruț, -utel, -uț);

39. „în mod diminuat față de modul exprimat prin adverbul...": *-aș, -icel, -or, -ior, -ișor, -uș, -uț* (*mereu*aș (3), -or, -uț; (*mult*icel (2), -ior, -ișor (2));

40. „care este mai mare [41] decît obiectul denumit ...": *-ac, -îiac, -cană, -oc, -oi, -oaică, -oaie* (*măs*oi (1), -oaie (1); *mînz*ac, -îiac, -oc (I. 1), -oi (1); *mierl*oaică, -oi [1] (2); *meliț*oaică, -oi; *muier*cană, -oi);

41. „perechea feminină a obiectului masculin denumit ..." vezi p. 317;

[39] Înregistrate de Florența Sădeanu (*Sufixele colective din limba română*, SMFC III, p. 49 — 50) ca derivate colective.

[42] Sînt cuprinse aici atît diminutivele propriu-zise cît și diminutivele afective.

Vezi în SCL XXVI (1975), 4, p. 335 — 341, studiul Elenei Carabulea referitor la toate derivatele diminutivale substantivale (sinonime și nesinonime) din DLR (M): *Cîteva observații asupra diminutivării substantivale pe baza DLR.*

[41] Inclusiv sensul depreciativ, vezi p. 318.

42. „perechea masculină a obiectului feminin denumit ...": *-ar, -oc, -oi, -ătoi* (*mierlar*, -oi[1] (1) [42], -ătoi; *moimoc*, -oi [42]);

43. „colectivul constituit de obiectele denumite ...": *-aie, -ame, -ament, -el, -el*$_2$, *-ie, -ărie, -ier, -ime, -ărime, -iș, -iște, -lîc, -uș* (*mărunt*aie (I.1), *mărunțiș* (IV), -uș (IV)[43], -ele (III.2) pl.; *mișe*lame, -ime: *mobil*ament, -ier; *musc*ărie, -ărime; *muier*et (1), -ime, -iș, -lîc; *mocăn*ie (2), -ime (1));

44. „ocupația obiectului ... și practica (întreprinsă în mod profesional) a acțiunii specifice pentru obiectul ...": *-et*$_1$, *-ie, -ire, -it*$_1$, *-lîc, -șug* (*mumbașiret*, -lîc; *mămulărie* (1), -ire, -it; *meșterie*, -șug (I.1));

45. „impozitul pe obiectul ...": *-ărie, -ărit*$_1$[44] (*măjărie* (2), -ărit (2));

46. „în modul caracterizat prin trăsătura redată prin adjectivul... ...": *-ește, -icește, -mente* (*militărește*, *militaricește*, -mente; *materialicește*, -mente).

47. Valoarea zero a sufixului, uneori însoțită de o notă de expresivitate: *-acă, -aie, -an, -can, -ofan, -oman, -ar, -atic, -ăcăciune, -ăraie, -ăreață, -ărie, -ătură, -ău, -alău, -ălău, -ecău, -icios, -eală, -eș, -ic*$_2$, *-icesc, -iță, -iu, -îu, -nic, -oare, -oc, -oacă, -oi, -ucă, -ui* (*mamaeă*, -aie (1); *mustalău*, -ar[1] (2), -ăraie, -ăreță (4), -ărie[3], -eală (2), -oare; *monospermatic*, -ic; *mîrsăcăciune*, -ială, -ietură; *mînzălău* (3), -oc(I.3), -oi (2); *mlădiță* (1), -oacă; *moralic*, -icesc (2), -nic (2); *mieriu*[1], -ui[2], *meroi* (eventual și *meruc*, ca sinonim aproximativ, cu *-uc* — în DLR, cu etimologia nerezolvată); *moimiță*, -ucă; vezi și p. 318).

9. Pe baza seriilor sinonimice sufixale descrise sub §8, am alcătuit inventarul sufixelor care intră în relații de sinonimie, cu menționarea tuturor sensurilor prin care fiecare sufix participă la astfel de relații. Pentru simplificarea prezentării, sensurile sînt semnalate

[42] Perechi semnalate de Eleonora Popa (SMFC IV(1967), p. 169) în legătură cu concurența dintre „sufixele moționale pentru formarea masculinului". Prima serie este completată, în locul citat, cu formațiile *mierlan* și *mierlete* care nu apar în DLR.

[43] Elena Carabulea (SMFC II(1960), p. 208) îl înregistrează pentru valoarea colectivă cu sensul „lucruri mărunte".

[44] Sufixe detașate conform soluției oferite de Maria Iliescu (*Din istoria terminologiei fiscale românești*: *-ărit, sufixul dărilor feudale*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, 1958, p. 408 — 411) care se bazează atît pe formații analizabile prin numele obiectului dării și prin numele celui care percepea darea sau al celui care practica meseria legată de obiectul respectiv (ca *măjărit*), cît și pe formații analizabile exclusiv prin numele obiectului dării (ca *gărdurărit*).

Notăm sufixul în discuție prin *-ărit*$_1$ spre a-l distinge de *-ărit*$_2$, formă dezvoltată a lui *-it*$_2$.

prin indicarea numărului sub care sînt înregistrate ele în lista de la § 8.

-abil : 10, 11
-ac, -ă : 18, 38, 40, 47, *-îiac :* 40
-aceu : 28
-aci : 7, 8
-adă : 4, 30
-ai : 17, 22, *-aie :* 43, 47
-aj : 1, 3, 5
-al : 17, 18, 20, 22, *-ial :* 14
-ame : 43, *-ime :* 5, 6, 17, 43
-ărime : 1, 43
-an : 7, 14, 17, 20, 21, 23,47, *-can, -ă :* 40, 47, *-ian :* 20, 24, *-ofan :* 47, *-oman :* 47
-anie : 1, *-enie :* 3, 4, 5, 6, 17, *-ulenie :* 6
-ant : 7, 14
-ar : 7, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 25, 31, 32, 33, 34, 42, 47
-ară : 12
-are$_1$, *-ere, -ire :* 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 44
-are$_2$ *:* 22
-aș, -ă : 7, 10, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 29, 31, 32, 37, 39
-at$_1$, *-it*$_1$ *:* 1, 2, 5, 13, 44
-at$_2$, *-it*$_2$ *:* 14, 17, 19, 21, 24, 26, 28, *-ărit*$_2$ *:* 28
-atic, -etic : 17, 25, 26, 29, 47
-ator, -ător, -itor, -toare : 7, 9, 10, 14, 15, 16, *-izator :* 14, *-uitor :* 15, 19, *-or :* 7, 15, 33, *-oriu* 21
-ație : 1,3
-ă : 41
-ăciune, -iciune : 1, 4, 5, *-ăcăciune :* 47
-ământ : 1, *-ament :* 43
-ăraie : 47
-ărit$_1$ *:* 45
-ătate, -itate : 3, 4, 5, 6, 17, *-enitate :* 5
-ătură, -itură : 1, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 35, 47, *-ură :* 3
-ău : 7, 12, 16, 35, *-alău, -ălău :* 7, 12, 17, 47, *-ecău :* 47
-că : 37, 41
-cios : 26, *-ăcios, -icios :* 7, 47
-cea : 7, *-ncea :* 25
-eală : 1, 2, 3, 5, 6, 7, 12, 47
-ean : 17, 20, 21, 31, 37, *-ilean, -ulean, -ă :* 17, 21, 37, *-urean :* 14, *-ușteau :* 37
-easă : 41
-eață : 5, 22, 41, *-ețe :* 6, *-ăreață :* 47
-ei : 34
-el, -ea : 34, 37, 38, 43, *-icel, -ea :* 37, 39, *-ulea :* 37, *-urel, -ea :* 37, *-ușel :* 37, *-utel :* 37, 38
-enci : 37
-èr : 7
-esc : 17, 20
-neș : 47
-este : 46
-et$_1$ *:* 1, 44
-et$_2$ *:* 43
-eț : 8, 25, 26, *-areț :* 14, 25, *-ăreț :* 7, 10, *-uleț, -eață :* 37, *-ureț :* 37
-eu : 17
-ez : 20, *-ează :* 12, 14
-giu : 25, *-agiu :* 8, 14, *-angiu :* 14
-ibund : 9
-ic$_1$, *-ă :* 36, 37, 38, *-ulică :* 17, 37, *-ușică :* 37
-ic$_2$ *:* 17, 20, 21, 24, 26, 29, 47, *-eic :* 17, *-istic :* 26
-ice : 36, 37

-icesc: 17, 20, 21, 29, 47
-iceşte: 46
-iche: 37
-ici: 8, *-ărici*: 1
-ie: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 17, 30, 34, 35, 41, 43, 44, *-ărie*: 1, 30, 35, 43, 45, 47, *-nicie*: 4
-iie: 26
-ier: 14, 20, 43
-ilă: 7, 17
-in: 17
-ină: 5, 35, *-ştină*: 35
-ind, -înd: 7, 9
-inţă: 1, 17
-ior, -oară: 34, 37, 39, *-cior, -oară*: 22, 37, *-işor, -oară*: 37, 39, *-or, -oară*: 37, 39, *-şor*: 38, *-ulioară*: 37, *-uşor, -oară*: 37
-ism: 5, 6, 17
-ist, -ă: 7, 14, 15, 20, 21, 27, 41
-iş: 1, 3, 7, 17, 35, 37, 43
-işcă: 36, 37
-işte: 1, 5, 35, 43
-it$_3$: 17
-iţ: 38, *-iţă*: 7, 37, 41, 47, *-ariţă*: 16, 22, *-ărîţă*: 12, 22, *-uliţă*: 37, *-ñiţă*: 41, *-èniţă*: 41, *-uşiţă*: 37
-iu: 14, 16, 17, 26, 47
-iură: 26
-îu: 47
-liu: 24
-lîc: 5, 17, 43, 44
-ism: 5, 17, 43, 44
-mente: 46
-nic: 17, 47, *-alnic, -elnic*: 7, 11, 20, 25, *-arnic, -ă*: 14, 22
-niţă: 22, *-arniţă*: 16, 22, *-oşniţă*: 41
-oare: 3, 47, *-ătoare*[45]: 1, 3, 12, 35
-oc, -oacă: 40, 42, 47
-oce: 7
-oci: 17
-oi: 7, 16, 17, 36, 40, 42, 47, *-ătoi*: 42, *-oaie*: 22, 40, 41, *-oaică*: 7, 40, 41
-os: 7, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 31
-oste: 6
-otcă: 25
-şug: 44, *-oşag*: 5
-uc, -ă: 37, 47, *-iuc, -ă*: 37, *-uluc, -ă*: 37
-ug: 37
-ui: 47, *-uică*: 37, *-uluie*: 37
-uş, -ă: 1, 14, 17, 35, 36, 37, 39, 43, *-ăruş*: 37, *-ăuş*: 7, *-eluşă*: 37, *-iguş*: 37
-uşcă: 36, 37
-uţ, -ă: 22, 36, 37, 38, 39, *-eluţ, -ă*: 37, *-icuţă*: 37, *-uluţ, -ă*: 37, *-uruţ*: 38

10. Lista seriilor sinonimice sufixale coroborată cu cea a sufixelor care contractează relaţii de sinonimie (§ 8 şi § 9) demonstrează, credem, cu suficientă evidenţă lărgimea ariei pe care se manifestă fenomenul sinonimiei în domeniul derivării sufixale româneşti. Faptele vizează atît valorile : foarte puţine valori, cum e, de exemplu, „aproximarea", rămîn în afara inventarului nostru, cît şi sufixele

[45] La Magdalena Popescu-Marin (SMFC III, p. 183) *-ătoare* apare şi cu sensul „nume de plante, animale mici ...". Întrucît majoritatea exemplelor pe care le dă aici sînt nume de agent, credem că ele trebuie înregistrate la sufixul *-tor* (cu femininul *-toare*) pentru care valoarea aceasta e caracteristică.

implicate : vezi sufixele foarte numeroase, mare parte din ele cu multe forme dezvoltate.

Avînd în vedere faptul că demonstrația făcută aici are titlu de sondaj (vezi p. 319), se poate presupune că extinderea cercetării asupra inventarului complet al derivatelor sufixale ar avea drept rezultat extinderea inventarului de sufixe și de valori implicate în sinonimie. Acest fapt ar putea pune în evidență tendința statistică de apropiere a numărului de sensuri implicate în relații de sinonimie de numărul total al sensurilor sufixale.

*

Examenul celor două liste arată, de asemenea, un lucru ușor de prevăzut și anume :

— valorile redate prin cele mai numeroase sufixe sînt dintre cele puternic reprezentate în general în derivare : „purtătorul calității (concret și abstract)", „(cel) care face acțiunea", cu sau fără funcție de „epitet", „diminutivele", „acțiunea", „starea" „(cel) care face o acțiune în legătură cu obiectul-bază" (spre a nu le menționa decît pe cele redate prin cel puțin 15 sufixe) ;

— sufixele cu cel mai mare randament în sinonimie sînt dintre cele cu istorie îndelungată și complexă și cu mare productivitate : *-ar, -aș, -ie, -os* (care participă la sinonimie cu cîte cel puțin 10 valori).

O raportare [46], de asemenea cu titlu de sondaj, a valorilor sufixale implicate în sinonimie la numărul total al valorilor sufixelor respective arată că, în general, valorile care rămîn în afara sinonimiei nu sînt valori cu mare pondere în structura semantică a sufixelor importante în limbă. Astfel, nu apar în inventarul nostru : *-an, -ău, -el* cu sens moțional [47], *-ea, -ist* și *-oare* cu sensul de „purtător al calității" [48], *-at, -ămînt, -uș* cu sensurile „rezultatul" și „instrumentul acțiunii" [49], *-ar, -ăraie, -ătate, -enie, -eață, -et* cu sens colectiv [50], *-cios,*

[46] Făcută prin articolele referitoare la sufixele din lista noastră apărute în cele șase volume de SMFC. Pentru compararea datelor noastre cu cele din articolele la care ne referim, am efectuat o reformulare în termenii noștri a definițiilor întîlnite în articolele menționate.

[47] Notat de Eleonora Popa (SMFC IV, p. 165 pass.). Autoarea înregistrează această valoare și pentru *-aș, -ior, -tor*, bazîndu-se însă exclusiv pe exemple de tipul *ciocănilor* < *ciocănitoare* care nu au structura avută în vedere de noi, anume forma de feminin + sufix.

[48] Înregistrat de Ioana Vintilă-Rădulescu (SMFC IV, p. 56), Jana Albin (SMFC I, p. 127) și, respectiv Magdalena Popescu-Marin (SMFC III, p. 183).

[49] Înregistrate de Elena Carabulea și Magdalena Popescu-Marin (SMFC IV, p. 300 — 301), Elena Carabulea (SMFC V, p. 51, 53 — 54 și, respectiv SMFC II, p. 206 — 207).

[50] Înregistrat de Florența Sădeanu (SMFC III, p. 51 — 52, 55 — 56, 60, 63).

-iu, -uț exprimînd „aproximarea" [51], *-aj, -are, -at, -ămînt* cu sensul „locul acțiunii" [52], *-aj, -ură* cu sensul „obiect al acțiunii" [53], *-ant* cu sensul „apartenența" [54]. În mod excepțional nu apar în inventarul nostru cîteva valori importante pentru sufixele în speță : *-er, -giu* ca „nume de meseriași" formate de la nume și de la verbe" [55], *-ieră* cu sensul de „recipient" [56].

Sensurile implicate în sinonimie și neînregistrate în volumele menționate [57] sînt puține și cu poziție periferică în structura sufixelor respective. De exemplu : sensul moțional la sufixul *-istă*, „acțiunea" la sufixul *-ărie*, „o specie a obiectului ..." și „purtătorul calității" la sufixul *-uș*, „cel care e interesat de obiectul..." la sufixul *-ea*, „destinația" și „specia" pentru sufixul *-uț*, „cel care e acționat prin intermediul obiectului ..." la sufixul *-ie*.

Constituirea sufixelor în serii sinonimice se bazează în mod obișnuit pe sensurile bine reprezentate (= care apar în multe derivate) ale acestora. Afirmînd aceasta ne bazăm pe serii ca numele de acțiuni și de calități, diminutivele etc. Există însă și cazuri cînd, prin unii termeni ai lor, seriile sinonimice antrenează sensuri periferice ale sufixelor. De exemplu : *-oi, -oaică* (*mișcoi* „păduche", *miroaică* „ființă care deoache") în seria numelui de agent cu și fără funcție de epitet, *-iu* și *-oi* (*mijlociu* „furcă ... cu care se face mijlocul stogului", *mămăligoi* „făcăleț") în seria „cel cu care se face o acțiune asupra obiectului...", *-ie, -el, -ior* (*mînie* [2], *mînel, mînior* „mîner") în seria „cel care e acționat prin intermediul ...", *-oi* (*murgoi* „cal sau bou murg") în seria „purtătorul calității", *-ău* (*mîzgău* „alunecuș") în seria „locul unde se află obiectul ...".

Numărul mare de sensuri sufixale implicate în relații de sinonimie se poate explica probabilistic : dat fiind că numărul total de sufixe distincte ale limbii depășește în mod sensibil numărul total al sensurilor exprimate prin sufixe, probabilitatea ca două sufixe distincte să exprime sensuri diferite este mai mică decît probabilitatea ca două sufixe să exprime același sens. Altfel spus, prin raportarea numărului de sensuri sufixale la numărul de sufixe se poate spune că probabilitatea ca un sufix să fie sinonim cu altul (sau altele) este foarte ridicată în sistemul derivativ al limbii române.

[51] Vezi Ana Buzi, SMFC II, p. 127, Fulvia Ciobanu, SMFC VI, p. 77 și, respectiv Eugenia Contraș, SMFC IV, p. 158.

[52] Notat de Georgeta Ciompec (SMFC I, p. 54 — 56), Elena Carabulea și M. Popescu-Marin (SMFC IV, p. 300 — 301) și, respectiv Elena Carabulea (SMFC V, 53 — 54).

[53] Vezi Georgeta Ciompec, SMFC I, p. 54 — 56 și, respectiv Luiza Seche, SMFC III, p. 191.

[54] Vezi Luiza Seche, SMFC II, p. 112.

[55] Vezi Elena Ciobanu, SMFC V, p. 19 pass.

[56] Vezi Zizi Ștefănescu-Goangă, SMFC I, p. 119 — 120.

[57] Și nici la Pascu, *Sufixele românești*, 1916.

Un fapt de un caracter mai special care se remarcă la examenul derivatelor sinonime este apariţia relativ frecventă a sinonimelor de genuri diferite [58].

În corpusul nostru sinonime pot fi : 1. un derivat neutru cu unul feminin sau 2. un derivat masculin cu unul feminin. (Deci nu pot fi sinonime substantive masculine cu neutre.)

După cît se pare, factorul care guvernează aceste relaţii este distincţia semantică între categoria substantivelor care denumesc lucruri (în sens strict, adică nu animale sau plante) şi abstracte şi cea a substantivelor care nu au aceste proprietăţi (adică denumesc fiinţe vii : animale sau plante). Sensul derivaţional al cuvintelor nu are un rol determinant în stabilirea relaţiilor de sinonimie între substantive de genuri diferite.

Astfel, se realizează sinonimia între substantive neutre şi feminine diminutive, augmentative, care denumesc „acţiunea", „ocupaţia", „locul unde se produce obiectul ...", „specia obiectului ...", pe „cel care e destinat obiectului ...", „cel cu care se face acţiunea ..." sau pe „cel care e acţionat prin intermediul obiectului ..." : *mureluţă/-uş* ; *meliţoaică/ -oi*, *măsoaie* (1) / *-oi* (1) ; *mîncărime*, *-ărie*, *-ătură* (9) / *-ărici*, *-mîrîială* (1, 2), *-ire*, *-itură/ -it* [1] (1, 2) ; *meşterie* (1) /*-şug* (I 1) ; *mălăină* (1), *-işte* (1) / *-iş* ; *măturică* (3), *-ice* (3), *-işcă* (3), *-uţă/ -oi* (2) ; *măsarnică*, *-ăriţă* [1] (1), *-oaie* (2), *mescioară* (I 2) /*măsai* (1), *-ar* (3) ; *mulgăriţă/-ar* (3) ; *mînie* [2]/*-ei* (1), *-el*, *-er*, *-ior*. În cea de a doua categorie se realizează sinonimia între substantive masculine şi feminine diminutive, augmentative, epitete („cel care e interesat de obiectul ..." sau „purtătorul calităţii ...") şi anume de plante : *moşic* [1], *-uleţ*, *-uc* (1, 2), *-uţ* (1)/ *-ulică* (1) ; *muierană* / *-oi* [59], *mierloaică/ -oi* [1] (1) ; *mutulică/-ălău* ; *muiercea*, *-otcă/-giu* ; *mălinaş/-iţă*.

Distribuţia derivatelor menţionate ca şi corelaţiile stabilite la nivelul semantic între cuvinte conduc, credem, la concluzia că fenomenul descris nu este specific derivării, ci ţine de o distincţie mai generală anume aceea dintre numele de lucruri şi abstracte, pe de o parte, şi fiinţe, pe de altă parte.

[58] Fenomenul e semnalat de Elena Carabulea (SCL XXVI (1975), 4, 336) în cadrul formaţiilor diminutivale cu exemplul : *mureluş — mureluţă*.

[59] Înregistrat în DLR cu calificativul ambiguu de „subst.". Credem însă că sensul cuvîntului ne permite să-l considerăm masculin. (Vezi şi alte exemple de acelaşi fel precum *băboi* s.m. în DA, DEX s.v.)

MARIA ILIESCU

SEMANTICA VERBELOR FRANCEZE CU SUFIXUL -IS

1.0. În articolul său *La quatrième conjugaison latine* [1], Al. Graur a arătat că în latină verbele în *-ī-* constituie o conjugare recentă (în raport cu conjugarea în *-ĭ-*) și că această conjugare, formată după modelul verbelor în *-ā-*, a devenit extrem de productivă din cauza regularității și simetriei sistemului ei de flexiune.

Într-o contribuție scrisă cu ocazia celui de al IX-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică (Lisabona, 1959) [2], plecînd de la studiul citat mai sus am arătat: a) că în toate limbile romanice, cu excepția românei, există un decalaj foarte mare între productivitatea verbelor care continuă conjugarea latină în -ARE (numărul verbelor oscilează între 70% — 90% din totalul verbelor) și productivitatea verbelor care continuă conjugarea latină în -IRE (numărul verbelor oscilează între 4% — 13% din totalul verbelor); b) în măsura în care există, noile derivate în -IRE fac parte din conjugarea numită „incoativă" [3] (care prezintă la anumite forme vechiul sufix latin -ESCO / -ISCO [4], inițial cu valoare incoativă).

Datele oferite de o statistică prin sondaj [5] arată convingător că numărul verbelor în -IRE în diferitele limbi romanice este în funcție de adoptarea sufixului -ISCO. În limbile în care sufixul incoativ a fost adoptat de conjugarea în -IRE, procentajul acestei conjugări variază între 12,57% — 8,58% — abstracție făcînd de limba română care se găsește într-o situație specială [6] — (engadineză 12,57%, franceza 11,60%, catalana 10,55%, provensala 10,34%, italiana 8,58%).

[1] În „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", IV, 2, n. 119, Paris, 1939, p. 127 — 150.

[2] *La productivité de la IVe conjugaison latine dans les langues romanes* în *Recueil d'Etudes Romanes*. București, 1959, p. 87 — 102.

[3] Vezi acum și H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, III, *Formenlehre* Berlin—New York, 1972, § 919— 948 care, spre deosebire de multe manuale de lingvistică romanică, face deosebirea între cele două grupuri de verbe în -IRE.

[4] Cf. Theodoro Henrique Maurer Jr., *The romance conjugation -esco -ire. Its origin in vulgar latin*, în „Language" XXVII, 1951, 2, p. 135 ș. urm.

[5] Vezi articolul meu citat mai sus.

[6] Ibid., p. 96 — 101.

În limbile în care sufixul incoativ face parte din conjugarea -ĒRE procentajul verbelor în -IRE variază între 7,14% — 4,65% (sarda 7,14%, spaniola 7,45% și portugheza 4,65%).

1.1. Adoptarea sufixului se explică de obicei prin motive morfofonetice. Flexiunea verbală era supusă unor puternice oscilații fonetice datorită balansării accentului între persoanele 1, 2, 3 și 6 cu radical tonic și persoanele 4 și 5 cu radical, de cele mai multe ori, aton. În anumite cazuri această balansare avea ca urmare alternanțe vocalice puțin comode în cadrul conjugării [7]. Or toate aceste inconveniente au putut fi evitate prin lărgirea radicalului cu ajutorul sufixului -ISC > fr. *-is*. Datorită acestuia se păstrează integritatea radicalului și inteligibilitatea sa semantică [8].

În ce privește sensul sufixului, se consideră în general că el a fost desemantizat și că nu mai are decît valoare morfologică.

2.1. În limba franceză, la care ne limităm analiza [9], dintr-un total de 361 de verbe numai un sfert continuă vechea conjugare latină în -ĪRE. E vorba de 92 de verbe, dintre care 37 moștenite din latină, 25 împrumutate din latină pe cale savantă sau semisavantă și 30 de verbe derivate prin prefixe de la primele două categorii. A treia parte a verbelor moștenite provin de la conjugarea a IV-a, iar cea mai mare parte a celorlalte verbe, care constituie două treimi din total, provin de la conjugarea a III-a. Abstracție făcînd de derivate, toate aceste verbe fac parte din vocabularul fundamental [10] al limbii latine, avînd o frecvență foarte ridicată : APERIRE, AUDIRE, DORMIRE, MENTIRE, MORIRE, PARTIRE, SALIRE, SENTIRE, VENIRE de conjugarea a IV-a, COLLIGERE, CURRERE, FALLERE, FODERE, QUAERERE de conjugarea a III-a și în sfîrșit TENERE și TACERE de conjugarea a II-a.

2.2. Din cele 361 de verbe în *-ir* cea mai mare parte, și anume 269 prezintă lărgirea radicalului cu ajutorul sufixului *-is* < ISCO. Acestea se repartizează etimologic în 54 de verbe moștenite din latină, 37 de verbe luate din latină pe cale savantă sau semisavantă, 55 de derivate prin prefixe din primul grup, 27 de verbe de origine germanică, 7 verbe de alte origini și 87 de verbe derivate nominale, din care 70 provin de la teme adjectivale și numai 17 de la teme

[7] Cf. L. Mourin, *Contribution à la description comparée de la morphologie verbale des langues romanes*, IV, *L'indicatif présent*, Bruxelles, 1971, p. 27.

[8] Lausberg, *op. cit.*, p. 269 (§ 921).

[9] Corpusul a fost obținut prin despuierea dicționarului etimologic al lui A. Dauzat, J. Dubois și H. Mitterand, Paris, 1964.

[10] Cf. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954 ; Liliana Macarie, *Observații în legătură cu stabilitatea vocabularului latin*, în „Cercetări de lingvistică" X, 2, 1965, p. 315—325.

substantivale. Aceste derivate nominale constituie elementul productiv al conjugării franceze în *-ir*.

2.3. Semantismul verbelor latine care stau la baza verbelor franceze moștenite, cu elementul *-is*, se caracterizează: pentru conjugarea a doua prin trăsătura / stare (durativă) / (IACĒRE, GAUDĒRE, LONGUERE, LUCĒRE, MUCĒRE), pentru conjugarea a treia prin trăsătura/începutul acțiunii/ (EVANESCĔRE, NIGRESCĔRE, PUTRESCĔRE, iar pentru conjugarea a patra prin trăsătura / expresivitate [11] (BOMBITIRE, INGLUTTIRE, HINNIRE, MUGIRE, RUGIRE, TINNITIRE). După cum se observă, numai verbele de conjugarea a treia prezentau în latină sufixul -ESCO. Izvoarele târzii arată însă că pe lîngă verbele durative în -ĒRE se formează variante morfologice în -ESCĔRE [12] și că sufixul -SCO se folosea tot mai frecvent pentru formarea unor verbe denominative, care exprimau ideea că subiectul dobîndește calitatea (sau se transpune în starea) denumită de adjectivul sau de substantivul de bază (MOLLESCO, de la MOLLIS, GRANDESCO de la GRANDIS). Existența în latină a denominativelor în -ĪRE și caracterul „forte" al conjugării din care făceau parte a dus la trecerea verbelor cu sufixul -SCO la această conjugare; sînt atestate forme ca ALBISCO, IGNISCO, LONGISCO etc. [13]

În latina tîrzie, conjugarea a patra productivă se caracteriza formal prin prezența în conjugare a sufixului -ISCO, iar din punct de vedere al conținutului, în afară de elementul de expresivitate, printr-un element aspectual: stare (durativă) sau începutul unei stări.

2.4. Contrar așteptărilor (vezi supra 1.1), analiza semantică a verbelor în *-ir* cu sufix *-is*, formate în limba franceză arată că aceste verbe continuă să prezinte, în marea majoritate a cazurilor, caracteristicile de sens ale verbelor latinești în -ISCO. [14]

Derivatele franceze sînt nominale și aproape fără excepție verbe cauzative, uneori incoative, care exprimă trecerea, deliberată sau nu, într-o anumită stare, precizată de adjectivul, mai rar de substantivul din care derivă. 37 de verbe sînt formate cu ajutorul prefixului *a-* care subliniază ideea de trecere de la o stare la alta: *abrutir, accourcir, adoucir, affermir, affranchir, agrandir, alourdir, amaigrir, amincir* etc.

Singurele verbe ale căror sens nu este în mod clar cauzativ sau incoativ sînt: *chérir* (sec. XI), *amerrir* (1910), *ameublir* (sec. XVII) *atterrir* (1752), *brandir* (1080), *garantir* (1080) și *lotir* (1300), cu

[11] Cf. Al. Graur, art. cit. p. 127.
[12] Cf. V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1967, p. 146.
[13] Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 83.
[14] Pentru detaliile morfologice vezi Pierre Fouché, *Morphologie historique du français, Le verbe*, Paris, 1967, p. 21 — 34.

derivatul *allotir* (1611). E vorba în special de derivate de la substantive, dintre care patru de origine germanică. Vitalitatea conjugării cu sufix la începuturile limbii franceze se manifestă și prin adoptarea acestuia de către verbele de origine germanică. În ce privește pe *atterrir*, și după el *amerrir*, ele sînt formații savante, create într-un moment cînd conjugarea în *-is* nu mai era productivă.

După corpusul excerptat repartiția cronologică a derivatelor este următoarea: sec. al XI-lea: 6 verbe; sec. al XII-lea: 38 verbe; sec. al XIII-lea: 15 verbe; sec. al XIV-lea 11 verbe; sec. al XV-lea: 2 verbe; sec. al XVI-lea: 9 verbe; sec. al XVII-lea: 2 verbe; sec. al XVIII-lea: 2 verbe; sec. al XIX-lea: 1 verb; sec. al XX-lea: 1 verb.

3. Rezumînd, se pot trage următoarele concluzii:

a) în franceză conjugarea a IV-a latină nu a fost productivă decît sub forma ei cu sufix;

b) verbele moștenite din latină prezintă două caracteristici: ele sînt mai ales verbe expresive și verbe de stare (durative sau incoative). Verbele moștenite care nu au sufix fac parte din vocabularul de bază și au rezistat tendinței de regularizare din cauza gradului lor mare de frecvență.

c) productivitatea conjugării franceze cu sufix este limitată la un număr relativ restrîns de verbe (circa 100) — abstracție făcînd de verbele moștenite și de derivatele lor.

d) apogeul cronologic al productivității acestei conjugări a fost în sec. al XII-lea. În această perioadă s-a format majoritatea verbelor noi și s-au adaptat multe verbe de origine germanică.

e) analiza semantică a verbelor în *-ir* permite rectificarea afirmației curente conform căreia sufixul a fost desemantizat reducîndu-se la un simplu element morfologic: conjugarea franceză cu sufixul *-is* este eminamente cauzativă și de multe ori incoativă. Este o conjugare aspectuală.

ECATERINA FODOR

ROLUL MODELULUI ÎN PROCESUL DEZVOLTĂRII SEMANTICE A VOCABULARULUI LIMBII RUSE ACTUALE

Noul în limbă se manifestă atît pe plan cantitativ, cît și, mai ales, pe plan calitativ, în sfera schimbărilor calitative ale elementelor existente în limbă[1]. În vocabularul limbii ruse actuale, pe lîngă creșterea numerică a fondului de cuvinte, sînt foarte active procesele care duc la schimbarea structurii lor semantice prin dezvoltarea polisemiei[2]. Acest proces, denumit *derivare semantică*[3], are trăsături comune cu derivarea afixală : în ambele cazuri este vorba de schimbări legate de structura vocabularului, contribuind la apariția elementelor noi (respectiv, a unor cuvinte sau sensuri noi), deci, are loc un proces de creație. În al doilea rînd, există similitudini între mecanismul derivării și modalitățile de funcționare a modelelor derivative. Existența unor similitudini între aceste procese a permis unor lingviști să aplice metode de analiză specifice pentru semantică la nivelul derivării cuvintelor. Una din primele încercări de a transpune teoria cîmpurilor semantice în sfera derivării cuvintelor aparține lui K. Baldinger[4], care, pornind de la cîmpul semantic de colectivitate din limba franceză și din dialectele ei, a elaborat teoria cîmpurilor derivative, dezvoltată de L. Weisgerber[5] și de unii lingviști sovietici[6], găsindu-și aplicația în analiza valențelor interne ale cuvintelor[7] etc.

[1] Cf. „. . . Новое может выражаться не только и даже не столько в количественном увеличении единиц, сколько прежде всего в различных качественных трансформациях уже наличных в языке единиц и категорий" (R. A. Budagov, *Что такое развитие и совершенствование языка?*, Moscova, 1977, p. 225).

[2] În lucrarea de față nu sînt luate în considerație fapte care duc la apariția omonimelor, cu toate că și ele reprezintă, în multe cazuri, rezultatul transformărilor semantice.

[3] Cf. *Лексика современного русского литературного языка*, sub red. lui M. P. Panov, Moscova, 1968, p. 104.

[4] *Kollektivsuffixe und Kollektivbegriff. Ein Beitrag zur Bedeutungslehre im Französischen mit Berücksichtigung der Mundarten*, Berlin, 1950.

[5] *Gründzuge der inhaltbezogenen Grammatik*, I, Düsseldorf, 1962.

[6] O. G. Revzina, *Структура словообразовательных полей в славянских языках*, Moscova, 1969.

[7] I. S. Uluhanov, *О закономерностях сочетаемости словообразовательных морфем в сравнении с образованием форм слов*, în vol. : Русский язык. Грамматические исследования, Moscova 1967 ; Ecaterina Fodor, *Словообразование и семантика*, București, CMUB, 1973 (litogr.).

Modelul derivativ, reprezentînd un tip de derivare generalizat, își lărgește valențele interne (posibilitățile combinatorii ale afixelor cu diverse radicale) și devine un model activ. De exemplu, după modelul cu morfemul *-дром* s-au format în limba rusă, în ultimele decenii, *космодром*, *планетодром*, *гидроаэродром* etc.[8] În literatura artistică au apărut și *стиходром*, *поэтодром*, ș.a. Au devenit foarte productive modelele cu sufixul *-инк(а)*. În limba comună formațiile cu acest sufix au sens singulativ diminutival (de ex. *изюминка* „stafidă" etc.), formîndu-se de la substantive comune concrete *(изюминка<изюм* „stafide"). Neologismele apărute în ultima vreme reprezintă formații provenite și de la alte categorii de substantive ca, de pildă, substantive abstracte: *смешинка <смех* „rîs", *печалинка< <печаль* „tristețe", *фальшивинка <фальшь* „fals" și multe altele. Și aceste substantive au sens singulativ diminutival. Elementul nou care le caracterizează se referă la sfera expresivității: formații de tipul menționat mai sus se folosesc în contexte marcate stilistic (în literatura artistică, în stilul publicistic).

Formarea sensurilor lexicale (căci despre acest lucru este vorba atunci cînd folosim termenul *derivare semantică*) se produce după *un model intern*, existent în cadrul cuvîntului polisemantic, sau după *un model extern*, aparținînd altui subsistem lexico-semantic. Modelul[9] în derivarea semantică este o generalizare la nivelul semantic, cuprinzînd un anumit subsistem lexical, care se exercită pe plan intern sau extern. Derivarea semantică se bazează pe asocieri de tip metaforic, metonimic sau funcțional, care sînt cele mai frecvente în limba rusă actuală. De exemplu, cuvîntul *маяк* „far" este înregistrat în *Словарь русского языка*[10] cu 2 sensuri: 1. «высокое сооружение, обычно башня, с сигнальными огнями для указания пути судам»; 2. «то, что является символом, знаком чего либо». În dicționarul *Новые слова и значения*[11], acest cuvînt este înregistrat cu un sens nou — de „fruntaș în producție, în muncă" («передовик производства, трудовой деятельности»). Fără îndoială, acest sens s-a for-

[8] Cf. *Обратный словарь русского языка*, Moscova, 1974, p. 455.

[9] Noțiunea de model are la bază mai multe concepte. De pildă, A. F. Losev, în cartea sa *Введение в общую теорию языковых моделей* (Moscova, 1968), menționează 34 definiții ale acestui termen. Dealtfel, nici nu pot fi identice noțiunile de model privind limbile naturale și cele formale. Vezi, R. A. Budagov, *Борьба идей и направлений в языкознаний нашего времени*, Moscova, 1978, p. 210 — 228.

[10] Vol. I — IV, Moscova, 1957—1961.

[11] Moscova, 1971. În continuare, în lucrarea de față, exemplele referitoare la sensuri lexicale noi vor fi extrase din acest dicționar, întrucît el prezintă elementele cele mai noi, înregistrate în alte lucrări lexicografice, cum sînt: *Словарь современного русского языка*, în 17 volume, apărut în anii 1950—1965; *Словарь русского языка* în 4 volume, apărut în 1957—1961.

mat prin asociere după modelul intern corelat cu obiectul neînsufleţit. Cf. :

«Для всех этот дом был *маяком* мысли, культуры, знания» (*Словарь русского языка*, vol. II).

«Тамара сообщила: — Светлана Плотникова, наш *маяк*» (*Новые слова и значения*).

Altă situaţie observăm dacă luăm ca exemple cuvintele *композитор* şi *дуэт*, care prin sensul lor de bază aparţin subsistemului terminologic muzical, dar care au dezvoltat ulterior şi sensuri „sportive", respectiv : *композитор* «составитель шахматных композиций» („creator de combinaţii şahiste"); *дуэт* «участники парного спортивного выступления» („participanţi la o întrecere sportivă în perechi"). Sensurile noi au fost impulsionate de modelul caracteristic pentru subsistemul terminologic sportiv care s-a actualizat în limba rusă. Deci sensul nou s-a format după un model derivativ semantic extern.

Analiza unui vast material lingvistic oferit de limba rusă actuală a dus la constatarea faptului că în ambele cazuri — în derivarea afixală şi derivarea semantică — crearea elementelor lingvistice noi (a cuvintelor sau a sensurilor lexicale noi) se face după modele care s-au format demult în limbă. Se ştie cît de puţin s-a schimbat mecanismul derivării afixale sau compunerii cuvintelor în limba rusă, în decursul istoriei dezvoltării ei [12]. Lexicul şi semantica, fiind cele mai mobile compartimente ale limbii, au suferit şi cele mai spectaculoase transformări cantitative şi calitative, în comparaţie cu alte compartimente ale limbii ruse. Dar mecanismul acestor schimbări a rămas aproape acelaşi. Şi în limba rusă veche, ca şi în limba rusă actuală, transformările în structura semantică a cuvintelor au dus, în primul rînd, la dezvoltarea polisemiei. Direcţiile acestor transformări au fost nu numai de la concret la abstract, dar şi invers, fiind impulsionate atît de modele interne, cît şi de cele externe. De exemplu, adjectivul *красный* avea în limba rusă veche sensul de „frumos". În secolul al XVI-lea apare sensul „roşu", iar în secolul al XIX-lea, — cel de „revoluţionar" [13]. Deci, dacă analizăm situaţia din punctul de vedere al limbii ruse actuale, cuvîntul *красный* a avut la început un sens figurat, apoi a dezvoltat sensul de bază astăzi, cel coloristic, iar mai tîrziu — din nou un sens figurat.

[12] Cf. Ecaterina Fodor, *Словосложение в восточнославянских языках*, Rsl, IX, 1963, p. 95 — 107.

[13] N. B. Bahilina, *История цветообозначений в русском языке*, Moscova, 1975, p. 162 — 169.

Acad. D. S. Lihaciov, remarcabil specialist în literatura rusă veche, a scos în evidență bogăția și varietatea mijloacelor lingvistice capabile să exprime mesajul artistic la un înalt nivel[14]. Printre acestea se numără și polisemia. Nu putem, desigur, pune semnul egalității între limba literaturii vechi, din secolele al XII-lea — al XIV-lea, și limba rusă actuală, care deservește o societate avînd cerințe tot mai mari în sfera comunicării. Are dreptate R. A. Budagov, subliniind caracterul dinamic al polisemiei în limbă: «Лексическая полисемия — органическое свойство всех языков, на всех этапах их функционирования. Однако самый характер или тип полисемии обычно бывает различным в зависимости от общего уровня развития языка, от его общей культуры, от особенностей его письменной традиции (старой или молодой, однообразной или многообразной по жанрам) и ряда других условий»[15].

Fiecare epocă activizează în felul ei modelele care dau impulsuri pentru dezvoltarea semantică a cuvintelor. Devin productive acele modele care reprezintă subsisteme lexicale semantice ocupînd un loc important în sfera comunicării între vorbitori. De pildă, în primele decenii ale dezvoltării limbii ruse în epoca sovietică, au apărut sensuri noi la unele verbe dialectale sau profesionale, ca urmare a tendinței limbii ruse literare de a influența graiurile. Verbele de tip *развернуть*, *развернуться*, *проверить*, *увязать* ș.a. capătă sensuri mai largi. De exemplu, sensul inițial al verbului *развернуть* „a desfășura" (de ex., *развернуть бумагу*) se completează cu sens nou «развернуть работу» („a da amploare muncii") etc.[16].

În perioada celui de al doilea război mondial au devenit productive modele reprezentînd subsistemul terminologic militar. Comp. *Белорусский фронт* „Frontul bielorus" > *трудовой фронт* „front de muncă"; *боевые резервы* „rezerve de luptă" > *трудовые резервы* „rezerve de muncă" etc. Sensuri noi s-au format prin determinologizarea modelului respectiv[17]. Și invers, în aceeași perioadă s-au format sensuri terminologice pe baza modelelor neterminologice: *котел* „încercuire" < *котел* „cazan"; *клещи* „clește" (termen militar) < *клещи* „clește" etc.[18].

[14] *Поэтика древнерусской литературы*, Leningrad, 1971.

[15] *Что такое развитие и совершенствование языка?*, p. 41.

[16] Cf. *Лексика современного русского литературного языка*, p. 93 — 94.

[17] Ecaterina Fodor, *Детерминологизация в современных славянских языках*, Rsl. XVI, 1968, p. 123 — 136.

[18] Cf. A. N. Kojin, *Русский язык в дни Великой Отечественной войны*, în «Ученые записки Московского обл. пед. ин-та», t. 109, fasc. 7, 1961.

În perioada postbelică și, mai ales, în perioada revoluției tehnico-științifice, se observă o interacțiune mai pronunțată între modelele terminologice din domeniul științei și tehnicii și cele neterminologice, în procesul derivării semantice. Schimbările în vocabularul limbii ruse, devenind foarte active, au necesitat lucrări lexicografice speciale, mai operative în înregistrarea elementelor noi. Astfel, după încheierea în 1965 a *Dicționarului limbii ruse literare contemporane (Словарь современного русского литературного языка)*, în 17 volume, a fost editat în 1971 *Dicționar de cuvinte și sensuri noi (Новые слова и значения. Словарь — справочник)* de către Institutul de limba rusă al Academiei de științe din U.R.S.S. Elaborarea unor astfel de lucrări este prevăzută și în viitor o dată la 6 — 8 ani.

Un bogat și variat material lingvistic cuprins în acest dicționar prezintă schimbările care au avut loc în limba rusă în deceniul al șaptelea. El arată că, de pildă, derivarea semantică în sfera terminologiei tehnico-științifice se desfășoară pe baza modelelor neterminologice prin asocieri funcționale. De pildă, cuvîntul *подушка* „pernă" a căpătat sensul de „pernă de aer" (*воздушная подушка*), procedeu tehnologic folosit în construcția navală; cuvîntul *корабль* „navă" a primit și sensul de „navă cosmică" *(космический корабль)*, cuvîntul *мемориал* are și sensul de „întrecere sportivă în cinstea unui sportiv de renume mondial" etc.

Un număr însemnat de cazuri în derivarea semantică se prezintă ca rezultat al condensării semantice a modelului respectiv. Iată cîteva exemple de acest gen:

Ящик, avînd sensul inițial de „cutie", a căpătat și sensul nou de „instituție, organizație, cu caracter secret, care nu are adresă ci doar căsuță poștală". «Памфилий вообще физиков за людей не считает. Он утверждает, что образовалась целая когорта физиков, которые удирают в лаборатории, в *ящики* (subl. n. — E.F.), чтобы укрыться от проблем жизни». Cuvintele *золото*, *серебро*, *бронза*, avînd sensul de „medalie de aur, de argint și de bronz" sînt derivatele modelelor *золотая*, *серебряная*, *бронзовая медаль*. În mod asemănător s-au format *золотой*, *серебряный*, *бронзовый* cu sensul de „purtătorul medaliei de aur, de argint, de bronz" de la modelul *обладатель золотой*, *серебряной*, *бронзовой медали* („cîștigător al medaliei de aur, de argint, de bronz"). Sau, *автомат*, cu sensul de „cabină cu telefon-automat", este condensatul semantic al modelului *кабина с телефоном-автоматом*; *неотложная* cu sensul de „salvare" reprezintă modelul *неотложная медицинская помощь по вызову на дому* ș.a.

Sensul lexical nou s-a dezvoltat și în cadrul unor sintagme cu o anumită structură gramaticală. De pildă, *довести до числа* are sensul de „a pune o teză teoretică în situația de a avea repercusiuni

practice". Sensul nou al cuvîntului *число* „număr" apare numai în această construcție. Cf., de asemenea: *номер один* cu sensul „cel mai important"; *взять на вооружение* cu sensul de „a folosi în activitate, în practică"; *с ноги* cu sensul „imediat în prezența clientului" (cînd este vorba de reparații mărunte de încălțăminte); *на общественных началах* cu sensul de „fără salariu, ca o activitate obștească" și multe altele, în care derivatul semantic este determinat de o anumită structură a modelului derivativ.

Activizarea proceselor în sfera dezvoltării categoriei calității în limba rusă actuală a dus la dezvoltarea unor sensuri noi la adjective. De exemplu, adjectivul *голубой* „albastru" a dezvoltat trei sensuri noi: 1. „idealizat" (*голубая характеристика* „caracterizare idealizată"); 2. „gaz natural, care arde cu flacără albastră" (голубая топливо); 3. „ecran al televizorului" (голубой экран). Adjectivul *головной* „de cap" a dezvoltat două sensuri noi:

1. „principal între alte instituții, organizații";

2. „primul din produsele de serie".

Uneori derivatele semantice au caracterul unor formații frazeologice. Comp. *звёздный* — adjectivul format de la substantivul *звезда* „stea" (de ex. *звёздный путь* „drum de stele") — are în limba rusă și două sensuri figurative noi, de tip frazeologic:

1. «звёздная болезнь» („comportarea orgolioasă, îngîmfată");

2. „звёздный час („triumf, succes în activitatea unei persoane").

Tendința spre expresivitate a sistemului lexical al limbii ruse este unul din cei mai activi factori ai procesului de transformare a structurii semantice a vocabularului prin dezvoltarea sensurilor lexicale figurative. Expresivitatea sensului figurativ este determinată de caracterul relației semantice între model și receptor, care poate fi calificată ca o relație invers proporțională: cu cît este mai îndepărtată legătura semantică dintre ele, cu atît mai expresiv devine derivatul semantic. Astfel, între subsistemul lexical desemnînd regnul animal și cel care desemnează omul nu există relații semantice directe, nici noționale. Dar este cunoscut faptul cît de prolific este acest subsistem în multe limbi în privința derivării semantice prin metaforizare[19]. În limba rusă, acest proces nu este încheiat nici în zilele noastre. Printre sensuri noi întîlnim, de pildă: *морж* „morsă" cu sensul de „amator de înot în apele înghețate ale unui rîu în timpul

[19] Vezi, de pildă, F. A. Litvin, *Об изучении разновидностей зооморфных характеристик (на материале английского языка)*, în «В помощь преподавателям иностранных языков», fasc. 5, Novosibirsk, 1974, p. 81 — 93.

iernii"; *зубр* „zimbru" cu sensul de „bun cunoscător într-un anumit domeniu": *лягушатник*, cu sensurile: 1. „cel care se ocupă cu prinderea broaștelor"; 2. „loc de scăldat pentru copii". Iată cîteva exemple:

«Скоро в Минске состоится вторая научно-методическая конференция «моржей». В столице Белоруссии насчитывается 150 любителей зимнего плавания» («Известия», 9 апр. 1967).

«В учительской сидели, по словам Серафимы Михайловны, «зубры» и «энтузиасты», корпя над списками принятых» («Комсомольская правда», 31 авг. 1965).

«В большом огражденном участке реки — «лягушатнике» — вода кипела от барахтавшихся детских тел» («Сибирские огни», 1, 1966).

Printre mijloacele care contribuie la dezvoltarea sensurilor figurative noi în limba rusă actuală se numără și determinologizarea. Termenul, prin esența sa, este lipsit de expresivitate; însă, trecînd în altă sferă semantică, el contribuie la dezvoltarea laturii expresive a vocabularului limbii ruse. De exemplu: *инфляция* are în prezent și sensul de „devalorizarea unui obiect care s-a utilizat prea mult"; *гроссмейстер* a căpătat sensul de „cel care posedă o înaltă măiestrie într-un anumit domeniu de activitate"; *координаты* are și sensul de „adresă"; *железобетонный* „din beton armat" are două derivate semantice: 1. „care are nervii tari"; 2. „care în comportamentul său este lipsit de elasticitate"; *цепная реакция* „reacție în lanț" se întrebuințează cu sensul de „transmitere de la un om la altul unor sentimente, stări psihice" etc. Exemple de acest gen sînt numeroase și în cadrul verbelor (cf., de pildă, sensuri noi la verbele *выдать*, *врезать*, *вкалывать*, *выложиться*, *голосовать*, *сработать*, *сообразить* ș.a.).

Tendința vorbitorului spre expresivitate în procesul comunicării este un imbold permanent pentru dezvoltarea unor sensuri lexicale noi. Exemplul de mai jos este foarte semnificativ din acest punct de vedere. Autorul acestui fragment, P. I. Batov, cunoscut comandant sovietic, arată diferența de sensuri între cuvintele *стоек* și *устойчив* avînd la baza același radical:

«. . . Среди его же (солдата — E. F.) боевых качеств я бы прежде всего отметил то, что выгодно отличало его от любого противника: устойчивость.

— Устойчивость? Вы хотите сказать, что он был стоек? Так?

— Нет, мысль другая. Он был именно устойчив. Стоек — значит, солдат стойко удерживает какой-то рубеж, стойко выполняет задачу, поставленную перед ним. Устойчив же — значит, обладает

способностью сохранять свои высокие боевые качества, не взирая ни на что. И более того — от времени они, эти качества, только закаляются. Разницу уловили?» («Неделя», 8, 1978).

Sensuri noi apar nu numai ca urmare a necesității de a denumi obiecte și noțiuni noi, dar și ca un procedeu de a da sensuri noi pentru obiecte și noțiuni existente. De pildă, în limba rusă există cuvîntul *передовик* (производства) „fruntaș în producție". Transferul acestui sens în lexemul *маяк* contribuie la dezvoltarea unui sens figurativ, mai expresiv. În limba rusă există termenul sportiv *чемпионка* „campioană", însă cuvîntul *королева* „regină", cu sensul figurativ de „campioană", este mult mai expresiv. Astfel de exemple nu sînt unice în limba rusă actuală. Pe de altă parte, aceasta dovedește că în transformarea structurii semantice a cuvintelor, factorii extralingvistici (reevaluarea socială a unor noțiuni existente) joacă un rol important. Caracterul social al limbii apare foarte pregnant în domeniul vocabularului, compartiment deschis al limbii.

Modelele derivative semantice, generalizînd trăsături semantice caracteristice, pentru un subsistem lexical, sînt în același timp modele concrete, reprezentînd structuri lexico-semantice concrete.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIV

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lei 22,50